

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא

**המעבר לבגרות של צעירים במסגרות חוץ-ביתיות:
לקראת היציאה והשנים שאחרי**

עורכים-אורחים

ד"ר ענת זעירא וכרוס' רמי בנבנישתי

כתב עת ♦ גיליון 28

טבת תשס"ט – דצמבר 2008

יוצא לאור על ידי

מכללת בית ברל
ילדים ונוער בסיכון
המסלול לקידום נוער

המינהל לחינוך התיישבותי
ועליית הנוער
משרד החינוך

"אפשר"
עמותה לפיתוח שירותי
רווחה וחינוך

השירות לנוער
צעירים וחברות רחוב
משרד הרווחה

גיליון זה יצא לאור בסיועם של

המסד לביטוח לאומי
אגף פיתוח שירותים
תחום מפעלים מיוחדים

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער
THE ENGELBERG CENTER FOR CHILDREN AND YOUTH
مركز انغلبرغ للأطفال والشباب

מאירס - ג'וינט - מכון ברוקדייל
MYERS - JDC - BROOKDALE INSTITUTE
مايرس-جوينت-معهد بروكديل

כתובת המערכת

מרים גילת, עמותת "אפשר"
ת"ד 53296, ירושלים 91531
טלפון 02-6728905, פקס 02-6728904
דואר אלקטרוני mgilat@efshar.org.il

המערכת אינה אחראית לדעות המובאות במאמרים
ובסקירות המתפרסמות בכתב העת, שהינן על דעת המחברים בלבד.

דמי מנוי לשנה (2 גליונות) 80 ש"ח
מחיר לגיליון אחד 40 ש"ח

עמותת "אפשר"

הסניף הישראלי של האגודה הבין-לאומית לעובדים חינוכיים-סוציאליים
AIEJI – International Association of Social Educators
אתר האינטרנט <http://www.efshar.org.il>

כל הזכויות שמורות © לעמותת "אפשר"

אין להעתיק ולהפיץ בדפוס, בדואר אלקטרוני, באינטרנט או בצילום
את המאמרים שבכתב העת (כולם או חלקם)
ללא אישור מפורש מהמערכת

עריכת לשון: אורלי צור
עיצוב: סטודיו אמיתי

ISSN 0792-6820
ירושלים 2008

תוכן העניינים

4	רשימת המשתתפים
5	דבר העורך – אמיתי המנחם
6	רשימת שופטי מאמרים (2007–2008)
7	פתח דבר – ענת זעירא ורמי בנבנישתי
12	מבוא – שמונה עשרה פלוס: צעירים נודדים בחיפוש אחר גורלם – דוד בנאי

תמונת מצב בישראל

17	הערכת מידת השליטה של מתבגרים בהשמה חוץ-ביתית במיומנויות חיים וצורכיהם לקראת עזיבתם את המסגרת – רמי בנבנישתי וענת זעירא
45	הערכת התכנית "גשר לבוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורך משפחתי" – רמי בנבנישתי ואלכס מגנוס
85	תכנית "למרחב" – מענה לצעירים יוצאי השמה חוץ-ביתית – נועה גוטר-שגיא ומאיה ניסקי
95	בוגרים של פנימיות חינוכיות בישראל: תמונת מצב – ענת זעירא ורמי בנבנישתי

חן העולם

135	הערכת תפקוד בבגרות של צעירים מסיימי שהות באומנה: תמונת מצב בארצות הברית – מארק קורטני, שרי טראו ונואל בוסט
155	פיתוח מסגרות תמיכה לעוזבי מסגרות חוץ-ביתיות שהגיעו לבגרות: מסרים מאנגליה ומנורווגיה – אמילי ר' מונרו

עמדה ומדיניות

175	התפתחויות עדכניות במדיניות משרד החינוך בתחום הטיפול בבוגרי פנימיות חינוכיות בכלל ובחסרי עורך משפחתי בפרט – יחיאל שילה ועמנואל גרופר
181	צעירים מעל גיל 18 בטיפול אגף התקון, משרד הרווחה והשירותים החברתיים – רחל שרביט ומנחם וגשל

סקירת ספרים

187	<i>Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice</i> , Edited by Mike Stein and Emily R. Munro – עמנואל גרופר
193	היוועצות מעצימה: תיאוריה ומעשה, מאת רחל ארהרד – אביבה שמעוני
199	ספרים שהתקבלו במערכת
I-V	Abstracts of the articles

רשימת החשתתפים

עורכים-אורחים

ד"ר ענת זעירא, קבוצת המחקר: בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים
פרופ' רמי בנבנישתי, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת בר-אילן

מאמרים

נואל בוסט, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת צפון קרוליינה, גרינסבורו, ארצות הברית

דוד בנאי, פסיכולוג קליני

פרופ' רמי בנבנישתי

נועה גוטר-שגיא, עובדת סוציאלית, מלווה בתכנית "למרחב", קרן מוזס-וולפוביץ

ד"ר ענת זעירא

ד"ר שרי טראו, מרכז צ'אפין הול לילדים, אוניברסיטת שיקגו, ארצות הברית
אלכס מגנוס, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים

אמילי ר' מונרו, המרכז לחקר הילד והמשפחה, אוניברסיטת לאפבורו, אנגליה

מאיה ניסקי, מלווה בתכנית "למרחב", קרן מוזס-וולפוביץ

ד"ר מארק קורטני, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת ושינגטון, סיאטל, ארצות הברית

עמדה ומדיניות

ד"ר עמנואל גרופר, מנהל האגף לתכנון והדרכה בפנימיות, המנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער, משרד החינוך

מנחם וגשל, משנה למנכ"ל משרד הרווחה והשירותים החברתיים

ד"ר יחיאל שילה, מנהל המנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער, משרד החינוך

רחל שרביט, סמנכ"לית בכירה ומנהלת האגף לנוער, צעירים ושירותי תקווה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים

סקירות ספרים

ד"ר עמנואל גרופר

ד"ר אביבה שמעוני, ראש התכנית לתואר שני ביעוץ חינוכי, המכללה האקדמית בית ברל

דבר העורך

הגיליון המוגש לכם בזאת עוסק בצעירים שגדלו ובגרו במסגרות חוץ-ביתיות ומכינים עצמם ליציאה אל הקהילה ולהסתגלות אליה.

שכבת גיל זו וכל הכרוך בחייה במסגרות חוץ-ביתיות זכו לתשומת לב מעטה, ואנו שמחים להקדיש את הגיליון כולו לדיון בנושא. את הגיליון עורכים **ד"ר ענת זעירא** מבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית של האוניברסיטה העברית בירושלים ו**פרופ' רמי בנבנישתי** מבית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד באוניברסיטת בר אילן. הגיליון הוא פרי יום עיון שנערך בנושא זה באוניברסיטה העברית בדצמבר 2007. עורכי הגיליון ירחיבו ביתר פירוט בתיאור תפיסתו ותכניו.

בסופו של הגיליון שתי סקירות ספרים: הסקירה הראשונה עוסקת בנושאי הגיליון הזה – ד"ר עמנואל גרופר סוקר את ספרם של מייק סטיין ואמילי מונרו, *Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice*. הסקירה השנייה דנה בהעצמה וייעוץ – ד"ר אביבה שמעוני סוקרת את ספרה של פרופ' רחל ארהרד, "היוועצות מעצימה".

השילוב בין ימי עיון בנושאים ייחודיים וגיליונות "מפגש" היוצאים לאור בעקבותיהם ומתעדים אותם הולך והופך לשגרה מבורכת של עמותת "אפשר". בנובמבר שנה זו התקיים יום עיון לציון יובל 25 שנה למסלול לטיפול וקידום נוער של מכללת בית ברל, המכשיר בוגרי תואר ראשון בחינוך שהתמחותם היא ילדים ונוער בסיכון. בעקבותיו אמור לצאת גיליון שיציג את הנעשה בתחומים אלה. העורכת-האורחת היא ד"ר נורית לוי, מורת המסלול וחברת מערכת "מפגש".

גיליון נוסף, שנושאו הוא "התמודדות של בני נוער עם מצבי לחץ במציאות הישראלית המשתנה", עומד לצאת במהלך 2009, בעריכתה של פרופ' שפיה שגיא מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב, ויתלווה אליו יום עיון שיתקיים באוניברסיטה זו.

גיליון ייחודי נוסף, בעריכתה של ד"ר פלורה מור מעמותת "אשלים", יתאר את התפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית בהתמודדות עם נוער בסיכון במערכות חינוך, ואף אותו אנו מתכננים ללוות ביום עיון.

במקביל לגיליונות הייחודיים יוצאים לאור הגיליונות השגרתיים של כתב העת, ובהם אסופות מאמרים בנושאים המגוונים שהם מעניינו של "מפגש".

אנו מאחלים לקוראינו קריאה מהנה ומעשירה.

ד"ר אמיתי המנחם

העורך הראשי

רשימת שופטים 2007–2008

**מערכת מפגש מודה לשופטי המאמרים על עבודתם המסורה והקפדנית.
תרומתם נעשית בהתנדבות, בנדיבות, בהשקעה רבה ובמקצועיות.**

ד"ר מיה כהנוב	ד"ר אסתי אבנון
פרופ' דרורה כפיר	ד"ר בני אברהמי
פרופ' יואב לביא	ד"ר חזי אהרוני
ד"ר מולי להד	פרופ' רבקה איזיקוביץ
ד"ר נורית לוי	ד"ר מיכל אל-יגון
ד"ר מירי לוי-רוזליס	פרופ' עליאן אלקרינאוי
ד"ר אברהים מחאגנה	פרופ' דורית אמיר
ד"ר יצחק מנדלסון	פרופ' רמי בנבנישתי
ד"ר ריטה סבר	פרופ' דניאל בר-טל
פרופ' חיים עומר	פרופ' עזי ברק
פרופ' ברברה פרסקו	ד"ר אטי ברנט
פרופ' יעקב קדם	ד"ר גיל גולדצויג
ד"ר תמי קידר	יצחק גילת
ד"ר חגית קליבנסקי	ד"ר מיכל גולן
פרופ' שלמה קניאל	ד"ר עמנואל גרופר
פרופ' יצחק קשתי	פרופ' מרואן דווירי
ד"ר גידי רובינשטיין	פרופ' עמי וולנסקי
ד"ר שרה רוזנאו	ד"ר חיים ויינברג
ד"ר זהבה רוזנטל	ד"ר הדס ויסמן
פרופ' עמוס רולידר	ד"ר ענת זעירא
ד"ר שלמה רומי	ד"ר חנה חימי
פרופ' עמירם רביב	פרופ' יונה טייכמן
ד"ר נאדירה שלהוב-קיבורקיאן	פרופ' מאיר טייכמן
	ד"ר תמר כהן

פתח דבר

ענת זעירא ורחי בבנישתי

בשנים האחרונות ניכר עניין גובר במצבם של מתבגרים הנמצאים במסגרות חוץ-ביתיות, ובמיוחד בהכנה שלהם לקראת היציאה מהמסגרת, בתהליכי המעבר לקהילה ובמצבם לאחר שבגרו. הנושא זוכה לתשומת לב, הן מצד חוקרים והן מצד קובעי מדיניות ואנשי השטח בעולם ובישראל. הגיליון המיוחד של "מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית" מוקדש לנושאים אלו, ומתפרסמים בו לראשונה ממצאי מחקרים שנערכו בישראל בתחום זה. מקורה של ההשראה לגיליון זה הוא יום עיון שנערך ביזמת **קבוצת המחקר: בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער** בבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד באוניברסיטה העברית בירושלים בדצמבר 2007, יום עיון שבו נדונו לראשונה ממצאים מן הארץ ומן העולם כבסיס לפיתוח שירותים ומדיניות כוללת לקבוצת צעירים זו.

ראשית, ברצוננו להודות לכל מי שהיו שותפים לארגון יום העיון ולהוצאתה לאור של חוברת זו: לעמותת "אפשר", שהייתה שותפה מלאה לכל המהלך המכונן הזה, לשמואל דגן, יו"ר העמותה ולבנימין גדליהו, המנכ"ל, על התמיכה והעזרה בהכנת יום העיון; למערכת "מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית", לעורך הראשי אמיתי המנחם ולרכזת המערכת מרים גילת, על הסיוע בהפקת חוברת זו; לכל השותפים והגורמים שסייעו לממן את יום העיון ואת הפקת החוברת: **לג'וינט ישראל** – רמי סולימני ושחר שומן **מאשלים**, טלל דולב ופאולה כאהן-סטרבצינסקי **ממכון ברוקדייל**, יוסי תמיר **מתב"ת** ודן פינס ושמואל ילמה **מתחום צעירים**, **אגף שילוב עולים**; לברנדה מורגנשטרן ושרית בייץ-מוראי **מהמוסד לביטוח לאומי**; למנחם וגשל, מוטי וינטר וקותי צבע **ממשרד הרווחה והשירותים החברתיים**; ליחיאל שילה ועמנואל גרופר **מהמנהל לחינוך התיישבותי**, **פנימייתי ועליית הנוער במשרד החינוך**; ולרונית עמית **מקרן גנזיר**; תודה מיוחדת לתמר דיניסמן, לשולה ולר ולסגל המנהלי **בבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד באוניברסיטה העברית בירושלים**, ולכל מי שהשתתפו ביום העיון ובכתיבה לגיליון מיוחד זה ואשר תרמו מפרי עטם, מזמנם וממרצם להצלחתו.

עניינה של חוברת זו היא בתקופה שבין גיל ההתבגרות לבגרות. כיום, מסיבות ביולוגיות וחברתיות שונות, גיל ההתבגרות מתחיל מוקדם יותר ונמשך תקופה ארוכה יותר. שינויים פיזיולוגיים מתרחשים מוקדם יותר בגלל שינוי בתנאי והרגלי התזונה, ושינויים רגשיים וקוגניטיביים גם הם מקדימים, בשל רכישת מיומנויות וידע בגיל צעיר יותר מבעבר. מאידך גיסא, ההתבגרות גם היא נמשכת מאוחר יותר מאשר בעבר. בדורות הקודמים, כבר בסוף שנות העשרה לחייהם צעירים עבדו לפרנסתם, דאגו לעצמם לקורת גג והקימו משפחה. בעשורים האחרונים אנו עדים לכך שצעירים בארץ ובעולם נשארים סמוכים על שולחן הוריהם עוד תקופה ארוכה. הם גרים בבית ההורים, אינם ממהרים להקים משפחה, מתנסים בסוגי עבודה שונים וממשיכים

בלימודים גבוהים. חלק מהצעירים שיצאו מבית הוריהם לחיים עצמאיים אף חוזרים לבית ההורים כשהם נתקלים בקשיי פרנסה.

תקופה זו בחייהם של צעירים זוהתה כשלב התפתחותי מובחן המכונה "בגרות בהתהוות" (emerging adulthood). ארנט (Arnett, 2000), שפיתח את המושג, טוען שבחברות מערביות התהליך של גיבוש הזהות, שהוא המשימה ההתפתחותית העיקרית של גיל ההתבגרות, אינו מסתיים בשנות העשרה, אלא נמשך לתוך שנות העשרים. לטענתו, שלב התהוות הבגרות מהווה המשך למורטוריום, שאותו זיהה התאורטיקן אריקסון (1960), והוא חלק מרכזי בתהליך של מעבר מהתבגרות לבגרות.

לצעירים רבים בחברות המתועשות, התקופה של סוף גיל העשרה ושנות העשרים לחייהם היא תקופה משמעותית ורבת שינויים. בתקופה הזו הם רוכשים השכלה גבוהה והכשרה מקצועית וכן ידע שיסייע להם להתבסס כלכלית בעתיד. לרבים תקופה זו מאופיינת גם בתהפוכות מבחינת היחסים הבין-אישיים, בהתנסות מגוונות ביחסים אינטימיים ובאהבה, בבניית יחסי עבודה ובגיבוש השקפת עולם. וכך, בסופה של תקופה ארוכה למדי, מרבית האנשים מגיעים בהדרגה להחלטות משמעותיות ביחס לחייהם. בתחילת הגיליון פותח מאמרו של בנאי צוהר להבנת השלב ההתפתחותי המיוחד הזה בקרב צעירים בכלל, תוך שימת דגש על צעירים בסיכון.

ואולם יש קבוצות שמצבן שונה. צעירים שבילו את ילדותם ונעוריהם במסגרות חוץ-ביתיות בשל היעדר משפחה ביולוגית או משום שמשפחתם לא יכולה מסיבות שונות לגדל אותם, מסיימים את שהותם במסגרת זו עם הגיעם לגיל 18. בגיל זה מסתיימת אחריות המדינה להגנתם כצעירים, והם נדרשים לעבור באופן חד ממסגרת שמספקת הגנה ותמיכה לחיים עצמאיים. צעיר בוגר מסגרת השמה, שמשפחתו אינה מספקת לו עורך תומך, נדרש בפתאומיות להתמודד עם משימות חיים מורכבות. סטיין (Stein, 2006) מציג בסקירתו את הקשיים במעבר לבגרות שהם מנת חלקם של צעירים בוגרי השמות. לטענתו, המעבר שלהם מהתבגרות לבגרות הוא קצר הרבה יותר מזה של צעירים בעלי עורך משפחתי, ומציב בפניהם דרישות קשות במיוחד, ולא כולם יתמודדו אתו בהצלחה. חלקם ישרדו את המעבר בצורה טובה ויהפכו לבוגרים עצמאיים, אך רבים אחרים יחוו קשיים שילוו אותם שנים ארוכות. לצעירים אלה מוקדשת חוברת זו.

בחוברת שלושה חלקים עיקריים: בחלק הראשון מוצגת תמונת המצב מישראל באשר לצעירים בוגרי השמות; בחלק השני זווית ראייה בין-לאומית לגבי המעבר לבגרות של צעירים שסיימו שהות בהשמה חוץ-ביתית; החלק השלישי מציג את עמדתם של קובעי מדיניות בנוגע לסוגיות ואתגרים הקשורים בפיתוח שירותים לאוכלוסייה זו.

החלק הראשון נפתח במאמרם של בנבנישתי וזעירא, המבוסס על נתונים שנאספו מעובדים סוציאליים ומדריכים שמכירים את הצעירים, בשלושה סוגים של מסגרות חוץ-ביתיות (פנימיות חינוכיות, פנימיות טיפוליות ומשפחות אומנה). המחקר בודק עד כמה צעירים העומדים בפני סיום השהות במסגרת החוץ-ביתית יכולים לצפות שמשפחתם תשמש עבורם מקור לתמיכה וסיוע עם העזיבה. המחקר גם בוחן את מידת המוכנות של צעירים לקראת עזיבת המסגרת ומשווה את הצרכים שיש לצעירים במסגרות השונות ובתחומי חיים שונים ואת המידה שבה הם צפויים להשיג תוצאות שונות כאשר יצאו לחיים עצמאיים. ממצאי המחקר מצטיירים, מצד אחד, עורף משפחתי חלש, ומצד שני – צרכים חיוניים להכשרה והקניית מיומנויות של כישורי חיים בתחומים רבים.

מאמרם של בנבנישתי ומגנוס מתאר מחקר המשלב הערכה מעצבת והערכה מסכמת של המיזם **"גשר לבוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורף משפחתי"**. מטרת המיזם לפתח רצף מענים שייתן תשובה לצורך בדיוור, ליווי, כישורי חיים, הכוונה, הכשרה מקצועית ושילוב תעסוקתי של בוגרי השמות חוץ-ביתיות שאינם יכולים להישען על משפחתם. מטרת ההערכה היו לתאר בצורה שיטתית וביקורתית את מאפייני הצעירים שהשתתפו בתכנית, מאפייני ההתערבויות שהופעלו והשפעת התכנית מחד גיסא, ומאידך גיסא – לספק משוב לאורך הפעלת תהליך הערכה לשם סיוע בקבלת החלטות הנוגעות להפעלת התכנית, ולהציג המלצות באשר להפעלת תכניות דומות בעתיד. מערך המחקר המורכב כלל סדרה של ראיונות בשלוש נקודות זמן עם הצעירים ועם המלווים שלהם, כמו גם ראיונות עם מעצבי המדיניות. ממצאי המחקר מצביעים על החשיבות שבקיום תכנית מעין זו ועל הצורך בהרחבתה לקהלי יעד נוספים. נוסף על כך, כותבי המאמר מביאים שורה של המלצות באשר לדרכים שבהם אפשר לקדם את יכולתן של תכניות מעין זו לענות לצרכים של צעירים בוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורף משפחתי.

דוגמה נוספת למיזם שמטרתו לסייע לבוגרי השמות להשתלב בחברה האזרחית מובאת במאמרו של נועה גוטר-שגיא ומאיה ניסקי. במאמר מוצגת תכנית **"למרחב"**, שמטרתה ללוות צעירים החל מן השלבים האחרונים של השהות במסגרת החוץ-ביתית, דרך תקופת השירות הצבאי ועד לשילובם כאזרחים בוגרים בקהילה. על אף המאפיינים הייחודיים שיש לתכנית זו, המחברות מצביעות על מספר רכיבים שאותם ניתן יהיה אולי לאמץ בתכניות אחרות, שעלות הפעלתן תהיה נמוכה יותר ותפוצתן רחבה יותר.

המאמר האחרון בחלק זה, מאמרם של זעירא ובנבנישתי, מציג ממצאים מסקר ארצי, ראשון מסוגו בישראל, על מצבם של בוגרי הפנימיות החינוכיות וכפרי הנוער כחמש עד שבע שנים לאחר סיום שהותם בהם. מסגרות אלה מהוות היום בית לשלוש קבוצות אוכלוסייה עיקריות: עולים חדשים מברית המועצות לשעבר, צעירים בני העדה האתיופית, וצעירים ילידי ישראל המגיעים בעיקר מהפריפריה החברתית והגאוגרפית. במסגרת המחקר התקיימו ראיונות עם 500 צעירים המהווים מדגם

מייצג של בוגרי כפרי נוער ופנימיות חינוכיות. ממצאי המחקר מצביעים על כך שמצבם של מרבית הצעירים בחייהם העצמאיים הוא טוב. עם זאת, יש קבוצה של צעירים, שהיקפה מוערך בכ-10% מהבוגרים, אשר המעבר שלהם מהמסגרת הפנימייתית לחיים עצמאיים היה מלווה בקשיים, שחלקם נמשכים לאורך שנים. נוסף על כך, המחקר בוחן הבדלים בין קבוצות המוצא השונות. הממצאים מדגישים את הקשיים הייחודיים שיש לכל קבוצת מוצא במעבר מכפר הנוער לחיים עצמאיים ובוגרים. גם כאן, המחברים פורשים שורת המלצות, הן לקביעת מדיניות ושיפור דרכי העזרה לקבוצה זו והן להמשך המחקר בתחום חשוב זה.

החלק השני של החוברת מביא פרספקטיבה בין-לאומית רחבה יותר בנושא זה, הן בתחום המחקר והן בתחום פיתוח השירותים, המדיניות והחקיקה. מאמרים של קורטני ועמיתיו מביא ממצאים ממחקר אורך שנערך במדינות המערב התיכון של ארצות הברית בשנים האחרונות, ומטרתו לעקוב אחרי מצבם של צעירים החל מעזיבתם את המסגרת החוץ-ביתית. הממצאים המובאים במאמר מתייחסים לגל הראשון של איסוף הנתונים, כשהצעירים היו בני 17 ועדיין שהו בחסות המערכת לרווחת הילד של המדינה. המאמר סוקר את מצבם של הצעירים בתחומים שונים בזמן ההשמה, את עמדותיהם בנוגע להשמה עצמה, את הקשרים עם העובדים הסוציאליים ועם משפחותיהם הביולוגיות. כמו כן, המחקר משווה בין מצבם של צעירי האומנה במספר תחומים למצבם של צעירים במדגם ארצי נורמטיבי בתחומים אלה. המאמר דן במידה שבה השירותים הקיימים יוכלו לסייע לצעירים ביום שבו ייאלצו לעזוב את משפחות האומנה, ומציע לקובעי המדיניות להביא בחשבון לא רק את הקשיים שיש לצעירים, אלא גם את העצמה והאופטימיות שיש להם.

במאמרה של מונרו מוצגת הסוגיה של מעבר לבגרות של צעירים חסרי עורף משפחתי בפרספקטיבה משווה של שתי מדינות: בריטניה ונורווגיה. המחברת סוקרת את השינויים הרלוונטיים שחלו במדיניות בתחום רווחת הילד במדינות אלה, ואת השלכותיהם לפיתוח השירותים. כמו כן, יש סקירה של ממצאי מחקרים על מצבם של בוגרי ההשמות במדינות הללו, כמו גם הצעות לסדר יום בכל הקשור לפיתוח שירותים וקביעת מדיניות.

חלק מן האתגר בפיתוח שירותים לאוכלוסייה זו נובע מכך, שכיום אין במדינת ישראל רשות אחת שמספקת שירותים לבוגרי השמות חוץ-ביתיות חסרי עורף משפחתי או לצעירים אחרים בסיכון. שירות חובה בצבא או שירות לאומי מהווים צומת מכרעת בחייהם של צעירים במדינת ישראל. לשירות צבאי מלא ומשמעותי יש תרומה מובהקת להסתגלות לחיים עצמאיים, וצעירים שאינם מצליחים מסיבות שונות להשלים שירות כזה, נמצאים בעמדת פתיחה טובה פחות לחיים עצמאיים. האתגר הכרוך בסיוע לצעירים לשרת בצבא היה אחת הסוגיות שנדונו בהרחבה בדיון על המדיניות במסגרת יום העיון. סוגיה נוספת שנדונה קשורה בצורך ברשות אחת שתאגד את הטיפול ותספק שירותים לצעירים מעל גיל 18. כיום, שירותים אלה ניתנים על ידי משרדי הממשלה השונים, ואין גוף אחד שמתכלל אותם.

החלק השלישי והאחרון של החוברת מביא בקצרה את עמדתם של קובעי המדיניות ברשויות המטפלות כיום בצעירים במסגרת ההשמות. שילה וגרופר מציגים את תמונת המצב בפנימיות החינוכיות וכפרי הנוער. כבר כיום יש מספר מסגרות שמפעילות מערך של שירותים ותמיכה לבוגריהן ואשר ניתן להיעזר בהן כמודלים למסגרות פורמליות יותר של עזרה. שרביט ווגשל דנים בסוגיות ובאתגרים בנושא זה שאתם מתמודדים משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

לסיום, אנו מקווים שחוברת זו תהווה תשתית להמשך הדיון בצרכים של כלל הצעירים שמסיימים השמות, ושל המסיימים שאין להם עורף משפחתי בפרט. אנו רואים בה גם פתח להמשך מחקר ולמידה בעתיד. החוברת, כמו יום העיון שקדם לה, הם דוגמה לשיתוף ושותפות כנים בין קובעי המדיניות למבצעה בשטח ובין אנשי אקדמיה. כמו כן, היא מביאה בפני הקוראים מהידע שנצבר בעולם, כדי שניתן יהיה ללמוד ממנו ולהתאימו למצב הייחודי בישראל. אנו מאמינים, שרק בדרך כזו ניתן לקדם הן את הידע וההבנה של צורכי הצעירים הללו והן את המדיניות בנוגע לשירותים הדרושים לשיפור רווחתן של אוכלוסיות נזקקות.

מקורות

אריקסון, א' (1960). **ילדות וחברה: פסיכולוגיה של האדם בתמורות הזמן**. תל אביב: ספריית פועלים.

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469–480.

Stein, M. (2006). Research review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work*, 11, 276–279.

שחונה עשרה פלוס: צעירים נודדים בחיפוש אחר גורלם

דוד בנאי

התקופה הבאה אחר גיל ההתבגרות מתוארת, בציר יחסי האדם-סביבה, במונחים של תקופת התרחקות ממשית מסביבת הגידול המוכרת, נדידה, מציאת מקום נחיתה וקינון. בציר היחסים הבין-אישיים מתרחשים מאבק לפרידה מן ההורים ודמויות תומכות אחרות וניסיון להקים יחסים תומכים מתוך קבוצת השווים, השתלבות בקהילה חדשה והקמת קן משפחתי. מבחינה טכנית, זו תקופת ביצוע אינטנסיבית, ועל כן היא מאתגרת ביותר ורווית מתח בין המציאות החיצונית לעולם הפנימי.

אנו גדושים דעות קדומות באשר לאורח חייהם של צעירים היוצאים את בית משפחתם או את המסגרות שליוו אותם לפני השיגור. "חיי רווקות" הוא מונח נרדף לחיי הוללות משוללי כובד ואחריות, אף שהתבוננות קלינית, אפילו שטחית ביותר, מגלה את ההפך.

מדוע אנו נוטים להאמין כי הצעירים "עושים חיים"? ייתכן מאוד כי זו תפיסה פרוורטית, אשר מביטה במקטעים של "מעגל החיים" כאילו היו מרפסות מחוץ למבנה הזמן והחלל שבתוכו אנו נולדים, גדלים ומתים; מרפסות שבהן מתקיימים נשפים ומסיבות, מפגשים מרתקים ואקראיים מכל סוג אפשרי, ויותר מכול – אווירה של זמן שעצר מלכת ושל השהיה של העתיד לזמן בלתי מוגבל.

ניהול פנטסמטי-פרוורטי של חיי רווקות עולה ביוקר רב בהמשך החיים, משום שיש בו רגרסיה התפתחותית פתולוגית, הגם, שכמו בכל פעילות פרוורטית, יש בו סיפוק צרוף ומידי מלוא החופן. הכחשה כזו של משימה התפתחותית ושל האמת בנוגע ל"חיי הרווקות" תובעת מאתנו, אנשי בריאות הנפש, לשאול שאלות ולנסות לפצח את חידת ההכחשה, ולו רק למען אותם צעירים שאין להם מאחוריהם הורים בורים ועשירים אשר יכולים לפצות אותם על השחתת התפתחותם ומשמעות חייהם.

התקופה שאחרי גיל ההתבגרות, זו שבחברות המערביות משתרעת לה בערך מגיל שמונה עשרה ועד גיל עשרים ושמונה, היא תקופת השיגור מן הבית, "התקופה הפוסט-התבגרותית". זו תקופה של בחירות משמעותיות ומציאותיות הקובעות את גורל המשך החיים.

על מנת לבחור צריכים להתקיים מספר תנאים: הראשון, בסיסי וקיומי, הוא **הלגיטימציה לבחירה**, היינו, לפעולה על פי שיקול הדעת הסובייקטיבי. התנאי השני הוא **קיומן של אופציות או חלופות**, השלישי מתבטא בהתפתחות של **התלבטות**

משמעותית בין, לפחות, שתי אופציות שעדיפותה של האחת על השנייה אינה ברורה, ולבסוף, כמובן, התנאי הרביעי – **היכולת לנהוג על סמך הבחירה שנבחרה.**

להבדיל מבחירות "תוך-התבגרותיות", אלו אינן בחירות "סובייקטיביות". הן אינן נוגעות בהכרח להבניית הזהות הגרעינית של היחיד, אלא הן בחירות אובייקטיביות ממשיות. עשור זה הוא **עשור המציאות** של האדם. השתילים שנבטו וטופחו בחממות המשפחות והקהילות אמורים להישתל בקרקע פורייה חדשה. בגיל ההתבגרות בוחר האדם את עצמו, בגיל הפוסט-התבגרותי הוא בוחר את מקומו בעולם. על הקהילה והגופים המטפלים לדאוג לכך שיתקיימו עבורו תנאי הבחירה הבסיסיים, כל השאר תלוי רק בו.

מעשית, בתקופה שלאחר התבגרותו ועד לרגע הקמת הקן המשפחותי, היחיד אמור להשיג את היעדים הבאים:

א. לעזוב את בית הוריו בתקופה זו ולהתחיל להתגורר מחוץ לבית משפחת המוצא.
ב. לעסוק בייצוב החרדות היסודיות השונות המתעוררות עקב החיים מחוץ לביתו: חרדת נטישה, חרדת פרידה, חרדת כיליון וחרדות שונות מנזקים שהוא עלול לגרום לעצמו.

ג. לעסוק בבחינה של סביבות חיים שונות ושל מרחקים שונים מסביבת גדילתו ומגוריו עד כה ובברירה ובחינה של אזור נוח להתמקמות סופית.

ד. לבחור מסלול מקצועי, אחד או יותר, ולנסות לעמוד בתנאי הקבלה למסלול החניכה ובדרישות מסלול החניכה עצמו.

ה. לכוון עצמו לממש מעמד סוציו-אקונומי, שאותו בחר בדרך כלל מדעת או שלא מדעת במהלך התבגרותו ואולי אף לפני כן.

ו. לנסות לממש את הזהות המינית הספציפית שאותה בחר סופית במהלך התבגרותו, ובכלל זה לשאוף למגע עם קבוצות תמיכה והשתייכות ועם אחרים שנבחרו במסגרת גיבוש זהותו, על מנת להוכיח ולממש את זהותו.

ז. להתמודד עם כאבים נפשיים, אכזבות ומפחי נפש סביב זהותו ולנסות להשלים אתם ולהמשיך הלאה.

ח. לנסות להשיג אינטימיות, משימה שמובנית גנטית כדי לפתור סופית את הקרע מעורר החרדה ממשפחת המוצא, ובכלל זאת להתמודד עם דילמת הנפרדות-התאחדות.

ט. ברמה לא מודעת, תקופה זו היא לעתים קרובות תקופת מאבק בין העברה בין-דורית זרה, כזו שה"עצמי" שונא אותה אך לא יכול להשתחרר ממנה, העברה שהופנמה חלקית והיא תובעת את שלה מן היחיד, לבין המרכיבים העצמיים האותנטיים יותר של צמיחה ומימוש ייחודיים ואוטונומיים.

משחר ההיסטוריה האנושית עמדו בפני הצעירים והצעירות שלושה שלבים פסיכו-אנתרופולוגיים עם מיצוי גיל ההתבגרות שלהם: (א) פרידה רגשית, ולעתים קרובות גם פיזית, מהוריהם ומסביבת ילדותם המוגנת והמוכרת; (ב) נדידה לצורך חיפוש מקום לעצמם; (ג) בחירה של איזור נחיתה וקיננון ובניית הקן הזוגי, המשפחתי והקהילתי להתיישבות של קבע. שלבים אלו נוהלו והונעו על ידי אידאלים שאותם הפנימו הצעירות והצעירים במהלך ילדותם והם עיצבו את אופי מימוש וביצוע השלבים השונים. בתרבותנו הפוסט-מודרנית, אידאלים אלו נושאים צורה תובענית ביותר הניכרת בתביעה הפסיכולוגית לנפרדות מוחלטת מן ההורים בהשראת המודל ה"סקסי" של האדם העצמאי, בדחף הנדידה וההרפתקנות החזק הקיים היום בקרב הדור הצעיר ודוחף אותם לנדוד הרחק הרחק ממקום גידולם ומאורח חיי הוריהם, ולבסוף, בדרישות הגבוהות והקשות להשגה של "איזור הנחיתה" הסופי, כלומר איזור המגורים, הסטטוס החברתי, בן או בת הזוג וההישג המקצועי. לעתים קרובות, מוצאות תביעות אלו את הצעירים בעלי הרקע המשפחתי הרעוע בלתי מוכנים לחלוטין או, גרוע מכך – בלתי כשירים.

חצבם של הבלתי חסתגלים

מבחינה סוציולוגית, הליקוי העיקרי של צעירים היוצאים ממסגרות חוץ-ביתיות הוא שאינם מעודכנים כיאות כמו עמיתיהם במשפחות נורמטיביות יותר, ועל כן אופיים ועיצובם לוקה בחסר ואינו מאפשר להם הסתגלות גמישה ותואמת לעולם החדש שאליו הם יוצאים. הם מתקשים לעמוד כראוי בתקופת נדודים בגיונגל המורכב, מהיר השינויים, של העולם הפוסט-מודרני. כאילו לא די בכך, הרי רוב הצעירים הללו איבדו את תמיכת משפחתם משום שזו עצמה לא הצליחה לרוץ קדימה בקצב הנכון, בדרך כלל בגלל היעדר תמיכה, אדישות קהילתית ומשברי זהות ותרבות. לאילו תמיכות והוכחות נוספות אנו זקוקים כדי להשתכנע כי צעירים אלו, ודווקא הם, זקוקים יותר מכל האחרים לחינוך מתקדם, ערני, אשר יטפח אותם ויעניק להם אפשרויות הסתגלות סבירות. רק כך ניתן יהיה לגאול אותם מגורל הנדכאים המזדנבים אחרי כל האחרים.

הטבע מעולם לא היה סלחני לצאצאים בלתי בשלים כשהגיעו לתקופת השיגור. הוא זימן להם מוות מהיר ובטוח במלתעות טורף שזכה מן ההפקר, או גסיסה ממושכת מרעב ומחלות. האפשרויות האחרות לא היו טובות בהרבה. בתקופתנו, צעירים בתקופה הפוסט-התבגרותית הם האובייקט הנגיש ביותר לניצול, ולכן גם לא במפתיע, קבוצת הגיל המנוצלת ביותר מכל השכבות האחרות. בתקופה זו בני האדם הם בעלי התפוקה הגבוהה ביותר, אך עלותם היא הנמוכה ביותר. הם "בשר טרי" עבור הכלכלה הקפיטליסטית, ולעתים קרובות, כשהם לא חזקים מספיק לעמוד על דרכם שלהם, הם "נטרפים" על ידי אחרים חזקים מהם ובדרך כלל גם מבוגרים מהם. "קניבליזם" כזה ידוע לנו מן ההיסטוריה של הדמוקרטים היווניים – נערים היו נגישים לניצול לצורך רווחת המבוגרים מהם. היווניים ראו

זאת כדבר טבעי, חשיבתם התבססה על כוח כמודל של חוק. טבעי היה בעיניהם שהחזק ישלוט בחלש, וכל חייהם סבבו סביב תפיסה זו. בישראל, כמו במדינות רבות אחרות ולאז דווקא קפיטליסטיות, אנו עדים היום ל"קניבליזם" בוטה כלפי צעירים בלתי מסתגלים: הם עובדים, שלא לומר משועבדים, בתנאים מחפירים; אין להם סיכוי להתקדם בעבודתם ולצאת ממעגל העוני; אין להם סיכוי ללמוד ולשדרג את מעמדם האינטלקטואלי; אין להם סיכוי לשדרג את אזור מגוריהם ורמת החיים שלהם; הם נעשים פגיעים מאוד להתמכרויות שונות; הם נעשים קלים לפיתוי לזנות; חלקם נעשה לנטל על החברה משום שהם מתרגלים לכישלון, חוסר יציבות כלכלי וחיי עראי; מרכיבים מסוימים בשוק יודעים גם לנצל אותם כצרכנים חסרי כוח מיקוח וקלים לניצול.

מדיניות הרווחה שלנו ממתנת מאוד את הגורל האכזרי שהיה צפוי לצעירים בלתי מסתגלים, אבל אין בידה לעשות הרבה כדי להפחית את הכאב והסבל שלהם בראותם את המציאות זורמת לידם בעוד הם אינם מסוגלים להצטרף אליה, בהיותם כלואים בחסכים שלהם ומשותקים מחרדה ונחיתות.

אין זה המקום לפירוט פסיכופתולוגי של הבעייתיות האישיותית המיוחדת של צעירים בעלי רקע רעוע, ויתרה מזו, עלינו לראות את רוב הבעייתיות הזו כנובעת ממישור ההכנה וההסתגלות הלקויים וכמגולמת בו ולהימנע מלתרץ קשוי הסתגלות מן הסוג הזה במונחים פסיכופתולוגיים. מה שאנו מחפשים פה הוא **נתון מצבי** – הסתגלות בזמן נתון, היינו הערכה של מצבו של הצעיר במהלך תקופת נודדיו וחיפושיו.

ככלל, צעירים בלתי מסתגלים בתקופה הפוסט-התבגרותית חווים עצמם כבלתי בשלים לתפקוד אוטונומי בתנאי בדידות בתקופת הנדודים. הפרידה מן הבית ותחליפיו משרה חרדה ודיכאון. הם חווים את המציאות כמאיימת, מורכבת ובלתי מובנית, מסוכנת מדי. הם מבולבלים מאוד ביחס לזהותם וביחס ליעדי הנדידה וההתפתחות שלהם ואינם מצליחים לייצר את הקוד האישי הנדרש לתקשורת בין-אישית עם שותפים לנדידה, תקשורת החיונית לצורך הקמת קבוצת תמיכה שתסייע בהתמודדות. הם מגורים מאוד ממה שענייהם רואות אך חשים חלשים מדי כדי להשיג זאת. הם עסוקים במידה זו או אחרת בקנאה מכאיבה ומשתקת בצעירות וצעירים אחרים בני גילם שנראים להם מאורגנים ומצליחים. הם עסוקים בדין וחשבון תוקפני עם עברם, משפחתם והמסגרות שבהם גדלו, ועלולים לסבול מחרדה מכל מפגש התובע התמודדות והסתגלות: קשר רגשי, ראיון עבודה, הרשמה ללימודים או מפגש עם מוסדות חברתיים.

הסימן שיהיה בידנו לזיהוי הקושי בהסתגלות למציאות ובמימוש המשימות הפוסט-התבגרותיות הוא הפחד המשתק מן המציאות או באופן כללי יותר: **החוויה הסובייקטיבית של היחיד את המציאות שלפניו**. פחד זה הוא ללא ספק נגזרת מאוחרת של מה שאנו מכנים במסגרת הפסיכולוגיה ההתפתחותית "חרדת זרים" ו"חרדת נטישה", שהן, דינמית, נגזרות כאלו ואחרות של חרדות כיליון (חרדה

אניהילטיבית); אלא שבניגוד לתשומה הנכונה בגיל הרך המפחיתה חרדות אלו, צעירות וצעירים בתקופה הפוסט-התבגרותית כבר אינם רואים הישענות על מסגרת תמיכה והתקשרות כפתרונות לחרדות אלו. הם רוצים לעשות זאת לבד.

חינוך, תמיכה וטרנספורמציה באמצעים קליניים וחברתיים

בקווים כלליים אפשר לתאר את היחסים בין החינוך לפסיכולוגיה באופן הבא: מקומם של החינוך והתמיכה החברתית צריך להיות גדול יותר מאשר מקומה של הפסיכולוגיה בשלב הטיפול של הצעיר ועד לשיגורו מהבית, ואילו אז תפקידם מתבטל ומסתיים לגמרי ומתחיל תפקידה של הפסיכולוגיה, המופיעה כפסיכותרפיה.

רוב התשומה החברתית והחינוכית חייבת להתרכז לפני שלב השיגור, משום שלאחר מכן אין לצפות מן הצעירים להסכים לתלות במסגרת תומכת, ובוודאי שלא מחנכת. עם היציאה מן הבית או מן המסגרות שהחליפו אותן, הצעיר צריך להיות מוכן לשיגור מוחלט.

סיוע פסיכותרפויטי, לעומת זאת, הוא הכרחי ורלוונטי עבור צעירים וצעירות בתקופה הפוסט-התבגרותית, בהיותו אינדיווידואליסטי ודיסקרטי, והוא אינו מאיים על נפרדותם ועל תחושת האוטונומיה שלהם. יש לחנך אם כן, **מראש** להיעזר בפסיכותרפיה. ההשקעה הטיפולית-שיקומית העיקרית בקבוצת הגיל הפוסט-התבגרותית צריכה להתמקד בהעמדת שירותי פסיכותרפיה עם זיקה מציאותנית באופן שיהיו נגישים וזמינים.

מטפל בקבוצת גיל זו צריך להיות מסוגל לזהות מרכיבים יסודיים של חוויות הגיל, כמו פחד הכחדה ופחד סירוס, הפועלים לא רק כמכניזמים אינטרה-פסיכיים אלא כפחדים ממשיים ובדרך כלל גם די מוצדקים, ולהיות רגיש למרכיבים אלו. הצעירים חסרי המזל משותקים מחרדה. מאחר שרוב המטפלים כבר חלפו על פני הגיל הזה והיטיבו להכחיש את שהתרחש בו, אם בגלל הבושה ואם מטעמי הנוחות הנפשית הרגילה, סכנה גדולה של כשלים אמפתיים אורבת בדרך. מטפלים בעלי רקע פסיכואנליטי עלולים לגלות אדישות כלפי העובדה שאיום ההכחדה והסירוס הם ממשיים ולא רק פנטסמטיים, ולהתעלם מן העובדות התרבותיות הקובעות באופן אכזרי הצלחה וכישלון בהסתגלות. רק מטפל שיכיר במה שניצב לפני המטופל במציאות התרבותית, יכול לעורר אמון ולהציע סביבה יעילה לגדילה.

אתגר חברתי הוא הקמת קהילות מעבר תומכות, ועם זאת כאלו שלא תפגענה במשאלה הצפויה "לעשות את הדברים לבד", אלא תשמש ככלי מלווה, נוכח, מתרגל מטלות ומשייך.

השילוב בין פסיכותרפיה וסוציותרפיה כאובייקטים ומרחבים של מעבר עשוי להיות מועיל מאוד לצעירים בתקופה הפוסט-התבגרותית. יצירת אפשרויות למעבריות בתקופה הקשה הזו של נפרדות, נדידה וקינון עשויה לסייע לצעירים אלו בתהליכים הנפשיים-אינדיווידואליים והחברתיים-הסתגלותיים הרלוונטיים לשלב חיים זה.

תחונות מצב בישראל

הערכת חידת השליטה של מתבגרים בהשמה חוץ-ביתית בחיומנויות חיים וצורכיהם לקראת עזיבתם את המסגרת*

רחי בנבנישתי וענת זעירא

תקציר

המחקר הנוכחי עוסק במתבגרים הנמצאים על סף סיום שהותם במסגרות חוץ-ביתיות. הוא בוחן עד כמה הצעירים המסיימים את שהותם במסגרת החוץ-ביתית הם בעלי כישורים הנדרשים להתמודדות עם חיים עצמאיים לאחר היציאה, עד כמה ניתן לצפות שמשפחתם תסייע להם בעת המעבר לעצמאות ומה הם צורכיהם לקראת עזיבת מסגרת ההשמה. המחקר משווה בין צעירים הנמצאים במסגרות החוץ-ביתיות השונות: בכפרי נוער, בפנימיות הרווחה ובמשפחות אומנה. אוכלוסיית המחקר היא כל הצעירים בכיתות יא-יב העומדים בפני סיום שהות בפנימיות הרווחה, בכפרי הנוער ובמשפחות אומנה. המדגם כלל 178 צעירים באומנה, 291 בפנימיות של משרד הרווחה ו-1257 בכפרי הנוער. איסוף הנתונים התבסס על שאלונים שמולאו על ידי העובדים הסוציאליים או המדריכים של הצעירים.

נמצא, שלצעירים בכפרי נוער יש תמיכה רבה יותר מההורים לעומת המסגרות האחרות, ואילו הלחץ השלילי מצד ההורים הוא רב יותר אצל צעירים בפנימיות הרווחה. העובדים הסוציאליים זיהו מחסור בחיומנויות או העריכו את המצב באופן מדאיג במספר תחומים, ובהם השכלה ויכולת להשלים שירות צבאי משמעותי. העובדים זיהו צרכים אצל רבים מהצעירים ובכל התחומים, במיוחד בתחומי הלימודים והעבודה. ככלל, המדריכים זיהו אצל הצעירים בכפרי הנוער צרכים פחותים מאשר העובדים הסוציאליים אצל הצעירים באומנה ובפנימיות.

* המחקר התאפשר הודות לתמיכתם של המוסד לביטוח לאומי, ושל אשלים ותב"ת בג'וינט ישראל. המחברים מבקשים להודות לשרית בייץ-מוראי, לברנדה מורגנשטיין, לרמי סולימני וליוסי תמיר על תמיכתם במימון המחקר. כמו כן, תודה לבן-ציון ברנץ, לעמנואל גרופר, לשלוה לייבוביץ ולמוריאל נחמן על עזרתם, ולכל המנהלים, העובדים הסוציאליים והמדריכים במסגרות השונות - על שיתוף הפעולה.

הדיון מעלה את הצורך להגביר את פעולות ההכנה של הצעירים בעת השהות במסגרת ההשמה ולפתח שירותים שיסייעו להם בעת המעבר לחיים בקהילה. כמו כן ממליצים המחקרים לקיים תהליכי הערכה ותכנון התערבות אינדיווידואליים של הצעירים לפני עזיבתם את המסגרת.

מילות מפתח: מסיימי השמה, כפרי נוער, פנימיות, אומנה, מיומנויות חיים, צרכים

חבוא

בישראל יש כ-10,000 ילדים ובני נוער המתגוררים במסגרות חוץ-ביתיות משום שקיימת הערכה ששהותם בקרב משפחתם חושפת אותם להזנחה או לפגיעה פיזית או רגשית, או שהיא מהווה סכנה או הפרעה להוריהם (ראו תע"ס, 1974). הערכה זו מתקבלת על ידי שירותי הרווחה, במידת האפשר בהסכמת הילדים ומשפחתם, במסגרת ועדות לתכנון טיפול בלשכות הרווחה המקומיות ('ועדות החלטה'). ילדים אלו מופנים למסגרות חוץ-ביתיות במשפחות אומנה ובפנימיות. אלו הן מסגרות שבהן שוהים ילדים לטווח קצר, עד להתארגנות כוחות המשפחה וחזרת הילד אליה, אך לעתים הם שוהים בהן לטווח ארוך, עד צאת הילד לחיים בוגרים.

כמו כן, יש כ-60,000 צעירים השוהים במסגרות של חינוך פנימייתי (המועצה הלאומית לשלום הילד, 2006). רוב רובן של ההפניות למסגרות אלו אינן נעשות על ידי מערכת רווחת הילד, אלא על ידי הורים המעדיפים מסגרת חינוך פנימייתי. לחינוך הפנימייתי בישראל יש מסורת ארוכה, בהיותה מסגרת מועדפת לחינוך אידאולוגי ולחברות בחברה הישראלית (קשתי, 1993). בשנים האחרונות, רבות מהפניות למערכת זו הן של משפחות עולים ושל משפחות המתגוררות בפריפריה, חלקן במצוקה כלכלית, המתקשות להעניק לילדיהן במסגרת הקהילה שלהם את החינוך שבו הן מעוניינות. יש עדויות לכך, שלרבים מהצעירים המגיעים למסגרות של החינוך הפנימייתי יש קשיים וצרכים הדומים במידה רבה לאלו המאפיינים את הצעירים השוהים בפנימיות שבאחריות שירותי הרווחה (קשתי, גרופר ושלסקי 2008).

המחקר הנוכחי עוסק במתבגרים הנמצאים על סף סיום שהותם במסגרות חוץ-ביתיות. המעבר של צעירים ממסגרת משפחתית לחיים עצמאיים מהווה אתגר משמעותי עבור כל צעיר, גם עבור מי שחי במסגרת משפחתו הביולוגית. אתגר זה משמעותי במיוחד עבור צעירים אשר שהו חלק גדול מחייהם במסגרת חוץ-ביתית ועומדים לצאת לחיים עצמאיים. זאת, עקב צורכיהם המיוחדים, שמקורם בסיבות שהביאו להפנייתם להשמה החוץ-ביתית, במאפייני השהות הארוכה במסגרת ובעובדה שלרבים מהם אין תמיכה משפחתית במהלך יציאתם לחיים עצמאיים.

בעשורים האחרונים חלה עלייה גדולה במודעות החברתית בעולם לצרכים של קבוצת אוכלוסייה זו, ופותחו שירותים שנועדו לתת בידי הצעירים כלים שיקלו עליהם את ההשתלבות הנורמטיבית בחברה ושיסייעו להם בתקופת המעבר

מההשמה החוץ-ביתית לחיים עצמאיים. במדינות רבות נבנתה תשתית חקיקתית המחייבת להעניק להם שירותים וליווי מתאימים. גם בארץ חלה בשנים האחרונות התעוררות בתחום זה והחלו לפתח שירותים ניסיוניים שמטרתם לסייע בהכנה של הצעירים עוד בהיותם במסגרת ההשמה. כמו כן החלו להציע פתרונות במטרה להקל על השתלבותם בחברה, ובעיקר כאשר הם חסרי מקורות תמיכה משפחתיים (ראו בנבנישתי ומגנוס, בגיליון זה).

מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון עד כמה הצעירים המסיימים את שהותם במסגרת החוץ-ביתית הם בעלי כישורים הנדרשים להתמודדות עם חיים עצמאיים לאחר היציאה, עד כמה ניתן לצפות שמשפחתם תוכל לסייע להם בעת המעבר לעצמאות ומה הם צורכיהם לקראת עזיבת מסגרת ההשמה. מחקר זה משווה בין צעירים הנמצאים במסגרות החוץ-ביתיות השונות: בכפרי נוער, בפנימיות הרווחה ובמשפחות אומנה.

סקירת ספרות

בעשורים האחרונים יש התפתחות רבה במחקר המדעי בעולם בסוגיות הקשורות לצעירים העוזבים מסגרות חוץ-ביתיות. המחקרים מתייחסים ברובם למי ששהו במשפחות אומנה, משום שברוב המדינות זהו אופן ההשמה החוץ-ביתית השכיח. ממצאי המחקרים מצביעים על כך, שצעירים העוזבים את מסגרות ההשמה החוץ-ביתיות הם אחת האוכלוסיות הפגיעות ביותר בחברה (Broad, 1999a, 1999b; Festinger, 1983; Stein, 2006a, 2006b). מחקרים שנערכו בארצות הברית, אנגליה ואוסטרליה מצביעים על כך, שמצבם של צעירים אלה לאחר העזיבה מתאפיין באי-יציבות רבה יותר ובקשיים גדולים יותר, בהשוואה למתבגרים אחרים באוכלוסייה; למשל, קושי להתמיד בעבודה, השכלה נמוכה יותר, הישענות על סיוע ציבורי, בעיות דיור ועוד (Cashmore & Paxman, 2006; Cook, 1994; Courtney & Dworsky, 2006; Reilly, 2003; Scannapieco, Schagrin & Scannapieco, 1995).

יחד עם הממצאים הקשים האלו, הספרות מצביעה על כך שיש שונות רבה בין הצעירים מסיימי ההשמה – חלקם מצליחים להשתלב בחברה וחלקם פגיעים במיוחד. סטיין (Stein, 2005) הבחין בשלוש קבוצות בקרב בוגרי השמה: ה"ממשיכים ומתקדמים" (moving on), ה"שורדים", וה"קרבנות". הקבוצה של ה"ממשיכים והמתקדמים" התבססה על רקע אישי ומשפחתי חיובי ועל חוויות השמה חיוביות. קבוצת ה"שורדים" נאלצה להתמודד עם חוויות השמה קשות יותר וחבריה חשו שההתמודדות גרמה להם להיות קשוחים יותר ובעלי יכולות הישרדות טובות יותר. לשירותים החברתיים הייתה תרומה חיובית לקבוצה זו והיא אפשרה להם להתמודד ולשרוד. קבוצת ה"קרבנות" התקשתה מאוד להתמודד ועברה תקופות קשות של מחסור בדיור ובעבודה קבועה.

המעבר לחיים עצמאיים בקרב בוגרי ההשמה מושפע מגורמים המשותפים להם ולכלל הצעירים בחברה העוברים מהתבגרות לבגרות, ומגורמים המיוחדים לבוגרי

ההשמה. הניתוח של המאפיינים המיוחדים לבוגרי השמות חוץ-ביתיות מצביע על כך, שבעוד שבקרב צעירים שגדלו עם משפחתם הביולוגית תהליכי המעבר לבגרות ולעצמאות הם ארוכים יותר, אצל צעירים המסיימים השמה חוץ-ביתית המעבר לחיים עצמאיים הוא קצר וחד יותר, ולכן יכולתם לעצב זהות המתאימה למעבר קטנה יותר. לכן טוען סטיין (Stein, 2006a), שצריך ליצור מצבי מעבר ממושכים יותר עבור הצעירים המסיימים שהות במסגרת השמה, כדי לתת להם את הזמן ואת המרחב הפסיכולוגי הנדרשים למעבר.

גם התמיכה המועטה שלה זוכים מסיימי ההשמה מסביבתם החברתית מהווה גורם המקשה על הליכי המעבר לחיים עצמאיים. רבים אינם יכולים להישען על משפחתם עקב קשיי המשפחה עצמה או שמשום שלא קיים כלל קשר בינם לבין משפחתם. יותר מכך, בקרב רבים מעוזבי מסגרות ההשמה, הקשר עם משפחותיהם עלול להיות חסר או בעייתי יותר מאשר מספק תמיכה (Biehal & Wade, 1996). כמו כן, בשל משך ההשמה הארוך, לרבים מהם גם אין תמיכה של חברים מלבד חבריהם ממסגרת ההשמה, המתפזרים עם הסיום. וכך, בוגרי ההשמה מצופים פעמים רבות להשיג לעצמם אורח חיים עצמאי, יצרני ויציב בכוחות עצמם, או בסיוע מצומצם ואקראי מלבד (Collins, 2001). דגש זה על הציפיות לתמיכה מהסביבה הקרובה של הצעיר מעלה את הצורך לבחון באופן שיטתי עד כמה לצעירים העוזבים את המסגרת יש עורך משפחתי היכול לתמוך בהם בעת המעבר.

קושי אחר המכביד על יוצאי ההשמה הוא מחסור במיומנויות הקשורות בהתמודדות עם המשימות הצפויות להם במעבר לחיים עצמאיים. ההערכה היא שצעירים רבים לא רכשו מיומנויות חיים שמספיקות לשם התמודדות עם המשימות העומדות בפניהם בחייהם העצמאיים. אמנם סביר שגם לצעירים רבים הגדלים במסגרת משפחתם אין הכישרים המספיקים לחיים עצמאיים בגיל 18. אולם בעוד שרובם יכולים להישען על מסגרת משפחתית תומכת לאורך זמן ועל קידום הכישרים באופן הדרגתי ומתמשך, הצעירים העוזבים את ההשמה חייבים להישען יותר על הכישרים שרכשו במהלך ההשמה.

מקובל להבחין בין כישורים ומיומנות שהם מוחשיים (tangible or soft) לכאלה שאינם מוחשיים (intangible or hard). הכשרים המוחשיים נוגעים לדברים שהצעיר יודע או יודע איך לעשות, כגון: להכין ארוחה, לנהל תקציב, לקבוע תור לרופא ולחפש עבודה באופן יעיל. הכשרים הלא מוחשיים הם אלו הנוגעים ליכולות ליצירת יחסים בין-אישיים ושמירתם, קבלת החלטות במצבי לחץ, עמידה בפיתויים להתנהגות לא נורמטיבית וכדומה. מן הראוי להבחין גם בין היתרונות הנובעים משליטה במיומנות מסוימת, לבין העובדה ששליטה על כישורי חיים ומיומנויות שונות נותנים לצעיר תחושה של הצלחה ושליטה על חייו. אלו הן חוויות נדירות בחייהם של צעירים רבים במסגרות השמה, ולכן יש לראות את רכישת המיומנויות גם כהתערבות משמעותית בתפיסה העצמית של הצעיר, המעניקה לו את המשאבים הפנימיים החשובים להתמודדות ולהתמדה גם מול אתגרים קשים.

מדינות רבות בעולם הכירו בחשיבותה של הקניית כישורי חיים מוחשיים ולא מוחשיים לצעירים במסגרות חוץ-ביתיות, והיא מהווה חלק מהחקיקה שנועדה לסייע לצעירים אלו (ראו למשל, סקירת ספרם של סטיין ומונרו [גרופר, בגיליון זה]). עם זאת, יש עדויות רבות לכך, שלמרות החקיקה, רבים מהצעירים אינם משתתפים בשירותים שנועדו לקדם את כישורי החיים שלהם (ראו המאמר של קורטני, טרו ובוסט, בגיליון זה). מכאן עולה הצורך החשוב לבחון את כישורי החיים של הצעירים, כדי לזהות עד כמה מסיימי השעות במסגרת חוץ-ביתית הם אמנם בעלי מיומנויות חיים מספקות להתמודדות עם חיים עצמאיים.

כלים להערכת כישורי חיים של צעירים

במשך השנים פותחו מספר כלים שמטרתם להעריך את רמת השליטה בכישורי חיים של צעירים לפני יציאתם לחיים עצמאיים. כלים אלו משמשים בעיקר בפרקטיקה ולא במחקרים אמפיריים. שניים מכלים אלו נמצאים בשימוש רחב יותר:

The Ansell-Casey Life Skills Assessment (ACLSA)

(Nollan, Horn, Downs, Pecora, & Bressani, 2001) – הכלי מבוסס על הצגה של היגדים הנוגעים לכישורי חיים שאליהם מתייחסים הצעיר או המטפל בו, והוא מעריך עד כמה דומים כישורי הצעיר לאלה המוצגים. לכלי יש גרסאות בכמה שפות, הוא מותאם לקבוצות גיל שונות ומתייחס לתחומי החיים הבאים: (א) יכולת לתכנן עתיד תעסוקתי; (ב) עמידה במשימות חיים יום יומיות, כגון הכנת מזון וקניות; (ג) יכולת טיפול בנושאי דיור וניהול כספי, כגון ניהול כרטיס אשראי וחווה לשכירת דירה; (ד) יכולת טיפול אישי עצמי, כגון טיפול נאות בנושאי בריאות פיזית ונפשית; (ה) מיומנויות ביחסים בין-אישיים; (ו) מיומנויות בתחום חיי העבודה.

Daniel Memorial Independent Living Assessment (DMILA)

(Georgiades, 2005) – כלי זה בנוי כמבחן ידע בתחומים הקשורים לחיים עצמאיים. המבחן מתייחס ל-14 תחומי חיים שונים, רבים מהם חופפים לאלו המופיעים בכלי שתואר למעלה, אך במידה רבה יותר של פירוט. דוגמאות לתחומים שנבדקים: טיפול במזון (למשל, מהו "תאריך תפוגה"?); אחזקת דירה (למשל, כאשר השירותים עומדים לעלות על גדותיהם, מה יש לעשות תחילה?); סוגיות של בטיחות (כגון, מהי הדרך הנכונה לכבות שרפה שאירעה כתוצאה משמן שנדלק במחבת?); זכויות משפטיות (כגון, כאשר המשטרה עוצרת אותך, מה הן זכויותיך?).

חצב הידע על חוכנותם של צעירים בישראל ליציאה חמסגרות חוץ-ביתיות

למחקר המדעי בעולם כפי שנסקר בקצרה למעלה יש תרומה חשובה להבנת הסוגיות העומדות בפני צעירים המסיימים שהות במסגרות חוץ-ביתיות בישראל. עם זאת יש הבדלים ניכרים בין מאפייני ההשמה החוץ-ביתית בעולם והשמה זו בישראל. בין ההבדלים הבולטים יש לציין את ההיקף הרחב של צעירים בישראל השוהים

בפנימיות (בהשוואה למצב בדרך כלל בעולם, שבו שיעור גדול יותר שוהים באומנה), ואת משך השהות הארוך יותר והיציב יותר של צעירים במסגרות החוץ-ביתיות בישראל בהשוואה למקובל בעולם (בבנישתי ושגב, 2002). לכן, מן הראוי לבחון את המחקר המתפתח בישראל בתחום זה.

בישראל נערכו מספר מחקרים שעסקו בהיבטים שונים של מוכנות צעירים במסגרות השמה חוץ-ביתית ליציאה מהמסגרת ושל צורכיהם לקראת היציאה. בשנת 2003 ערכו זלכה ושומן סקר עבור אשלים על קבוצה שנקראה "בוגרי סידורים חוץ-ביתיים חסרי עורף משפחתי". לפי סקר זה, ההערכה היא שמדי שנה יש כ-350 בוגרי פנימיות ממלכתיות וממלכתיות-דתיות חסרי עורף משפחתי. לבוגרים אלה יש להוסיף אוכלוסיות נוספות, שלא נכללו באוכלוסיית הסקר: בוגרי משפחות אומנה, תכנית נעל"ה, פנימיות חסות הנוער ופנימיות חרדיות וערביות.

נתוני הסקר מצביעים על אוכלוסייה בעלת מאפיינים ייחודיים: הם מתחנכים במסגרות חוץ-ביתיות שנים רבות, ועבורם הפנימייה היא בית; הם מבליים בפנימייה את רוב החופשות ולעתים מתארחים אצל משפחות מארחות מטעם הפנימייה; למרות הקשיים שהם מתמודדים עמם, לחלקם כוחות רבים, מה שמתבטא באחוז הבוגרים שמסיימים את הלימודים עם תעודת בגרות ובאחוז הבוגרים שהתגייסו לשירות לאומי או צבאי (זלכה ושומן, 2003).

במחקר על בוגרי פנימייה שערכו שיף וקושר (2005) נמצא, שחלק ניכר מהבוגרים חשים שהפנימייה לא הכינה אותם לחיים עצמאיים. קרוב לשליש מהבוגרים חשים כי הפנימייה הכינה אותם לעתיד במידה מועטה או לא הכינה אותם כלל. הבוגרים העריכו שנתרמו במיוחד בתחום ההורות וביחסים החברתיים שלהם. השתלבות בעבודה הוא תחום שהבוגרים העריכו כי נתרמו בו במידה מועטה יחסית.

מחקרם של שיף ובבנישתי (2004) בחן את מצבם ואת מוכנותם לחיים עצמאיים של 66 מתבגרים באומנה בישראל מזווית הראייה שלהם, עוד בעת שהותם במסגרת החוץ-ביתית. המתבגרים התבקשו להעריך את המיומנויות והיכולות שלהם בשורה של נושאים: לימודים, צבא, עבודה, מגורים, אחזקת הבית, טיפול אישי, חברים, זוגיות והימנעות מהתנהגויות סיכון. המחברים מסכמים את ההערכות של בני הנוער באשר למוכנותם לחיים עצמאיים בקביעה, כי בני הנוער בטוחים בעצמם פחות בתחומים של לימודים, צבא וסידורים. לעומת זאת, הם בטוחים יותר במיומנויות שלהם הקשורות ליחסים עם בני המין השני, לניהול משק הבית, ליכולת להימנע מהתנהגויות סיכון ומהתנהגויות לא נורמטיביות וליכולת לדאוג בעצמם לטיפולם האישי. למחקר זה יש תרומה חשובה בשל הבחינה המעמיקה של מוכנות המתבגרים באומנה לחיים עצמאיים. עם זאת, הוא היה מוגבל למדגם לא גדול של צעירים באומנה ולא כלל מתבגרים במסגרות השמה אחרות, ולכן לא ברורה מידת הייצוגיות שלו. שיף ובבנישתי (2004) מדגישים שהמדובר בהערכות של הצעירים עצמם, וייתכן שהן הערכות לא מציאותיות הנובעות מחוסר היכרותם עם האתגרים שבפניהם יעמדו עם יציאתם לחיים העצמאיים.

בבנישתי ומגנוס (בגיליון זה) השוו בין ההערכות של צעירים המשתתפים בתכנית שמטרתה לסייע להם ביציאה ממסגרות ההשמה, באשר למוכנותם לחיים עצמאיים, לבין אלו של מלוויהם בתכנית. הוא מצביע על הבדלים ניכרים בהערכות המוכנות בין תחומי החיים השונים ובין המעריכים השונים. מחקרו הוגבל לקבוצה לא גדולה (כ-75 צעירים) אשר משתתפת בתכנית ניסיונית המעניקה לצעירים דיור וליווי. יש מקום לבחון מדגם גדול ומייצג יותר של צעירים, עוד בהיותם במסגרת ההשמה.

לסיכום, פגיעותם של צעירים המסיימים את שהותם במסגרות חוץ-ביתיות מחייבת עוד בטרם יציאתם של הצעירים הערכה שיטתית של מצבם, של צוריהם ושל מקורות התמיכה שיעמדו לרשותם לאחר היציאה. מטרת המחקר הנוכחי היא לעמוד על מידת מוכנותם של מתבגרים בהשמה חוץ-ביתית למשימות חיים שונות, לעמוד על הצרכים שלהם לקראת היציאה מההשמה ולזהות קבוצות של צעירים שהן פגיעות יותר מאחרים. המחקר התייחס לצעירים בשלושה סוגי מסגרות של מגורים מחוץ לבית: אומנה, פנימיות באחריות משרד הרווחה וכפרי נוער (פנימיות חינוכיות).

שאלות המחקר

המחקר מתמקד בהערכות של עובדים סוציאליים בנוגע לצעירים העומדים על סף העזיבה של מסגרת חוץ-ביתית. המחקר בוחן:

- א. באיזו מידה הצעירים יכולים לצפות לתמיכה מהוריהם וממשפחתם המורחבת עם יציאתם לחיים עצמאיים?
- ב. באיזו מידה הצעירים שולטים בכישורי חיים שונים הנדרשים לחיים עצמאיים?
- ג. מה הם הצרכים של הצעירים לקראת יציאתם מהמסגרת?
- ד. האם יש קשר בין מאפיינים של המסגרת ושל הצעיר ומשפחתו לבין מידת השליטה של הצעירים בכישורי החיים והצרכים שלהם?

שיטה

מדגם

אוכלוסיית המחקר היא כל הצעירים בכיתות יא-יב העומדים בפני סיום שהות בפנימיות הרווחה, בכפרי הנוער ובמשפחות אומנה. במדגם נכללו כל הצעירים אשר התקבלו עבורם שאלונים מלאים מהעובדים הסוציאליים שמכירים אותם. המדגם כלל 178 צעירים באומנה, 291 בפנימיות של משרד הרווחה ו-1257 בכפרי הנוער. למרות מאמצינו, לא עלה בידינו לקבל מהגורמים המוסמכים מידע על המספר המדויק של הצעירים הנכללים באוכלוסיית המחקר, ולכן איננו יכולים להעריך את שיעור החזרת השאלונים. הגיל הממוצע של הצעירים נע בין 16.7 באומנה (ס"ת 0.87) ל-17.26 (ס"ת 0.92) בכפרי הנוער. משך השהות של הצעירים במסגרת חוץ-ביתית בזמן מילוי השאלונים נע בין חודשים ספורים ל-18 שנים. משך השהות הכוללת של הצעירים במסגרות חוץ-ביתיות בזמן מילוי השאלונים נע בין חודשים ספורים (כ-3%) לבין למעלה מ-16 שנים (1.5%), ממוצע 5.52 (ס"ת 3.73) וחציון 4.5 שנים.

משך השעות הממוצעת במסגרת הנוכחית הוא 3.95 (ס"ת 2.55) והחציון שלוש שנים. לוח 1 מתאר עבור כל מסגרת במדגם את התפלגות מאפייני הרקע של הצעירים.

לוח 1: התפלגות מאפייני הרקע של הצעירים במדגם לפי סוג המסגרת

מגדר	אומנה (N=178)	פנימיות (N=291)	כפרי נוער (N=1257)
זכר	45.8	55.9	60.1
נקבה	54.2	44.1	39.9
דת			
יהודי	85.1	81.8	87.4
מוסלמי	7.4	9.8	2.1
נוצרי	4.0	3.3	6.4
ארץ לידה אב			
ישראל	51.4	51.8	24.7
ברית המועצות ¹	22.9	25.5	35.9
אתיופיה	6.4	10.0	26.4
אחר	19.3	12.7	13.0
ארץ לידה של האם			
ישראל	60.3	49.2	25.4
ברית המועצות	22.7	26.7	37.2
אתיופיה	6.4	9.3	26.1
אחר	10.6	14.7	11.4

כלים

השאלון לעובד הסוציאלי ולמדריך היה מורכב ממספר חלקים:

רקע של הצעיר ומשפחתו: חלק זה כלל שאלות על מאפייניו הדמוגרפים של הצעיר, על משפחתו הביולוגית ועל המידה שבה המשפחה מהווה מקור לתמיכה או ללחץ.

הערכת מוכנות ליציאה לחיים עצמאיים: כיוון שהכלים שתוארו למעלה אינם מתאימים במתכונתם הנוכחית לצרכים בישראל, התבססנו במחקר זה על כלי להערכת מוכנות של צעירים אשר פיתחו שיף ובבנישתי (2004) ואשר הותאם על ידי בבנישתי ומגנוס (בגיליון זה). הכלי מתייחס לעשרה תחומי חיים. בכל תחום נשאלים העובד הסוציאלי המכיר את הצעיר או המדריך שלו, האם יש לצעיר יכולת

1 בכל המקומות שנכתב "ברית המועצות", הכוונה היא לארצות שהיו חלק ממה שהייתה בעבר ברית המועצות.

לבצע פעולה מסוימת או להגיע ליעד, כגון סיום לימודים. בכל תחום, התשובות הן על סולם מ-1 עד 4 (1=בטוח שכן, 4=בטוח שלא) (ניתנת האפשרות לענות גם "לא רלוונטי" או "לא יודע"). התחומים שנבדקו הם:

א. לימודים: ארבעה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת לסיים 12 שנות לימוד?

ב. צבא או שירות לאומי: ארבעה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת לעשות מאמץ להתגייס לצבא או לשירות לאומי?

ג. תעסוקה: שישה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת להשתלב בעבודה?

ד. מיומנויות עבודה: חמישה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת לעבוד בצוות?

ה. מגורים: חמישה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת להבין חוזה שכירות של דירה?

ו. ניהול משק בית: שישה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת להכין ארוחות, לבשל?

ז. ניהול כספים: חמישה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת לנהל חשבון בנק באופן עצמאי?

ח. שמירה על הבריאות: ארבעה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת לשמור על ניקיון אישי ובריאות השיניים?

ט. יחסים בין-אישיים: שמונה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת ליצור קשרים עם חברים שיתמכו בו?

י. התנהגות נורמטיבית: שמונה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת להימנע מהתנהגות אלימה?

הערכת הצורך במשאבים ובשירותים: בחלק זה הוצגו בפני המשיב שורה של משאבים ושירותים במספר תחומים, והוא התבקש לציין לגבי כל אחד מהם באיזו מידה הצעיר זקוק לו. התחומים היו: לימודים, עבודה, שירות צבאי, מגורים ותמיכה פסיכו-סוציאלית.

הליך איסוף הנתונים

איסוף הנתונים נערך בחודשים ינואר-יוני 2007, בשיתוף פעולה עם מנהלי כל אחת מסוגי המסגרות: כפרי הנוער, פנימיות הרווחה ושירותי האומנה. הפנייה הראשונית אל המוסדות הייתה מטעם האחראים על המסגרות במשרד החינוך ובמשרד הרווחה, ואילו המשך הקשר לצורך איסוף הנתונים נעשה על ידי הצוות באוניברסיטה. לכל אחת מהמסגרות נשלחו שאלונים בהתאם למספר הצעירים בכיתות יא-יב ששוהים במסגרת על פי דיווח ההנהלות. השאלונים הועברו לעובדים הסוציאליים של הצעירים,

והם התבקשו למלא אותם על בסיס היכרותם עם הצעירים. בתום המילוי, השאלונים הועברו בחזרה לצוות המחקר באוניברסיטה העברית. מסגרות אשר לא החזירו את השאלונים בטווח הזמן שנקבע קיבלו על כך תזכורת בטלפון. בעוד שחלקן מילאו והחזירו את השאלונים בעקבות התזכורות, היה מספר לא מבוטל של פנימיות אשר סירבו לקחת חלק במחקר, בעיקר בשל חוסר זמן למילוי השאלונים. כאמור, בשל הקושי לאמוד את מספר הצעירים בגיל המתאים בכל אחת מהמסגרות, היה קשה מאוד לחשב את שיעור ההחזרה של השאלונים. כל הנתונים על הצעירים התקבלו באופן אנונימי. המחקר קיבל את אישור ועדת האתיקה של האוניברסיטה העברית.

תמצאים

כדי לבחון את העורף המשפחתי של הצעירים, בדקנו את המצב המשפחתי ואת הסטטוס של ההורים הביולוגיים של הצעירים. לוח 2 מציג את התפלגות הממצאים בתחום זה עבור כל אחת מן המסגרות. בסך הכול בכל המסגרות, מרבית ההורים חיים בארץ. ראוי לציון השיעור הגבוה של אבות לצעירים באומנה שמקום הימצאם אינו ידוע. מבחינת המצב המשפחתי, נראה שבקרב הורי הצעירים מכפרי נוער נמצא השיעור הגבוה ביותר של הורים ביולוגיים הנשואים זה לזה.

לוח 2: התפלגות המצב המשפחתי של ההורים הביולוגיים של הצעירים לפי סוג המסגרת

כפרי נוער (N=1257)	פנימיות (N=291)	אומנה (N=178)	
סטטוס אב			
69.7	72.9	57.3	חי בארץ
11.2	3.4	7.3	חי בחו"ל
7.6	11.3	18.5	נפטר
6.8	9.3	15.2	לא ידוע
סטטוס אם			
84.8	81.8	61.8	חיה בארץ
6.7	2.1	5.1	חיה בחו"ל
4.2	9.6	30.9	נפטרה
0.2	2.7	1.7	לא ידוע
מצב משפחתי – אב			
57.5	37.8	12.7	נשוי לאם הצעיר
13.3	15.7	17.2	נשוי/חי עם אישה אחרת
13.0	22.8	29.3	אינו נשוי
16.0	23.6	40.8	לא ידוע/לא רלוונטי

מצב משפחתי – אם

55.7	36.8	13.3	נשואה לאם הצעיר
12.3	12.6	15.3	נשואה/חיה עם אדם אחר
23.4	31.6	39.3	אינה נשואה
4.6	10.8	24.7	לא ידוע/לא רלוונטי

תפקוד ההורים

ביקשנו מהעובדים הסוציאליים לציין האם להורה יש בעיות תפקוד. העובדים יכלו לציין שאין להורה בעיות תפקוד או אלו בעיות תפקוד יש לו, בעזרת רשימה שהוצגה בפניהן. לוח 3 מציג את התפלגות הבעיות התפקודיות שיש להורי הצעירים בכל אחת מסוגי המסגרות.

לוח 3: שיעור ההורים שלהם בעיות בתפקוד לפי מסגרת

כפרי נוער (N=1257)		פנימיות (N=291)		אומנה (N=178)		
אם	אב	אם	אב	אם	אב	
41.7	27.9	55.1	44.4	26.8	22.0	בעיות כלכליות
0.1	2.4	1.4	9.6	5.9	10.7	בעיות עבריינות
1.3	5.1	9.1	14.9	17.0	22.6	סמים/אלכוהול
0.0	1.4	0.7	6.7	2.6	6.3	בכלא
11.2	9.7	24.6	12.2	22.9	12.6	בעיות בריאות קשות/נכות
43.5	38.6	13.8	14.1	7.2	7.6	אף לא אחת מהבעיות

בעיות כלכליות היו השכיחות ביותר בכל המסגרות ואצל האמהות והאבות כאחד. גם בעיות בריאות קשות או נכות נמצאו בשכיחות גבוהה יחסית אצל הורי הצעירים בכל המסגרות. בעיות סמים ואלכוהול או עבריינות היו נפוצות יותר בקרב הורים של צעירים במסגרות אומנה ופנימיות הרווחה. בסך הכול, ל-24.3% מההורים צוינה יותר מבעיה אחת בתפקוד. בכפרי הנוער הייתה שכיחות ההורים, שלהערכת העובדים הסוציאליים אין להם בעיות תפקוד, הגבוהה ביותר.

מקורות סביבתיים של משאבים ולחצים

בחנו מהם המקורות הסביבתיים למשאבים חיוביים וללחצים אצל הצעירים. לוח 4 מציג את התפלגות התשובות המלאה עבור האבות והאמהות הביולוגיים של הצעירים. ניתוח גורמים של ההערכות הנוגעות לאבות ולאמהות העלה שניתן לזהות שני גורמים: תמיכה חיובית בצעיר ולחץ שלילי. לשני גורמים אלו הייתה

מהימנות פנימית טובה (0.80 ללחץ שלילי ו-0.87 לתמיכה חיובית) ולכן יצרנו מדדים מסכמים לתמיכה חיובית וללחץ שלילי. לוח 5 מציג את הממוצע ואת סטיית התקן של המדדים המסכמים בכל אחת מן המסגרות. עיון בלוח מצביע על הבדלים בולטים בין המסגרות. לפי הערכת העובדים, לצעירים בכפרי נוער יש תמיכה רבה יותר מההורים מאשר לצעירי המסגרות האחרות, ואילו הלחץ השלילי מצד ההורים הוא רב יותר אצל צעירים בפנימיות הרווחה.

לוח 4: מקורות סביבתיים של משאבים ולחצים

אומנה			פנימיות רווחה			כפרי נוער			
רבה / רבה מאוד	מעט	כלל לא	רבה / רבה מאוד	מעט	כלל לא	רבה / רבה מאוד	מעט	כלל לא	
אב ביולוגי									
36.2	27.7	36.1	16.0	32.7	51.4	5.1	25.3	68.0	מהווה מקור תמיכה חיובי
34.8	27.7	37.5	19.8	31.7	48.6	3.3	14.7	79.2	מהווה מקור למשאבים אינסטרומנטליים
42.1	20.3	37.6	16.0	28.8	55.2	2.3	11.8	84.3	מציע מסגרת מגורים נורמטיבית
16.9	34.2	48.9	35.1	32.9	31.9	26.4	26.4	45.5	גורם ללחץ ומתח/קשיים רגשיים
4.0	17.4	78.5	8.5	19.1	72.3	3.9	14.1	78.7	מקור לקשיים מעשיים
7.4	21.6	71.0	25.3	31.8	42.9	16.9	27.0	36.0	מסכן את התפתחות הנורמטיבית של הצעיר
אם ביולוגית									
54.1	26.3	19.5	25.5	38.2	36.4	5.6	26.5	65.2	מהווה מקור תמיכה חיובי
46.8	31.0	22.0	24.4	41.4	34.3	2.8	15.2	77.5	מהווה מקור למשאבים אינסטרומנטליים
57.6	22.6	19.7	21.5	45.2	33.2	1.2	10.6	84.3	מציעה מסגרת מגורים נורמטיבית
14.9	39.9	45.2	43.2	35.8	21.1	32.5	22.5	42.1	גורמת ללחץ ומתח/קשיים רגשיים
6.3	22.3	71.3	14.4	31.4	54.2	8.4	15.1	72.5	מקור לקשיים מעשיים
5.7	24.0	70.3	27.1	36.8	36.1	15.8	26.9	29.8	מסכנת את התפתחות הנורמטיבית של הצעיר

לוח 5: ממוצעים (וסטיות תקן) של מדדי תמיכה ולחץ שלילי מצד המשפחה הביולוגית לפי סוג מסגרת

	אומנה	פנימיות רווחה	כפרי נוער
תמיכה	2.14 (3.33)	7.40 (6.20)	11.58 (6.86)
לחץ שלילי	5.60 (5.00)	7.74 (5.36)	3.78 (4.21)

הערכת יכולות והיומנויות לחיים עצמאיים

ביקשנו מהעובדים להעריך את היכולות של הצעירים במספר תחומים הרלוונטיים לחייהם העצמאיים עם עזיבתם את המעון. הלוחות הבאים מציגים את התפלגות התשובות המתייחסות לצעירים במסגרות השונות בכל אחד מן התחומים שנבדקו. עבור כל תחום מוצגת ראשית טבלת ההתפלגויות המלאה לכל הפריטים, ולאחריה יש סיכום מילולי קצר של עיקרי הממצאים.

לוח 6: יכולות הצעירים בתחום הלימודים על פי הערכת העובדים

	אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער	
	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב
לסיים 12 שנות לימוד	52.2	32.0	58.8	30.2	71.0	21.6
לקבל תעודת בגרות מלאה	27.5	21.3	16.5	19.6	35.2	28.6
להשתלב במסגרת כמו מכללה/אוניברסיטה	17.4	27.5	7.9	21.3	25.5	31.0
ללמוד מקצוע במסגרת לימודית רשמית	23.6	47.8	15.8	46.7	29.0	44.8

הסולם המקורי היה מפורט יותר: 1=בטוח שכן, 2=חושב שכן, 3=חושב שלא, 4=בטוח שלא

כפי שנראה בלוח 6, העובדים חושבים או בטוחים כי בין 52.2% צעירים באומנה ל-71.0% צעירים בכפרי נוער יוכלו לסיים 12 שנות לימוד. עם זאת, ההערכות לגבי היכולת לקבל תעודת בגרות מלאה ולהשתלבות במסגרת לימודית גבוהה כמו אוניברסיטה או מכללה, הן נמוכות בהרבה: העובדים בטוחים כי רק 16.5% מהצעירים בפנימיות הרווחה, 27.5% באומנה ו-35.2% בכפרי הנוער יוכלו לקבל תעודת בגרות מלאה; רק בנוגע ל-7.9% בפנימיות הרווחה, 17.4% באומנה ו-25.5% בכפרי הנוער, הם בטוחים שיוכלו להשתלב במסגרת לימודים גבוהה. נתונים אלו נמוכים מנתוני כלל האוכלוסייה היהודית, שעל פיהם הזכאות לקבלת תעודת בגרות מלאה היא 51.7% ושיעור המתקבלים ללימודים במוסדות להשכלה גבוהה הוא 48% (ראו אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה).¹

¹ אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: http://www1.cbs.gov.il/shnaton57/st08_22.pdf

**לוח 7: יכולות הצעירים היהודיים בתחום הצבא או השירות הלאומי
על פי הערכת העובדים**

כפרי נוער		פנימיות רווחה		אומנה		
חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	
32.1	42.6	28.5	31.6	38.8	27.5	לנסות מאמץ להתגייס לצבא/שירות לאומי
30.5	32.9	30.9	19.2	30.3	16.9	לעמוד בדרישות של שירות לאומי רגיל/ מיוחד
34.0	37.7	22.3	7.9	31.5	23.0	לעמוד בדרישות של הצבא ולהשלים שירות
32.7	29.6	16.5	13.7	25.8	16.3	להשלים שירות צבאי משמעותי (קרבי, מקצועי)

הנתונים בלוח 7 מצביעים על כך, שבכל המסגרות, העובדים בטוחים או חושבים כי שני שלישים או יותר מהצעירים יוכלו לעשות מאמץ ולהתגייס לצבא או לשירות לאומי. נציין, שבכלל האוכלוסייה היהודית, שיעור המתגייסים הוא כ-63% ושיעור המשרתים בשירות לאומי הוא כ-20%. למרות רצון הצעירים לעשות מאמץ לשרת, נראה שהעובדים מעריכים בביטחון שאחוזים נמוכים יותר אכן יצליחו לעמוד בדרישות השירות הצבאי (21% בפנימיות הרווחה, 23% באומנה ו-37.7% בכפרי הנוער) ואף פחות מהם יוכלו להשלים שירות צבאי משמעותי (13.7% בפנימיות הרווחה, 16.3% באומנה ו-29.6% בכפרי הנוער). נראה אם כן, שעבור שיעור נכבד של צעירים השירות הצבאי יהיה מקור לקושי יותר מאשר הזדמנות להשתלב בחברה.

לוח 8: יכולות הצעירים בתחום התעסוקה על פי הערכת העובדים

כפרי נוער		פנימיות רווחה		אומנה		
חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	
48.0	37.0	52.9	29.9	59.6	25.8	להשתלב בתכניות להכשרה מקצועית
46.4	39.9	48.5	30.9	51.1	27.0	לעשות מאמץ עקבי להשתלב בעבודה
43.8	33.0	33.3	22.3	40.4	21.9	לחפש עבודה באופן יעיל
45.0	30.9	39.2	20.6	47.2	16.9	להצליח בראיון עבודה
47.0	31.6	40.9	21.3	48.9	21.9	להשתלב בעבודה הדורשת יכולת מקצועית
48.4	32.4	42.3	23.0	44.9	24.7	להתמיד בעבודה שתאפשר לצעיר פרנסה עצמאית

לוח 9: יכולות הצעירים בתחום מיומנויות בעבודה על פי הערכת העובדים

	אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער	
	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח
אחריות	51.1	25.8	46.7	29.2	43.4	39.9
נכונות/יכולת להשקיע מאמץ בעבודה	51.1	27.5	49.5	30.6	45.6	39.1
קבלת סמכות ומשמעת	54.5	20.8	47.4	30.2	44.6	38.6
יכולת לעבוד בצוות	59.0	21.3	48.8	24.1	49.5	35.3
יכולת לעבוד עם לקוחות	50.0	17.4	41.6	19.9	44.0	31.6

הערכת העובדים בנושא יכולות הקשורות בתעסוקה, בהשתלבות בתכנית הכשרה או במציאת עבודה הן גבוהות יחסית לגבי רוב הצעירים. בכל המסגרות, העובדים בטוחים או חושבים כי ל-80% ויותר מהצעירים יש יכולת לעשות מאמץ להשתלב ולהצליח בעבודה או יכולת להשתלב בתכניות להכשרה מקצועית. עם זאת, בכל המסגרות, שיעור העובדים שחושבים או בטוחים שהצעירים יוכלו להשתלב בעבודה הדורשת יכולת מקצועית ולהתפרנס באופן עצמאי הוא נמוך יותר. כמו כן, יש לשים לב לכך שהעובדים בטוחים כי בין 21.9% צעירים באומנה ל-33% צעירים בכפרי הנוער יוכלו לחפש עבודה באופן יעיל וכי שיעורים נמוכים עוד יותר יצליחו בראיון עבודה. הערכות אלו מעידות כנראה על צורך בחיזוק נוסף של כישורים הדרושים להצלחה בתחומים אלה.

באשר למיומנויות תעסוקה, העובדים בכל המסגרות העריכו שלכ-80% מהצעירים יש מיומנויות, כגון: אחריות, נכונות להשקיע מאמץ ויכולת לעבוד בצוות. ההערכות הן נמוכות יותר בכל הקשור ליכולת לעבוד עם לקוחות – העובדים מעריכים כי לשליש ואף יותר מהצעירים אין יכולת זו.

לוח 10: יכולות הצעירים בתחום המגורים על פי הערכת העובדים

	אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער	
	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח
לחפש דירה באופן יעיל	38.0	9.6	28.0	9.2	44.1	24.9
להבין חוזה שכירות של דירה	36.9	11.3	27.7	8.1	39.5	21.6
להעריך באופן ריאלי את ההוצאות הנדרשות לשכירת דירה ולאחזקתה	31.3	8.4	27.6	8.8	43.3	21.6
להזמין טלפון, כבלים ושירותים דומים	53.5	15.3	47.2	15.9	48.1	38.9
להזמין אנשי מקצוע לתיקונים	59.2	16.0	50.4	14.4	47.8	39.0

לוח 11: יכולות הצעירים בתחום ניהול משק בית על פי הערכת העובדים

כפרי נוער		פנימיות רווחה		אומנה		
חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	
43.9	28.2	38.5	10.0	38.2	10.7	תשלום חשבונות בזמן (כגון שכר דירה, חשמל)
44.9	27.6	39.5	11.3	41.6	12.4	עריכת קניות בדרך אחראית ועילה
42.8	22.0	31.6	9.3	36.5	5.6	לנהל תקציב של משק הבית בדרך אחראית
45.3	32.5	48.1	22.3	47.8	19.7	להכין ארוחות, לבשל
44.2	37.2	44.0	29.2	43.3	19.7	לעשות כביסה, ניקיון ואחזקה שוטפת של דירה
52.5	36.2	54.6	24.1	51.1	16.9	לחיות עם שותפים לדירה
51.4	38.8	53.3	28.9	64.0	26.4	לחיות בשלום עם שכנים

מלוח 10 עולה כי העובדים חושבים או בטוחים שליותר ממחצית הצעירים אין יכולת לחפש דירה באופן יעיל, להבין חוזה לשכירת דירה, להעריך באופן ריאלי את ההוצאות הנדרשות לשכירת דירה ואחזקתה, לשלם חשבונות בזמן, לערוך קניות ולנהל תקציב של משק בית בדרך יעילה ואחראית. המיומנויות החסרות ביותר הן חיפוש דירה ביעילות, הבנת חוזה של שכירת דירה והערכה ריאלית של ההוצאות הנדרשות לאחזקת דירה. למשל, העובדים בטוחים שרק כעשרה אחוז מהצעירים באומנה ובפנימיות הרווחה ידעו לחפש דירה באופן יעיל. ההערכות הן גבוהות יותר בכל הקשור להזמנת אנשי מקצוע להתקנת שירותים ולתיקונים. ככלל, העובדים מעריכים את המיומנויות של הצעירים בכפרי הנוער כגבוהות יותר משל אלו שבאומנה ובכפרי הנוער. ההערכות למיומנויותיהם של הצעירים באומנה גבוהות משל אלו המתייחסות לצעירים בפנימיות הרווחה.

את הערכות העובדים בנוגע למיומנויות של ניהול משק בית, ניתן לראות בלוח 11. לפי ההערכות אלה, מצבם של צעירים בכפרי הנוער בתחום זה טוב בהרבה מזה של הצעירים במסגרות האחרות. למשל, בעוד העובדים בטוחים שרק כ-10% מהצעירים באומנה או בפנימיות רווחה יכולים לשלם חשבונות בזמן, הם בטוחים כי בקרב הצעירים בכפרי הנוער השיעור גדול כמעט פי שלושה. בדומה, העובדים היו בטוחים שרק 5.6% מצעירי האומנה ו-9.3% מהצעירים בפנימיות הרווחה יכולים לנהל תקציב משק בית בצורה אחראית, לעומת 22% מהצעירים בכפרי הנוער. מעניינת במיוחד הערכתם של העובדים כי רוב רובם של הצעירים יכולים לחיות בשלום עם שותפים לדירה ועם שכנים, הערכה שנובעת כנראה מהיותם במסגרת חוץ-ביתית המחייבת אותם להסתגל לחיים בשותפות עם זרים. כדי להכשיר את הצעירים ליציאה לחיים עצמאיים, נראה שיש צורך לחזק את המיומנויות של רבים מהם, במיוחד בכל מה שקשור לחיפוש דירה באופן יעיל, לענייני כספים וליכולת לנהל תקציב.

לוח 12: יכולות הצעירים בתחום ניהול כספים על פי הערכת העובדים

	אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער	
	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב
לנהל חשבון בנק באופן עצמאי	12.4	39.9	15.1	36.4	27.0	48.7
להשתמש בכרטיס אשראי באופן אחראי	5.6	39.3	11.3	32.3	24.4	42.6
לתכנן תקציב ריאלי ולעמוד בו	4.5	34.8	9.6	28.9	20.9	41.1
להימנע מקניות אימפולסיביות ומכניסה לחובות	9.0	45.5	10.0	36.4	21.6	45.4
להשוות מחירים, לחפש הנחות ומבצעים	10.1	46.1	13.7	34.4	23.6	46.2

בלוח 12 ניתן לראות שהעובדים חושבים או בטוחים, שכמחצית מהצעירים באומנה ובפנימיות הרווחה אינם מוכנים דיים לניהול עצמי של כספים. שיעור זה נמוך יותר בקרב הצעירים בכפרי הנוער. כך למשל, בכפרי הנוער, העובדים חושבים או בטוחים של-62% מהצעירים יש יכולת לתכנן תקציב ריאלי ולעמוד בו, ואילו בקרב צעירים באומנה ובפנימיות הרווחה שיעורם הוא 39.3%-ו-38.5% בהתאמה; בעוד שלשני שלישים מהצעירים בכפרי הנוער יש, להערכת העובדים, יכולת להשתמש בכרטיס אשראי באופן אחראי, העובדים חושבים או בטוחים שרק ל-43.6% מהצעירים בפנימיות הרווחה ול-43.9% מהצעירים באומנה יש יכולת כזו. כיוון שתחום זה הוא אחד החשובים להצלחה בחיים עצמאיים וקשיים בניהול כספי גורמים לחובות רבים שהם מקור לחץ משמעותי, נראה שיש צורך להכשיר וללמד את הצעירים מיומנויות שונות בנושא זה, ובמיוחד את זו הקשורה במיומנות לתכנן תקציב ריאלי ולעמוד בו.

לוח 13: יכולות הצעירים בתחום השמירה על הבריאות על פי הערכת העובדים

	אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער	
	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב
לשמור על ניקיון אישי ועל בריאות השיניים	49.4	42.7	42.6	43.3	52.6	39.7
לפנות לרופא כשמצב הבריאות מחייב זאת	34.8	50.0	37.8	49.5	49.2	44.9
לחפש עזרה מקצועית עבור קשיים נפשיים/רגשיים	9.0	27.5	9.3	29.2	21.5	36.3
להכיר אמצעי מניעה (מפני היריון בלתי רצוי)	21.9	46.1	17.2	49.8	33.7	47.4

היכולת לשמור על בריאות תקינה אף היא מיומנות חיונית לחיים עצמאיים. מלוח 14 נראה, שבכל הקשור לשמירה על היגיינה אישית ולפנייה לרופא יש לרוב הצעירים בכל המסגרות יכולת גבוהה. עם זאת, להערכת העובדים, יש שיעור ניכר של צעירים שחסרה להם היכולת לחפש עזרה מקצועית עבור קשיים רגשיים או נפשיים. שיעור זה גבוה במיוחד בקרב צעירים באומנה, שם העובדים חושבים או בטוחים כי רק

ל-36.5% מן הצעירים יש יכולת כזו (בהשוואה ל-42.6% ו-57.8% מצעירי פנימיות הרווחה וכפרי הנוער בהתאמה). תחום מטריד נוסף הוא היכולת להכיר אמצעי מניעה, שחסרה לאחד מכל חמישה מן הצעירים והצעירות בכפרי הנוער ולאחד מכל שלושה מהצעירים באומנה ובפנימיות הרווחה.

לוח 14: יכולות ליחסים בין-אישיים על פי הערכת העובדים

כפרי נוער		פנימיות רווחה		אומנה		
חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	
51.0	35.5	54.0	21.0	55.6	25.3	ליצור קשרים עם חברים שיתמכו בצעיר
43.9	25.2	35.7	16.8	45.5	15.7	להימנע מיחסים עם חברים בעלי השפעה שלילית
50.5	29.4	55.7	16.2	62.4	21.3	נכונות לתרום לאחרים ולסייע להם
51.2	29.5	45.7	12.4	50.6	16.3	ליצור קשרים חיוביים עם בן המין השני
46.4	26.0	35.4	11.0	38.8	14.6	ליצור קשרים יציבים עם בן המין השני
50.1	28.2	46.0	11.7	44.4	18.0	לתת ולקבל אהבה מבן זוג
45.0	27.4	45.7	10.7	39.3	16.9	להקפיד על "מין בטוח"
44.9	24.1	33.0	8.2	43.8	10.7	להקים משפחה חיובית ויציבה

התמונה המתקבלת באשר להערכת היכולות של הצעירים בתחום היחסים הבין-אישיים היא מורכבת. העובדים חושבים או בטוחים שרוב גדול של הצעירים בכל המסגרות מסוגלים ליצור קשרים חיוביים עם חברים ומוכנים לתרום לאחרים ולסייע להם. אולם ההערכה היא כי כשליש מהצעירים בכפרי הנוער וכמחצית מהם בפנימיות הרווחה אינם יכולים להימנע מיחסים עם חברים בעלי השפעה שלילית. באשר ליחסים עם בני המין השני, העובדים מזהים כ-40% מהצעירים בפנימיות הרווחה ובאומנה וכ-20% מהצעירים בכפרי הנוער כחסרי יכולות מתאימות. מטרידה במיוחד העובדה שהעובדים בטוחים או חושבים שרק לכמחצית מהצעירים באומנה או בפנימיות הרווחה יש יכולת ליצור קשרים יציבים עם בן המין השני ולהקים משפחה חיובית ויציבה.

לוח 15: יכולות הצעירים בתחום ההתנהגות הנורמטיבית על פי הערכת העובדים

כפרי נוער		פנימיות רווחה		אומנה		
חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	
42.2	42.7	48.8	30.2	48.3	38.8	להימנע מהתנהגות אלימה
43.6	39.1	46.7	30.6	48.3	38.2	להימנע מהסתבכות עם החוק
42.5	34.6	44.7	34.0	51.7	34.8	להימנע משימוש לא נורמטיבי באלכוהול
44.2	37.9	48.1	36.8	50.6	38.2	להימנע משימוש בסמים

מלוח 15 עולה, כי העובדים חושבים או בטוחים שלרוב הצעירים בכל המסגרות יש היכולת להימנע מהתנהגויות בעייתיות, כגון: שימוש בסמים או באלכוהול, התנהגות אלימה או הסתבכות עם החוק. ובכל זאת, שיעור הצעירים שסכנה זו מאיימת עליהם הוא מטריד ונע בין חמישית לרבע מן הצעירים. במקביל, העובדים מעריכים שליותר ממחצית מהצעירים אין היכולת להתנדב ולתרום לקהילה. כמו כן, יש לציין שהעובדים חושבים או בטוחים שלכ-40% מהצעירים אין היכולת להגדיר יעדים ולתכנן כיצד לממשם, ולכשליש מהם אין היכולת להיות מודעים לזכויותיהם ולעמוד על מימושן באמצעים הולמים ונורמטיביים. אלו הן מיומנויות רלוונטיות וחשובות לצעירים אלה, אשר צפויה להם רק תמיכה מועטה מהסביבה ביצאם לחיים עצמאיים, ונראה שיש מספר ניכר של צעירים הזקוקים לסיוע בפיתוח וחיזוק המיומנויות הללו. עם זאת, נראה שהיכולות של רוב הצעירים "להסתדר", כמו להוציא רישיון נהיגה ולנסוע לעיר אחרת לכתובת שלא היה בעבר, מוערכות כגבוהות יותר.

מדדים מסכמים של יכולות

בחנו, האם העובד המדווח חשב או היה בטוח שלצעיר יש יכולת לבצע כל אחת מהמיומנויות הספציפיות בכל אחד מהתחומים. בהמשך, יצרנו מדד המסכם כל תחום ומבטא באחוזים את שליטתו של הצעיר במיומנויות הספציפיות של כל תחום, על פי הערכת המדווח (100%=יכולת בכל המיומנויות הספציפיות בתחום ו-0%=חוסר יכולת אף באחת מהן). המהימנות הפנימית של כל אחד מתחומי המיומנויות נמצאה גבוהה: מקדם המהימנות הפנימית עלה על 0.90 בכל התחומים מלבד תחומי הלימודים (0.86) והשמירה על הבריאות (0.81). לפיכך, יצרנו מדד מסכם עבור כל אחד מהתחומים. לוח 16 מציג את הממוצעים וסטיות התקן של שליטה במיומנויות בכל אחת מהמסגרות.

לוח 16: מדדים מסכמים של שליטה במיומנויות לפי מסגרות

	אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער	
	ממוצע	ס"ת	ממוצע	ס"ת	ממוצע	ס"ת
לימודים	62.36	35.97	54.21	32.59	71.64	31.63
צבא	52.53	41.69	45.96	40.51	68.02	38.64
תעסוקה	71.72	35.69	67.53	34.44	80.55	31.01
מיומנות עבודה	75.28	31.75	73.54	32.85	82.30	29.84
מגורים	52.81	39.11	44.19	40.07	69.32	35.86
אחזקת דירה	61.96	33.13	63.52	33.11	78.21	28.27
טיפול בכספים	49.44	40.40	45.64	40.67	68.32	37.93
יחסים בין-אישיים	64.40	29.31	59.64	29.74	76.50	27.22
התנהגות סיכון	87.22	27.65	79.98	29.52	81.68	31.72

בניתוח שונות שערכנו על כל אחד מהתחומים נמצא שבכולם סוג המסגרת הוא בעל השפעה מובהקת. בניתוח בדיעבד של שפה (Scheffe) נמצא דפוס שיטתי – כפרי הנוער שונים משאר המסגרות בכל אחד מהתחומים (השליטה גבוהה יותר), וכמעט ואין הבדלים מובהקים בין האומנה לפנימיות הרווחה.

קשרים בין מאפייני הרקע של הצעירים לבין שליטה במיומנויות

במטרה לזהות מי הצעירים שנתפסו כבעלי שליטה נמוכה יותר במיומנויות השונות הנדרשות לחיים עצמאיים, בחנו את הקשרים עם מאפייני הרקע של הצעירים. עבור כל אחד מהמאפיינים שנבדקו מוצגים התחומים שבהם היו ההבדלים מובהקים.

מגדר

הערכת היכולת של הבנות להימנע מהתנהגויות סיכון הייתה גבוהה יותר מזו של הבנים. בקרב הבנים היה הממוצע 78.12 (ס"ת 33.08) לעומת 86.42 (ס"ת 26.96) בקרב הבנות ($t(1789)=8.30, p<.001$). כמו כן, הבנות נתפסו כשולטות יותר במיומנויות של אחזקת דירה (77.26, ס"ת 27.91), בהשוואה לבנים, שהממוצע שלהם היה 71.05 (ס"ת 31.88, $p<.001$, $t(1789)=6.21$). הבנות גם נתפסו כמוכנות יותר בתחום של לימודים (ממוצע 69.05, ס"ת 33.01) מאשר הבנים (645.56, ס"ת 33.64), אם כי הפער היה קטן יותר ($t(1789)=4.50, p<.01$). הבדלים מובהקים אלו נמצאו גם כששלטנו סטטיסטית בסוג המסגרת.

ארץ לידה של הצעיר

ניתוחי השונות שערכנו בכל אחד מהתחומים מצביעים על כך, שבכל התחומים, למעט תחום ההימנעות מהתנהגויות סיכון, היו הבדלים מובהקים בין הצעירים שהגיעו מארצות מוצא שונות. מטרת הניתוחים הייתה לבחון אילו ארצות לידה שונות זו מזו באופן מובהק. נמצא דפוס עקבי: לילידי ברית המועצות הייתה הערכת מיומנויות גבוהה יותר מזו של ילידי ישראל בכל התחומים, למעט נושא הגיוס לצבא והתנהגויות סיכון, שם ההבדלים היו בכיוון ההפוך, אך לא היו מובהקים. לצעירים ממוצא אתיופי היו מיומנויות גבוהות יותר באופן מובהק משל צעירים שנולדו בישראל או בברית המועצות בתחום השירות הצבאי. כמו כן, לילידי אתיופיה (כמו לילידי ישראל) היו מיומנויות נמוכות יותר משל ילידי ברית המועצות בנושא טיפול בכספים.

ארץ לידת אב

מניתוח שונות עולה שבכל אחד מהתחומים, למעט התחום של הימנעות מהתנהגויות סיכון, יש הבדלים מובהקים בין הצעירים לפי ארץ הלידה של האב. ערכנו ניתוחים שמטרתם הייתה לבחון אילו ארצות לידה של האב שונות זו מזו באופן מובהק. מצאנו שהערכת המיומנויות של צעירים שאביהם נולד בברית המועצות הייתה

גבוהה בעקביות מזו של צעירים שאביהם נולד בישראל. כמו כן, לצעירים שאביהם נולד באתיופיה היו מיומנויות גבוהות יותר מאלו שאביהם נולד בברית המועצות, בתחום של מיומנויות הקשורות לשירות הצבאי.

מצבם של ההורים

בחנו האם יש קשר בין רמת השליטה של הצעירים במיומנויות השונות לבין המצב המשפחתי של ההורים, עובדת היותם בחיים והתגוררותם בארץ. בבדיקה זו לא נמצאו קשרים מובהקים. כמו כן, בדקנו את המתאמים בין רמת השליטה של הצעיר במיומנויות השונות לבין מידת היותם של ההורים מקור תמיכה והמידה שבה הם מפעילים לחץ שלילי. אף שנמצאו מתאמים מובהקים בין המשתנים, הם היו חלשים מאוד. המתאם היחיד שהיה גבוה מ- $r=0.20$ הוא המתאם השלילי בין המיומנויות בתחום היחסים הבין-אישיים לבין עצמת הלחץ השלילי שההורים מפעילים על הצעיר.

הערכת צרכים

לוח 17 מציג את ההערכות של העובדים באשר לצורך של הצעירים במשאבים ושירותים לקראת יציאתם לחיים עצמאיים.

לוח 17: צורכי הצעירים על פי הערכת העובדים

אומנה		פניות רווחה		כפרי נוער		
יש צורך חיוני	יש צורך	יש צורך חיוני	יש צורך	יש צורך חיוני	יש צורך	
36.0	27.5	23.0	32.0	39.7	32.8	סיוע בהכנה לבגרות
30.3	25.8	14.4	35.4	38.9	37.4	הכנה לפסיכומטרי
34.3	44.9	18.2	46.0	36.4	42.3	סיוע כספי להמשך לימודים
42.7	37.6	26.1	45.7	44.8	37.5	ייעוץ בנוגע להמשך לימודים
עבודה						
41.0	41.6	32.3	53.6	50.7	21.9	סיוע במיומנויות של חיפוש עבודה
43.8	38.8	32.0	50.9	49.2	20.1	סיוע בחיפוש עבודה
38.8	43.8	29.9	59.5	44.1	25.3	מתן הכשרה מקצועית
32.0	32.6	28.9	49.1	32.9	18.2	מציאת מקום עבודה המוכן לקבל יוצאי השמה חוץ-ביתית

← המשך בעמ' הבא

שירות צבאי

16.9	41.4	21.0	26.8	17.4	33.1	הפניה לתכניות להכנה לשירות
18.0	47.7	25.4	34.0	24.7	37.1	מתן מידע על האפשרויות השונות של השירות
15.8	17.0	22.0	8.6	40.4	23.0	סיוע במתן מעמד של "חייל בודד"
17.2	32.2	30.9	25.1	28.1	30.9	ליווי אישי בתהליך הגיוס והשירות

מגורים

16.7	42.6	36.4	30.6	28.7	36.0	סיוע במיומנויות של חיפוש מגורים עצמאיים
18.7	42.0	40.2	35.7	33.1	36.5	סיוע במיומנויות הנדרשות לחיים במגורים עצמאיים
13.9	24.2	36.4	21.3	14.6	24.2	הפניה לדוור המיועד ליוצאי השמה חוץ-ביתית
24.4	34.4	38.5	30.6	44.4	39.3	מתן סיוע כלכלי לתמיכה בשכירות ובחיים עצמאיים
15.9	20.3	19.2	16.5	39.9	41.0	מתן סיוע למסגרת כך שהצעיר יוכל להמשיך להתגורר בה לתקופה מסוימת

תמיכה פסיכו-סוציאלית

15.8	38.7	36.8	46.7	23.6	57.3	מתן מידע והפניות
16.9	33.2	39.2	45.0	34.8	42.1	תמיכה וליווי אישי/קבוצתי
16.0	30.7	37.5	45.4	33.1	39.9	ייעוץ/טיפול פסיכו-סוציאלי
8.8	12.1	18.6	17.9	7.3	15.7	הפניה למסגרת מוגנת בקהילה

לוח 17 מצביע על כך שהעובדים מזהים צרכים אצל רבים מהצעירים, ובכל התחומים. התחומים הבולטים במיוחד הם אלו של לימודים ועבודה. כך לדוגמה, העובדים מציינים שלשלושה רבעים מהצעירים בכל אחד מסוגי המסגרות יש צורך או צורך חיוני בסיוע כספי להמשך לימודים, וכמעט ל-80% יש צורך בייעוץ בענייני לימודים. בדומה, העובדים העריכו כי כמעט 80% מהצעירים במסגרות השונות זקוקים לסיוע במיומנויות של חיפוש עבודה, בחיפוש עבודה ובמתן הכשרה מקצועית.

מתוך הלוח עולה שככלל, המדריכים זיהו אצל הצעירים בכפרי הנוער צרכים פחותים מאשר זיהו העובדים הסוציאליים של הצעירים באומנה ובפנימיות. תופעה זו בולטת פחות בתחום הלימודים ובולטת מאוד בכל הקשור למגורים; למשל, בעוד שאצל 33.1% מהצעירים באומנה ואצל 40.2% מהשוהים בפנימיות רווחה זוהה צורך חיוני בקבלת סיוע במיומנויות הנדרשות לחיים במגורים עצמאיים, זוהה צורך חיוני כזה אצל 18.7% מהשוהים בכפרי הנוער.

ניתן לראות גם הבדלים בולטים בין המסגרות בכל האמור לצורך בתמיכה פסיכו-סוציאלית. העובדים הסוציאליים בפנימיות הרווחה זיהו צעירים רבים יותר הזקוקים באופן חיוני למידע ולהפניות (36.8%), בהשוואה לצעירים באומנה (23.6%) ובכפרי

הנוער (15.8%). העובדים זיהו צורך חיוני בהפניה למסגרת מוגנת בקהילה רק אצל חלק קטן מהצעירים, אך גם חלק זה היה גבוה יותר בפנימיות (18.6%) מאשר באומנה (7.3%) ובכפרי הנוער (8.8%).

בבדיקה שערכנו מצאנו שיש רמה גבוהה של מהימנות פנימית בין הצרכים השונים בכל אחד מהתחומים (אלפא=0.845 בתחום השירות הצבאי עד 0.917 בתחום העבודה). סיכמנו את מספר הצרכים החיוניים שזוהו על ידי העובדים בכל אחד מהתחומים ובכולם ביחד. מצאנו שהממוצע של סך הצרכים החיוניים (מתוך רשימה של 21 צרכים) היה 5.27 (ס"ת 6.03). כמו כן מצאנו שלבד מתחום החינוך, ההבדלים בין המסגרות בכל אחד מהתחומים הם מובהקים ($p < .001$). בכל אחד מהתחומים היה הבדל מובהק בין הצעירים באומנה ובפנימיות הרווחה, בהשוואה לצעירים בכפרי הנוער. ההבדל המובהק היחידי ברמה זו בין צעירי האומנה לפנימיות הרווחה היו הצרכים הרבים יותר שזוהו אצל צעירי הפנימיות בכל הקשור לעבודה. לא נמצאו הבדלים מובהקים בין צעירים לצעירות בהערכת צורכיהם.

בהשוואות שערכנו ברמת הצרכים בין הצעירים מארצות המוצא השונות, הממצא הבולט ביותר היה שלצעירים ילידי אתיופיה היו בסך הכול צרכים רבים יותר משל ילידי ישראל וילידי ברית המועצות. צרכים אלו בלטו בעיקר בנושא הלימודים והצבא. כמו כן מצאנו שיש קשרים מובהקים, אך לא חזקים, בין מידת התמיכה ומידת הלחץ שהצעירים חווים ממשפחתם לבין הערכת העובדים את הצרכים שלהם. למשל, המתאם בין סך הצרכים שזוהו לצעיר לבין מידת התמיכה מהוריו היה ($r = -.21$) ($p < .001$) ומידת הלחץ מההורים הייתה ($r = .25$) ($p < .001$).

דין

מחקר זה ביקש לבחון את מצבם של צעירים העומדים לסיים את שהותם בשלושה סוגי מסגרות של מגורים מחוץ לבית: אומנה, פנימיות באחריות משרד הרווחה וכפרי נוער (פנימיות חינוכיות). הנתונים למחקר התקבלו מהעובד הסוציאלי או ממדריך המכירים את הצעיר, את משפחתו ואת יכולותיו. ראשית, בדקנו באיזו מידה הצעירים יכולים לצפות לתמיכה ממשפחתם הביולוגית כאשר יסיימו את שהותם במסגרת. הממצאים מצביעים על כך, שבסך הכול, לצעירים בכפרי נוער יש תמיכה רבה יותר מההורים לעומת המסגרות האחרות, ואילו הלחץ השלילי מצד ההורים הוא רב יותר אצל צעירים בפנימיות הרווחה. מכאן, שיש צורך מובהק לפתח פתרונות לצעירים אשר משפחתם הקרובה או המורחבת לא תוכל לספק להם תמיכה, רגשית או מוחשית.

בכל המסגרות ישנו מספר ניכר של צעירים שהם חסרי תמיכה משפחתית או שמשפחתם מפעילה עליהם לחץ שלילי; אולם נראה שהדפוסים שונים בין המסגרות ומחייבים התמודדות דיפרנציאלית. שיעור הצעירים המקבלים תמיכה חיובית ממשפחתם והנתונים ללחץ פחות הם אלו שבכפרי הנוער. באומנה, בולטת העובדה

שלצעירים מעטים יש עורף משפחתי חיובי שעליו הם יכולים להישען. לעומת זאת, הדפוס בפנימיות רווחה הוא שאמנם בממוצע יש לצעירים תמיכה גדולה מזו שיש לצעירים באומנה, אך הם גם נתונים ללחץ משפחתי גדול יותר (כמו, למשל, הורים המפעילים לחץ רגשי או הורים שזקוקים לעזרה). נראה שלצעירים בפנימיות הרווחה יש סיכוי גדול יותר לחזור למשפחה מאשר לצעירים באומנה, אך הקשיים שיחוו לא יהיו מועטים. יש מקום לשקול דרכים לתמיכה בצעירים היוצאים מפנימיות הרווחה גם בעת חזרתם למשפחתם, כדי לסייע להם להתמודד עם קשיים אלו. באשר לצעירים באומנה – יש להכיר בכך שאין להם מקורות תמיכה משפחתיים, מלבד אולי אלו של משפחת האומנה. יש מקום לחשוב עבורם על חיים עצמאיים שאינם תלויים במשפחתם הביולוגית, וגם לחפש דרכים לגייס את המשפחה האומנת להמשיך ולהציע את תמיכתה באמצעים שונים (Cashmore & Paxman, 2006).

כפי שעלה מסקירת הספרות, צעירים רבים במסגרות ההשמה אינם מוכנים דיים ליציאה ויש להם צרכים רבים בכל הקשור להכנתם ליציאה לחיים עצמאיים ולחוויותיהם בעת היציאה. ביקשנו מהעובדים להעריך את היכולות של הצעירים ולתאר את מיומנותיהם בשורה של תחומים הקשורים לחיים עצמאיים. ממצאי מחקר זה מצביעים אף הם על תחומים רבים שבהם העובדים הסוציאליים זיהו מחסור במיומנויות או העריכו את המצב באופן מדאיג. למשל, ההערכות בנוגע לסיכויים להשלים 12 שנות לימוד עם בגרות מלאה הן נמוכות בהרבה מהממוצע הארצי בקרב היהודים באוכלוסייה הכללית, ודומות לכך ההערכות שלהם בנוגע לסיכויים להשלמת שירות צבאי משמעותי. מכאן, שיש שיעור נכבד של צעירים, שעבורם השירות הצבאי יהיה מקור לקושי יותר מאשר הזדמנות להשתלב בחברה. ההערכות מעידות גם על צורך בחיזוק נוסף של כישורים הדרושים להצלחה בתחום העבודה והתעסוקה. ניהול כספים נבון הוא אחד התחומים החיוניים לחיים עצמאיים. ההערכות של העובדים מצביעות על כך שכמחצית מהצעירים באומנה ובפנימיות הרווחה אינם מוכנים דיים לניהול עצמי של כספים. שיעור זה נמוך עוד יותר בקרב הצעירים בכפרי הנוער. היכולת לשמור על בריאות תקינה מהווה אף היא מיומנות חיונית לחיים עצמאיים. בכל הקשור לשמירה על היגיינה אישית ופנייה לרופא, העובדים מעריכים שלרוב הצעירים בכל המסגרות יש יכולת גבוהה. עם זאת, להערכתם, יש שיעור ניכר של צעירים שחסרה להם היכולת לחפש עזרה מקצועית גם עבור קשיים רגשיים או נפשיים. שיעור זה גבוה במיוחד בקרב צעירים באומנה. ההערכה היא שלרוב הצעירים יש גם יכולת להימנע מהתנהגות בעייתית (אלימות או התמכרות). עם זאת, ההערכה היא כי בין רבע לחמישית מהצעירים במסגרות השונות לא יוכלו להימנע מהתנהגות כזו.

העובדים מזהים צרכים אצל רבים מהצעירים ובכל התחומים. התחומים הבולטים במיוחד הם אלו של לימודים ועבודה. ככלל, המדריכים זיהו אצל הצעירים בכפרי הנוער צרכים פחותים מאשר זיהו העובדים הסוציאליים אצל הצעירים באומנה ובפנימיות. פערים אלו בולטים פחות בתחום הלימודים ובולטים מאוד בכל הקשור למגורים ולצורך בתמיכה פסיכו-סוציאלית.

תמונה זו מצביעה על שני כיווני פעולה הננקטים בעולם: ראשית, מאמצים מכוונים להכין את הצעירים עוד בהיותם במסגרת באמצעות רכישת מיומנויות חיים רלוונטיות (English, Kouidou-Giles & Plocke, 1994; Hahn, 1994; Mech, Ludy-Dobson & Hulseman, 1994). קשה לצפות, למשל, שצעירים במסגרות ההשמה, בעיקר בפנימיות ובכפרי הנוער, יוכלו לרכוש כשרים של שימוש נכון בכרטיסי אשראי וניהול נכון של הוצאות, מבלי שתהיה תכנית מסודרת לאפשר להם התנסויות מבוקרות בשימוש בכסף. בדומה, צעירים המתגוררים בפנימייה, שבה דואגים לארוחות ולניהול אחזקת הבית, יתקשו לרכוש את הניסיון הנדרש להתמודדות עם משימות אלו עם יציאתם. יש מקום לבנייה של תכניות להקניית מיומנויות החיים השונות, בדרך שתשלב הדרכה עם התנסויות עצמאיות מבוקרות המאפשרות עצמאות הדרגתית.

הכיוון הנוסף הוא סיוע לצעירים לאחר עזיבתם את המסגרת. ישנן תכניות שנועדו לסייע בעת המעבר לחיים עצמאיים (ראו, למשל, מאמריהם של בנבנישתי ומגנוס ושל קורטני ועמיתיו, בגיליון זה). כפי שמצביעים הממצאים, לצעירים ישנם צרכים שעליהם יש לתת מענה גם לאחר עזיבת הצעיר את מסגרת ההשמה. לכן, יש לשלב בין פעילויות שנעשות במהלך השהות במסגרת לבין פעילויות ושירותים הניתנים לאחר העזיבה, תוך תיאום ביניהם. לדוגמה, חשוב להכין את הצעיר לצבא ולהכין את הצבא למצבו המיוחד של הצעיר, עוד בעת היותו במסגרת. אולם חיוני להמשיך לתמוך בצעיר בעת השירות הצבאי ולהמשיך לשתף פעולה עם המסגרת הצבאית, כדי להבטיח שתהיה התייחסות לצרכיו המיוחדים. זאת תוך מאמץ מרבי למצות את התרומה של הצעיר לצבא ואת תרומת השירות הצבאי לעתידו של הצעיר.

המחקר תורם לזיהוי קבוצות של צעירים שהן פגיעות יותר בתחום זה של המעבר לחיים עצמאיים. ממצא עקבי במחקר זה הוא שההערכות הצעירים בכפרי הנוער על ידי העובדים הן חיוביות יותר לעומת הערכות הצעירים במסגרות האחרות על ידי העובדים. נראה שיש בכך לשקף את הרקע השונה של הצעירים המגיעים למסגרות הרווחה לעומת המסגרות החינוכיות. עם זאת, יש להדגיש את העובדה שגם במסגרות של כפרי הנוער זוהה שיעור ניכר של צעירים, בעיקר ילידי אתיופיה, שהם בעלי צרכים רבים יותר המחייבים התייחסות.

יש לתת את הדעת על כך שבכל הקשור למיומנויות ולצרכים של הצעירים מארצות המוצא השונות, התמונה היא מורכבת. למשל, הערכת המיומנויות של ילידי ברית המועצות הייתה גבוהה יותר מזו של ילידי ישראל בכל התחומים, מלבד בנושאי הגיוס לצבא והתנהגויות סיכון. לצעירים ממוצא אתיופי היו מיומנויות גבוהות יותר באופן מובהק משל צעירים שנולדו בישראל או בברית המועצות בתחום השירות הצבאי. כמו כן, לילידי אתיופיה (כמו לילידי ישראל) היו מיומנויות נמוכות יותר משל ילידי ברית המועצות בנושא של שימוש בכספים. מורכבות זו מוסיפה לצורך להתייחס לצורכי הצעירים בתחומי החיים השונים התייחסות דיפרנציאלית.

המחקר הנוכחי הוא הראשון שניסה לקבל תמונה מייצגת של הצרכים של כל הצעירים במסגרות החוץ-ביתיות השונות בישראל. למרות המדגם הגדול והמאמצים הרבים להגיע לכל הצעירים בגילים הרלוונטיים, קשה לנו להעריך את מידת הייצוגיות של הממצאים שהתקבלו במחקר הנוכחי. עם זאת, נראה שהממצאים שהתקבלו מספקים תשתית רחבה לשם תכנון המדיניות בתחומי ההכנה לחיים עצמאיים והליווי לאחר היציאה לקהילה. תכניות אלו יכולות להתייחס לתחומי המיומנויות הנזקקים לחיזוק ולצרכים הבולטים של הצעירים ושל הקבוצות הפגיעות במיוחד.

עם זאת, הצורך שמתעורר הוא לקיים תהליכי הערכה ותכנון התערבות אינדיווידואליים. המחקר הנוכחי מראה שיש שונות לא מעטה בתוך כל אחת מסוגי המסגרות השונות. חשוב לקיים הערכות עבור כל אחד מהצעירים הנמצא בהשמה, כדי לזהות את התחומים שבהם הוא זקוק לחיזוק ואת הצרכים שלו. זאת במטרה להכין תכנית אישית להכנה לחיים עצמאיים. תכניות אלו מביאות בחשבון את הצרכים של הצעיר, כמו גם את היכולות והכוחות שלו להתמודדות עם המעבר לחיים עצמאיים.²

לסיום, יש מקום להמשיך ולחקור את הסוגיות שהועלו במאמר זה. בין היתר יש מקום לבחון כיצד הצעירים עצמם תופסים את מידת השליטה שלהם במיומנויות חיים ואת צורכיהם, ולהשוותם להערכות של העובדים עמם. יתרה מזו, חשוב לעקוב אחר מצבם של הצעירים עוד בהיותם בהשמה וכן לאחריה, כדי לבחון עד כמה הם מוכנים באמת להתמודדות עם החיים העצמאיים, ומה הצרכים שלהם בעת היציאה לקהילה ובמהלך חייהם כאזרחים בוגרים.

מקורות

- בבנישתי, ר' ומגוס, א' (2008). **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 28, 45–83.
- בבנישתי, ר' ושגב, ד' (2002). מאפיינים ומשך השהות בהשמה באומנה בישראל. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 16, 93–114.
- המועצה הלאומית לשלום הילד (2006). **ילדים בישראל: שנתון סטטיסטי**. ירושלים: המועצה הלאומית לשלום הילד, אשלים והפורום הבין-משרדי לסטטיסטיקה של הילד.
- זלכה, א' ושומן, ש' (2003). **מתבגרים חסרי עורף משפחתי: דו"ח מחקר**. ירושלים: גוינט ישראל – מכון ברוקדייל.
- קורטני, מ', טרו, ש' ובוסט, נ' (2008). הערכה של תפקוד בבגרות של צעירים מסיימי שהות באומנה: המצב בקרב צעירים בארצות הברית לקראת עזיבת השמות. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 28, 135–153.
- קשת, י' (1993). **בתי-ספר פנימייתיים בצמתים של שינוי**. תל אביב: רמות.

2 ראו למשל: www.in.gov/icpr/webfile/formsdiv/52691.pdf; http://calswec.berkeley.edu/calSWEC/OtherTraining_i.html

- קשתי, י', גרופר, ע' ושלסקי, ש' (2008). **החינוך הפנימייתי לקראת העשור הבא: דין וחשבון של הוועדה לתכנון ופיתוח החינוך הפנימייתי לעשור הבא – "ועדת העשור"**. תל אביב: המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועלית הנוער.
- שיף, מ' ובנבנישתי, ר' (2004). **מצבם של מתבגרים באומנה ותפיסת מוכנותם לחיים עצמאיים בתום השהות בה**. דו"ח מחקר. ירושלים: האוניברסיטה העברית, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית.
- שיף, מ' וקושר, ח' (2005). **מחקר מעקב אחר בוגרי פנימיית "בית אפל" בגילאי 18 ומעלה**. דו"ח מחקר. ירושלים: האוניברסיטה העברית, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית.
- תע"ס: הנחיות בדבר הוצאת ילד מביתו – 1974, הוראה 6 לפרק 8.
- Biehal, N., & Wade, J. (1996). Looking back, looking forward: Care leavers, families and change. *Children and Youth Services Review, 18*(4–5), 425–445.
- Broad, B. (1999a). Improving the health of children and young people leaving care. *Adoption and Fostering, 22*(5), 40–48.
- Broad, B. (1999b). Young people leaving care: Moving towards "joined up" solutions? *Children and Society, 13*, 81–93.
- Cashmore, J., & Paxman, M. (2006). Wards leaving care: Follow up five years later. *Children Australia, 31*(3), 18–25.
- Collins, M. E. (2001). Transition to adulthood for vulnerable youths: A review of research and implications for policy. *Social Service Review, 75*(2), 271–291.
- Cook, R. J. (1994). Are we helping foster care youth prepare for their future? *Children and Youth Services Review, 16*(3–4), 213–229.
- Courtney, M., & Dworsky, A. (2006). Early outcomes for young adults transitioning from out-of-home care in the USA. *Child and Family Social Work, 11*(3), 209–219.
- English, D. J., Kouidou-Giles, S., & Plocke, M. (1994). Readiness for independence: A study of youth in foster care. *Children and youth service review, 16*(3–4), 147–158.
- Festinger, T. (1983). *No one ever asked us: A postscript to foster care*. New York: Columbia University Press.
- Georgiades, S. (2005). Initial internal consistency evidence on the Daniel Memorial Independent Living Assessment: A research note. *Children and Youth Services Review, 27*, 921–930.
- Hahn, A. (1994). The use of assessment procedures in foster care to evaluate readiness for independent living. *Children and Youth Service Review, 16*(3–4), 171–179.
- Mech, E. V., Ludy-Dobson, C., & Hulseman, F. S. (1994). Life skills knowledge: A survey of foster adolescents in three placement settings. *Children and Youth Services Review, 16*(3–4), 181–200.

- Nollan, K. A., Horn, M., Downs, A. C., Pecora, P. J. & Bressani, R. V. (2001). *Ansell-Casey Life Skills Assessment (ACLSA) and Life Skills Guidebook Manual.*, Seattle, WA: Casey Family Programs.
- Reilly, T. (2003). Transition from care: Status and outcomes of youth who age out of foster care. *Child Welfare*, 82, 727–746.
- Scannapieco, M., Schagrin, J., & Scannapieco, T.(1995). Independent living programs: Do they make a difference? *Child and Adolescent Social Work Journal*, 12, 381–389.
- Stein, M. (2005). *Resilience and young people leaving care: Overcoming the odds.* York, U.K: Joseph Rowntree Foundation. Retrieved from: <http://www.jrf.org.uk/bookshop/eBooks/185935369X.pdf> (October 8, 2006).
- Stein, M. (2006a). Young people aging out of care: The poverty of theory. *Children and Youth Services Review*, 28, 422–434.
- Stein, M. (2006b). Research review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work*, 11, 276–279.

הערכת התכנית "גשר לבוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורך משפחתי"*

רחי בנבנישתי ואלכס חגנוס

תקציר

עדויות מרחבי העולם מצביעות על הקשיים של בוגרי השמה חוץ-ביתית להשתלב בקהילה. כדי לסייע בידם פותחו תכניות לתמיכה בעת המעבר לחיים עצמאיים. המאמר מציג חלק מממצאי מחקר הערכה של מיזם שנועד לפתח רצף מענים לבוגרי השמות חוץ-ביתיות אשר אינם יכולים להישען על משפחתם.

המחקר משלב גישות ושיטות של הערכה מעצבת ושל הערכה מסכמת, והוא מבוסס על שאלונים למילוי עצמי על ידי הצעירים והמלווים, תצפיות וראיונות עומק. המאמר מציג ממצאים שהתקבלו מהצעירים ומהמלווים בשלוש נקודות הזמן העיקריות. בסך הכול היו במחקר 77 משתתפים בנקודת הזמן הראשונה, 57 בנקודה השנייה ו-21 בשלישית.

המאמר מתאר את ממצאי המחקר, המצביעים על החשיבות שבקיום תכנית מעין זו ועל הצורך בהרחבתה לקהלי יעד נוספים. כמו כן הוא מביא שורה של המלצות באשר לדרכים שבהן אפשר לקדם את יכולתן של תכניות מעין זו לענות לצרכים של צעירים בוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורך משפחתי.

מילות מפתח: בוגרי השמה חוץ-ביתית, תכנית תמיכה במעבר לחיים עצמאיים, הערכה

רקע

מקומם של ילדים בחיק משפחתם הביולוגית, אולם לעתים, עקב קשיים של הילד והמשפחה, נוצר הצורך להוציא את הילדים ממשפחתם ולהעבירם למסגרת חוץ-ביתית. בחלק מהמקרים השהות במסגרת חוץ-ביתית היא קצרה והילד שב לביתו. במקרים רבים אחרים השהות מחוץ לבית היא ארוכה יותר, עד להתבגרותו של הילד וליציאתו לרשות עצמו. בני נוער אלו, היוצאים ממסגרת ההשמה בעת הגעתם לבגרות, עומדים בפני אתגרים רבים וקשים מאלה של צעירים אחרים. בני נוער הגדלים במשפחתם לומדים את הכישורים והמיומנויות המאפשרים להם לצאת לחיים באופן עצמאי ונורמטיבי; יתרה מזו, בני נוער הגדלים במסגרת המשפחה נשארים בדרך כלל

* המחקר נערך ביזמתם של הקרן למפעלים מיוחדים בביטוח הלאומי ושל אשלים, ובמימונם. המחברים מודים לכל השותפים למיזם על שיתוף הפעולה והסיוע. תודה מיוחדת לצעירים ולמלוויהם על התרומה החשובה שלהם למחקר.

חלק בלתי נפרד ממשפחתם גם בעת יציאתם לחיים עצמאיים, וזוכים לתמיכה לאורך זמן. לעומתם, בוגרי ההשמה חסרים פעמים רבות את המיומנויות הנדרשות לשם התמודדות עם חיי בגרות עצמאיים, ומקורות התמיכה שלהם מהסביבה מוגבלים. בעולם המערבי, ההכרה בפגיעות המיוחדת של צעירים הגרים במסגרות של השמה חוץ-ביתית הובילה לשני תהליכים מרכזיים – הכנה של הצעירים בעת שהותם במסגרת ההשמה ליציאה ממסגרת זו ופיתוח של תכניות ושירותים שמטרתם לסייע בידם לאחר שיצאו לחיים עצמאיים. בארצות הברית ובמספר מדינות באירופה (כגון בריטניה ואירלנד), החוק מחייב הכנה של בני נוער השוהים בהשמה ל"חיים עצמאיים", החל מגיל 16 או 17. בארצות הברית, החוק (Foster Care Independence Act, 1999) מקצה כספים לשירותים הניתנים לבני הנוער באומנה כדי להקנות להם מיומנויות חיים לתפקוד עצמאי, ומאפשר (אך לא מחייב) להקצות שיעור מסוים של כספים כדי לתמוך בהם בטווח הגילים 18–21. בבולגריה מופנים רוב הכספים להכנה לתעסוקה של בני נוער בגילאי 16–18 שהם בטיפול המדינה, בצרפת מושקעים המשאבים דווקא עם יציאת הצעירים מההשמה (בגילים 18–21 ולעתים עד 25) ופחות בעת שהם נמצאים בה (16–18), ובהונגריה יש מענק כספי הניתן לצעירים ביום שהם יוצאים לחיים עצמאיים, במטרה לסייע להם להשתלב בחברה. אמצעי תמיכה אחר הוא חיסכון הנשמר עבור השוהים במסגרות ציבוריות והנצבר כדי לסייע להם בלימודים גבוהים (ראו סקירה מקיפה אצל בבנישתי [2008] והצגה מפורטת של המצב במספר מדינות באירופה על פי ספרם של סטיין ומונרו [Stein & Munro, 2008], בסקירתו של גרופר [בגיליון זה]).

בישראל, המסגרת החוקית והמנהלית לא פעלה באופן מכוון ועקבי כדי להבטיח הכנה לחיים עצמאיים ולא יצרה שירותים ומסגרות מחייבות כדי לענות לצרכים המיוחדים של מי שמסיימים שהותם במסגרות השמה חוץ-ביתיות. עם זאת, בשנים האחרונות חלה התעוררות בתחום זה. אחד הסימנים לשינוי המתהווה הוא הצעת החוק שהוכנה על ידי ועדת המשנה להשמה חוץ-ביתית של הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה ("ועדת רטלוי"). בהצעת חוק זה נאמר שיש להכין תכנית מעבר ממסגרת ההשמה בבגירות. כשנה לפני סיום ההשמה יש להכין לילד תכנית מעבר, שמטרתה להכינו לחיים של עצמאות וכבוד בקהילה. כמו כן, החוק המוצע מגדיר את חבות המדינה לסייע למסיימי ההשמה בין הגילים 18–21 ולהעמיד לרשותם סיוע שיאפשר להם להשתלב בחברה הנורמטיבית. בעקבות הצעת חוק זה העלה בבנישתי, ששימש כיו"ר ועדת המשנה יחד עם עו"ד וייגלר, הצעה לשותפות לקידום רווחתם ושלומו של בני נוער בתהליך יציאה מהשמה חוץ-ביתית (בבנישתי, 2002).

בשנת 2003 ערכו זלכה ושומן סקר עבור אשלים על קבוצה שנקראה "בוגרי סידורים חוץ-ביתיים חסרי עורף משפחתי". לפי סקר זה, ההערכה היא שמדי שנה יש כ-350 בוגרים מפנימיות ממלכתיות וממלכתיות-דתיות חסרי עורף משפחתי. לאלה יש להוסיף אוכלוסיות נוספות, שלא נכללו בסקר: בוגרי משפחות אומנה, בוגרי תכנית

נעליה, בוגרי פנימיות חסות הנוער וכן בוגרי פנימיות חרדיות וערביות. נתוני הסקר מצביעים על אוכלוסייה בעלת מאפיינים ייחודיים; בני הנוער התחנכו במסגרות חוץ-ביתיות שנים רבות ועבורם הפנימייה הייתה בית – הם בילו בה את רוב החופשות ולעתים התארחו אצל משפחות מטעמה. למרות הקשיים שהם התמודדו עמם, לחלקם היו כוחות רבים, והדבר התבטא באחוזה הבוגרים שסיימו את הלימודים עם תעודת בגרות ובאחוזה הבוגרים שהתגייסו לשירות לאומי או לשירות צבאי.

הערכת אנשי הצוות בפנימיות שרואיינו במחקר היא שבוגרי הפנימייה חסרי העורך המשפחתי נזקקים להמשך תמיכה וליווי על מנת שיוכלו להשתלב בחברה כבוגרים עצמאים. הם אף העריכו שבהיעדר אותה תמיכה, הישגי שנות החינוך בפנימייה עלולים לרדת לטמיון. הם הביעו חששות, שהסתמכו על היכרותם עם בוגרי פנימייה משנים קודמות, באשר ליכולת הבוגרים להשתלב במערכות חברתיות נורמטיביות, בהיעדר מקורות תמיכה: בית לישון בו, ייעוץ וליווי, סיוע בלימודים וברכישת מקצוע וסיוע להשתלבות במערכת הצבאית (זלכה ושומן, 2003).

לאור ההכרה בצרכים של בוגרי השמות חוץ-ביתיות, ובעיקר של מי שזוהו כחסרי עורך משפחתי, ועקב פערים וחסרים במענה לצרכים אלו במערכת השירותים הקיימת, הוחלט שיש מקום לתמוך בתכנית ניסיונית, שתהווה בדיקה של האפשרות להיענות לצרכים של בוגרי השמות חוץ-ביתיות (פנימיות רווחה, אומנה ופנימיות חינוכיות של המנהל לחינוך התיישבותי). התכנית, שהוצעה על ידי "ילדים בסיכוי – המועצה לילדי פנימיות", נועדה להתבצע בשותפות בין שורה של גורמים, שהבולטים בהם – הגיונט, אשלים, תב"ת, המוסד לביטוח לאומי (הקרן למפעלים מיוחדים), משרד החינוך (המנהל לחינוך התיישבותי), משרד הרווחה וקרן גנדיר.

מאמר זה מציג חלק מהמצאים של מחקר הערכה שנעשה במימון הקרן למפעלים מיוחדים של הביטוח הלאומי ואשלים במטרה להעריך את המיזם "גשר לבוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורך משפחתי". מיזם זה נועד לפתח רצף מענים שייתן תשובה לצורך בדיוור, ליווי, כישורי חיים, הכוונה, הכשרה מקצועית ושילוב תעסוקתי של בוגרי השמות חוץ-ביתיות שאינם יכולים להישען על משפחתם.

המיזם לצעירים בוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתיות חסרי עורך משפחתי

הרציונל של המיזם הוא שישנם צעירים המסיימים את השמתם ואין להם אפשרות להישען על משפחתם כדי להמשיך בתהליך התפתחות נורמטיבי. לצעירים אלו יש צרכים הנובעים מהשלב ההתפתחותי שבו הם נמצאים (מעבר ממעמד של מתבגר לזה של בוגר עצמאי), והמקבלים משנה תוקף ומשמעות עקב הקשיים האישיים והמשפחתיים שהביאו אותם להשמה, עקב השהות הממושכת במסגרת חוץ-ביתית ועקב היכולת המוגבלת של משפחותיהם לאפשר להם התפתחות הדרגתית לקראת חיים של בוגרים.

למיזם מספר חלקים. המאמר הנוכחי מתמקד במרכיב המרכזי שלו – מגורים וליווי של הצעירים. במסגרת הדוח המלא (בבנישתי, 2008ב) ניתן למצוא התייחסות גם למרכיבים אחרים, כגון: מעטפת ליווי והכוונה, שירות עבור צעירים בקהילה ("אקסטרניס"), ובניית ערכה לפיתוח כישורי חיים.

חלק מרכזי מהתכנית מבוסס על ליווי בדירות המיועדות לצעירים ונועד ליצור את התנאים שיאפשרו לצעירים להתקדם בהתפתחותם בצורה נורמטיבית. ניתן לזהות מספר מרכיבים במודל זה:

מקום מגורים – מקום מגורים נוח, יציב, בעלות נמוכה ועם צעירים אחרים הוא משאב חשוב שהצעירים נזקקים לו כדי שיוכלו למקד את מאמציהם ואת המשאבים החומריים המעטים שברשותם בהשגת מטרות, כמו: מציאת עבודה מספקת, לימודים ושירות צבאי או לאומי.

ליווי – חלק חיוני מהתכנית היא הנוכחות הפעילה של אדם בוגר נורמטיבי המשמש חונך (מנטור) ומהווה דמות לחיקוי, ויוצר סביבה של קבלה וכבוד, תוך הצגת דרישות וציפיות המתאימות לשלב ההתפתחות. המלווה פועל על מישורים רבים שלהם נזקק הצעיר – תמיכה ואוזן קשבת במקרה של קשיים והתלבטויות, הצגת ציפיות ודרישות ריאליות המקדמות תפקוד עצמאי ונורמטיבי, מתן מידע רלוונטי, הדגמה של מיומנויות חיים, כגון התמודדות עם הצפה בדירה או בעת ריב עם שכן, וגם פיקוח חיצוני על עמידה בכללים מחייבים. למעשה, לפי הרציונל של התכנית, הליווי מהווה את המצע החיוני לכך ששאר המשאבים והאפשרויות העומדים בפני הצעיר יגיעו לידי מיצוי מרבי.

התנסות בניהול בפועל של חיים עצמאיים – במסגרת התכנית ניתנת לצעירים הזדמנות להתנסות בפועל בשורה של משימות חיים, המקבלות משמעות מיוחדת עקב האחריות האישית הנופלת על הצעיר, אחריות גדולה בהרבה מאשר חווה במסגרות ההשמה: ניהול החיים בדירה עצמאית ועם שותפים, והתמודדות עם משימות חיים, כגון: חיפוש ומציאת עבודה, שירות צבאי, יצירת רשת קשרים חברתית, ניהול אחראי של כספים, התמודדות עם גורמים מסחריים וביורוקרטיים והשתלבות במסגרות לא פורמליות בקהילה. ההתנסות מהווה הזדמנות ללמידה ולשיפור של מיומנויות חיים, בעיקר בזכות הסביבה התומכת שבה מתנהלת למידה זו.

גישה למשאבים ולשירותים נלווים – התכנית מאפשרת גישה למשאבים שנועדו לפצות על כך שלצעיר אין רשת חברתית ומשפחתית היכולה לסייע לו, ולעודד התקדמות מואצת ויציאה לחיים עצמאיים בטווח זמן קצר יותר מזה המקובל כיום בקרב צעירים המתגוררים בחיק משפחתם. נוסף על העלות הנמוכה של הדיוור, מוצעים משאבים בתחומים שונים: לימודים, אבחונים תעסוקתיים, סיוע במציאת עבודה באמצעות תהליכי הסנגור של המלווים ומפעילי התכנית וכדומה. משאבים אלו אמורים לקדם את התפתחותו הנורמטיבית של הצעיר ולתת בידיו כלים להמשך התפתחות עצמאית בחייו הבוגרים.

בחלק המיזם שכלל מגורים וליווי היו מספר מודלים של התערבות, ואלו העיקריים שבהם:

א. "הפנימייה כבית" – הבוגרים ממשיכים לשהות בפנימייה שלהם. הבוגרים גרים בדירה נפרדת מהשהים האחרים בפנימייה, ולעתים הם משוכנים "מעבר לגדר" של הפנימייה ולא ממש בתוכה.

ב. "יחידות דיור אזוריות" – צעירים ממספר מסגרות השמה חוץ-ביתיות שוהים בפנימייה או בדירה מחוץ לפנימייה המקבלת תמיכה לוגיסטית מהפנימייה.

ג. "דירות בקהילה" – הצעירים מתגוררים בדירות שאינן קשורות כלל לפנימייה.

יש לציין שבפועל, ההבחנות בין המודלים השונים שהוצגו אינן חד-משמעיות. חלק מהיישומים בשטח מערבים יותר ממודל אחד, ובמהלך המיזם חלו שינויים במספר מקומות. כך לדוגמה, הצעירים שהיו אמורים להיות בפנימייה שהו במשך חודשים רבים בדירה עצמאית, עד שהדירות בפנימייה תהיינה מוכנות; אחת מיחידות הדיור האזוריות דמתה מאוד לדירה עצמאית בקהילה, והקשר עם הפנימייה הסמוכה כמעט ולא היה מורגש בחיי היום יום; הצעירות בפנימייה אחרת שכנו חלק מהזמן בדירה בקהילה הסמוכה לפנימייה, ובחלק אחר עברו לדירה בתוך כותלי הפנימייה.

מטרות המחקר

מטרות ההערכה היו:

א. לתאר בצורה שיטתית וביקורתית:

1. את מאפייני הצעירים שהשתתפו בתכנית
2. את ההתערבויות שהופעלו
3. את השפעת התכנית

ב. לספק משוב לאורך הפעלת תהליך הערכה לשם סיוע בקבלת החלטות הנוגעות להפעלת התכנית.

ג. להציג המלצות באשר להפעלת תכניות אלו ודומות לה בעתיד.

שיטת המחקר

כללי

המחקר שילב גישות ושיטות של הערכה מעצבת ושל **הערכה מסכמת**. המטרות של ההערכה המעצבת היו לתאר בצורה שיטתית וביקורתית את מאפייני התכנית בדרך שתקדם את תהליכי העיצוב של התכנית. המחקר נועד לספק משוב במהלך הפעלת התכנית. מטרת המשוב הייתה לסייע בקבלת החלטות הנוגעות להפעלת התכנית לצורך שיפור וכודי להתמודד עם אתגרים המתגלים במהלך הפעלתה. המשובים של המעריכים הועברו למשתתפים בתכנית בדרכים פורמליות ולא פורמליות.

למחקר היו גם מרכיבים של **הערכה מסכמת**, שנועדו לבחון אם התכנית השיגה את מטרתיה בכל הנוגע לצעירים שהשתתפו בה. במסגרת זאת עקבנו אחר מצבו של כל אחד מהצעירים במהלך השנות בתכנית, ובמקרים שבהם היה הדבר רלוונטי ואפשרי, גם לאחר שסיימו את השתתפותם. חלק זה של המחקר היה מוגבל ביכולתו לקשור בין ההשתתפות בתכנית לבין שינויים במצבם של הצעירים, בעיקר עקב מערך המחקר שלא כלל קבוצת ביקורת. כמו כן, יש לזכור שהמחקר בחן רק תקופת זמן קצרה יחסית, וסביר שחלק חשוב מהתוצאות שאליהן יגיעו הצעירים יתרחש רק מספר שנים לאחר ההשתתפות בתכנית.

חערך, חדגם ושיטות לאיסוף נתונים

באופן כללי, שיטת המחקר הייתה של איסוף נתונים מהצעיר ומהמלווה שלו בשלוש נקודות זמן. צעירים שסיימו את השתתפותם בתכנית (סיום מתוכנן, עזיבה לא מתוכננת או הרחקה מהתכנית), נעשה מאמץ לראינם גם לאחר העזיבה. במאמר זה נציג ממצאים שהתקבלו מהצעירים ומהמלווים בשלוש נקודות הזמן העיקריות. במחקר השתתפו 77 משתתפים בנקודת הזמן הראשונה, 57 בנקודה השנייה ו-21 בשלישית, וברוב המקרים יש בידינו הן דיווח המלווה והן הראיון עם הצעיר. בחלק קטן מהמקרים יש בידינו רק אחת מזוויות הראייה.

להלן השיטות השונות לאיסוף נתונים שנקטנו:

ראיונות עומק חובנים לחצה

א. ראיונות עם מעצבי מדיניות

ערכנו מספר רב של ראיונות עם מעצבי מדיניות, מקבלי החלטות ואנשי מפתח בשירותים הרלוונטיים, חלקם רואיינו מספר פעמים. חלק ניכר מראיונות אלו נערכו פנים אל פנים, חלק קטן יותר נעשה בטלפון. לקראת סיום ההערכה, חלק מהראיונות נעשו באמצעות שאלונים פתוחים למחצה, שמילאו הגופים המרואיינים.

ב. ראיונות עם אנשי השירות הישיר

ערכנו ראיונות עם כל המנהלים של הפנימיות הרלוונטיות למחקר, עם העובדות הסוציאליות וכן עם המלווים בכל הדירות, עם חלקם יותר מפעם אחת.

תצפיות חשתתפות

א. ערכנו תצפיות משתתפות במקומות שבהן התקיימה התכנית. בתצפיות אלו נכחנו בדירה, ראינו את המבנה והחדרים, שוחחנו שיחה חופשית עם הצעירים והמלווים וצפינו בפעילות השגרתית שלהם, כגון ארוחת ערב, ובאינטראקציות בין הצעירים לבין עצמם וביניהם לבין המלווים.

ב. ערכנו תצפיות משתתפות במפגשים שונים. נציג מצוות המחקר השתתף בכל אחת מישיבות ועדת ההיגוי של המיזם. כמו כן צפינו, בין היתר, ביום מיון מועמדים ובמפגש הדרכה בנושא של כישורי חיים.

שאלונים חובנים

א. ראיונות טלפוניים מובנים עם הצעירים

עם רוב רובם של הצעירים התקיימו ראיונות טלפונים על סמך שאלונים מובנים, שכללו שאלות סגורות ופתוחות. בסך הכול היו ארבע גרסאות של הראיונות, כל אחת מהן יועדה לשלב אחר של ההשתתפות בתכנית. שתי הגרסאות שנועדו לאפיין את המצב לאחר העזיבה אינן מוצגות במאמר זה. בנקודות הזמן השנייה והשלישית נשאלו הצעירים מספר שאלות שהתבססו על תשובותיהם בריאיון הקודם (בעיקר על התכניות האישיות שלהם בתחומי החיים השונים). לשאלון היו מרכיבים רבים, וחלקם חזרו על עצמם בכל אחד מהראיונות.

♦ **רקע בתכנית:** רק בפעם הראשונה נשאל הצעיר איך הגיע לתכנית ואיזה חלופות היו לו.

♦ **מצב נוכחי, תכניות, יעדים וציפיות:** סדרה של שאלות פתוחות בתחומים של לימודים, שירות צבאי או לאומי ותעסוקה.

♦ **המידה שבה מימש הצעיר את התכניות והשיג את יעדיו האישיים:** חלק זה נשאל בראיונות העוקבים והתייחס לתכניות ספציפיות שהוזכרו בראיונות הקודמים (כמו כוונה להירשם לקורס מסוים).

♦ **שירותים שקיבל הצעיר ושירותים שהיה זקוק להם אך לא קיבל:** הוצגה רשימה של תחומים, והצעיר נשאל מה השירותים שקיבל בכל אחד מהם, והאם יש שירותים שהוא נזקק להם ולא קיבל. התחומים היו: חיפוש עבודה, הכשרה מקצועית, לימודים, תמיכה בשירות הצבאי, לימוד ניהול משק בית, עזרה כלכלית וכן עזרה ותמיכה רגשית בעתות מצוקה אישית, משברים בעבודה או בעיות עם חברים.

♦ **הערכת יכולות ומיומנויות:** סדרה של 44 שאלות שבדקו עד כמה הצעירים בטוחים שיש להם היכולת או המיומנות המסוימות. את התשובות להן הם התבקשו לדרג מ-1 עד 4 (1=בטוח שכן, 4=בטוח שלא). השאלות היו בתחומים של לימודים, צבא או שירות לאומי, עבודה, ניהול משק בית עצמאי, ניהול כספים, יחסים בין-אישיים והתנהגות נורמטיבית.

♦ **הערכת המידה שבה ההשתתפות עוזרת:** הצעירים התבקשו להעריך על סולם מ-1-5 (1=לא נכון כלל, 5=נכון מאוד), עד כמה ההשתתפות שלהם בתכנית עוזרת להם בשורה של תחומים: עבודה, לימודים, צבא או שירות לאומי, התקדמות בחיים, למידה להסתדר באופן עצמאי, מצב כלכלי בעת מצוקה רגשית.

♦ **שביעות רצון מההשתתפות:** הערכה מסכמת של ההשתתפות על סולם מ-1-5 (1=לא נכון כלל, 5=נכון מאוד).

♦ **הערכת המלווה על ידי הצעיר:** הערכת המלווה על סולם מ-1-5 (1=לא נכון כלל, 5=נכון מאוד), בשורה של תחומים, כגון: רוצה לעזור לי, מבין אותי, אני מרוצה ממנו (ראו לוח 3).

ב. שאלוני מלווים

המלווים התבקשו למלא בכתב עבור כל צעיר שאלונים מובנים שניתנו להם במספר נקודות זמן. חלקים מסוימים חזרו בכל שאלון, ואחרים היו רק בשאלון הראשון או רק בשאלונים העוקבים.

♦ **רקע של הצעיר:** סדרה של שאלות על הרקע של הצעיר מהבחינות הבאות: כניסתו לתכנית, ההשמות הקודמות שלו והסטטוס הנוכחי מבחינת שירות צבאי.

♦ **רקע משפחתי:** כאן נשאלו המלווים סדרה של שאלות על האב, האם ואחאים של הצעיר. שאלות אלו נגעו לסטטוס המשפחתי של כל אחד מהם, תפקודו, יחסו לצעיר והקשר שלו לסיבות שהביאו להוצאת הצעיר מהבית.

♦ **מיפוי הסביבה של המשתתף:** כדי לדעת על העורך המשפחתי של הצעירים, שאלנו על כל אחת מהדמויות האפשריות המרכזיות בסביבתו (אב, אם, משפחה מורחבת, גורם משמעותי אחר), סדרה של שאלות, על סולם מ-0-4 (0=כלל לא, 4=במידה רבה מאוד): האם אדם זה מהווה גורם משמעותי בחיי המשתתף, מקור תמיכה חיובי, מקור למשאבים אינסטרומנטליים, מודל חיובי לחיקוי ומציע לו מסגרת מגורים נורמטיבית, או שמא הוא גורם למשתתף לחץ ומתח או קשיים רגשיים, מהווה עבורו מקור לקשיים מעשיים (למשל, המשתתף צריך לטפל בו) ומסכן את התפתחותו הנורמטיבית של המשתתף.

♦ **רקע אישי של הצעיר:** סדרה של שאלות מפורטות על היבטים של בריאות פיזית ונפשית, התנהגות נורמטיבית בעבר ולימודים ומקצוע.

♦ **כוחות וכישורים חיוביים במיוחד:** ביקשנו מהמלווים להעריך את החלקים החיוביים של הצעיר באמצעות סדרה של תחומים על סולם מ-1-3 (1=לא, 2=כן, 3=כוח או כישרון בולטים במיוחד): יכולת התמודדות טובה עם מצבי חיים קשים, מוטיבציה גבוהה להצלחה, אופטימיות, תקווה, גישה חיובית לחיים, יכולת התמדה, נכונות ויכולת לעבודה קשה, יכולת ליצירת קשרים בין-אישיים טובים, כישרונות בתחום תבונת הכפיים או בתחום טכני וכישרונות בתחום האמנותי.

♦ **הערכת יכולות או מיומנויות:** חלק זה זהה לחלק שמופיע בשאלון הצעירים ותואר למעלה.

♦ **מאפייני שהות (רק בנקודות הזמן השנייה והשלישית):** המלווים התבקשו לאפיין את הצעירים בעת היותם בתכנית. הוצגו להם שורה של שאלות ספציפיות בתחומים של התנהגות נורמטיבית (למשל אם הצעירים היו מעורבים באלומות או בשתייה), לימודים, עבודה, שירות צבאי או לאומי.

♦ **התערבויות:** הצגנו סדרה של התערבויות ושירותים וביקשנו לציין אם הצעיר קיבל התערבות זאת, ואם כן – באיזה היקף. שאלנו על הנושאים הבאים: ליווי וייעוץ אישי על ידי המלווה, טיפול פסיכולוגי או פסיכיאטרי, סיוע בשכר דירה, תמיכה כספית בלימודים, תמיכה כספית אחרת, הכשרה מקצועית, סיוע בנושאי שירות צבאי או לאומי, פעולות סגור ותיוך שונות.

♦ **תכניות להמשך:** הצגנו שאלה פתוחה באשר לתכנית ההמשך עבור הצעיר בכל אחד מארבעת התחומים: צבא, לימודים, עבודה ומגורים.

♦ **תוצאות ביניים – השפעת התכנית:** ביקשנו מהמלווים להעריך את מידת ההשפעה של התכנית על הצעיר על סולם מ-(-2) ל-3 (-2) = נסיגה משמעותית, 3 = התקדמות משמעותית), בשורה של תחומים: לימודים, מיומנויות בתחום התעסוקה, מציאת תעסוקה, שירות צבאי, יכולות לניהול חיים עצמאיים, שמחת חיים ומצב רוח חיובי, אופטימיות, ביטחון בעתיד, קשרים חברתיים, יכולת התמודדות עם קשיים ומשברים, התנהגות נורמטיבית, התמודדות עם קשיים רגשיים והשגת יעדים בתחום ההכנה לחיים עצמאיים.

♦ **הערכה מסכמת של תרומת התכנית למשתתף** על סולם מ-1-4 (1=התכנית פגעה בו, 2=לא הביאה לשינוי, 3=תרמה לו, 4=תרמה לו רבות).

ממצאים

הממצאים מוצגים בשלושה חלקים: מאפייני הצעירים, תהליך ההתערבות והתוצאות. יש לציין שחלוקה זו אינה חד-משמעית ולעתים קשה להפריד בין תיאור המאפיינים וההתערבות לבין התוצאות. בכל אחד מהחלקים הבאנו את זווית הראייה של המלווים ושל הצעירים עצמם בשלוש נקודות הזמן שבהן קיבלנו מהם מידע.

מאפייני הצעירים המשתתפים

פרטי רקע אישי ומשפחתי

בסך הכול התקיימו ראיונות עם 69 צעירים, 52 (75.4%) היו בנות. במקביל, קיבלנו דיווחים מהמלווים על 73 צעירים, מתוכם 54 היו בנות (74.0%). גילאי הצעירים כפי שדווחו על ידי המלווים נעו בין קרוב לגיל 18 (17 צעירים) לבין 24 שנים (שני צעירים) (החציון היה גיל 20); 44 (60.3%) מתוכם הם ילידי הארץ, ו-20 (27.4%) – ילידי חבר העמים. מדיווחי המלווים על 60 מהצעירים עולה שחציון משך השהות שלהם במסגרות השמה קודמות היה בין חמש לשש שנים.

ביקשנו מהמלווים לענות כמיטב ידיעתם על שאלות בנוגע לרקע של ההורים, כדי לבחון עד כמה הצעירים שהגיעו לתכנית הם חסרי עורף משפחתי, כהגדרת אוכלוסיית היעד של התכנית. מהנתונים עולה, שהצעירים הגיעו ממשפחות שברובן אינן שלמות, וכרבע מהצעירים יתומים מאם. פחות משליש מהורים תוארו כבעלי תפקוד תקין, לרוב האמהות בעיות כלכליות, וכמו כן לחלק מההורים יש בעיות בריאות. היחס לצעירים של כרבע מהאמהות ושל כ-16% מהאבות היה חיובי, ועל פחות מעשרה אחוזים מההורים נאמר שהם מפגינים יחס אוהב (9.6% מהאמהות ורק 5.5% מהאבות תוארו כך).

ביקשנו מהמלווים שיאפיינו את סביבתו של המשתתף, על פי המידע שהיה בידיהם בנקודת הזמן הראשונה. מצאנו שלאבות היה תפקיד מועט יחסית בחיי הצעירים,

הן כמקור תמיכה והן כמקור לחץ, פחות ממחציתם (47.8%) מצוינים כגורם משמעותי בחיי הצעיר לפחות ברמה מסוימת. לאמהות תפקיד מרכזי יותר מאשר לאבות (57.8% מתוארות כגורם משמעותי לפחות ברמה מסוימת), אך נראה שהן גורמות ללחץ ולקשיים רגשיים יותר משהן מציעות תמיכה. להערכת המלווים, לאחאים ולבני המשפחה המורחבת יש מקום מרכזי יותר אף מהאם, ועבור צעירים רבים יותר הם נתפסים כמקור תמיכה חיובי וכמודל לחיקוי יותר מאשר האם וכגורמים לקשיים וללחץ פחות ממנה.

מהערכת המלווים עלה שרק לשני צעירים הציע אחד ההורים במידה רבה מסגרת מגורים נורמטיביים. נוסף על כך, הם העריכו שאח או משפחה מורחבת יכלו להציע מסגרת מגורים נורמטיבית לצעיר נוסף, שהוריו אינם יכולים להציעה לו, וכן כי המשפחה המורחבת הציעה לעוד שני צעירים מסגרת מגורים במידה מסוימת.

מצב ותפקוד בעת הכניסה לתכנית

ביקשנו מהמלווים שיתארו את המצב והתפקוד של הצעירים בעת כניסתם לתכנית. מהדיווח עולה שמצבם הבריאותי של רוב הצעירים היה תקין, לכחמישית (20.5%) היו בעיות בריאות פיזית קלות, אך 38.4% זוהו כבעלי קשיים רגשיים ועוד 6.9% הוגדרו כבעלי בעיות נפשיות. ארבעה מתוכם נזקקו לעתים לתרופות פסיכיאטריות, ושניים השתמשו בתרופות בקביעות. לדברי המלווים, שלוש מהצעירות שהו או אושפזו במסגרות פסיכיאטריות.

באשר לרקע השכלתי ותעסוקתי לפני הכניסה לתכנית, המלווים דיווחו על 13 צעירים (19.7%) שהיו בחינוך מיוחד, על 20 (29.0%) צוין שיש להם תעודת בגרות מלאה ולעוד 21 יש תעודת בגרות חלקית (34.8%), רק לארבעה יש תעודת מקצוע. לפי המלווים, כמחצית עבדו בעבר באופן מזדמן ועוד כחמישית עבדו בקביעות, אך משך הזמן שבו עבדו היה קצר ביותר, והחציון היה פחות משלושה חודשים. מידע בתחום זה קיבלנו גם בראיונות עם הצעירים בתקופה הראשונה שלאחר כניסתם לדירה. כ-60% מהם אמרו שעבדו בעבר. העבודות שהצעירים עסקו בהן היו בעיקר עבודות זמניות פשוטות, כמו: מלצרות, אבטחה, עבודה בתחנת דלק וכן עבודות במפעל, במסעדת מזון מהיר, במספרה ובחקלאות. מספר קטן מאוד של צעירים עבדו בעבודות שהיו קבועות ובתחום שהם חשבו להמשיך בו בעתיד, למשל: קלדנות עבור שופטים במשרד המשפטים, בחברת "תנובה", במספרה ובגן ילדים.

מבחינת השירות הצבאי, דיווחו המלווים שמעל ל-41% מהצעירים שירתו שירות צבאי או שירות לאומי, 27.5% היו במהלך השירות הצבאי בעת הדיווח הראשון עליהם במסגרת המחקר, ושיעור דומה (25%) היו לפני שירות. רק לחמישה מהמשתתפים היה פטור (מתוכם ארבע צעירות) ואחד שירת שירות חלקי.

שאלנו על שורה של התנהגויות לא נורמטיביות. המלווים אמרו שלארבעה צעירים היו הרשעות פליליות בעבר והם שהו בכלא, תשעה (12.5%) היו מעורבים בפעילות

עבריינית בעבר ו-14 (19.2%) היו מעורבים בעבר לעתים בקטטות אלימות; כרבע מהצעירים שעליהם דיווחו המלווים השתמשו בעבר באלכוהול, מתוכם חמישה (6.8%) השתמשו לעתים תכופות או שהם בעלי בעיות התמכרות; על שבעה צעירים (9.7%) נאמר שהשתמשו לעתים בסמים קלים, ועל אחד – שהשתמש בעבר בסמים קשים; על רבע מהצעירים (25.0%) נאמר שבעבר היו מעורבים בבריחות ובשוטטות, ואצל 16 צעירים (24.2%), 13 מתוכם צעירות, צוינו בעיות בתפקוד מיני, כגון "תקופות של התנהגות מינית לא אחראית". בהשוואה לפי מגדר לא נמצאו הבדלים מובהקים במאפייני הרקע של הצעירים.

ניתן לסכם חלק זה בהערכה שמדובר בצעירים שהתפקוד שלהם אמנם לא היה נטול קשיים, וחלק ניכר מהם היה מעורב בין היתר באלימות ובהתנהגות לא נורמטיבית אחרת, אך אין מדובר בקבוצה בעלת מאפיינים קשים של בעיות פסיכיאטריות, התמכרויות וכדומה.

נישורי חיים

אחת המטרות של התכנית היא לחזק את מיומנויות החיים של הצעירים ואת כישוריהם הרלוונטיים לחיים עצמאיים. משום כך, שאלנו את הצעירים על ההערכות שלהם בתחום זה. מצאנו שברוב התחומים רוב הצעירים היו בטוחים, או לפחות חשבו, שיש להם המיומנויות להתמודד עם משימות החיים השונות. התחום שבו היו הצעירים בטוחים פחות ביכולתם היה תחום הדיור – חיפוש דירה ביעילות וחתימה על חוזה לשכירת דירה. גם בנושא של חיפוש עבודה וניהול תקציב היו מספר צעירים שלא היו בטוחים ביכולתם.

כ-84% מהצעירים אמרו שהם בטוחים שיש להם היכולת לקבל תעודת בגרות מלאה ו-63.8% אמרו שיוכלו להשתלב במסגרת לימודית, כמו מכללה או אוניברסיטה; אולם אנו התרשמנו מהראיונות שאין בסיס מוצק להערכות אלו. לדוגמה, כמעט כל הצעירים שהיו חסרי תעודת בגרות היו בטוחים שיוכלו לקבל תעודת בגרות מלאה, ומעל לשלושה רבעים מהם היו בטוחים שיוכלו ללמוד במסגרת של לימודים גבוהים.

במקביל להערכות הצעירים, ביקשנו מהמלווים שיעריכו גם הם את כישורי החיים של הצעירים, ולצורך השוואה, השתמשנו בשאלון דומה לזה שעליו ענו הצעירים. מהערכות המלווים נראה שלרוב רובם של הצעירים יש מיומנויות ויכולות במספר תחומים: בולטות ההערכות החיוביות באשר לתחום העבודה, ובעיקר בכל הקשור למיומנויות של דיוק והתמדה, אחריות, נכונות להשקיע מאמץ ואף קבלת סמכות ומשמעת ויכולת לעבוד בצוות. לדוגמה, רק על צעיר אחד אמר המלווה שהוא בטוח שאין לו היכולת לעשות מאמץ עקבי להשתלב בעבודה. כמו כן, יש למלווים הערכות חיוביות בתחום ההימנעות מהתנהגויות לא נורמטיביות, כגון: התנהגות אלימה, שימוש באלכוהול וסמים ומעורבות בפלילים. למשל, רק על צעיר אחד אמרו המלווים שאינם בטוחים אם יוכל להימנע מהתנהגות אלימה ועל צעיר נוסף – שלא יוכל להימנע מהסתבכות עם החוק.

תמונה מעורבת יותר עולה בכל הנוגע לתכנון תקציב ריאלי ולניהולו, תוך שימוש אחראי בכרטיס אשראי והימנעות מקניות אימפולסיביות ומכניסה לחובות. כאן חשבו המלווים שלחלק ניכר מהצעירים אין מיומנויות כאלה. למשל, הם היו בטוחים רק בנוגע לכ-18% מהצעירים כי יוכלו לתכנן תקציב ריאלי ולעמוד בו, רק בנוגע לכרבע מהם כי יש להם היכולת להימנע מכניסה לחובות, ורק בנוגע לכ-29% כי יוכלו להשתמש בכרטיס האשראי באופן אחראי ולהימנע מקניות אימפולסיביות.

נראה שלמלווים יש הערכה חיובית לכישורים הבין-אישיים של רוב הצעירים, והם חשבו או היו בטוחים כי לכ-78% מהם יש היכולת ליצור קשרים עם חברים ולהימנע מיחסים עם חברים בעלי השפעה שלילית. אולם נראה שהמלווים אינם בטוחים ביכולות של הצעירים ליצור קשרים יציבים; למשל, הם חשבו או היו בטוחים כי רק לכ-48% מהצעירים יש היכולת להקים משפחה חיובית ויציבה. לדעתם, לכ-30% מהצעירים אין היכולת ליצור קשרים יציבים עם בני המין השני, ולכחמישית – אין היכולת להקפיד על מין בטוח.

סיכמנו את ההערכות של המלווים והצעירים בתחומים השונים בעזרת מדד היכולת בכל אחד מהתחומים שנבדקו והשווינו בין הערכות הצעירים לאלו של המלווים.

לוח 1: ממוצעים וסטיות תקן של מדדי המיומנות מזוויות הראייה של הצעירים והמלווים בנקודת הזמן הראשונה והמתאם ביניהם

מתאם	מלווים		צעירים		
	ס"ת	ממוצע	ס"ת	ממוצע	
0.42***	0.80	2.24	0.67	1.43***	לימודים
0.16	0.66	1.79	0.69	1.43***	צבא
0.12	0.60	1.82	0.29	1.23***	עבודה
0.16	0.52	1.84	0.44	1.53***	דיור
0.12	0.76	2.14	0.64	1.57***	כספים
0.23	0.56	2.03	0.40	1.25***	בין-אישי
0.26	0.50	1.44	0.13	1.05***	התנהגויות סיכון

סולם: 1=בטוח שכן, 2=חושב שכן, 3=חושב שלא, 4=בטוח שלא
 גודל מדגמים: צעירים 58–65 ומלווים 67–73 (מלבד צבא N=52)
 *** p < .001

מהממצאים ניתן לראות בבירור שיש פערים רבים ועקביים בין ההערכות של הצעירים לאלו של מלווייהם. בכל אחד מהתחומים, ההבדל בין ממוצעי ההערכות של המשתתפים לאלו של המלווים מובהק ברמה של $p < .001$; בכל התחומים לצעירים יש הערכה חיובית יותר באופן מובהק באשר למיומנות החיים, מאשר למלווים שלהם. ההבדלים בולטים במיוחד בכל הקשור להערכות בתחום החינוך ובתחום היחסים

הבין-אישיים. בבדיקת ההסכמה בין כל צעיר למלווה שלו בהערכת המיומנויות מצאנו שרק בהערכת היכולות בתחום החינוך היה מתאם מובהק ביניהם. בכל שאר התחומים המתאמים היו נמוכים או נמוכים מאוד ולא מובהקים.

חאפייני תהליך ההתערבות

התכניות, הציפיות והמציאות של הצעירים בלימודים, בצבא או בשירות לאומי ובתעסוקה

מטרת השאלות שלנו בתחום זה הייתה לבחון שלושה היבטים: את אופי ההתערבויות שנעשו עם הצעירים, את ההערכה של התערבויות אלו מזווית הראייה של הצעירים וגם את ההישגים שאליהם הגיעו הצעירים בתחומים אלו.

לימודים – בריאיון הראשון עם הצעירים שאלנו אותם אם יש להם תכניות בתחום הלימודים. צעירים רבים הביעו רצון להמשיך ללמוד: 24.6% מהצעירים רצו להשלים בגרויות או להתכונן לפסיכומטרי, 30.4% התעניינו בלימודים גבוהים ו-17.4% מהמשיבים רצו ללמוד בקורס מקצועי. רק שמונה צעירים (11.6%) ציינו שכרגע אינם חושבים כלל על לימודים, מתוכם שלושה היו לפני שירות, אחד היה בשירות צבאי ושתיים – בשירות לאומי. גם מהראיונות בהמשך עולה, שלצעירים עדיין היו תכניות להמשך לימודים בעתיד: בנקודת הזמן השנייה השיעור היה מעל ל-80% ובשלישית מעל ל-70%.

עם זאת, בראיונות הנוספים מצאנו, שלמרות תכניותיהם, שיעור נכבד של הצעירים – 61.9% – לא היה בעת הראיונות בסטטוס של תלמיד, אולם כל הארבעה שלא היו בשירות לאומי או צבאי פעיל היו מעורבים בלימודים: אחד מהם למד לקראת בגרות ופסיכומטרי ושלושת האחרים בכיוון מקצועי.

בריאיון הראשון שאלנו את הצעירים אם הם חושבים שההשתתפות בתכנית תעזור להם להגשים את שאיפותיהם בתחום הלימודים. הרוב הגדול של הצעירים (79.8%) ענו בחיוב. באופן ספציפי הם ציינו בעיקר את הסיוע הכלכלי (44.9%). הצעירים שלמדו באותה עת דיווחו שהם מקבלים מהתכנית מורים פרטיים או מימון לקורסים להשלמת הבגרויות. בראיונות ההמשך שאלנו את הצעירים, האם הם קיבלו עזרה בנושא הלימודים. כל מי שלא שירת אמר שקיבל עזרה בתחום הלימודים (תשעה – במימון לימודים ואחד – בעידוד ותמיכה). המשכנו ושאלנו, האם הם זקוקים לעזרה נוספת. מתברר שמתוך 42 המרואיינים בנקודת הזמן השנייה, רק אחד נזקק לעזרה כלכלית ושניים נזקקו ליעוץ נוסף (כלומר 92.9% לא היו זקוקים לעזרה נוספת). בנקודת הזמן השלישית רק צעיר אחד מתוך 17 המרואיינים ציין שהוא זקוק לעזרה נוספת (כלכלית).

לסיכום, בולטת התחושה של הצעירים שהתכנית מעודדת השכלה ואף דוחפת אותם לכיוון זה. עם זאת, הצעירים עדיין אינם לומדים במסגרות אקדמיות, ומספר צעירים לומדים במסגרת השלמת בגרויות. אף שרוב הצעירים דיווחו על שאיפות ללמוד

לימודים גבוהים (ואף הרגישו שיש להם יכולת לכך), נראה שרובם אינם עושים צעדים ממשיים בכיוון זה.

צבא או שירות לאומי – לפי הנתונים שבידינו, בעת הריאיון הראשון 20.3% מהצעירים היו בעת שירות צבאי, 29.0% היו לפני שירות, 14.5% שירתו בעבר ו-10% היו פטורים. בראיונות בהמשך עלה שיעור הצעירים ששהו בתכנית במהלך שירותם הצבאי או הלאומי – מתוך 42 צעירים בנקודת הזמן השנייה, 32 היו בשירות צבאי או לאומי, ומתוך 17 צעירים בנקודת הזמן השלישית, 13 היו במהלך שירות.

שאלנו את הצעירים המשרתים בצבא או בשירות לאומי אם התכנית עוזרת להם במהלך השירות. רוב המשתתפים ענו בחיוב. העזרה התבטאה בעיניהם בשני תחומים: התחום המעשי והתחום הרגשי. בתחום המעשי, הצעירים דיווחו על עזרה מול גורמי הצבא, בעיקר בקבלת סטטוס של חייל בודד, המאפשר קבלת זכויות והטבות רבות בשירות. כמו כן הם ציינו עזרה שניתנה להם בסופי שבוע ובחופשות, כמו ארוחות וכביסה, וכן ציינו קבלת חבילות במהלך השירות. נוסף על כך הוזכרו גם הכנה לשירות הצבאי וקניית ציוד הדרוש לחייל. חיילים רבים דיווחו גם על עזרה ותמיכה נפשית במהלך השירות, כמו: ביקורים בימי הורים, טלפונים לעידוד בתקופות קשות ושיחות תמיכה במהלך החופשות. הרוב המכריע של הצעירים חשו שהתכנית עזרה בכל הצרכים שעלו, וענו שאין משהו נוסף שהיא יכלה לעזור בו. בראיונות העוקבים לא נמצאו צעירים שאמרו שהם זקוקים לעזרה נוספת.

תעסוקה – בריאיון הראשון שאלנו את 69 הצעירים אם הם עובדים מאז נכנסו לתכנית, ו-42 מהם (60.9%) השיבו בחיוב. רוב העבודות שבהן עסקו הצעירים בעת הראיונות היו עבודות פשוטות שלא דרשו השכלה או התמקצעות כלשהי: מלצרות, שמירה ועבודה בקייטרינג, במפעל לבגדי ים, במפעל לפלסטיק, בקונדיטוריה ובמכולת. הצעירים הגדירו אותן כעבודות לצורך פרנסה, אך לא כאלה שבהן ירצו לעבוד בעתיד או שאפשר להתקדם בהן בצורה משמעותית. מספר קטן מאוד של צעירים דיווחו שהם שעובדים בעבודות בתחום הדורש התמקצעות, שמעניין אותם או שירצו להמשיך בו בעתיד: ספרות, עבודה בחברת תנובה, תחום המחשבים ועבודה טיפולית.

בעת הריאיון השני 13 צעירים ציינו שאינם עובדים (31.0%), כולם היו במהלך השירות הצבאי או הלאומי. בריאיון השלישי היו ארבעה צעירים שלא היו בשירות צבאי או לאומי: שניים עבדו עבודה זמנית ושניים בעבודה שהוגדרה מלאה ומספקת.

שאלנו את הצעירים, מהן התכניות שלהם באשר למקצוע ולעבודה בעתיד. מעניין היה שרוב הצעירים לא ידעו מה רצונם לעשות בעתיד. לחלק ניכר מהם היה כיוון כללי או רעיון למקצוע שמשך את לבם, אך לא תכנית פעולה של ממש. רק לצעירים ספורים הייתה תכנית ברורה בקשר למקצוע שבו ירצו לעסוק בעתיד. נוסף על כך הייתה קבוצה של צעירים שאמנם דיווחו על רצון לעסוק במקצוע, אך נראה שלא היו מודעים לדרישות הלימודים וההתמקצעות הכרוכות בלימוד מקצועות אלו או בעיסוק בהם. מתשובותיהם של צעירים אלו במהלך הריאיון התרשמנו שלא

היה להם מושג ברור באשר לדרגת הקושי ולמורכבות של הכניסה למקצועות אלו, והציפיות שלהם היו לא ריאליות. ממבט כולל על שלושת הראיונות עולה שבאשר לכיוון התעסוקה שלהם בעתיד, רוב הצעירים השתייכו לאחת משלוש קבוצות, שגודל כל אחת נע בין 25%–30%: (א) עבודה אקדמית; (ב) עבודה מקצועית; (ג) לא ידוע.

התמונה המתקבלת מהמלווים אינה שונה באופן משמעותי מזו שהתקבלה מהצעירים. כמו כן, עולה מהדוחות שלהם שמשך הזמן שבו עבדו הצעירים היה בדרך כלל קצר והחציון היה כשלושה חודשים. רבים מהם, (17, 30.7%) התנסו בפיטורים, ורבים (16, 29%) התנסו בהתפטרות או בפיטורים והתפטרות גם יחד. חלק מהתנסויות אלו היו קשורות לשינויים במצבי החיים שלהם, כגון: מעבר לעבודה אחרת, גיוס לצבא, סיום השהות בתכנית וכדומה. חלק אחר הצביע על הקשיים שיש לצעירים בשמירה על מקום העבודה: סכסוך עם האחראי, קושי להשתלב וכדומה. בנקודת הזמן השלישית יש לנו דיווחים בנושא זה על 18 צעירים. בנקודה זו חלק גדול יותר מהצעירים – שבעה – עבד במשרה מלאה ופחות צעירים (שניים) פוטרו, אם כי שבעה נוספים התפטרו.

איזו עזרה התקבלה מהתכנית?

במטרה לתאר ולהעריך את תהליכי ההתערבות, שאלנו את המלווים ואת הצעירים מה העזרה שהמשתתפים קיבלו מהתכנית בנושאים שונים. מהראיונות שערכנו עם המלווים ועם מרכזות התכנית עלה שההתערבויות שאותן קיבלו הצעירים הושפעו ממצבם מבחינת השירות הצבאי – מי ששירתו בצבא או בשירות לאומי קיבלו סוגי עזרה שונים שהתאימו למצבם. משום כך, בחנו את התשובות של הצעירים בנפרד עבור מי ששירתו ועבור האחרים.

לוח 2: סוגי העזרה שהצעירים קיבלו לפי דיווחיהם בשלוש נקודות זמן ולפי שירות או אי-שירות

	III		II		I		
	כולם* N=17	לא משרתים N=10	משרתים N=32	כולם N=42	לא משרתים N=35	משרתים N=34	
עבודה	58.8	60.0	46.9	50.0	45.7	52.9	49.3
לימודים	76.5	100.0	34.4	50.0	34.3	29.4	31.9
משק בית	76.5	50.0	71.9	66.7	37.1	47.1	42.0
כלכלית	52.9	40.0	43.8	42.9	28.6	23.5	26.1
תמיכה רגשית	82.4	70.0	84.4	81.0	74.3	73.5	73.9
שירות צבאי או לאומי	76.5	10.0	93.8	73.8	11.4	73.5	42.0

* עקב המספר הקטן של הראיונות לא נעשתה הבחנה בין מי ששירתו (13) לאחרים (4)

מדיווחי הצעירים עולה שבנקודת הזמן הראשונה העזרה הרבה ביותר שקיבלו הייתה תמיכה רגשית. שיעור נמוך יותר ציינו סיוע בלימודים ובעבודה. בהשוואה לאורך זמן, ניתן לראות שיש עלייה בשיעור הצעירים שצינו קבלת תמיכה בתחומים השונים. עלייה בולטת ניתן לראות בשיעור הצעירים שקיבלו תמיכה במיומנויות משק בית (42.0%, 66.7% ו-76.5%, בשלוש נקודות הזמן, בהתאמה). גם בנושא הלימודים עלה שיעור הצעירים שקיבלו תמיכה (מ-31.9% בנקודת הזמן הראשונה ל-76.5% בשלישית).

עבור כל נקודת זמן סיכמנו את מספר התחומים שבהם ציין כל צעיר קבלת תמיכה ועזרה. הממוצעים מצביעים על עלייה ניכרת במגוון סוגי העזרה שעליהם דיווחו בראיונות המאוחרים יותר (ממוצעים של 2.81, 3.95, ו-4.47 בראיונות שנערכו בנקודת הזמן השלישית). כמו כן מצאנו שהצעירות נוטות לדווח על קבלת עזרה רבה יותר מאשר הצעירים, ונטייה זו היא מובהקת בנקודת הזמן הראשונה (שבה יש מספר נבדקים סביר – ממוצע של 3.02 בקרב הבנות לעומת 2.18 בקרב הבנים, $p < .05$).

מאפייני תוצאות

הערכות הצעירים את הליווי והעזרה שקיבלו ושביעות הרצון שלהם מההשתתפות בתכנית

כחלק מהערכת התוצאות של התכנית מזוויית הראייה של הצעירים, שאלנו אותם סדרה של שאלות על הליווי שקיבלו במהלך התכנית.

לוח 3: ממוצעים וסטיות תקן של הערכות המלווים על ידי הצעירים ושביעות הרצון שלהם מהתכנית בשלוש נקודות זמן

III N=17		II N= 42		I N=69	
ממוצע	ס"ת	ממוצע	ס"ת	ממוצע	ס"ת
האם אתה מרגיש שהמלווה שלך בתכנית:					
0.75	4.32	1.18	4.44	0.94	4.38
רוצה לעזור לך					
1.08	4.21	1.24	4.26	1.02	4.38
מבין אותך					
0.77	4.47	1.03	4.42	0.86	4.59
מתייחס אליך בכבוד					
0.96	4.16	1.29	3.77	1.33	3.90
מצליח לעזור לך להשיג את המטרות שלך					
האם אתה מרגיש שאתה:					
1.27	4.05	1.21	4.21	1.06	4.30
סומך על המלווה שלך בתכנית					
1.23	3.79	1.39	3.70	1.48	3.91
יכול לדבר אתו על דברים שקשה לך אתם					
1.17	3.42	1.25	3.65	1.32	3.83
לומד מהמלווה שלך הרבה דברים					

1.29	3.11	1.36	3.26	1.39	3.59	האם היית רוצה להיות דומה למלווה שלך
1.25	4.32	1.10	4.28	0.98	4.43	האם אתה מרוצה מהמלווה שלך
0.92	3.84	1.03	4.01	0.92	4.15	שביעות רצון מההשתתפות בתכנית

הסולם: 1=כלל לא, 5=במידה רבה מאוד

באופן כללי, רוב רובם של המשתתפים תיארו את המלווים באופן חיובי בכל הקשור ליחס שקיבלו מהם ואף ביחס למידה שבה המלווה הצליח לעזור להם להשיג את מטרותיהם (אם כי הערכה זו הייתה נמוכה במקצת). רובם הגדול גם היו מרוצים מהמלווים שלהם. עם זאת, כ-19% מהצעירים אמרו כי הקביעות שהם יכולים לדבר עם המלווה על קשייהם, שהם לומדים ממנו דברים רבים ושהם רוצים להידמות לו, אינן נכונות. רק ארבעה אמרו שהקביעה שהם מרוצים מהמלווה שלהם אינה נכונה, ורק צעיר אחד אמר בנקודת הזמן הראשונה שאינו מרוצה מההשתתפות בתכנית. כ-70% אמרו כי הקביעה שהם שבעי רצון מההשתתפות בתכנית נכונה מאוד ועוד 13.0% אמרו שהיא נכונה. הייתה נטייה מסוימת לירידה בשביעות הרצון עם הזמן, אך נטייה זו אינה מובהקת.

בחנו מה הקשר בין שביעות הרצון של הצעיר מההשתתפות בתכנית לבין ההערכות של המלווה. מצאנו שהיה מתאם גבוה ומובהק בין שביעות הרצון מהתכנית לבין שביעות הרצון מהמלווה ($r=.53, p<.001$).

כמו כן, שאלנו את הצעירים עד כמה ההשתתפות שלהם בתכנית עזרה להם בתחומי חיים שונים. בחלק מהתחומים ההערכות היו די גבוהות, אך בתחומים אחרים הן היו נמוכות משמעותית מן הראשונות. שיעור גבוה במיוחד של צעירים חשו שהתכנית עזרה להם בסוגיות הקשורות להתנהלותם העצמאית ולהתקדמותם בחיים, ושיעור צעירים דומה מבין אלו שעבורם הנושא היה רלוונטי, חשו שהתכנית עזרה להם בענייני השירות הצבאי. עם זאת, יש לתת את הדעת על השיעור הנכבד של צעירים שחשו שהתכנית לא עזרה להם בענייני עבודה (39.1%) ולימודים (40.6%). גם מבחינה עזרה כלכלית ההערכות היו נמוכות, ורק כמחצית (53.6%) מהצעירים אמרו שההשתתפות בתכנית עזרה להם מבחינה זו. לא נמצאו הבדלים בין הבנים לבנות.

הערכות המלווים את השינויים שחלו בצעירים

בחלק זה בחנו את התוצאות של התכנית באמצעות הערכת המלווים את השינויים שחלו בצעירים במהלך התכנית. כפי שצינו בפרק השיטה, להערכות מעין אלו יש מגבלות הנובעות מהעובדה שהן נעשות ללא יכולת השוואה לקבוצת ביקורת מתאימה. עם זאת, יש חשיבות לבחון, האם המלווים העובדים עם הצעירים נוטים לראות שינויים בתחומים החשובים להשגת יעדי התכנית.

אחת המטרות החשובות של השהות בדירות היא להקנות לצעירים כישורי חיים בתחומים שונים. כזכור, ביקשנו מהמלווים להעריך את המיומנויות של הצעירים בהתמודדות עם שורה ארוכה של משימות חיים בתחומים שונים. בחנו, האם יש

סימנים להתקדמות בכיוון של רכישת כישורי חיים על ידי הצעירים, מזווית הראייה של המלווים. למעט תחום הלימודים, שבו נראה שבנקודת הזמן השלישית חלה דווקא ירידה בביטחון המלווים באשר להתקדמותם של הצעירים, מצאנו שיש עלייה הדרגתית בביטחון המלווים שככל שהצעירים גרים בדירות זמן רב יותר הם שולטים טוב יותר במיומנויות החיים השונות. דפוס כזה של ממצאים יכול לנבוע משני תהליכים שונים:

א. צעירים הנמצאים בדירות זמן רב יותר מפגינים יכולות ומיומנויות חיים גבוהות יותר, ובכך מצביעים על יעילותה של ההתערבות.

ב. צעירים שלהם מיומנויות חיים נמוכות יותר נושרים ואינם מופיעים בבדיקות הנוספות ("נשירה דיפרנציאלית") וההערכות מצטמצמות בהדרגה לצעירים שהתחילו עם תנאי פתיחה טובים יותר, כך שלא ניתן לומר שההתערבות היא שהביאה לתוצאה חיובית.

ניתוח נוסף שערכנו מרמז ברורות שהאפשרות השנייה היא הסבירה יותר. בניתוח שהתמקד בצעירים ששהו בדירות בכל שלוש נקודות הזמן, מצאנו אמנם עדויות לשינויים חיוביים ברכישת מיומנויות חיים עם הזמן, אך השינויים היו קלים ורחוקים מלהיות מובהקים. לעומת זאת, מצאנו שצעירים בעלי מיומנויות חיים טובות יותר (לפי הערכת המלווים) נטו להישאר, ואילו האחרים לא הופיעו יותר בהערכות המלווים, כלומר הפסיקו את השתתפותם בתכנית.

התחום הבולט ביותר, המבחין בין מי שנשארו (והוערכו יותר מפעם אחת) למי שעזבו (ולא הוערכו יותר), הוא של מיומנויות חיים בתחום של הימנעות מהתנהגויות סיכון. הצעירים שהופיעו בפעם השנייה במחקר היו בעלי מיומנויות גבוהות יותר באופן מובהק משל אלו שנשרו בין נקודת הזמן הראשונה לשנייה. כלומר, למי שלא המשיכו בתכנית היו מיומנויות נמוכות יותר.

בהמשך שאלנו את המלווים ישירות מה השינויים שהם מזהים בצעירים בעקבות ההשתתפות בתכנית בתחומים שונים. הצגנו שאלה זו בכל אחת משלוש נקודות הזמן.

לוח 4: ממוצעים וסטיות תקן של הערכות המלווים את השינויים שחלו בצעירים בשלוש נקודות זמן

III		II		I		
N=20-21		N=51-52		N=65-67		
ממוצע	ס"ת	ממוצע	ס"ת	ממוצע	ס"ת	
1.07	3.95	0.93	3.60	0.72	3.31	לימודים
0.93	4.52	0.84	4.35	0.89	3.91	מיומנויות בתחום התעסוקה

0.94	4.10	0.94	4.10	0.93	3.89	מציאת תעסוקה
1.15	4.55	1.06	4.14	0.96	3.75	שירות צבאי או לאומי
0.92	4.95	0.83	4.77	0.80	4.24	יכולת לניהול חיים עצמאיים
0.90	4.71	0.89	4.85	0.98	4.01	שמחת חיים, מצב רוח חיובי
0.87	4.57	0.84	4.65	0.87	4.10	אופטימיות, ביטחון בעתיד
0.89	5.00	0.95	4.65	1.00	4.10	קשרים חברתיים
0.89	4.24	0.87	4.40	0.87	3.81	שינוי ביכולת להתמודד עם קשיים ומשברים
1.06	4.14	0.96	3.71	0.76	3.61	שינוי בהתנהגות הנורמטיבית
0.83	4.10	0.80	4.02	0.75	3.67	שינוי בהתמודדות עם קשיים רגשיים
0.78	4.71	0.85	4.71	0.93	4.16	שינוי בהשגת יעדים בתחום ההכנה לחיים עצמאיים

סולם: 1=נסיגה משמעותית, 2=נסיגה, 3=ללא שינוי, 4=התקדמות, 5=התקדמות רבה, 6=התקדמות משמעותית

לוח 4 מצביע על כך שבדרך כלל נטו המלווים לראות התקדמות של הצעירים. בהערכה בנקודת הזמן הראשונה ההתקדמות הבולטת ביותר הייתה בתחומים של רכישת יכולות להתמודדות עם חיים עצמאיים והשגת יעדים בתחום זה. כמו כן, הייתה התקדמות רבה יותר בתחומים של אופטימיות וביטחון בעתיד וגם בתחום הקשרים הבין-אישיים. רמת השינוי הנמוכה ביותר הייתה בכל הקשור ללימודים. כמו כן, הייתה הערכה שהשינויים בתחום של ההתנהגות הנורמטיבית היו מעטים יותר.

בנקודות הזמן השנייה והשלישית מבנה ההערכות היה דומה. עם זאת, יש נטייה ברורה להערכות חיוביות יותר באשר להתקדמות של הצעיר בנקודות הזמן השנייה והשלישית. כלומר, מי שהוערכו פעם שנייה ושלישית נראו בעיני המלווים כמי שמגיעים להתקדמות רבה יותר. תופעה זו בלטה בתחום הלימודים – בעוד שממוצע הערכת השינוי הייתה 3.31 בנקודת הזמן הראשונה, הוא עלה ל-3.6 בנקודת הזמן השנייה ול-3.95 בנקודת הזמן השלישית.

ביקשנו מהמלווים לסכם את ההתרשמות שלהם בכל אחת מנקודות הזמן באשר למידת תרומתה של התכנית לצעירים. מהממצאים ניתן ללמוד שלהערכת המלווים, התכנית השפיעה באופן חיובי על רוב רובם של הצעירים (בין 80% בפעם הראשונה לבין יותר מ-95% בנקודה השלישית). יש עלייה הדרגתית בהערכות המלווים באשר להשפעת התכנית. למשל, שיעור הצעירים שעל פי ההערכה התכנית תרמה להם רבות, עלה מ-36.9% בנקודת הזמן הראשונה ל-57.7% בנקודה השנייה ול-66.7% בנקודה השלישית. ניתוחים נוספים שערכנו מצביעים על כך שההבדלים בין נקודות הזמן לא נבעו מנשירה דיפרנציאלית (ממוצע הערכת השינוי בנקודת הזמן הראשונה בין אלו שלא השתתפו בתכנית בהמשך לבין אלו שהמשיכו, היה דומה).

דיון: הערכות מסכמות, חסקנות והחלצות

את ההערכות המסכמות שלנו נציג כמענה למספר שאלות מרכזיות שהצגנו במהלך מחקר ההערכה. נציין שבדיון זה אנו משלבים בין הממצאים והתובנות שאליהם הגענו, הן מתוך תהליכי ההערכה המעצבת והן מאלו של ההערכה המסכמת.

חבט כולל במישור המערכת הארגונית

האם יש צורך בתכניות ליווי ודיוור לצעירים בוגרי השמה?

התשובה שלנו לשאלה המקדמית – האם יש צורך בתכניות עבור צעירים בוגרי השמות חוץ-ביתיות שאין להם עורך משפחתי היכול להיענות לצורכיהם, היא חיובית באופן חד-משמעי. הערכה זו נובעת ממספר מקורות המחזקים זה את זה.

א. הספרות המקצועית המתפתחת בעולם מצביעה על הצרכים המיוחדים לאוכלוסיית הבוגרים של מסגרות ההשמה, על הקשיים הרבים שהם נתקלים בהם במעבר לחיים בוגרים ועצמאיים ועל התוצאות הקשות הנובעות מכך שרבים מבוגרי השמות אינם מצליחים למצוא את מקומם בחברה הנורמטיבית. סקירת הספרות מצביעה גם על כך שבמדינות שונות בעולם הביאה ההכרה בצרכים אלו להתפתחויות משמעותיות בתחום החקיקה עבור צעירים העומדים לצאת לחיים עצמאיים, ולפיתוח שירותים עבורם (ראו סקירה אצל בבנישתי, 2008א).

ב. מהראיונות שערכנו עם אנשי מקצוע בכירים בשירותים הרלוונטיים, עולה שגם הם מודעים לצרכים המיוחדים של רבים באוכלוסייה זו; יתרה מזו, נראה שיש הסכמה, שמערכת השירותים הקיימת חסרה דרכים יעילות לנתינת מענה לצרכים של רבים מבוגרי ההשמה. פיתוח מענים מסוימים, כמו זה שפותח על ידי עמותת "למרחב" (ראו מאמרן של נועה גוטר-שגיא ומאיה ניסקי, בגיליון זה), מדגישים את הצורך בהיערכות רחבה יותר של מערכת השירותים שבאחריות המדינה, לצורך מתן מענה למגוון רחב יותר של צעירים.

ג. הראיונות שערכנו עם המלווים ועם הצעירים, הדגישו את הצרכים המיוחדים ואת הקשיים של צעירים רבים בוגרי השמה, בעיקר של מי שאינם יכולים להישען על משאבים במשפחתם הביולוגית. מתגובות של צעירים רבים עולה שהתכנית נתפסה כחלופה המועדפת, ולעתים היחידה, להתמודדות עם העובדה שלא היה להם למי לפנות עם עזיבתם את התכנית.

ד. ממצאי המחקר מעידים שניתן להגיע להישגים באמצעות תכנית מעין זו. מתגובות הצעירים והמלווים ניתן ללמוד שלרוב הצעירים התכנית תרמה וקידמה את השגת מטרותיהם. השילוב בין עדויות מהעולם לאלו שהתקבלו במחקר הנוכחי, מצביע על כך שהכיוון של תכניות לצעירים בוגרי השמה כדוגמת המיזם הנוכחי הוא נכון, ועל כן יש להמשיך לקדמו ולשפרו.

חשוב להדגיש, שיש גם צעירים בוגרי השמה חסרי עורך משפחתי רבים שאינם זקוקים לתכנית המשלבת ליווי ומגורים. לקבוצה זו של צעירים יש מיומנויות וכישורים אישיים, ולעתים גם מקורות תמיכה לא משפחתיים, המאפשרים להם להתמודד עם המעבר לחיים עצמאיים בקהילה ללא צורך בליווי. תכניות מהסוג שהערכנו מיועדות לקבוצה שתתקשה להתמודד באופן עצמאי עם מעבר לחיים בקהילה ללא עורך משפחתי. מכאן נובעת המלצתנו המרכזית: יש להמשיך לקיים תכניות ליווי ומגורים לצעירים בוגרי השמה חסרי עורך משפחתי.

חאפייני לקוחות

האם הצעירים שהתקבלו לתכנית מתאימים להגדרה של אוכלוסיית היעד?

אוכלוסיית היעד של התכנית היא צעירים בוגרי השמות חסרי עורך משפחתי. ראשית, יש לציין שההגדרה של אוכלוסיית היעד אינה חד-משמעית. בעוד ההגדרה היא פשוטה יחסית כאשר מדובר בצעירים שהם יתומים מהוריהם ואין להם משפחה, או שעלו בגפם וחיים בארץ לבד, כשמדובר בצעירים שלהם הורה או משפחה בארץ, ההגדרה היא מורכבת יותר. ההגדרה מחייבת הערכה ושיפוט ועשויה להיות שנויה במחלוקת בין הגורמים השונים. למשל, האם למשפחה יש אפשרות לספק לצעיר תמיכה, חומרית או רגשית, והאם פתרון במסגרת המשפחה או מגורים עצמאיים עם תמיכת המשפחה הם ריאליים או רצויים.

בבדיקה שנועדה לגלות עד כמה הסביבה המשפחתית של הצעיר מהווה עבורו עורך תומך, מצאנו שהסביבה המשפחתית הקרובה אינה מציעה לצעירים מסגרת מגורים נורמטיבית או תמיכה אינסטרומנטלית, וכי רק לחלק קטן מאוד מהצעירים יש מודל חיובי לחיקוי בסביבתם הקרובה. עבור חלק ניכר מהצעירים, ההורים, ובעיקר האם, מהווים גורם לחץ ולקשיים. האחאים ובני המשפחה המורחבת תופסים מקום מרכזי אף יותר מהאם, ובדרך כלל הם נתפסים כמקור תמיכה חיובי וכמודל לחיקוי יותר מהאם וכגורמי קשיים ולחץ פחות ממנה. אך גם כאן, מדובר בחלק קטן מהצעירים.

לכן, על סמך בחינת המידע על הצעירים המשתתפים ומשפחותיהם, אנו מעריכים שהתכנית אמנם מתמקדת בצעירים הנזקקים לתכנית מיוחדת; זאת משום שאינם יכולים להישען על העורך המשפחתי ומשום שאין עבורם פתרונות קיימים יעילים וזולים יותר. ככל שאנו יכולים לקבוע, תהליכי המיון והבחירה ההדדית מביאים לכך שהצעירים שיכולים לצאת לחיים עצמאיים ללא סיוע רב או אלו היכולים להשתלב בתכניות אחרות, אינם מקבלים שירותים אינטנסיביים מהמיזם.

האם יש בוגרי השמה חסרי עורך משפחתי שלא יתאימו לתכנית זו?

במקביל להגדרה המרכזית והרשמית של "בוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורך משפחתי", ישנן הגדרות רשמיות פחות ועמומות ו"רכות" יותר של אוכלוסיית היעד, והן מתייחסות למאפיינים נוספים שלה. הגדרות אלו באות לידי ביטוי בדרכים

שבהם מתרחשים הסינון והמיון לתכנית. מתוך מה שלמדנו נראה, שהניסיון הוא להגדיר אוכלוסיית יעד של הצעירים הבאים: (א) זקוקים למשאבים שהתכנית מעמידה לרשותם; (ב) היו מתקשים מאוד להשתלב בחברה הנורמטיבית בלעדיהם; (ג) מסוגלים להפיק את המרב מהתכנית כפי שהיא מופעלת כיום. בו בזמן, יש ניסיון לוודא שצעירים אלו מסוגלים להשתלב בפתרונות שהמיזם מציע ולהיתרם בצורה משמעותית, מבלי לפגוע בצעירים אחרים בתכנית. לכן תהליך המיון מנסה לזהות צעירים שיש להם מוטיבציה להצליח בתכנית ואשר מסוגלים לגור עם צעירים אחרים מבלי לסכן אותם (למשל עקב שימוש באלימות או שימוש בסמים ובאלכוהול). צעירים שיכולותיהם הקוגניטיביות נמוכות במיוחד או שסובלים מבעיות נפשיות ורגשיות קשות במיוחד ונוקקים לטיפול פסיכולוגי או פסיכיאטרי ולליווי אינטנסיבי, אינם מתקבלים לתכנית, משום שהיא אינה יכולה לספק משאבים אלו.

יש להכיר כמובן בעובדה שהמדובר באיזון עדין, שככל שאמות המידה לקבלה תהיינה "גבוהות" יותר מבחינת היכולות של הצעיר, כך תפנה התכנית לקבוצת צעירים חזקה יותר שיש סיכוי רב יותר שתצליח להפיק את המרב מהתכנית. אולם ייתכן שצעירים אלו היו מצליחים להתקדם ללא התכנית, בכוחות עצמם או בעזרת משאבים אחרים קיימים, כגון עמותות שונות, ואין מקום להעביר אליהם משאבים יקרים. מצד שני, אמות מידה שונות, שתאפשרנה לצעירים בעלי מוטיבציה נמוכה במיוחד, בעלי קשיים רגשיים והתנהגותיים משמעותיים וחסרי יכולות התמודדות להתקבל לתכנית, עלולות לגרום לכישלונם ולבזבוז משאבים יקרים. זאת, משום שתכנית הכוללת מגורים בקהילה וליווי שאינו אינטנסיבי, מחייבת רמות סבירות של מוטיבציה ויכולות כתנאי להצלחה בתכנית.

במבט כולל על ההערכות של הצעירים שהתקבלו לתכנית, ניתן להתרשם שאמנם תפקודם של צעירים אלה לא היה נטול קשיים, אך אין מדובר בקבוצה בעלת מאפיינים קשים של בעיות פסיכיאטריות, התמכרויות וכדומה; יתרה מזו, המלווים העריכו את רובם כבעלי כוחות אישיים. הכוחות שנמצאו שכיחים יותר אצל הצעירים היו היכולת ליצירת קשרים בין-אישיים טובים, נכונות ויכולת לעבודה קשה ויכולת התמודדות טובה. יכולת ההתמדה הייתה שכיחה מעט פחות – פחות משני שלישים מהצעירים הוערכו כבעלי יכולת זאת.

ככלל, אנו מעריכים שהניסיונות למיון ולסינון על סמך העקרונות שלמעלה הם מוצדקים, וממליצים שיימשכו וימוסדו. נציין במיוחד את ההימנעות מפנייה לצעירים בעלי בעיות פסיכולוגיות או פסיכיאטריות מורכבות (כגון: צעירים בעלי רקע אבדני, צעירים שצרכו תרופות פסיכיאטריות וכאלו שהיו בטיפול ממושך או באשפוז), צעירים הסובלים מבעיות התמכרות וצעירים שיש להם רקע של אלימות קשה כלפי אחרים. כפי שנציין בהמשך, בין היתר, יש לשפר את תהליכי זיהוי הצרכים והיכולות של הצעירים עוד בהיותם במסגרת ההשמה ולדאוג להעברת מידע בשיטתיות ובאמינות מהמסגרות אל התכנית לבוגרים.

עם זאת, יש לתת את הדעת לכך שגם אם תהיה הקפדה על תהליכי מיון וסינון, ניתן להעריך שתהיה הטרוגניות רבה בצרכים וביכולות של צעירים בתכנית, ויתברר בדיעבד שמוטב שצעירים מסוימים לא התקבלו. בחלק מהמקרים סביר להניח שהצעיר יתבקש לעזוב את התכנית עקב אי-עמידה בחוזה שנחתם עמו ואשר קבע מה הן הציפיות ממנו, אולם סביר גם שיהיו צעירים שלא יהיה ניתן או רצוי להרחיקם מהתכנית לאחר קבלתם, למרות קשייהם.

אחת המשמעויות של מצב זה היא הצורך לשמור על גמישות מסוימת מבחינת ההתערבויות. למשל, אף שהתכנית מנסה להימנע מלקבל צעירים בעלי צרכים פסיכולוגיים או פסיכיאטריים אינטנסיביים, יש צורך בגישה למשאב זה, עבור אותם מקרים שיתברר בדיעבד שהוא נחוץ. סביר להניח, שבמקביל לגמישות מבחינת הפעלת התערבויות במקרים ייחודיים, יהיה צורך גם בגמישות תקציבית מסוימת, שתאפשר להיענות לצרכים ייחודיים של צעירים שכבר התקבלו לתכנית.

משמעות נוספת של הנאמר לעיל היא, שככל שמערכת השירותים עבור צעירים בוגרי השמה תתרחב ותסתעף, ניתן יהיה להעניק התערבויות מתאימות יותר לצרכים וליכולות של מגוון בוגרי השמה. כמו כן, ניתן יהיה לתכנן מעבר של צעירים ממודל התערבות אחד לאחר, מבלי לפגוע בהמשכיות מתן הסיוע לצעיר הנזקק לו.

האם באוכלוסיית היעד יש קבוצות נוספות הנזקקות לתכנית לא פחות מאשר הצעירים המשתתפים בה?

אחת הסוגיות שאליהן חייבת להתייחס כל סוכנות חברתית היא, האם ייתכן שהיא מעניקה שירות רק לתת-קבוצה מתוך אוכלוסיית היעד, ושתת-קבוצה זו אינה כוללת בהכרח את מי שנזקקים לשירות במידה הרבה ביותר. למשל, ייתכן שלבעלי יכולות ומשאבים רבים יותר קל יותר להגיע לשירות, וכך לא ניתן מענה דווקא לקבוצה נזקקת יותר, החסרה משאבים אלו.

כדי לענות על השאלה, האם משתתפי התכנית הם הנזקקים לה ביותר מתוך אוכלוסיית היעד של המיזם, חיוני להשוותם לצעירים אחרים שהם בוגרי השמה ושאינם בתכנית. המידע שבידינו מבוסס על סקר צרכים ארצי שנערך בקרב אנשי מקצוע, שנתבקשו להעריך את מצבם וצורכיהם של מתבגרים בהשמה חוץ-ביתית (בנבנישתי וזעירא, בגיליון זה). נדגיש שהשוואה זו היא מוגבלת, משום שהיא משווה הערכות על מתבגרים בעת שהותם במסגרת ההשמה עם הערכות על צעירים שכבר מתמודדים בפועל עם חיים שלאחר ההשמה.

מתוך ההשוואה עולה באופן כללי, שלצעירים במיזם יש משפחות שלמות מעטות יותר להישען עליהן בהשוואה לממוצע בקרב הצעירים בפנימיות. לעומת זאת, באופן ממוצע, לצעירים באומנה יש בני משפחה מעטים יותר להישען עליהם מאשר לצעירים במיזם. תיאורם של הורי הצעירים שבדירות על ידי המלווים מצביע על בעיות תפקוד **פחותות** בקרבם מאשר בקרב הורי כלל המתבגרים בפנימיות. למשל,

שיעור האבות למתבגרים בפנימיות הרווחה שזוהו כמי שיש להם בעיית אלכוהול או סמים היה כ-15% ובקרב הורי המתבגרים באומנה – כ-23%, בהשוואה ל-13.8% בקרב הורי הצעירים במיזם. אנו ערים לכך שדיוקן של הערכות אלו אינו גבוה, אך על פי הממצאים, אין עדות לכך שמשפחות הצעירים במיזם הן בעלות בעיות קשות במיוחד. בהשוואה של המשאבים שמעמידים ההורים לצעירים בתכנית מול משפחות הצעירים באומנה ובפנימיות הרווחה שבמדגם, נמצאה תמונה שאינה חד-משמעית. נראה שבאופן ממוצע לצעירים בתכנית יש מסגרות משפחתיות המציעות משאבים פחותים משל המשפחות של הצעירים בפנימיות הרווחה, אך משאבים רבים יותר מאלו שהמשפחות הביולוגיות מציעות למתבגרים באומנה.

מסקנתנו ממערך הממצאים שבידינו היא שאמנם העורך המשפחתי של הצעירים בתכנית הוא חלש מאוד, אך הוא אינו שונה במידה משמעותית ועקבית מזה שחווים צעירים רבים אחרים הנמצאים בהשמה חוץ-ביתית. המשמעות של מסקנה זו היא שיש אינדיקציות ברורות שיש צעירים נוספים בהשמה אשר מתאימים להגדרות של אוכלוסיית היעד של המיזם ואשר זקוקים לתכנית מגורים וליווי מהסוג שהמיזם מציע.

נוסף על הצעירים המתאימים לתכנית במתכונתה הנוכחית אך אינם נכללים בה, יש לתת את הדעת על קבוצות של צעירים בוגרי השמה חסרי עורך משפחתי שהמיזם כלל אינו פונה אליהם. למשל, המיזם כיום אינו מכוון לבני מיעוטים ולצעירים חרדים שהם בוגרי מסגרות השמה חסרי עורך משפחתי, גם לא לאלו מביניהם הנזקקים לפתרונות דיור. אולם אף שצעירים אלו דומים מבחינות רבות למשתתפים היום בתכנית והם שתי אוכלוסיות יעד חשובות הנזקקות למענה, לדעתנו אין מקום לשלבם בפתרונות הדיור הקיימים **וחיוני לעצב עבורם תכניות שיענו לצורכיהם המיוחדים.**

במהלך הפעלת התכנית התברר שיש קבוצה של צעירים שאינם זקוקים לפתרון המוצע של מגורים וליווי, אך זקוקים למענים אחרים שיקלו עליהם את ההשתלבות בקהילה הנורמטיבית. חלק מהצעירים היו במגע עם אנשי צוות של המיזם, שקלו להשתלב בפתרונות המגורים המוצעים והחליטו שלא להצטרף. חלק אחר מהצעירים לא היו זקוקים לסידור מגורים, אך היו להם צרכים בתחום ההשתלבות בקהילה. סביר שהיו צעירים בעלי מאפיינים דומים שאף לא יצרו קשר עם המיזם, משום שחשבו שאין לו מה להציע למי שאינם רוצים פתרונות מגורים.

הערכתנו היא שבקרב כלל בוגרי ההשמה, ובעיקר בקרב בוגרי הפנימיות החינוכיות, היקפה של קבוצה זו רחב בהרבה משל הקבוצה הנזקקת לפתרונות מגורים או לפתרונות המלווים באופן אינטנסיבי על ידי צוות מקצועי. ניתן להעריך, שככל שמגוון הפתרונות עבור קבוצה זו יגדל, יהיו צעירים שיעדיפו להיעזר בפתרונות אלו, מבלי להיזקק לתכניות אינטנסיביות יותר. **לכן אנו ממליצים להמשיך ולפתח מענים עבור צעירים בוגרי השמה שאינם זקוקים לפתרון דיור, אך הם בעלי**

צרכים אחרים (כגון צורך בתעסוקה ובליווי בשירות הצבאי) הקשורים להיותם בעלי עורך משפחתי שמתקשה לתמוך בהם.

מבט-על, המקיף את כלל האוכלוסיות הפוטנציאליות של צעירים בוגרי השמה חסרי עורך משפחתי, מעלה קבוצות נוספות החסרות פתרון במסגרת המיזם הנוכחי, בעיקר צעירים בעלי צרכים מיוחדים הדורשים התייחסות טיפולית אינטנסיבית, כגון צעירים ששהו במסגרות פוסט-אשפוזיות ובאומנה טיפולית וסובלים מקשיים נפשיים ופסיכיאטריים, וצעירים עם מגבלות בתחום הפיזי וההתפתחותי.

יש לתת את הדעת גם על קבוצת הצעירים בעלי הפוטנציאל הגבוה במיוחד, שמחסור בתמיכה משפחתית עלול למנוע מהם מיצוי הפוטנציאל. חלק מצעירים אלו מקבלים היום מענה מיזמה ברוכה של עמותת "למרחב". לכן **אנו ממליצים לקיים דיון מקיף על הצרכים של כלל הצעירים במסגרות ההשמה החוץ-ביתיות ולקבוע סדר עדיפויות במענה עליהם.**

כיצד ניתן לשפר את תשתית המידע הנדרש לשם קבלת החלטות בפיתוח החענים לבוגרי ההשמה החוץ-ביתית חסרי העורך המשפחתי?

כדי לעצב תכניות המתאימות למגוון הקבוצות והצרכים של בוגרי השמה חסרי עורך משפחתי וכדי להפנות את הצעירים המועמדים לתכנית המתאימה ביותר, חיוני לשפר את המידע העומד לרשות מקבלי ההחלטות במטה ובשטח. מן הראוי שלתשתית מידע זו יהיו שתי רמות התייחסות: ברמת היחיד וברמת המערכת.

לכן אנו ממליצים:

ברמת היחיד – לאפיין את הצרכים של כל אחד מהצעירים השוהים במסגרת, במטרה להעריך את מידת ההתאמה והחיוניות של השתתפותו בתכנית המיועדת לסייע לבוגרי השמה. תהליכי הערכה אישיים אלו יאפשרו לזהות את הצעירים המתאימים ביותר והנזקקים ביותר לתכנית.

ברמת המערכת – יש לקיים הערכות שיטתיות ותקופתיות, שמטרתן לזהות האם יש קבוצות של צעירים השוהים במסגרות ההשמה שהם בעלי צרכים ייחודיים המחייבים פיתוח של תכניות המתאימות להם. מידע זה ישמש בסיס איתן לעיצוב מערכת השירותים בתחום זה.

חלק מתהליכים אלו החלו להתבצע, כתוצאה לוואי של הפעלת המיזם ושל תהליך ההערכה. במסגרת מחקר שנערך על ידי צוות מהאוניברסיטה העברית (בנבנישתי וזעירא, בגיליון זה) נעשתה הערכת צרכים של צעירים במסגרות של אומנה, פנימיות רווחה ופנימיות של המנהל לחינוך התיישבותי. ממצאי המחקר הועברו למעצבי המדיניות, במטרה לתרום לתהליכים של הערכת מצב וצרכים כתשתית לתכנון פיתוח שירותים המתאימים לצעירים בוגרי השמה.

כמו כן, בעקבות מחקר זה החלו תהליכים שנועדו להטמיע ב"מערכת הרף" של פנימיות הרווחה את הערכת המצב והצרכים של מתבגרים העומדים לסיים את

שהותם בפנימייה. מערכת זו אוספת נתונים שנתיים על כל ילד בפנימיות הרווחה ועל כל אחת מהפנימיות (Zemach-Marom, Fleishman & Hauslich, 2002). כדי להכיר את מצבם ואת צורכיהם של הצעירים העומדים לפני סיום שהותם בפנימייה, נוסף ל"מערכת הרף" טופס הערכה קצר עבור צעיר בגיל 16–17 השוהה בפנימייה, המיועד למילוי על ידי העובדים הסוציאליים. יש לקוות שהכנסת ההערכה ל"מערכת הרף" תגביר את המודעות של כל אנשי המקצוע לצרכים של צעירים אלו, ותספק תשתית של מידע ברמות הצעיר, הפנימייה ומערכת הפנימיות כולה, לשם תכנון מענים לצרכים אלו. יש מקום למהלכים דומים בפנימיות של משרד החינוך ובמסגרות האומנה השונות.

הערכת מאפייני ההתערבות

מה חידת ההתאמה של חודל ההתערבות למטרות התכנית ולקהל היעד?

החלק המרכזי של המיזם הוא שילוב של מגורים וליווי על ידי איש מקצוע ואליו נתייחס כאן. על פי הידוע לנו מהספרות המקצועית בתחום, מודל זה מתאים עקרונית למטרות התכנית ולקהל היעד בפנימיות. הוא עונה לצרכים של מגורים, גישה למשאבים ולשירותים חברתיים והתנסות בפועל במילוי משימות חיים, וכל זאת, בסביבה תומכת של אדם בוגר ונורמטיבי המהווה מקור לחיקוי. דגשים אלו נמצאו חשובים במיוחד עבור צעירים יוצאי השמה חוץ-ביתית בתהליכי מעבר לבגרות.

עם זאת, יש להצביע על כך שמודל זה מתאים פחות לצעירים הנמצאים במשפחות אומנה ואשר יש, הן להם והן למשפחות האומנה, נכונות להמשיך בקשר שביניהם. משפחת האומנה נועדה ליצור סביבה הקרובה ככל שניתן לסביבה משפחתית. לכן, הצעיר יכול להישען עליה גם בעת המעבר לחיים בוגרים, כפי שמקובל להישען על המשפחה הביולוגית, מה שיתרום לחיזוק התפתחותו הנורמטיבית. לפיכך נראה, שבמקרים כאלו, וכשחזרה למשפחה הביולוגית אינה מהווה פתרון מתאים, חשוב למצוא דרכים לתמוך בהישארות הצעיר במשפחת האומנה, אם כי בהגדרות ובאפיונים המתאימים יותר לבוגר מאשר לילד.

בניגוד למצב במשפחות ביולוגיות רבות, ייתכן שמשפחות אומנה לא ירצו או לא יוכלו לשאת בעול הכלכלי של המשך ליווי של הצעיר, לאחר שבעבר קיבלו תמיכה כלכלית עבור שהותו. לכן חשוב ליצור מסלולי המשך לצעירים באומנה גם לאחר הגיעם לגיל 18. סביר שהסדרים אלו יביאו בחשבון את ההבדלים בין צעירים המשרתים בצבא, לומדים או עובדים. אך בכל אחד מהמצבים האלו יש יתרון לבסיס משפחתי שיאפשר לצעיר מסגרת משפחתית נמשכת. הצעירים שיישארו להתגורר עם משפחת האומנה, יוכלו לקבל מענה לצרכים נוספים האופייניים למסיימי השמה באמצעות פתרונות בקהילה, כגון מרכזי צעירים. לכן אנו ממליצים לפתח פתרונות שיאפשרו לצעירים באומנה בין הגילים 18–21 להמשיך ולהישען על משפחת האומנה (אם פתרון זה מתאים עבורם), ולא להיזקק לתכנית של מגורים וליווי.

בחלקים הבאים אנו מנסים לדון בכל מרכיב מההתערבות בנפרד, אך ברור שהשילובים והאיזונים ביניהם הם חלק חשוב מהדיון באופי ההתערבות ובהערכתה. לכן מן הראוי לציין, שבמבט כולל התרשמנו שבמהלך השהות בתכנית יש מידה רבה של אינטנסיביות בהתערבויות, ורוב רובם של הצעירים מעורבים מאוד בתכנית. מכל אחת מהתצפיות שלנו, מהראיונות עם הצעירים ומדיווחי המלווים, קיבלנו את הרושם הברור שהצעירים אינם בתקופת השהיה ורגיעה, אלא תחת לחץ מתמשך להשיג את מטרותיהם. גם במקרים שבהם צעירים פוטרו או התפטרו מעבודתם, היה עליהם לחץ מצד המלווים להמשיך להתמודד ולחפש עבודה. מצאנו שמספר ניכר של צעירים ששירתו בצבא או בשירות הלאומי גם עבדו במקביל וחלקם למדו. נראה כי אלו סימנים ברורים לכך שהתכנית אמנם פעלה בדרכים שהציבה לעצמה כדי לקדם את הצעירים – באמצעות התמודדות עם עבודה, לימודים, שירות צבאי ומשימות חיים נוספות, העומדות בפניהם בדרכם לעצמאות.

האם הליווי תורם להשגת מטרות התכנית?

להערכתנו, המבוססת על הספרות המקצועית, על תצפיות בדירות ועל ראיונות עם המרכזות של המיזם ועם שותפי התפקיד שלהן, למלווים יש תפקיד מרכזי בכל המיזם. למעשה, רוב הלמידה וההתפתחות של הצעירים נעשית מתוך אינטראקציה עם המלווה. הליווי הוא שם כולל לסדרה ארוכה של פעילויות, שאינן מוגדרות פורמלית: בחלקו הוא נוכחות פיזית במקום המגורים של הצעירים, המאפשרת לצעיר שיחת חולין, פנייה לעצה, הזדמנות לשתף בחוויות וכדומה; בחלקו הוא שיחה הנוגעת בתחומים רגישים יותר והדומה יותר לשיחת ייעוץ, ובמקרים מסוימים אף לטיפול, למרות מאמציהם של המלווים להימנע מלעסוק בטיפול במובן המקובל.

חלק אחר בליווי הוא קידום מיומנויות הנוגעות לחיים עצמאיים. המלווים מתייחסים במגעים שלהם להיבטים מוחשיים כגון: ניהול משק בית, קניות, בניית תקציב, אחזקה, חשבונות וכדומה. הם גם מלווים את הצעירים, לעתים באופן פיזי ולעתים בהכנתם המוקדמת, במגעים עם גורמים ומוסדות, כגון: בנקים, חברות תקשורת, עירייה וכמובן צבא, שירות לאומי ומקומות עבודה. במהלך ההתמודדות העצמאית עם משימות חיים, המלווה "נמצא ברקע", מעודד להיכנס לתוך המשימה (למשל, לגשת לראיון עבודה), משמש מקור למידע על הדרכים הנאותות לעשות זאת, מגיב להישגים או לכישלונות בהתמודדות זו בדרך של מתן חיזוקים, מידע נוסף ותמיכה ועידוד, וממשיך להרחיב את התקדמותו של הצעיר ואת מגוון התנסויותיו ברכישת מיומנויות ובהשגת יעדים אישיים.

ההערכות של המלווים על ידי הצעירים הן חיוביות בדרך כלל: רוב רובם מתארים את היחס החיובי שהם מקבלים מהם ואף את המידה שבה המלווים מצליחים לעזור להם להשיג את מטרותיהם (אם כי ההערכה זו נמוכה במקצת), ורובם הגדול גם מרוצים מהמלווים שלהם. רק בודדים אמרו שהקביעה שהם מרוצים מהמלווים שלהם אינה נכונה. מעניינת העובדה שההערכות נמוכות יותר בכל הנוגע לרצון להידמות למלווה.

מקובל לראות את תפקיד המלווה כמודל חיובי לחיקוי, ולכן העובדה שהערכות אלו נמוכות במקצת מצדיקה חשיבה נוספת לצורך הבנת הדינמיקה הגורמת להבדל בינה לבין התגובות האחרות.

על החשיבות של המלווים בתכנית ניתן להסיק גם מהקשר החזק בין שביעות הרצון הכללית של הצעיר מההשתתפות בתכנית לבין שביעות הרצון שלו מהמלווה. באופן לא מפתיע, שביעות הרצון מהמידה שבה המלווה מסייע לצעיר להשיג את מטרותיו קשורה באופן החזק ביותר לשביעות הרצון שלו מההשתתפות בתכנית.

על בסיס כל המידע שבידנו, ההערכה שלנו בנוגע לדרך שבה המלווים ממלאים את חלקם בתכנית היא חיובית מאוד. התרשמנו מהמוטיבציה ומההשקעה של המלווים ומהדרך המקצועית שבה הם מתמודדים עם המורכבות של התפקיד. מצאנו שהם הצליחו בדרך כלל להימנע מלהפוך למטפלים האישיים של הצעירים, גם כשחלק מאלו הפגינו קשיים רגשיים מתמשכים. יש לעודד גישה זו המנסה להפריד בין תמיכה וליווי בוגר לבין טיפול פסיכולוגי בקשיים רגשיים. אנו מוצאים לנכון לציין הערכה זו לא רק כדי לתת חיזוק חיובי לאנשי מקצוע הראויים לכך; אנו מבקשים להדגיש בכך גם את הלקח לתכנית זו ולדומות לה בעתיד, ולכן **אנו ממליצים שבכל פיתוח עתידי יינתן משקל חשוב לבחירה קפדנית של מלווים. חשוב שאלו יהיו אנשי מקצוע בוגרים המסוגלים להתמודד עם סביבת תפקיד עמומה ומורכבת ואשר עושים שימוש בטכניקות התערבות של יישוג, ליווי, תמיכה, סגור, הפנייה ותיווך.**

האם המקורים תורמים להשגת מטרות התכנית?

אחד המשאבים החשובים הניתנים לצעירים הוא יחידת מגורים בצוותא עם צעירים נוספים. ההתרשמות שלנו מהתצפיות בדירות היא שמקום המגורים המכובד והמצויד ברמה נאותה תרם להשגת מטרות התכנית – הצעירים חשו שהם מקבלים תנאים טובים כדי שיוכלו להתמקד בהשגת מטרותיהם האישיות. כמו כן, ראינו פעמים רבות שהצעירים הגיבו בהערכה למשאב זה ועשו מאמץ לשמור עליו ולטפחו.

אחזקת הדירה וניהול משק בית עצמאי במסגרת קבוצתית מהווים כר נרחב וחשוב להתנסויות בהתמודדות עם משימות חיים רבות. בין היתר, הצעירים צריכים להתמודד עם ריהוט הדירה, יצירת קשר עם אנשי שירותים (כמו כבלים), אחזקה שוטפת וניקיון, תשלום חשבונות, יצירת יחסי שכנות טובים ורכישת מזון והכנתו. יש בכך הזדמנויות לקבלת אחריות אישית וקבוצתית ולעמידה בכללים מחייבים.

בהקשר זה, מן הראוי להדגיש את המורכבות של דירות הנמצאות בתוך מסגרת פנימייתית או קרובות לה ביותר. אמנם יש יתרונות כלכליים בהישענות על המשאבים של הפנימייה (כמו למשל, בנושאי מזון, שירותי כביסה, אחזקה ותשלומי חשבונות). אולם להערכתנו, כל משאב המתקבל בדרך זו מהפנימייה מקטין את יכולתם של הצעירים להתנסות בהתמודדות עם מטלות חיים הנדרשות ממי שמתגורר בדירה בקהילה באופן עצמאי. לכן **אנו ממליצים לעשות מאמץ מכוון להבטיח שגם**

צעירים השוהים בדירה במסגרת פנימייתית יצטרכו להתמודד, ככל שניתן, עם אחזקת הדירה וניהולה.

האם ניתנות די הזדמנויות לרכישת כישורים לחיים עצמאיים?

השהות של הצעירים בדירות וההתמודדות שלהם עם המשימות השונות של חיים בצוותא בדירה, עבודה, ניהול כספי, חיי חברה ופעילויות נופש ועבור חלקם – שירות צבאי או שירות לאומי, יוצרים אין-ספור הזדמנויות להתנסות במשימות חיים ולרכישת מיומנויות. יש יתרונות רבים בכך שתהליכים אלו של רכישת מיומנויות מתרחשים באופן טבעי כחלק ממהלך החיים, והתרשמנו שהמלווים מזהים הזדמנויות אלו ועושים מאמצים מכוונים לנצל אותם לטובת הצעיר.

עם זאת, האופי המזדמן של התנסויות אלו והשונות הרבה בין הצעירים בהתמודדות עם מעלה את החשש שמא ישנם תחומים מסוימים, שאם לא תינתן להם תשומת לב ממוקדת ומתוכננת, הם לא יבואו לידי ביטוי אצל חלק מהצעירים, ואלו עלולים להחמיץ את ההזדמנות לרכוש בהם ידע ומיומנויות.

כמו כן, יש מקום להמשיך ולפתח חומרים והזדמנויות לרכישה מוגברת של מיומנויות ספציפיות ולנצל לשם כך גופים ומשאבים המתמחים בתחומים המסוימים. בין היתר, ניתן להכין סדנאות ארציות שתאפשרנה למידה ממוקדת ומרוכזת של מיומנויות הקשורות לעבודה, ושתעברנה על ידי אנשי מקצוע המתמחים בתחום זה. בדרך דומה ניתן להעביר לצעירים השתלמויות בנושאים של ניהול כספי, צרכנות נבונה וכדומה. לכן **אנו ממליצים להכין רשימה קצרה של "התנסויות מפתח" ולוודא שמרב הצעירים יתנסו בהן, באמצעים שונים.**

האם נמצא התמהיל הנכון להתערבויות בתחום הלימודים והכשרה חקצועית?

אחד מהיעדים של התכנית הוא לסייע לצעירים להשלים השכלה ולרכוש מקצוע. מתוך הראיונות שערכנו עם המלווים ועם מרכזות התכנית, החשיבות שהם מקדישים לנושא ההשכלה והשלמת לימודים היא ברורה. מתוך הראיונות עם הצעירים, בולטת התחושה שלהם שהתכנית מעודדת השכלה ואף דוחפת אותם לכיוון זה. בראיונות ההמשך שאלנו את הצעירים, האם הם קיבלו עזרה בנושא הלימודים. כל מי שלא שירת באותה תקופה, אמר שקיבל עזרה בתחום הלימודים, ורק צעיר אחד ציין שהוא זקוק לעזרה נוספת (כלכלית).

עם זאת, אף שרוב הצעירים דיווחו על שאיפות ללמוד לימודים גבוהים (ואף הרגישו שיש להם יכולת לכך), נראה שרובם אינם עושים צעדים ממשיים בכיוון זה. כמו כן, מניתוחים שעשינו עולה, שחלק ניכר מהצעירים אינם מודעים לתנאים הנדרשים מהם לצורך השגת יעדי ההשכלה שהציבו לעצמם, לדבריהם; למשל, צעירים שמתכוונים להיות אנשי מקצוע אקדמיים, אך ברשותם רק תעודת בגרות חלקית ביותר ואין להם תכניות מעשיות להשלמת בחינות בגרות.

התמונה בנושא לימודים היא מורכבת. מצד אחד, מדיווחי המלווים עולה ששיעור ניכר של הצעירים היו מעורבים בסוגים שונים של פעילויות לימודיות. בניתוח נוסף מצאנו, שבנקודת הזמן השנייה כמעט שני שלישים מהצעירים היו מעורבים בפעילות לימודית אחת לפחות ומעל למחציתם – ביותר מסוג פעילות אחת. מצד שני, כפי שעולה מהראיונות עם הצעירים והמלווים, לא רבים מהצעירים התקדמו בצורה משמעותית בתחום של המשך לימודים.

להכשרה מקצועית ולהכנה לתעסוקה יש חלק חשוב בהתערבויות המיועדות לסייע במעבר לחיים עצמאיים ונורמטיביים. התערבות בתחום התעסוקה יכולה לתרום לקידומו של הצעיר תרומות ישירות ועקיפות. התרומה העקיפה של ההתערבות עשויה לנבוע מהעובדה שלצעיר יש ביטחון במקום מגורים וביכולת להתקיים, ואז הוא פנוי לחיפוש עבודה מתאימה יותר לכישוריו ולתכונותיו לטווח הארוך. ההשתתפות במיזם עשויה להעצים כישורי חיים, כגון: יכולת לעבודה בצוותא, התחשבות באחרים, תכנון העתיד הקרוב והרחוק, התמדה וכדומה, שהם כישורים אישיים ובין-אישיים הרלוונטיים להשתלבות בשוק העבודה. תרומות ישירות יותר הן אלו המגבירות את האטרקטיביות של הצעיר לשוק העבודה; זאת, על ידי תמיכה בהשגת רישיון נהיגה ורכישת ידע ומיומנויות רלוונטיים למגוון מקומות עבודה, כגון שימוש במחשב והשלמת השכלה. במקביל, התערבויות יכולות לתרום באופן ישיר לתעסוקה על ידי מגוון פעולות ממוקדות. בין היתר ניתן למנות: אבחון תעסוקתי, הקניית מיומנויות בתחום חיפוש עבודה, כתיבת קורות חיים, ראיון עבודה, קורסי הכשרה מקצועיים בתחום מסוים, סיוע ביצירת קשר עם מקומות עבודה וכדומה.

מן הראיונות עם הצעירים עולה שכולם חשו שהם מקבלים עזרה או יכולים לקבל עזרה אם ירצו בכך. למיעוטם של המשתתפים היו תלונות על מידת העזרה שהוצעה להם בתהליך חיפוש עבודה או הכשרה מקצועית. ממרבית הראיונות עלה שהצעירים חשים שנושא העבודה וההכשרה תופס מרכזי מאוד בתכניות ויודעים שהמדריכים מעוניינים לעזור להם להתקדם בתחום זה.

למרות זאת, מהערכה מסכמת של מקום ההכשרה המקצועית בחיי הצעירים בתכנית עולה שתחום זה אינו תופס מקום מרכזי בחיי הצעירים. מדיווחים שקיבלנו עולה, שהמשאבים בתחום זה לא נוצלו די צעירים מעטים עברו אבחון מקצועי סדור או ניצלו הזדמנויות להכשרה מקצועית מעמיקה. עם זאת, צעירים בעלי יכולת ומוטיבציה קיבלו סיוע, כגון הכשרה מקצועית לספרות ואמצעים להתקדמות בפתחת עסק בתחום זה.

ההערכה המסכמת שלנו היא שטרם נמצא התמהיל הנכון של התערבויות שיביאו להשגת היעדים בנושאי ההשכלה וההכשרה המקצועית. למצב זה יש סיבות אובייקטיביות אחדות; בין היתר, לחלק מהצעירים אין הדחף והמוטיבציה לפעול באופן נחוש כדי להיכנס לשוק העבודה ולהיקלט בו. חלק מהקושי שלהם נובע מאפיונים אישיים (כגון בתחום של יכולות ומיומנויות ללימודים ולרכישת מקצוע

וקשיים בהתמדה ובעמידה בפני מכשולים) וחלקם נובעים מהעובדה, שבמהלך שהותם במסגרות קודמות, נושא התעסוקה והמקצוע לא היה במוקד תשומת הלב. הקשיים נובעים גם מנקודת הזמן שבה הם נמצאים בחייהם. צעירים רבים עדיין אינם פנויים רגשית לחשוב על עתידם בטווח הארוך ומרגישים שהם זקוקים לתקופת מעבר לפני שיתחייבו וישקיעו בתכניות לטווח ארוך. יש צעירים החשים שהם זקוקים ל"מנוחה", לתקופת מעבר שבה לא יצטרכו לעבוד קשה. תחושה זו מגבילה את נכונותם ליזום תכניות לעידוד התעסוקה שלהם או להיות שותפים להן.

חלק מהצעירים נמצאים בתקופה קצרה של המתנה לשירות הצבאי או לשירות הלאומי ואינם מוכנים בתקופה זו לעסוק בעתידם ארוך הטווח ובהחלטות הנוגעות לתעסוקתם לאחר השירות. לכן הם אמנם עומדים בפני לחץ לעבוד, אך התעסוקה המוצעת להם אינה נתפסת כמכינה לעתיד, מושכת או משתלמת במיוחד. לכך יש להוסיף את העובדה, שבחלק מהמקומות שבהם ממוקמות הדירות יש קשיים רבים למדי למצוא עבודות משתלמות לטווח קצר או עבודות שייצרו תשתית טובה להמשך קריירה תעסוקתית.

להערכתנו, יש לחפש דרכים נוספות כדי להתמודד עם סיבות ונסיבות אלו **במטרה להגביר את היעילות של המאמצים לשילוב של הצעירים בתהליכי השכלה ולהכשרה מקצועית**, עקב חשיבותם הרבה לעתידם. **אנו ממליצים:**

א. להגביר את הנגישות של ידע מקצועי בתחום ההכשרה המקצועית לאנשי המקצוע הנמצאים במגע ישיר עם הצעירים. זאת, בין היתר, על ידי שילוב והגברה של הכשרה בתחום זה בעת ההכנה וההדרכה של המלווים. כמו כן, יש להגביר את נגישות המלווים להתייעצות ישירה עם אנשי מקצוע העוסקים בתחום זה ולהפניית צעירים למקומות מתאימים לשם אבחון והפניה.

ב. להתאים תהליכי אבחון וייעוץ מקצועי לקבוצת אוכלוסייה זו, שנראה כי המיונים המקובלים לא הוכיחו את יעילותם בקרבה. לצעירים אלו בעיות רבות מן הרגיל במוטיבציה ובמיומנויות בין-אישיות ורגשיות, מה שמקשה עליהם להתמודד עם התסכולים וההתמדה הנדרשים בתהליכי רכישת השכלה ומקצוע. האבחונים רלוונטיים הן לתחום רכישת השכלה ומקצוע והן להשמה בעבודה.

ג. ליצור מרכז משאבים ארצי בתחום של הכשרה מקצועית ותעסוקה. מרכז זה יעמיד לרשות הצעירים והמלווים מידע, סדנאות והשתלמויות בתחומים רלוונטיים (כמו: מקורות למלגות לימודים, כתיבת קורות חיים, ראיון עבודה ודרישות של מקצועות שונים).

ד. ליצור שותפויות עם גורמים שיסייעו ליצור מסלולי התפתחות אישיים לצעירים השוקלים לימודי המשך. באמצעות שותפויות אלו ניתן יהיה להעניק חונכות אקדמית אישית (למשל דרך פר"ח או דרך מכינה של אוניברסיטה או של מכללה) להכנה לבגרות ולפסיכומטרי. ייתכן שניתן להפוך מסלולים אלו למושכים יותר, אם תשולבנה בהם מלגות מחיה שתאפשרנה התמקדות בלימודים, ותחייבנה התמדה ועמידה במשימות הלימודיות כתנאי קבלה והמשך. בין הגורמים

הרלוונטיים ניתן למנות מכללות, אוניברסיטאות ועמותות מתנדבים העוסקות בקידום צעירים באמצעות השכלה והכשרה מקצועית.

ה. לבנות תכניות אישיות להשכלה ולהכשרה מקצועית המתאימות לצעירים אלו, תוך סיוע במלגות מחיה, שתאפשרנה להם להגיע להישגים מרביים. יש לעשות זאת בשילוב ובתיאום עם משרד התמ"ת, עם גורמים במשרד החינוך העוסקים בהשכלת מבוגרים ועם גופים מרכזיים כמו תב"ת.

ו. לבחון את האפשרויות לשיתוף פעולה עם גורמים פרטיים ומסחריים שעשויים להיות מעוניינים בהכשרה של הצעירים לקראת השתלבותם בתעשייה, וכחלק מהמחויבות החברתית של גורמים אלו. גורמים אלו עשויים לקסום לצעירים במיוחד, מאחר שהיענות של האחרונים לתכנית הכשרה יכולה להובילם באופן ישיר למקום עבודה אטרקטיבי.

השתלבות בעבודה היא ציר מרכזי בליווי, ויש מקום להרחיב את האפשרויות של המלווים להציע מקומות עבודה חתאימים

להשתלבות בעבודה יש חשיבות רבה בהתערבות זו, משום שהיא ממלאת מספר תפקידים ישירים ועקיפים; השתלבות בעבודה היא התנסות חשובה המאפשרת לצעיר להתמודד עם משימת חיים מורכבת, לזהות את היכולות ואת הקשיים שלו ולהתמודד עם תסכול ואי-הצלחה, כמו גם ליהנות מיתרונותיה של העבודה; עבור חלק מהצעירים העבודה היא הזדמנות לבחון עד כמה הם מעוניינים לעסוק במקצוע מסוים. כמו כן עבודתם מאפשרת להם כמובן לשלם חלק מהוצאותיהם עבור מגוריהם ולשמור חלק מהכנסותיהם עבור הוצאות אחרות.

במהלך הראיונות והתצפיות שלנו התרשמנו שהמלווים משקיעים מאמצים ניכרים בסיוע לצעירים בחיפוש מקומות תעסוקה מתאימים ומנצלים את רשת ההיכרויות שלהם כדי לקדם את השתלבותם של אלו במקומות עבודה. המלווים גם מנצלים את ההתנסויות של הצעירים בעבודה כדי לקדם את המטרות הקשורות במיומנויות חיים הרלוונטיות לעבודה, כמו גם כדי להדגיש את הדרישות הריאליות מכל מי שמבקש להשתלב בחברה ולא להישען על תמיכה כספית מתמדת משירותים חברתיים. הצעירים זיהו את ההשקעה של המלווים בנושא העבודה (חלקם אף ציינו שהרגישו לחץ גדול מדי בתחום זה) וציינו שקיבלו עזרה מספקת בתחום של סיוע בחיפוש עבודה.

מהנתונים עולה שבמהלך השהות בתכנית, הצעירים שלא שירתו, עבדו או נמצאו בתהליכי מעבר קצרים בין עבודות. גם חלק ממי ששירתו עסקו בעבודה. יש לציין שלחלק ניכר מהצעירים הייתה התנסות של פיטורים, התפטרות או שניהם גם יחד. חלק מהתנסויות אלו היו קשורות לשינויים במצבי החיים שלהם, כגון מעבר לעבודה אחרת, גיוס לצבא, סיום השהות בתכנית וכדומה; אך חלק אחר הצביע על הקשיים שיש לצעירים בשמירה על מקום העבודה, כגון סכסוך עם האחראים, קושי להשתלב וכדומה.

להערכתנו, במקביל למאמצים הרבים של המלווים לאתר יחד עם הצעירים מקומות עבודה, יש מקום לתמיכה מרכזית, לאו דווקא על ידי כל מלווה באופן אישי ומקומי. אנו רואים שני כיוונים: (א) עבודה זמנית; (ב) פיתוח מסלולי עבודה מקצועית. לדעתנו יש מקום לסייע למלווים על ידי יצירת מאגר מקומות עבודה זמניים שאינם דורשים הכשרה מיוחדת וארוכה ומתאימים לצעירים בתהליכי מעבר הזקוקים להתנסות במקום עבודה ולמשכורת. מפעלי תעשייה, רשתות שיווק ומעסיקים אחרים עשויים לראות במתן אפשרויות תעסוקה לצעירים אלו הזדמנות למעורבות חברתית חיובית, הבאה לידי ביטוי במתן עבודה ולא בתרומה כספית. חשוב לציין, שגם אם מאגר כזה יהיה נגיש, לא יהיה בכך כדי להפחית בצורה משמעותית את הצורך של הצעירים להתמודד עם היקלטות במקום העבודה ועם ההתמדה בו. לכן נראה שנגישות זו לא תפחית את חשיבות הכנתם של הצעירים להשגת המטרות של התפתחות לעצמאות. לפיכך **אנו ממליצים להרחיב את ההתערבויות בתחום התעסוקה:**

א. לפתח מאגר מרכזי של מקומות עבודה זמניים המיועדים לצעירים השוהים בדרות.

ב. לזהות באמצעות המלווים קבוצה של צעירים מתאימים מבחינת יכולת ומוטיבציה, לבנות עבורם תכנית עבודה אישית המבוססת על אבחון מקצועי, ולהעניק להם ליווי ואימון אישי להשגת יעדים בתחום התעסוקה, על ידי אנשי מקצוע מומחים בתחום זה. במקרה הצורך הצעירים יקבלו מלגה להשלמת ההכנסה בעת הכשרתם לתפקיד ויישקל מתן סבסוד למעסיק, כדי להקל על קליטת צעיר במקום עבודה שהוא משמעותי לעתידו.

האם יש תמיכה מספקת בשירות הצבאי?

יש הסכמה שלשירות צבאי חשיבות רבה עבור צעירים בוגרי השמה. במסגרת מחקר ההערכה מצאנו מודעות רבה של השותפים במיזם, המלווים והמרכזות לכל הסוגיות של השירות הצבאי. ההתערבויות הנדרשות עבור חלק מהצעירים הן עוד בטרם הגיוס ועבור חלק נוסף נדרשות התערבויות גם בעת השירות, במגעייהם עם מפקדים ובעלי תפקידים ובתמיכה בעת התמודדות עם הקשיים האופייניים לשירות זה. מצאנו פעילות רבה, וכנראה גם יעילה, בליווי חלק מהצעירים במגעייהם עם הצבא, פעילות שסייעה להם בהתמודדותם עם בעיות נקודתיות. עם זאת, אין המדובר במערכת שיטתית, סדורה ומחויבת לליווי הצעירים. נראה גם שקשה להישען לאורך זמן על פתרונות נקודתיים ועל קשרים אישיים של מלווים עם אנשי צבא, בין היתר עקב התחלופה, הן של המלווים והן של אנשי הצבא המשמשים בתפקידים הרלוונטיים.

ההתרשמות שלנו מראיונות עם אנשי הצבא הרלוונטיים היא שיש להם נכונות אמיתית לסייע לקליטתם הטובה של בוגרי השמה במסגרות צבאיות, להשקיע בתחום זה ולהגיע לפתרונות מקוריים וחדשים. עם זאת, התרשמונו שאין לצפות שהם ייטלו את היזמה ויובילו מהלכים לקידום נושא זה. לכן **אנו ממליצים לקדם את שיתוף הפעולה עם הצבא:**

- א. לקיים שיתוף פעולה בין הדרגים הבכירים האחראים למערכת ההשמה לבין דרגי הפיקוד הבכיר הרלוונטיים בצה"ל, במטרה לקבוע תהליכי עבודה משותפים ומיטביים.
- ב. למנות רכז ארצי לסיוע בתחום הקשר עם רשויות הצבא.
- ג. להבטיח שלצעירים בהשמה יהיה ליווי מטעם מסגרת ההשמה בעת תהליך הגיוס.
- ד. למסד תהליכים קבועים של הדרכה ויידוע של כל הגורמים העוסקים בנושאי גיוס במסגרות ההשמה.
- ה. להבטיח שסוגיות של שירות בצה"ל (מוטיבציה לשירות, מידע) יהיו חלק מחיוב מההכנה לחיים בכל מסגרות ההשמה.
- ו. לשפר את תהליכי הגיוס של בוגרי השמה, כך שייטנו מענה למצבם המיוחד.
- ז. להבטיח ליווי מתאים במשך השירות הצבאי.
- ח. להבטיח ליווי מתאים ומשאבים לתהליך השחרור מצה"ל, כולל הפניה למסגרות המיועדות לצעירים בוגרי השמה.

האם לשירות לאומי יש תרומה לצעירים ולצעירות המשתתפים בו?

ככלל, נראה שיש הסכמה באשר לפוטנציאל של השירות הלאומי לתרום לאוכלוסיית הצעירים בוגרי השמה חוץ-ביתית שאינם משרתים שירות צבאי: שירות זה מאפשר לצעירים לתרום לחברה ככל אזרח נורמטיבי, לרכוש התנסויות ומיומנויות חשובות לחיים ובמקרים רבים – ליצור רשת קשרים חברתית ענפה יותר. לשירות הלאומי יש משמעות גם בהמשך, משום שמעסיקים רבים רואים בו יתרון המגדיל את העניין במועמד לעבודה. יש לציין, שבמהלך התפתחות התכנית התווסף להתייחסות לשירות הלאומי פן נוסף – הכנה לתעסוקה. השירות הלאומי עשוי לתת לחלק מהצעירים הזדמנות להתנסות במקצוע שיהיה המקצוע שלהם בעתיד, כגון גנתת בגן ילדים. בכך ניתן לשלב את הסיוע לקידום מקצועי עם הסיוע להשתלבות בשירות לאומי.

עם זאת, בוגרי השמה רבים מציבים בפני העמותות העוסקות בשירות הלאומי אתגרים לא מעטים, בהשוואה לצעירים אחרים. חלק מהקשיים נובעים ממאפיינים אישיים של בוגרי ההשמה, שאינם מתאימים לפרופיל המקובל של צעירים שבהם מטפלות העמותות לשירות לאומי, למשל, צעירים "הנופלים בין הכיסאות", שהם בעלי כישורים נמוכים משל מועמדים אחרים אך אינם במצבי מצוקה קשים במיוחד (שלהם מותאמים פתרונות מיוחדים). קשיים אחרים נובעים מכך שבעת השירות הלאומי יש לחלק מהצעירים בוגרי ההשמה צרכים שאינם אופייניים למועמדים אחרים, כגון צורך במקום מגורים וצורך בתמיכה ובליווי מצד גורמים שאינם בני משפחה.

במהלך התכנית החלה אחת העמותות השותפות למיזם (קרן גנדיר) במהלך חשוב של בדיקת הממשק בין העמותות של השירות הלאומי לבין הגורמים המעורבים במיזם. ניתן לציין שיש התקדמות ניכרת בתחום של מציאת פתרונות עבור צעירים

בוגרי השמה. אולם עם זאת, **אנו ממליצים להמשיך ולפתח את השירות הלאומי כחלק ממגוון הפתרונות עבור בוגרי השמה:**

- א. להקים ועדה משותפת לקידום שילוב צעירים בוגרי השמה בשירות לאומי.
- ב. לפעול לשינוי דרכי העבודה, הנהלים ובמידת הצורך – התקנות והחוקים הנוגעים לשירות הלאומי, כך שיתנו מענה טוב יותר לבוגרי השמה.
- ג. להגביר את ההעברה ההדדית של מידע בין מסגרות ההשמה לבין האגודות.

היבטים ארגוניים ומערכתיים

במהלך מחקר ההערכה עסקנו רבות בהיבטים הארגוניים והמערכתיים שמלווים את המיזם מתחילתו. עקב כך, מחקר ההערכה בחן את ההתפתחויות הארגוניות השונות, במטרה להעריך האם הן יכולות להבטיח את המשכיות התכנית ואת הרחבתה במידת הצורך. במסגרת המאמר נתמקד בקצרה בתמונת המצב כפי שהצטיירה בעת הכתיבה. סביר להניח שבעת קריאת המאמר פרטים מהתמונה יהיו שונים, אך הסוגיות המרכזיות עדיין תהיינה רלוונטיות.

משרד הרווחה והשירותים החברתיים

במשרד הרווחה נערכו התייעצויות רבות באשר להמשכיות התכנית ושילובה בכלל השירותים של המשרד. במסגרת זו הועלו מספר הצעות על ידי אנשי מקצוע מרכזיים במשרד ונערכו דיונים בין הגורמים הרלוונטיים לקבלת החלטות בתחום זה. מתברר שיש מודעות לצורך בשינויים ארגוניים ובקבלת החלטות על חלוקת משאבים ואחריות לצורך התמודדות עם בניית המענים לצעירים בוגרי השמה (שרביט ווגשל, בגיליון זה). נראה, שבכירים במשרד מבינים שרצף השירותים חורג מתחומי האגפים השונים ואף מתחומי המשרד, ולכן חשוב לבנות תכניות משולבות של האגפים השונים ובשיתוף פעולה עם משרדי ממשלה אחרים, כמו שניעשה, למשל, עם משרד התעסוקה, במציאת פתרונות לנוער חרדי מנותק.

מצאנו שיש כוונה לאחד את הטיפול בכל מגוון האוכלוסיות של הצעירים בוגרי ההשמה ולתת מענה מקיף גם לצעירים הנמצאים באופן מסורתי תחת האחריות של "ילד ונוער" וגם לאלו המטופלים על ידי "נוער וצעירים" ושירותי התקון. אולם טרם הוגדר אחראי מרכזי לנושא, טרם אומצה מדיניות בתחום זה ולא נעשו הערכות תקציביות.

יש לקוות שתהליכי התכנון וההתארגנות ימשיכו. זאת, כדי להבטיח גישה מערכתית ומתכללת של כלל הגופים והשירותים המיועדים לתת מענים לצעירים, כולל צעירים שלא היו במסגרות חוץ-ביתיות וצעירים בעלי צרכים מיוחדים שהתכנית אינה נותנת להם פתרון. חיוני שתהליכים אלו יביאו בהקדם להחלטות, כדי להבטיח שההשקעה במיזם הנוכחי לא תרד לטמיון והפתרונות הזמניים והחלקיים יפכו לארוכי טווח. **לכן אנו ממליצים כי משרד הרווחה יקבע גורם שיתכנן, ינהיג ויתכלל את פעולות המשרד בתחום זה.**

משרד החינוך

בשנים האחרונות חלו התפתחויות רבות בפנימיות של המנהל לחינוך התיישבותי בכל הקשור להתייחסות לצרכים של בוגריהן. מרבית השינויים היו בכיוון של לקיחת אחריות רבה יותר להיענות לצורכי הבוגרים גם לאחר שחצו את סף גיל 18. התפתחויות אלו היו מבוססות על יזמות מקומיות. במאמרם של שילה וגרופר (בגיליון זה) מוצגים קווים ראשוניים לקראת גיבוש מדיניות חדשה בנושא זה. במסגרת קווים אלו נראה שיש נכונות לקבלת אחריות מרכזית גדולה יותר על בוגרי הפנימיות הזקוקים לסיוע; זאת בעיקר באמצעות פיתוח מודלים פנימייתיים, כך שכל פנימייה תוכל להציע "רשת ביטחון" לאלו מן הבוגרים הנזקקים לה.

להערכתנו, מהלך זה של המנהל הוא חיובי ומהווה התקדמות בדרך לפיתוח מערך שירותים כולל, שיענה על מגוון הצרכים של צעירים בוגרי השמה במסגרות השונות. הניסיון מלמד שהמחויבות של אנשי הצוות בפנימיות (החינוכיות והטיפוליות) לרווחתם של הצעירים היא משאב אדיר לצעירים, וכל מהלך הרוחם את הדאגה הכנה שלהם לצעירים אלו, שאותם עזרו לטפח, ומעניק להם כלים להגשים מחויבות זו, עשוי לתרום רבות.

עם זאת, המחקר הנוכחי מצביע על כך שפתרון זה אינו בהכרח מתאים למגוון הרב של צעירים השוהים בפנימיות החינוכיות. סביר שיהיו צעירים ש"רשת הביטחון" שיכולה להציע הפנימייה שבה שהו אינה מתאימה למאפיינים ולצרכים שלהם. למשל, צעירים שלהם צרכים חינוכיים ותעסוקתיים שהפנימייה שבה שהו אינה יכולה להיענות להם; צעירים שהיחסים שלהם עם צוות הפנימייה אינם מבטיחים שהישארות בפנימייה תתאים להם; צעירים הרוצים ומסוגלים לתפקד בסביבה עצמאית יותר וכן כאלו שמקום השירות הצבאי או הלאומי שלהם רחוק מאוד מהפנימייה. לכן נראה שהפתרון המתפתח הוא חלקי.

התיאום בין משרדי הממשלה השונים ובינם לגופים החוץ ממשלתיים

להערכתנו, יש להפנות את תשומת הלב לסוגיה מרכזית ומהותית יותר. בהשאלה, ניתן לומר שהסוגיה היא: "של מי הילד?". כפי שניתן לראות, כל אחד מהמשרדים חותר לטפל בצורה הטובה ביותר ב"ילדים שלו". כל אחד עושה זאת מתוך תפיסת עולמו, המסגרת הארגונית שבה הוא נמצא, והאילוצים וסדרי העדיפויות התקציביים של המשרד שלו. אולם חובה להתריע ולהבהיר שהצעירים אינם "שייכים" למשרד מסוים. אין סיבה לחשוב שצעיר שסיים פנימייה טיפולית באחריות משרד הרווחה לא יכול ליהנות, למשל, מהמיזם החשוב של "אקדמיה בראש שקט", המאפשר לבוגרי פנימיות חינוכיות מבני העדה האתיופית לימודים אקדמיים תוך שהות בכפר נוער. אין סיבה להאמין, שבוגרת של כפר נוער בצפון הארץ לא תוכל להיתרם משהות בדירת בוגרים בחולון, בקרבה לגן הילדים האוטוסיסטים שבו היא מבצעת את השירות הלאומי שלה. אין זה המקום לדון במידת ההיגיון שבמערכת ההשמה החוץ-ביתית המפוצלת בין משרד החינוך למשרד הרווחה. אך גם אם תהיה

הסכמה שיש היגיון במבנה זה, אין מקום להניח אוטומטית שהמבנה מתאים גם לטיפול בצעירים מעל גיל 18 היוצאים לחיים עצמאיים בקהילה. יתרה מזו, מענה הולם לצעירים בוגרי השמה מחייב פתרונות הקושרים בין מספר רב של משרדי ממשלה וגופים חוץ-ממשלתיים. חיוני לקשור לפחות בין משרדי הרווחה, החינוך, הביטחון, התמי"ת, הקליטה והשיכון ובינם לבין מוסדות וארגונים, כמו: המוסד לביטוח לאומי, הגוינט (באמצעות אשלים ותב"ת), הרשויות המקומיות ועמותות, כגון: קרן רש"י, קרן גנדיר ו"למרחב". **לכן אנו ממליצים להגיע לפתרון מערכתית כולל.** לשם כך, יש לזמן דיון ברמת מטה בין כל המשרדים שצריכים להיות מעורבים בשירות לאוכלוסייה זו, ולכלול במסגרת דיון זה גם את המוסדות, הארגונים והעמותות השותפים החוץ-ממשלתיים המעורבים בפיתוח שירותים ובהגשתם. דיון משותף כזה יתרום גם להעברת הידע והניסיון שנרכשו במיזם הנוכחי למפעילי מיזם דומה בהמשך.

חקיקה

ועדת רוטלוי הגישה עוד בשנת 2003 המלצה מפורטת במסגרת דוח ועדת המשנה בנושא השמה חוץ-ביתית, לעגן בחוק את זכותם של ילדים בהשמה להכנה לקראת חיי בגרות בקהילה וכן את זכותם של בוגרי ההשמה החוץ-ביתית לסיוע במגוון תחומי החיים עם עזיבת המסגרת בבגרותם (פלד-אמיר, בנבנישתי וויגלר, 2003). המלצה זו מהווה חלק מהצעת חוק השמה חוץ-ביתית שטרם הונחה על שולחן הכנסת. כיוון שתהליכי החקיקה טרם התקדמו, **אנו ממליצים לפעול לשם קידום חקיקה חדשה שתיתן מענה לצעירים בוגרים של מסגרות השמה חוץ-ביתיות.**

השתתפות הצעירים

בשנים האחרונות יש עלייה רבה במודעות בנוגע לזכותם של ילדים ובני נוער להשתתף בקביעת גורלם. אחת המשמעויות של זכות ההשתתפות היא הזכות להיות מעורב בתהליכים של פיתוח שירותים שנועדו עבור הצעירים ושל ניהול שירותים אלו. הניסיון בעולם, ובעיקר בבריטניה, מוכיח שלהשתתפות משמעותית של צעירים יש חשיבות עקרונית ומעשית בכל ההיבטים של פיתוח תכניות עבורם וקידום זכויותיהם לשירותים מתאימים (ראו סקירת הספרות של בנבנישתי, 2008ב).

בשלב הראשוני של פגישות ועדת ההיגוי של המיזם, נטלו בו חלק צעירים בוגרי השמה. כמו כן, השתתפו בוגרי השמה בכנסי למידה שהתקיימו באוניברסיטה העברית. מתוך מפגשים אלו ניתן היה להתרשם מהפוטנציאל של צעירים אלו לתרום לפיתוח התכניות ולקידום תהליכי פיתוח המדיניות. אולם בהמשך לא הייתה נוכחות או השתתפות אחרת של צעירים בתהליכי הפיתוח והליווי של המיזם.

הסיבות להיעדרות של צעירים מתהליכי הפיתוח והליווי הן רבות, ונובעות במידה רבה מהקושי שלהם לתרום לתכנית בעודם עסוקים כל כך בהתמודדות עם מצבי

חיים לא פשוטים. השתתפותם דורשת התאמות למצבי החיים שלהם ומחייבת השקעה של זמן ומאמץ נוספים ממי שגם כך משקיעים את מלוא מרצם בקיום התכנית. ובכל זאת, להערכתנו, השתתפות מתמדת ומשמעותית של צעירים עשויה לתרום באופן משמעותי לקידום התכניות שנועדו לבוגרים של מסגרות השמה. ייתכן שהדרך לעשות זאת בשלב הראשון היא על ידי יזמה נפרדת שתופעל על ידי גורם חיצוני (כגון המועצה לשלום הילד) בעל ניסיון רב בתחום זה. לדעתנו, יש לשקול בחיוב מתן פיצוי כספי לצעירים שיהיו מוכנים להשקיע מזמנם וממרצם בפיתוח התערבויות לבוגרי השמה. חשוב שפיצוי זה יינתן על ידי "גורם שלישי" (כגון עמותה הרוצה לקדם השתתפות צעירים), כדי שצעירים אלו והצעירים האחרים בתכנית, לא יתפסו את תפקידם כממלאי רצונם של אנשי המקצוע. **לכן אנו ממליצים למצוא דרכים לקדם השתתפות של צעירים בפיתוח התכניות ובהפעלתן.**

הערות סיום

לסיכום, המחקר הנוכחי ליווה הפעלה של תכנית ניסיונית המיועדת לצעירים בוגרי השמה חסרי עורף משפחתי. במהלך המחקר התוודענו ליתרונות של הערכה ולתרומתה לתהליכים של עיצוב התכנית ושיפורה. משוב מהגורמים השונים שעמם היינו בקשר, הצביע על כך שלמחקר הייתה תרומה חיובית לפעילותם המקצועית. חלק ממקבלי החלטות אמרו שהשאלות ששאלנו חייבו אותם לחשוב מחדש על חלק מהנושאים שעמדו על הפרק ולבחון אותם שנית, וציינו שהמשוב במהלך התכנית תרם לתהליכי קבלת החלטות ועיצוב התכנית והמדיניות.

עם זאת, במהלך המחקר גם למדנו להכיר במגבלותיו. חלק מהמגבלות היה נעוץ במערך המחקר שלנו. המחקר לא כלל קבוצת ביקורת, כחן קבוצה לא גדולה של צעירים ונמשך פרק זמן קצר, לפחות במונחי תוצאות.

אנו מקווים שהמחקר תרם לתהליכי העיצוב של התכנית ולקבלת החלטות באשר לעתידה. אולם אין בו די. אם לתכנית הנוכחית יהיה המשך, כפי שאנו ממליצים ומקווים, יהיה חיוני להמשיך וללוות את ההתפתחויות בעתיד באמצעות מחקר הערכה מעצב ומסכם, שהרי ניתן לצפות שיחולו בה שינויים והתאמות שיחייבו בדיקות והערכות נוספות. יתרה מזו, ככל שמערכת השירותים לצעירים בוגרי השמה תתפתח ותתרחב, יהיה חיוני לבחון את המקום המיוחד של תכניות מגורים וליווי במארג השירותים לצעירים בוגרי השמה בפרט ולכלל הצעירים בכלל. **לכן אנו ממליצים, שניטור מתמיד של מאפייני הצעירים בתכנית, של ההתערבויות המבוצעות עמם ושל התוצאות שאליהם חותרים יהיו חלק בלתי נפרד מהתכנית בעתיד.**

סקורות

בנבנישתי, ר' (דצמבר, 2002). **קריאה לשיתוף פעולה בעניינם של צעירים בוגרי השמה חוץ ביתית**. מסמך לדיון, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.

בנבנישתי, ר' (2008). **הערכת תוכניות לבוגרים של מסגרות השמה חוץ ביתית חסרי עורך משפחתי**. דוח מחקר. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי (הקרן למפעלים מיוחדים).

בנבנישתי, ר' (2008). **סקירת ספרות על צעירים הבוגרים ממסגרות של השמה חוץ ביתית: אתגרים ושירותים**. בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן. בנבנישתי, ר' וזעירא, ע' (2008). הערכת מידת השליטה של מתבגרים בהשמה חוץ-ביתית במיומנויות חיים וצורכיהם לקראת עזיבתם את המסגרת. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 28**, 17–44.

גוטר-שגיא, נ' וניסקי, מ' (2008). תכנית "למרחב" – מענה לצעירים יוצאי השמה חוץ-ביתית. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 28**, 85–94.

גרופר, ע' (2008). סקירת הספר: *"Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice"* (Edited by Mike Stein and Emily R. Munro), **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 28**, 187–191.

זלכה, א' ושומן, ש' (2003). **מתבגרים חסרי עורך משפחתי: דו"ח מחקר**. ירושלים: גוינט ישראל – מכון ברוקדייל.

פלד-אמיר, ת', בנבנישתי, ר' וויגלר, ר' (2003). **דוח ועדת המשנה בנושא השמה חוץ ביתית**. ירושלים: הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה, משרד המשפטים.

שילה, י' וגרופר, ע' (2008). כתב עמדה: התפתחויות עדכניות במדיניות משרד החינוך בתחום הטיפול בבוגרי פנימיות חינוכיות בכלל ובחסרי עורך משפחתי בפרט. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 28**, 175–179.

שרביט, ר' ווגשל, מ' (2008). צעירים מעל גיל 18 בטיפול אגף התקון, משרד הרווחה והשירותים החברתיים. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 28**, 181–185.

Stein, M., & Munro, E. R. (Eds.). *Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice*. London: Jessica-Kingsley.

Zemach-Marom, T., Fleishman, R., & Hauslich, Z. (2002). Improving quality of care in residential settings in Israel through the RAF method. In P. M. Bergh, E. J. Knorth, F. Verheij & D. C. Lane (Eds.), *Changing care: Enhancing professional quality and client involvement in child and youth care services* (pp. 30–41). Amsterdam: SWP Publishers.

תכנית "למרחב" – חננה לצעירים יוצאי השמה חוק-ביתית

נועה גוטר-שגיא ומאיה ניסקי

תכנית "למרחב" מיועדת לקדם צעירים גילאי 17–26 בעלי כוחות ויכולות אך נטולי תמיכה משפחתית. התכנית החלה לפני שבע שנים,¹ כמענה לחסר בשירותים קיימים עבור אוכלוסייה זו בישראל, ופונה בעיקר לצעירים בוגרי מסגרות חוק-ביתיות. איתור הצעירים נעשה בדרך כלל בכיתה יא. הליווי בפועל מתחיל בכיתה יב ונמשך עד חמש שנים לאחר תום השירות הצבאי או השירות הלאומי, ובסך הכול – כתשע שנים. מטרתו ללוות את הצעירים בשנים המשמעותיות של עזיבת המסגרת החוק-ביתית, השתלבות במסגרת הצבא, שחרור מהשירות, מציאת ובחירת כיוון בחיים, לימודים ורכישת מקצוע. את הצעירים מלווה צוות מקצועי של עובדים סוציאליים ואנשי חינוך במספר אופנים:

- ♦ **ליווי אישי פרטני** – פגישות קבועות וסדירות בין הצעיר לבין המלווה האישי שלו, שבהן מעובדים תכנים רגשיים, תפקודיים ובין-אישיים. השאיפה היא כי המלווה יהיה לצד הצעיר במשך שנות צמיחה והתפתחות רבות ככל האפשר.
 - ♦ **עבודה קבוצתית** – התכנית מאמינה בכלי הקבוצתי כמקדם ומעצים ודואגת לכך שבמהלך השתתפותם בתכנית, הצעירים ישתבצו בקבוצות שונות, דינמיות ומשימתיות, וזאת על פי צורכיהם והעדפותיהם.
 - ♦ **פעילויות חברתיות ותרבותיות** – במטרה ליצור רשת חברתית לצעירים, התכנית מקיימת אירועים משותפים, כמו: חגים, חוגים, טיולים, ימי עיון וסמינרים. התכנית אף מעודדת חשיפה של הצעירים לתחומי תרבות שונים, בין השאר באמצעות סבסוד משמעותי של כרטיסים למופעי תאטרון, אירועי מוסיקה ומחול ועוד.
 - ♦ **מעורבות בקהילה** – התכנית שמה דגש על מחויבות חברתית וסביבתית של הצעירים באמצעות מעורבות בקהילה במהלך תקופת הליווי.
- כל הפעילות מתרחשת ב"בית למרחב", בית גדול ומטופח מוקף גן גדול, ביישוב במרכז הארץ. הבית, באווירתו המיוחדת, מאפשר לצעירים לחוש נינוחות, שייכות וביטחון. הצעירים מקבלים גם סיוע כספי הניתן בהתאם לצורך ובכפוף לתכנית האישית של כל צעיר, אשר נבנית בשיתוף עם המלווה האישי. הסיוע מתפרש על תחומים רבים וניתן לאחר שמוצתה יכולת ההשתכרות של הצעיר ומוצו זכאויותיו.
- עד כה סיימו את התכנית 32 צעירים, והם חיים בקהילה באופן עצמאי. כיום משתתפים בתכנית 140 צעירים, 23% מהם לומדים בכיתה יב, 5% סיימו את

1 בחסות "קרן מוזס-וולפוביץ".

לימודיהם התיכוניים וממתניים לגיוסם, 1% פנו להמשך לימודים בשנה יג; 23% נמצאים בשלבים השונים של השירות הצבאי או השירות הלאומי, ו-48% מהצעירים סיימו את השירות הצבאי ונמצאים בשלבים שונים של לימודים או הכשרה מקצועית. מבחינת ארצות מוצאם: 42% מהצעירים הם ילידי ישראל, 38% עולים מחבר העמים, 13% יוצאי אתיופיה, ואילו 7% נותרים עלו לארץ ממקומות אחרים (אלבניה, דרום אמריקה ועוד).

תחומי חיים הדורשים התמודדות והמענה להם בתכנית

להלן נסקור בקצרה תחומי חיים שבהם יש לבוגרי השמה חוץ-ביתית קשיי התמודדות, ובתוך כל תחום נציג את המענה המיוחד הניתן במסגרת התכנית.

מצוקה רגשית והיעדר תמיכה

חסרונה של תמיכה בצעירים היא אולי הקושי הבולט ביותר של צעירים בוגרי השמות (ראו סקירתו של בנבנישתי, 2007). בני ה-18 יוצאים אל העולם הגדול ומתנתקים ממעגל התמיכה שליווה אותם מילדותם. רבים מהם חווים את הניתוק כנטישה, כוויתור עליהם וכהפסקת החוזה, ויוצאים פגועים ונעלבים מתוך המסגרות. הם אמורים להשתלב בעולם המנוכר לצורכיהם, בתוך משפחות שבמקרה הטוב נשענות עליהם, אך במקרה הרע מזיקות להם; במקביל עליהם להתמודד עם משימות חיים משמעותיות רבות מאוד, משימות המשפיעות על המשך חייהם. השלב ההתפתחותי שבו מצויים הצעירים, שלב המעבר לבגרות, מאופיין בקשיים רגשיים. גיבוש הזהות לכדי "עצמי" יציב הוא הכוח המניע של ההתנהגות האנושית ומהווה תנאי לתחושת "עצמי" חיובית ולניהול חיים תקינים. עבור צעירים שחוו טראומות קשות של הזנחה, התעללות וניתוק מהמשפחה, תקופה זו קשה שבעתיים, וגיבוש זהות עצמית קוהרנטית וחיובית הופך למשימה מאתגרת ומסובכת.

התכנית מנסה לענות על צרכים אלה באמצעות מתן מסגרת חמה ועוטפת, שמעניקה תמיכה ומדגישה נוכחותה של דמות מבוגרת אחראית, חמה ואכפתית המלווה את הצעיר לאורך כתשע שנים של בניית הזהות והעתיד כמכלול הליווי הוא אינטנסיבי, כוללני וארוך טווח. ההסתכלות על חייו של הצעיר מחייבת התערבות הוליסטית, ומכאן נגזר תפקיד המלווה שהוא רב-ממדי ורב-תחומי.

המלווה האישי הוא דמות מפתח בתכנית ומחזיק בו-זמנית במערך תפקידים מגוון – הורה, מורה, מטפל, יועץ ומדריך. בינו לבין הצעיר נוצר קשר של אמון ושל ביטחון. התפיסה היא כי קשר שמכיל בתוכו מרכיבים של "הורות מיטיבה" יאפשר לצעיר תפיסה אחרת של העולם והתמודדות אחרת עם האתגרים שהחיים מציבים בפניו. הצעיר יכול להביא בפני המלווה כל נושא וכל צורך. יחסי הגומלין המתקיימים בין המלווה לבין הצעיר מאופיינים בהקשבה, בהכלה, באמפתיה, בהסבר, בהכוונה ובדוגמה אישית, והמינון משתנה בהתאם לצעיר, למצב ולצורך המתעורר. אחד הדגשים בתוך הליווי, מעבר לתכנים המעובדים בו, הוא על חיזוק

הקשר עצמו, קשר שהוא משמעותי ביותר עבור הצעירים, אשר חוו בדידות קשה וחוסר מהותי בתמיכה. המלווה עובד עם הצעיר בשני מישורים עיקריים: במישור הפסיכולוגי – הוא מחזק את תפיסת העצמי של הצעיר ומעצים אותו, ובמישור האחר – מישור הלמידה ושיפור המיומנויות – הוא "מלמד" את הצעיר מיומנויות חשובות שסייעו לו בהמשך דרכו.

הליווי המוצלח מעוגן ביחסים מתמשכים בין המלווה לבין הצעיר, ובמקרים של פרישת המלווה בשל אילוצים אישיים, כגון חופשות לידה או עזיבת התכנית, ממשיכה התכנית ללוות את הצעיר באמצעות מלווה אחר, כך שבכל מקרה נשמר רצף המבטיח לצעיר תחושה שהוא איננו לבד בעולם. מעבר למענים בתחום הרגשי והמשימתי התכנית מספקת גם מענים אחרים על פי הצורך, ובהם מענה בתחום בריאות הגוף, החשובה להמשך חיים תקינים. כך למשל, במסגרת תפקידו המעין הורי של המלווה, הוא עשוי לעודד את הצעיר לפנות לייעוץ דיאטני וללוות תהליך זה, להפנותו לטיפול שיניים (על ידי רופא מתנדב של העמותה), לטיפולים אלטרנטיביים או אפילו לחזקו באמצעות הפניה לחדר כושר.

לעתים מתעורר הצורך להפנות את הצעיר לטיפולים מחוץ לתכנית, וזאת במקביל להמשך קיומו של הליווי הפרטני. טיפולים אלה כוללים, בין היתר: טיפולים או ייעוצים פסיכיאטריים, במקרה של צעיר הסובל מחרדה או מדיכאון; הפניות לטיפול התנהגותי קצר טווח, לטיפול ממוקד בהפרעות אכילה, לטיפול במרכז לנפגעות תקיפה מינית או לטיפול באמצעים שאינם מילוליים, כמו טיפול באמנות או בדרמה. תמיד ובכל מקרה, נשמר קשר בסיסי בין הגורם המטפל החיצוני לבין המלווה של הצעיר, בידיעתו של הצעיר ובהסכמתו.

גם במסגרת הקבוצות המתקיימות בתכנית, נעשית עבודה של תמיכה ופיתוח בשלבים של גיבוש הזהות. למשל, בקבוצה של אימון אישי לקראת בניית חזון בתחום המקצועי, עוסקים ב"אני מאמין" של הצעיר, בשאלות של ערכים ושייכות התורמים לבנייה עצמית. במסגרת כל עבודה קבוצתית, מושם דגש גם על עבודה אישית המאפשרת לצעיר לבחון את עצמו מול עצמו ומול הקבוצה, ולצמוח במקביל אליה.

דיור

קורת גג היא צורך בסיסי ביותר הנחוץ לאדם על מנת לחוש ביטחון ולממש את עצמו. בהיעדר מקום מגורים קבוע ובטוח, המשך ההתקדמות וההשתלבות בחיים עצמאיים הוא קשה מאוד. שלא כחבריהם המתגוררים בבית הוריהם, עוברים צעירי השמה החוץ-ביתית באחת ממערכת דיוור אחת לשנייה. הם אינם זוכים לשהייה של פרק זמן סביר, ולעתים בלתי מוגבל, בבית ההורים, לצורך חיפוש מסגרת דיוור להמשך, אלא נאלצים, ביום שבו מסתיימת שנת הלימודים, לצאת ולמצוא לעצמם מקום מגורים.

תכנית "למרחב" פיתחה מספר מענים לפתרון קושי זה:

דירות מעבר

ברשות התכנית מצויה דירת מעבר מרוהטת ומאובזרת המיועדת לצעירים בשלבים שונים של התכנית, צעירים הנמצאים בצמתים שונים בחייהם וזקוקים לפתרון דיור זמני (למשל, עם סיום השהות בפנימייה ולפני הגיוס לצבא או מיד אחרי השחרור מהצבא). משך השהות בדירה הוא מספר חודשים ונועד להעניק לצעיר זמן התארגנות לקראת פתרון קבוע. הדירה מהווה מקום בטוח המתנהל תחת פיקוח ובגבולות ברורים, ולעתים המגורים בה אף מאפשרים לצעיר לחסוך כסף לקראת מגורים עצמאיים. השהות בדירת המעבר כרוכה בתשלום דמי שכירות סמליים ובשותפות עם צעירים אחרים מהתכנית. אחת ממטרותיה של הדירה היא להעניק לשוהים בה התנסות המדמה חיים עם שותפים והתנהלות מול בעל בית, כל זאת באווירה המאפשרת להם ללמוד ולהתכונן לחיים העצמאיים. המלווה האחראי על דירת המעבר נושא בכל התפקידים הכרוכים בניהולה, כמו חתימת החוזה מול הצעירים וקיום מפגש דיירים תקופתי.

דיור לפני השירות הצבאי ובמהלכו

מרבית הצעירים נקלטים לתכנית בשנת הלימודים האחרונה שלהם, בהיותם עדיין במסגרות ההשמה החוץ-ביתיות. כאשר קיימת תקופת מעבר בין סיום השהות במסגרת ההשמה לבין הגיוס לצה"ל, פונה המלווה לצה"ל כדי לוודא כי הצעיר יוכר כזכאי לסיוע או כחייל בודד, בהתאם למצבו, כך שיוכל לקבל בבוא העת את כל ההטבות המגיעות לו. לעתים נשלחת גם בקשה להקדמת גיוס ונמצאים פתרונות דיור עד הגיוס.

במהלך השירות הצבאי או השירות הלאומי של הצעירים, המלווה מקיים קשר עם הצבא ומקפיד על כך שהצעיר יקבל את הסיוע המגיע לו מתוקף מעמדו האישי, כפי שזה הוגדר על ידי הצבא. פתרונות הדיור הקיימים הם: לינה בבתי חייל, דירות של ה"אגודה למען החייל", משפחות מארחות ועוד. חלק מהצעירים מגיעים, תוך התייעצות עם המלווה, למסקנה כי הפתרון הטוב עבורם יהיה לשהות אצל בן משפחה או אצל מכרים. צעד זה נעשה רק לאחר מחשבה מעמיקה ובדיקה כי אכן המקום המיועד מתאים לקלוט את הצעיר, וכי זוהי החלופה העדיפה במצב הנתון.

ליווי בשכירת דירות וניהול תקציב

חלקם של הצעירים עוברים לגור בדירות שכורות. פעמים רבות משימות אלו זרות לצעירים ומהוות עבורם מהמורה שקשה להם להתגבר עליה לבד. במקרים אלו מסייע המלווה לצעיר במגוון משימות הכרוכות בחיפוש דירה ובמעבר אליה. כך למשל, הוא עוזר לצעיר להכיר את לוחות החיפוש באינטרנט והולך אתו לראות דירות ולראיין שותפים. במסגרת הליווי נעשה עיבוד רגשי של הפחדים והחששות הכרוכים במעבר, ונמצאות דרכים להתגבר עליהם ולהתקדם. המלווה דואג לייעוץ משפטי לפני החתימה על החוזה, ולעתים מחתים את מנהלי התכנית כערבים לחוזה. הוא מייעץ בפתרונות של העברת הדירה וריהוטה ואף דואג לסיוע כלכלי במידת הצורך.

בתוך כך הצעירים נחשפים לעוד חוליה חשובה בשרשרת הצעדים לקראת חיים עצמאיים והיא עבודה על תקציב חודשי והטמעת המודעות להשלכות חריגה מהתקציב. בהנחיית המלווה, הצעיר עורך תכנון מפורט של תקציבו, הכולל את כל ההוצאות וההכנסות הצפויות בכל חודש, והם עוקבים ביחד אחר הביצוע בפועל. כל זאת, כדי להבטיח שהצעד החשוב של יציאה לחיים עצמאיים ייזכר כחווייה מוצלחת. כלי זה של תכנון תקציב נמצא בשימוש שוטף של המלווה והצעיר ומחנך לניהול נכון ואחראי של התקציב לאורך השנים.

שירות צבאי או לאומי

במדינת ישראל, שירות צבאי או שירות לאומי הם מדדים חשובים להצלחת ההשתלבות בחברה ובעבודה. בשל מודעות התכנית לחשיבותו של השירות הצבאי לצעיר וכן בשל עמדה ערכית המצדדת בשירות כזה, התכנית משקיעה משאבים רבים בעזרה למתגייסים ולחיילים כדי שיוכלו להתמודד עם המסגרת התובענית וכדי לחפות במעט על היעדר התמיכה מהבית. ההכנה לשירות הצבאי או הלאומי מתחילה עם הצטרפות הצעירים לתכנית בכיתה יב. דגש רב מושם על התהליכים הקודמים לגיוס כמו מילוי ה"מנילה" בשיתוף עם המלווה, הכוונה וסיוע לקבלת מעמד אישי תואם, מכתבים מקדימים ללשכת הגיוס וליווי בתהליכים הסבוכים והביורוקרטיים הנלווים לשלב זה. התכנית מעמידה לרשות הצעירים במסגרת קבוצת יב, מדריך נוער (מד"ן) של צה"ל, הנותן תשובות לשאלות שמתעוררות ועוזר בפתרון בעיות בשלב הקודם לגיוס. נוסף על כך, נעשה עיבוד של התכנים הרגשיים הכרוכים בהכנה לגיוס באמצעות עבודה פרטנית ועבודה קבוצתית. לבסוף, המלווה מגיע עם הצעיר ליום הגיוס בבקו"ם, ולעתים קרובות הוא היחיד הנפרד ממנו ליד אוטובוס המתגייסים.

במהלך השירות נעשים הליכים של קישור והפניה לגורמים השונים בצה"ל וכן יידוע הצעירים באשר לזכויותיהם (חלקם של הצעירים מוגדרים כ"חיילים בודדים" וחלקם כ"זכאי סיוע", ומתוך כך נגזרות זכויות וזכאויות רבות). כאמור, התכנית מסייעת במציאת פתרון מגורים או משפחות מארחות לתקופת השירות. גם מענה זה ניתן לאחר בירור ומיצוי של כל העומד לרשות הצעיר מטעם הצבא. במידת הצורך, המלווה ממלא תפקידים של סגור על הצעיר וייצוגו בפני מפקדיו, ותיווך בינו ובינם. הוא גם דואג לקיום ותחזוק הקשר עם הצעיר – בשל נחיצותה של דמות מבוגרת שתלווה את הצעיר ותתמוך בו בתקופה קשה זו, המלווה מתגמש ועושה מאמצים לשמור על הקשר בהתאם לאפשרויותיו של הצעיר, באמצעים שונים: טלפון, דואר אלקטרוני או פגישות ברחבי הארץ. המלווה אף משתתף בטקסי סיום שונים של הצעיר במהלך השירות.

אחת לכמה חודשים נערכים בסופי שבוע מפגשים קבוצתיים, במסגרת הקבוצה המלווה את הצעירים עוד משלב הקבלה לתכנית בכיתה יב. נעשים מאמצים רבים לכנס את הצעירים למפגשים אלו, ולשם כך מופנות בקשות מיוחדות אל הגורמים

המתאימים בצבא. הקשר של הצעיר אל הקבוצה מהווה חוליה חשובה ביותר בקשר שלו אל התכנית כולה ונדבך חשוב בהשתייכותו החברתית.

השכלה

השכלה היא המפתח להשתלבות תקינה ונורמטיבית בחברה ולאפשרויות ניווד בריבוד החברתי. חסר במיומנויות למידה ובתעודות של השכלה פורמלית עלול לעמוד בדרכם של הצעירים בוגרי המסגרות החוץ-ביתיות ולעכב את השתלבותם. צעירים המגיעים להשמה חוץ-ביתית סובלים פעמים רבות מקשיים ומפערם בתחום הלמידה. חלקם לוקים בבעיות קשב וריכוז ולקויות למידה אחרות, וחלקם אינם פנויים לתהליך הלמידה בשל מצוקות החיים במשך שנות לימודיהם. מצב זה עלול להביא רבים מהם לעמדת נחיתות מול חבריהם באותו גיל, כאשר יצאו מהמסגרת וירצו להשתלב בעולם ההשכלה שבחוץ. תכנית "למרחב" בשלביה השונים מסייעת לצעירים להשלים את משימות ההשכלה.

במהלך כיתה יב, בשלב שבו מתמודדים הצעירים עם סיום הלימודים התיכוניים ובחינות הבגרות, ניתנת עזרה רבה ומקיפה במספר תחומים: מתן שיעורים פרטיים בתשלום או על ידי מתנדבים; הקניית מיומנויות למידה בהנחיה מקצועית במסגרות קבוצתיות ופרטניות; קיום קשר של המלווה עם המורים והצוות החינוכי של בית הספר, במידת הצורך, על מנת למלא מקומן של הדמויות ההוריות החסרות ולאפשר לצעיר עזרה מרבית של המסגרת החינוכית.

לאחר השחרור מהשירות הצבאי או מהשירות הלאומי, התכנית מעודדת את משתתפיה לבחור את המסלול ההולם עבורם ולרכוש השכלה בהתאם לרצונותיהם וליכולתם. הדגש בשלב ההתחלתי של תהליך הבחירה הוא פתיחת המרחב הרחב ביותר להתלבטות, מרחב אשר מתוכו תצמח הבחירה הסופית. מרבית הצעירים ניגשים למשימת רכישת ההשכלה עם מטענים וקבעונות שאותם הם נושאים עוד מילדות: חלקם מעוניין לבחור במסלול אשר יפיק את השכר הגבוה ביותר, חלקם מונע מפחדים ומדימוי עצמי נמוך אשר מצמצמים את מרחב הבחירה שלהם, ורובם ככולם מאוימים מהקושי הכלכלי, המפחית מאוד את האומץ לחלום ולשאוף.

בצומת זו, התכנית מסייעת לצעירים באמצעים הבאים: הפניה לתהליכי הכוונה מקצועית ומימונם; השתתפות בסדנאות של אימון קבוצתי לקראת בחירת תחום לימודים, לבניית חזון אישי והעצמה; ליווי במילוי המשימות הקודמות ללימודים גבוהים, כגון השלמת בגרויות וביצוע המבחן הפסיכומטרי; ליווי אינטנסיבי של כל צעיר על ידי המלווה האישי שלו בשלב של חיפוש המידע – מסלולי לימוד, אוניברסיטאות, מלגות, מעונות ועוד.

בשלב שבו נכנס הצעיר למסגרת של לימודים גבוהים מתבצעת היערכות כוללת, שמטרתה לסייע לו להתפנות לכל המשימות הנלוות ללימודים, כדי שיוכל לצלוח את שנות הלימוד בהצלחה. התכנית חושפת את הצעיר למקורות מידע רבים על מלגות

ותכניות מיוחדות למימון הלימודים, ובמידת הצורך, לאחר מיצוי המלגות והזכאויות הקיימות, התכנית אף מעניקה סיוע במימון שכר הלימוד. מעבר לסיוע החומרי, התכנית מלווה את הצעיר בקשיים הרגשיים המתעוררים במסגרת הלימודים, הן בשל תוכני הלימוד והן בשל הפער הנוצר לעתים בין הצעיר לבין משפחתו בעקבות התפתחותו בתחום ההשכלה.

התכנית מסייעת לצעירים המתקשים בלימודיהם על ידי מתן שיעורים פרטיים (מתנדבים או בתשלום) או באמצעות הפניה לחונך, ולבעלי לקויות למידה – על ידי הפניה להוראה מתקנת ולגורמים אחרים המטפלים בתחום זה. מעל הכול, התכנית מלווה את הצעיר ומכוונת אותו להשגת היעדים שהציב לעצמו באמצעות בדיקה תקופתית של המטרות שהוצבו לעומת הדרך שנעשתה, וכן על ידי אומדן של הצרכים העתידיים במסלול שנבחר.

תעסוקה

צעירים הנפלטים ממערכת החינוך ללא תעודת סיום הם בעלי סיכויים נמוכים יותר למצוא עבודה ונתונים בסיכון גבוה יותר להעסקה תמורת שכר נמוך (אזרחי, 2007). נוסף על כך, בוגרי השמה חוץ-ביתית חסרים בדרך כלל גם כישורים "רכים", שהם כישורי חיים כלליים, כמו: גישה חיובית, מוטיבציה, תקשורת, לקיחת אחריות, כישורי עבודה בצוות ועוד. כישורים אלה, המוערכים על ידי המעסיקים לעתים אף יותר ממיומנויות פורמליות, מונחלים לצעיר על ידי המשפחה והסביבה הקרובה, ולא תמיד על ידי מערכת החינוך. צעירים אשר לא שפר עליהם גורלם לגדול בסביבה ביתית מיטיבה, חסרים במקרים רבים כישורים אלה, וממילא סיכוייהם להשתלב בעולם העבודה פחותים.

במסגרת תכנית "למרחב", נבדקות לאשורן היכולות המרכיבות את המסוגלות התעסוקתית של הצעירים. המלווה עובד עם הצעיר על פיתוח כישורים "רכים" במהלך הקשר הפרטני ובאמצעות דימוי מצבי עבודה בעולם האמתי. התכנית מקיימת סדנאות שמטרתן להקנות לצעירים מיומנויות, כגון: חיפוש עבודה, כתיבת קורות חיים, ייצוג הולם בראיון עבודה ועוד. כמו כן, התכנית מציעה לצעירים אפשרויות תעסוקה במסגרת "בית למרחב", למשל: גננים בגינת הנוי והירק הגדולה של הבית, נהגים המסיעים את חבריהם מהצומת הקרוב אל הבית ועובדי מטבח אשר לומדים את רזי הבישול והאפייה תוך הכנת אוכל לצעירים האחרים ולצוות מדי יום. לתעסוקת הצעירים ב"למרחב" ישנן כמה מטרות, ובהן הדמיה של סביבת עבודה נורמטיבית המתנהלת במבנה של סמכות, שממנו ניתן ללמוד על התנהלות נכונה ומקדמת במסגרות עבודה אחרות. המטרות המוצעות לצעירים תחומות בזמן של כשנה, זאת על מנת לאפשר להם לעבוד בסביבה נוחה ומבוקרת, לרכוש כלים והתנסויות ולהמשיך הלאה למקומות עבודה אחרים.

בדידות חברתית

הצורך בהשתייכות חברתית הוא השלישי בחשיבותו בפירמידת הצרכים על פי מאסלו. צעירים אחרי השחרור מהצבא מוצאים את עצמם לראשונה בחייהם נטולי מסגרת חברתית שאליה יוכלו להשתייך. לעתים קרובות הם מתקשים להתמודד עם הריק החברתי שנוצר בשלב זה ומתלוננים על בדידות רבה. בבדידות כזו טמונה סכנה, היות שלחברה יש תפקיד משמעותי מאוד בהתמודדות עם משברים המלווים את החיים, והיעדר תמיכה דווקא בתקופה מאתגרת כזאת עלול להביא צעירים לכדי ייאוש, דיכאון ותחושת חוסר משמעות (אזרחי, הנלה, עובדיה ומרטנס-בן אריה, 2007). מסיימי מסגרות חוץ-ביתיות יוצאים אל עולם שבו התמיכה החברתית רופפת עוד יותר. רוב חבריהם מהשנים האחרונות ממסגרת הפנימייה או מהמסגרת הצבאית נפוצו לכל חלקי הארץ בחיפוש אחר פתרון דיור ותעסוקה, והם נשארים למעשה ללא כל מעגל חברתי קרוב.

התכנית עושה מאמצים להקנות לצעירים תחושה של בית, להקל עליהם את תחושת הבדידות ולהעניק להם תחושת השתייכות קבוצתית. "בית למרחב" מהווה נדבך חשוב בתחושת השייכות הביתית והקבוצתית של הצעירים. במרכז הבית מצוי סלון ובו פינת טלוויזיה, פינת קריאה ומשחקים לשימושם של הצעירים. כמו כן, נמצאות במקום ספרייה עשירה ועמדות אינטרנט ומחשב לחיפוש מידע, ללימודים ולהדפסת עבודות. בבית, כמו בכל בית רגיל, מטבח גדול וחדר אוכל מזמין. נוסף על כך, ישנם בבית חדרים המיועדים לפגישות הפרטניות וחדרים לפעילות קבוצתית. הגן הגדול סביב הבית מאפשר הנאה והתרגעות.

ב"בית למרחב" נערכים חגיגות ואירועים משותפים לצעירי התכנית, ופועלות בו קבוצות בתחומים שונים (תאטרון, יזמות וכו'). כמו כן מתקיימים סמינרים וטיולים בני מספר ימים הכוללים תוכני העשרה ופעילויות קבוצתיות מגבשות. אתר האינטרנט של התכנית בנוי כאתר קהילתי המיועד לחברי התכנית בלבד ופועל מתוך מכנים משותפים לחברי הקהילה. הוא משמש כר לביטוי, לתגובות וליצירת קשרים בין כלל הצעירים לבין עצמם ובין הצעירים לצוות התכנית. התכנית מעודדת מעורבות חברתית של הצעירים, מתוך הכרה בכוחות הרבים המאפיינים אותם ובכוח שמעניקה העשייה החברתית. בעבודה הקהילתית מושם דגש על העבודה הקבוצתית שלהם, כערך מוסף לנתינה.

התנהגות לא נורמטיבית

הספרות מצביעה על כך כי שתי בעיות קיצוניות עלולות לאפיין את יוצאי ההשמות החוץ-ביתיות: מעורבות בפלילים ואימהות בקרב בנות צעירות. בשל הליכי המיון הקפדניים, בעיות כגון אימהות בגיל צעיר או מעורבות בפלילים אינן מאפיינות לרוב את צעירי "למרחב". עם זאת, נראה שנוסף על תהליך המיון, הליווי שלהם, שמתחיל בגיל 17 ונמשך באופן הדוק לאורך כתשע שנים, עונה על צורכיהם וממילא שומר עליהם מפני סטייה לשוליים.

אתגרים בעבודת תכנית "למרחב"

תכנית זו היא צעירה יחסית ונמצאת עדיין בשלבי למידה והתהוות. מתחילת פעילותה לוותה התכנית על ידי שני חוקרים, שעזרו בהמשגת עקרונותיה ודרך פעולתה. גם היום מלווים תהליכי הלמידה במחקר הערכה פנימי בהנחיית מומחה חיצוני. כמו כן, התכנית נעזרת בוועדה מייעצת המורכבת מאנשי אקדמיה ואנשי שטח מתחומים שונים, ואשר נפגשת אחת לכמה חודשים. למרות האמור לעיל, ניתן לזהות בתכנית מגבלות מסוימות הראויות להתייחסות.

מגבלה אחת מתייחסת לתהליך המיון של המתקבלים לתכנית. התכנית מקבלת לשורותיה צעירים חסרי עורף משפחתי המוגדרים כבעלי כוחות אך זקוקים מאוד לתמיכה. על מנת להבטיח את התאמתם לתכנית עוברים המועמדים תהליך מיון קפדני. כתוצאה מכך, ייתכן שצעירים הזקוקים מאוד לתמיכה אך אובחנו כחסרי כוחות מספיקים, ויוותרו מחוץ לתכנית; במקביל, ייתכן שיתקבלו לתכנית מספר צעירים בעלי כוחות אך הזקוקים לעזרה פחותה. במקרי קצה אלו, התערבות התכנית תהיה בבחינת שיפור הטוב הקיים ומיצוי הפוטנציאל, ולא דווקא מענה לצורך קיומי.

התכנית ערוכה ללוות בו-זמנית 140–150 צעירים ולהעניק להם משאבים רבים לצורך קידום ולרווחתם. לכאורה נראה כי בהשוואה למיזמים חברתיים אחרים, מדובר בהשקעה כספית גדולה יחסית לטובת מעט צעירים. להערכתנו, בדיקה מעמיקה יותר תראה כי הליווי האינטנסיבי ארוך הטווח המתייחס לכל תחומי חייו של הצעיר והשקעת המשאבים האנושיים והכספיים, נושאים פרי ומשתלמים. נטל ההוכחה עדיין מוטל על כתפי התכנית.

בשונה מתכניות אחרות, תכנית "למרחב" מעניקה למשתתפיה סיוע כספי לצד היותה תכנית התערבות אישית. מתוך העיקרון של בניית תכנית אישית לכל צעיר, הרי שגם הסיוע הכספי הניתן לו אינו נסמך על "סל זכאויות", אלא מותאם לצעיר ולצרכיו. עובדה זו יוצרת לעתים מצבים שבהם הצעיר מנסה להרחיב את גבולות הסיוע הכספי. סוגיה זו עולה בתוך הקשר הפרטני, והמלווה נדרש לבחון יחד עם הצעיר את הצורך בהרחבת הסיוע ולהמליץ על כך בפני ההנהלה. לעתים תכנים אלו ניצבים בין הצעיר למלווה ועשויים להקשות על הצבת הגבולות.

מגבלה נוספת נובעת מכך שהתכנית מופעלת וממומנת על ידי עמותה פרטית. עצמאות תקציבית זו מעניקה לתכנית חופש פעולה נרחב שאינו תלוי בגורם חיצוני או ממסדי כלשהו. אך לצד היתרונות הנובעים מחופש זה, התכנית מוגבלת בהיקפה ופתיחת תכניות מקבילות באזורים נוספים בארץ תלויה במממנים נוספים.

סיכום

מאות צעירים מסיימים מדי שנה את מסגרות ההשמה החוץ-ביתיות בישראל. בשלב זה, ככל הצעירים בני גילם, הם מצופים לעשות את צעדיהם הראשוניים בבניית

עתידם, זהותם והשתייכותם האישית והחברתית. אלא שצעירים אלה הם נטולי עורף משפחתי ובעלי קשיים וחסמים רבים מתוקף עברם וחוויות החיים שלהם. המענים הניתנים לאוכלוסייה זו על ידי המדינה ומוסדותיה הם מצומצמים ולא מספקים. תכנית "למרחב" היא מודל ייחודי הנותן מענה לצרכים המיוחדים של חסרי העורף המשפחתי. הליווי הפרטני בתכנית, שהוא ליווי אינטנסיבי, כוללני וארוך טווח ושנוצר בו קשר אישי עמוק בין המלווה לצעיר, כמו גם כלי ההתערבות הנוספים (עבודה קבוצתית, פעילות חברתית ותרבותית, מעורבות בקהילה וסיוע כספי), מתפרשים על תחומי חיים רבים והדגשים בהם משתנים בהתאם לצעיר ולצרכיו האישיים. כל זאת, במטרה לעודד את הצעיר לקדם את עצמו ולשאוף למיצוי הפוטנציאל הגלום בו. הצעירים ב"למרחב", מעבר להיותם חסרי עורף משפחתי, מאופיינים בכוחות ובמוטיבציה גבוהה לקידום אישי. ההשתתפות בתכנית נעשית מתוך בחירה ומתאימה לאלו אשר מעוניינים להתחייב לתהליך ארוך טווח, לעבודה אישית מעמיקה ולרציפותה של המסגרת הפרטנית והחברתית. הניסיון שנצבר בתכנית מצביע על כך שהתערבות מקיפה ואינטנסיבית לאורך זמן, מניבה פירות ומעניקה לצעירים אפשרויות לקידום עצמי, לרווחה אישית ולבניית עתיד טוב יותר.

מקורות

- אזרחי, י, הנלה, ב, עובדיה, נ ומרטנס-בן אריה, ג (2007). **פעילות מרכזי צעירים, דו"ח ביניים II**. תל אביב.
- בנבנישתי, ר (2007). **צעירים הבוגרים ממסגרות של השמה חוץ ביתית: אתגרים ושירותים: סקירת ספרות**. האוניברסיטה העברית בירושלים: בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית.

בוגרים של פנימיות חינוכיות בישראל: תחנות חצב*

ענת זעירא ורמי בנבנישתי

תקציר

המחקר עוסק בבוגרי פנימיות חינוכיות בישראל, מספר שנים לאחר שעזבו את כפר הנוער. מטרת המחקר היא לתאר את תפיסתם כעת לגבי השהות בכפר הנוער, את המעבר מכפר הנוער לחיים עצמאיים ואת מצבם של הבוגרים בשורה של תחומי חיים (למשל: השכלה, תעסוקה והכנסה, בריאות ומשפחה). המדגם הארצי נערך בשני שלבים ושילב שיטת דגימה שכבתית לא פרופורציונלית עם דגימת מכסה. בסך הכול רואיינו 500 בוגרים (50 מתוכם בוגרי נעל"ה). ממצאי המחקר מצביעים על תמונה חיובית של מצב הבוגרים. רובם סיימו את כפר הנוער ובידם תעודת בגרות מלאה; רובם שירתו בצבא שירות מלא; לרובם יש מקום מגורים קבוע והכנסה קבועה, אם כי נמוכה בהרבה מהשכר הממוצע במשק, ולרובם רשתות חברתיות ויחסים אינטימיים ומשפחתיים תקינים. עם זאת, ישנה קבוצה, הכוללת כעשרה אחוזים מן הבוגרים, שמצבה אינו משביע רצון. ניתוח ראשוני של הממצאים מצביע על כך שהבוגרים יוצאי אתיופיה הם קבוצה חלשה יותר לעומת קבוצות המוצא האחרות. עם זאת, נראה שמצבם של בוגרים אלה טוב בהרבה בהשוואה למצבם של יוצאי העדה האתיופית באוכלוסייה הכללית, וכי לשהות בכפרי הנוער הייתה השפעה מיטיבה על מצבם כבוגרים בחברה הישראלית. לממצאי המחקר יש השלכות ברורות למדיניות הדרושה בתחום ההכנה של בוגרי כפרי נוער לחיים עצמאיים וכן לצורך במסגרות תומכות לחלק מהבוגרים, גם בתקופה שלאחר סיום השהות בכפר הנוער. נוסף על כך, יש להמשיך ולזהות את מאפייני הקבוצות החלשות יותר, על מנת שאפשר יהיה לזהות אותן כבר בשלבים מוקדמים, להיטיב את הכנתן ליציאה מכפר הנוער וללוותן בהמשך.

מילות מפתח: מעבר לבגרות של צעירים, כפרי נוער, פנימיות חינוכיות, בוגרי השמות חוץ-ביתיות

* המחברים מבקשים להודות לד"ר יחיאל שילה ולד"ר עמנואל גרופר על היזמה למחקר ומימונו, לצוות ועדת ההיגוי (לפי סדר הא"ב): ראובן ברנר, ציפי גושן, נתמר הלל, זאב טויטו, אבי טולדנו, בצלאל כרמי וליה מרון, על הליווי והעצות הטובות ולכל הבוגרים שלקחו חלק במחקר זה – על שיתוף הפעולה והרצון הטוב.

מבוא

הפנימיות החינוכיות בישראל הן נדבך ייחודי וחיוני במערכות החינוך והחברות בחברה הישראלית. למאפיינים החינוכיים-ערכיים המיוחדים שלהם יש שני מקורות: האחד הוא החינוך החקלאי שמהווה המשך ונותן ביטוי למסורת ולערכים של תנועות ההתיישבות; השני הוא של עליית הנוער ומבטא את המחויבות של החברה הישראלית לקליטת עלייה בכלל, ובפרט של נוער יהודי מהתפוצות (שלסקי, 2006). לכן הפנימיות מדגישות את החשיבות של חיי חברה, לימודים ועבודה, תוך מאמץ לטפח זהות יהודית בעלת תוכן ומשמעות, הן בקרב עולים חדשים והן בקרב בני נוער מהשוליים החברתיים והגאוגרפיים. התפיסה הרווחת בפנימיות היא של "קהילה מחנכת", המכילה חניכים מתרבויות שונות ומרובדי החברה השונים; אלו נמצאים באינטראקציה בינם לבין עצמם ועם צעירים אחרים המתחנכים במסגרת בית הספר הפנימייתי-אזורי (קשתי, שלסקי ואריאלי, 2000). הפנימיות משלבות העמקה בחינוך ובהישגים לימודיים, תוך שימת דגש רב על חינוך ערכי וחברתי וגם תוך התמודדות עם קשיים רגשיים וחברתיים של חלק מהחניכים. בכך נעשה מאמץ מתמיד ליצור מסלול קידום חברתי ולימודי עבור בני נוער השייכים לשוליים החברתיים והתרבותיים של ישראל (גרופר, תשס"ה).

תהליכים היסטוריים ושינויים ארגוניים הביאו לכך שמאז שנת 2000 המנהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער במשרד החינוך הוא מסגרת הגג לחינוך הפנימייתי (גרופר, תשס"ה). במשך השנים, בעקבות שינויים דמוגרפיים ושינויים באופי העלייה לישראל, חלו שינויים בשיעור בני הנוער המתחנכים בפנימיות החינוכיות. בעוד שבתחילת שנות השמונים דווח על כ-20% מכלל התלמידים היהודים שהתחנכו בפנימיות, הרי השיעור כיום קרוב יותר ל-10%. עם השנים עלה גם שיעור החניכים המגיעים מרקע של מצוקה על רקע של קשיי ההורים, שחלקם הם עולים ותיקים וחלקם עולים חדשים, בעיקר יוצאי ברית המועצות ואתיופיה (מאש, 2001).¹

במשך השנים הצביעו מחקרים שונים על תרומת מערכת החינוך של הפנימיות לקידום הניעות של צעירים שהתחנכו במסגרתן (למשל, גולן-קוק וסבג, 1992; ליפשיץ ונועם, 1998; רפופרט, רימור ומנו, תשמ"ד). עם זאת, השינויים באופי הצעירים המגיעים לפנימיות והשינויים בחברה הישראלית מחייבים בחינה מתמשכת של המידה שבה בוגרי הפנימיות החינוכיות של השנים האחרונות מצליחים להשתלב ולהתקדם בחברה הישראלית. בין היתר, חשוב לבחון את מצבם של בוגרי הפנימיות שהמאפיינים שלהם דומים לאלו של בני נוער במצוקה ששוהים במסגרות החוץ-ביתיות שבאחריות שירותי הרווחה.

1 בכל המקומות שנכתב "ברית המועצות", הכוונה היא לארצות שהיו חלק ממה שהייתה בעבר ברית המועצות.

סקירת ספרות

מצבם של בוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית

הספרות המדעית מן העולם העוסקת בצעירים שגדלו מחוץ לבית הוריהם מתמקדת ברובה בבוגרים של מסגרות חוץ-ביתיות שנועדו לצעירים בסיכון ובמצוקה, ובמיוחד במסגרות של משפחות אומנה. לכן לא כל הממצאים בספרות רלוונטיים להבנת מצבם של בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל. למרות זאת, חלקים ניכרים מן הספרות מתייחסים לאוכלוסייה שלפחות בחלקה חופפת את האוכלוסייה של בוגרי הפנימיות החינוכיות.

צעירים העוזבים מסגרות השמה חוץ-ביתית הם אחת האוכלוסיות הפגיעות ביותר בחברה (Broad, 1999; Stein, 2006), ולכן מחקרים רבים עוסקים במצבם בהמשך חייהם, לאחר שעזבו את מסגרות ההשמה. אף שמחקרים שונים מראים תוצאות שונות, באופן כללי ניתן לומר שלצעירים אלו יש סיכויים רבים יותר להיות חסרי השכלה (חלקם הגדול אינו מסיים תיכון), חסרי תעסוקה, הורים בגיל צעיר, מעורבים בפלילים, חסרי בית ונסמכים על שירותי הרווחה; הצעירות הן בעלות סיכויים רבים להיריון בלתי רצוי (ראו למשל Broad, 1990; Biehal & Wade, 1996; Barth, 1990; Collins, 2001; Cook, 1994; Festinger, 1983; McMillen & Tucker, 1999; Stein, 1997). לאור ממצאים אלו ונקודת הפתיחה הבעייתית שלהם לקראת חייהם הבוגרים, יש הטוענים שמדובר באוכלוסייה הסובלת מהדרה חברתית (Stein, 2006).

אחד מן המחקרים המוקדמים הבולטים בתחום הוא של פסטינגר (Festinger, 1983), אשר ערכה מעקב מקיף אחר 277 מבוגרים צעירים, כ-4–5 שנים לאחר עזיבתם את טיפול האומנה בניו יורק. מחקרה מראה, בין היתר, שבזמן עזיבתם את המסגרת, למעלה משליש מהם לא סיימו בית ספר תיכון ורק מעטים נרשמו ללימודים באוניברסיטה וסיימו את חוק לימודיהם. ממצא מעניין נוסף בתחום זה היה, כי יוצאי טיפול אומנה נטו לסיים בממוצע שנות לימוד רבות יותר בבית הספר מאשר עוזבי המסגרות המוסדיות. היא מדווחת עוד, כי כ-21% מהצעירים נשענו על סיוע ציבורי וכי כשליש מהבנות שרואיינו היו כבר אמהות צעירות וכ-20% מן האמהות כבר הרו שלוש פעמים. פסטינגר היא אחת מן היחידים שהתייחסו גם לתפיסות של הנערים והנערות בתחומים שונים מעבר לנתונים המספריים של השכלה, תעסוקה וכדומה. למשל, בנוגע להורות, 81% מהנערות שהרו (שהיוו כאמור שליש מהמדגם) חשות כי הן אמהות "מצוינות" או "טובות", השאר העריכו עצמן כ"סבירות" או "גרועות".

במחקר אחר, ראיין בארת (Barth, 1990) 55 בוגרים צעירים בסך פרנסיסקו שנה לפחות לאחר שסיימו את טיפול האומנה, וחשף תוצאות עגומות אף יותר. ממצאיו מעידים על בעיות רבות בקרב צעירים אלו: יותר ממחצית דיווחו על בעיות כלכליות

קשות, 38% מהם לא סיימו בית ספר תיכון, קרוב לשליש היו מעורבים בפעילות עבריינית וכ-31% מהם דיווחו על כך שלעתים יש להם בעיות דיור. בדומה, מחקרם של ביהאל ועמיתיה (Biehal, Clayden, Stein & Wade, 1994) מצביע על בעיות של דיור בקרב אנשים צעירים באנגליה שיצאו מהטיפול החוץ-ביתי. כך, 15% מהם דיווחו על כך שהיו מחוסרי דיור וגרו ברחוב בתוך תקופה של חודש עד שלושה חודשים מעזיבת המסגרת.

אחד המחקרים המוקדמים והמקיפים בתחום נערך על ידי חברת "וסטאט" (Westat) (Cook, 1994). המדגם שבו נעשה שימוש במחקר הוא מדגם הסתברותי רב-שלבי, שבו רואיינו 810 צעירים בארצות הברית בגילים 18–24 בטווח של 2.5–4 שנים לאחר שסיימו את השהות במסגרת החוץ-ביתית. המחקר בדק את רווחתם של הצעירים ואת מצבם בתחומי החינוך והתעסוקה. כמו כן נבחנה ההסתגלות שלהם בטווח הקצר ובטווח הארוך. אצל הצעירים נמצאו יציבות נמוכה בעבודה, השכלה נמוכה בהשוואה לאוכלוסייה הכללית ובעיקר – שיעורי הורות גבוהים אצל הנערות, אשר עלולים לבשר עתיד בלתי יציב. המחקר אף מצא כי בנוגע לסיום חינוך על-יסודי, הורות צעירה והישענות על סיוע ציבורי, נוער בוגר השמה חוץ-ביתית דומה הרבה יותר לנערים בגילים 18–24 החיים מתחת לקו העוני מאשר לבני אותו גיל באוכלוסייה הכללית. כך, למשל, המחקר מצא שבאוכלוסייה הכללית של בני 18–24, שיעור המסיימים בית ספר תיכון הוא 78%, בהשוואה ל-54% בקרב האוכלוסייה של היוצאים מטיפול חוץ-ביתי ו-53% בקרב בני נוער החיים מתחת לקו העוני. כמו כן, 60% מהנשים הצעירות היוצאות מטיפול חוץ-ביתי ו-60% של הנשים הצעירות מתחת לקו העוני הביאו לפחות ילד אחד לעולם בגיל זה, לעומת 24% באוכלוסייה הכללית. גם לגבי ההישענות על הקופה הציבורית, אחוז תעסוקה וגובה השכר נמצאו הבדלים גדולים בין הקבוצה של היוצאים מטיפול והסובלים מעוני לבין האוכלוסייה הכללית בגיל זה (Cook, 1994).

המחקר בדק גם את מצב הדיור בקרב בוגרי ההשמה, כיוון שבעיה זו עשויה לשמש אינדיקטור לבעיית יציבות גדולה יותר. הממצאים מצביעים על כך שלפחות 2.5–4 שנים לאחר היציאה מן ההשמה, הצעירים חוו קשיים חמורים בדיור – קרוב לשליש מהם החליפו חמישה מקומות דיור, וכרבע מהם חוו לפחות לילה אחד בשנה האחרונה ללא מקום לישון בו. בעיות נמצאו גם בתחום הבריאות, והתבטאו בקושי בהשגת שירותי בריאות ובחוסר ביטוח רפואי (Cook, 1994). מקדונלד ועמיתיו (McDonald, Allen, Westerfelt & Piliavin, 1996) מסכמים מחקרים בתחום שנערכו בארצות הברית ומדווחים ש-15%–30% מבוגרי ההשמה דיווחו על כך שמצב בריאותם "סביר" (fair) או "גרוע", בהשוואה ל-12% מקבוצת השוואה; 22%–33% מהבוגרים הגברים הורשעו בפשע ו-14%–22% אף היו בכלא, אחוזים גבוהים בהרבה מהשיעור המקביל באוכלוסייה. על קשיים בתעסוקה ניתן ללמוד גם במחקר של ריילי (Reilly, 2003), המראה שרמת ההכנסה בקרב יוצאי השמה נמוכה בהשוואה לכלל אוכלוסייה.

במחקר אחר, שערכו מקמילן וטקר (McMillen & Tucker, 1999), נעשה שימוש במאגר נתונים מנהליים ובניתוח תיקים לשם הערכת מצבם של מדגם מתבגרים מהשמה חוץ-ביתית במדינה במערב התיכון של ארצות הברית. המחקר בחן את מצבם של הצעירים בזמן היציאה מכמה בחינות: תעסוקה, השכלה, הורות, מעורבות עבריינית ושימוש בחומרים ממכרים. הממצאים מראים שכמעט מחצית מהאנשים הצעירים שעזבו את הטיפול החוץ-ביתי (45.2%) יצאו ללא ניסיון תעסוקתי ומבלי שסיימו בית ספר על-יסודי. המחקר גם מראה כי אחת מכל חמש נערות שיצאו מהטיפול, יצאה מהמסגרת כשהיא בהיריון או כאם. כמו כן, אצל 13% מהנערים נמצאה עדות בתיקים לשימוש בסמים, ומעורבות עבריינית צוינה ב-8% מהתיקים. מחקרם גם בדק את מקום המגורים של הנערים בזמן השחרור. ממצא מעניין הוא שצורת המגורים הנפוצה ביותר בקרבם היא עם קרובי משפחה (היה קושי להבחין בנתונים בין הורים לקרובי משפחה אחרים), ממצא שנמצא בהלימה עם מחקרים אחרים (ראו למשל: Biehal et al., 1994, 1995; Courtney & Barth 1996; Mallon, 1998). גם ממחקר אחר, שעשה שימוש בבסיסי מידע מנהליים (Scannapieco, 1995; Schagrin & Scannapieco, 1995), התקבלו ממצאים דומים בנוגע למצבם של הצעירים. המחקר מדווח על רמות נמוכות של תעסוקה והשכלה בקרב צעירים שיצאו מטיפול חוץ-ביתי.

מחקר נוסף שבחן את התוצאות לטווח ארוך של טיפול באומנה, השווה בין שלוש קבוצות: נערים שיצאו מאומנה, נערים "רגילים" שנבחרו אקראית וקבוצת השוואה של נערים, שחבריה הותאמו לאלו שהיו באומנה מבחינת מוצא, גיל, מגדר, השכלת ההורים ונוכחות של הורה חורג. במחקר נבחנו תחומי חיים שונים אצל הצעירים, כמו: אי-תלות, תמיכה חברתית ורווחה אישית. המחקר מצא כי הצעירים שיצאו מאומנה היו מיומנים פחות, במיוחד בתחומי החינוך, הרווחה הכלכלית, קשרי נישואין ומעורבות קהילתית. כמעט בכל התחומים הם דמו יותר לקבוצת השוואה שהותאמה להם, והיו שונים במידה רבה מהצעירים שנבחרו באקראי (Bueheler, Orme, Post & Patterson, 2000).

בשנים האחרונות, עם התגברות העיסוק במצבם של בוגרי השמה, נערכו בארצות הברית שני מחקרים רחבי היקף שבחנו את מצבם של בוגרי אומנה רבים בנקודות זמן שונות לאחר עזיבתם. פקורה ועמיתיו ערכו מחקר רב היקף על 479 בוגרי מסגרות אומנה בני 20–33 מצפון-מערב ארצות הברית (Pecora et al., 2005). באופן כללי הממצאים הצביעו על כך, שכחמישית מבוגרי האומנה דיווחו על חיים נורמטיביים וחיוביים מבחינת השכלה, הכנסה אישית ותחומי חיים אחרים. אולם לרבים מהבוגרים האחרים היו קשיים לא מועטים בשורה של תחומי תפקוד חשובים. בין היתר מצאו החוקרים שיותר ממחצית מהמרואיינים דיווחו, שבמהלך השנה האחרונה הם סבלו מבעיה נפשית אחת לפחות (כגון: דיכאון, פוביה, פוסט-טראומה או שימוש בסמים). לאחד מכל חמישה צעירים היו שלוש בעיות או יותר. החוקרים מדווחים על כך ששיעורי הפוסט-טראומה שדווחו על ידי בוגרי האומנה (25.2%) היו כפולים מאלו שבקרב ותיקי מלחמה בארצות הברית.

בתחום החינוך נמצאו שיעורים גבוהים של סיום תיכון ללא נשירה, אך שיעור נמוך יחסית לאוכלוסייה הכללית של בוגרי אומנה שהמשיכו בלימודיהם אחרי התיכון. בתחום הכלכלי המצב של בוגרי האומנה היה חלש במיוחד. שיעור התעסוקה היה נמוך במידה ניכרת בהשוואה לאוכלוסייה הכללית, כשליש היו מתחת לקו העוני (פי שלושה מהממוצע באוכלוסייה הכללית) ולשיעור דומה לא היה ביטוח בריאות (פי שניים מהשיעור באוכלוסייה הכללית). כמו כן, כמעט לרבע ממסיימי האומנה הייתה תקופה שבה היו חסרי דיור.

קורטני ודוורסקי (Courtney & Dworsky, 2006) עורכים במערב התיכון של ארצות הברית (אילינוי, ויסקונסין ואיווה) מחקר אורך, שבו הם בוחנים צעירים בעת ההשמה ולאחריה. בשלב הראשון הם ראינו 732 צעירים גילאי 17–18 בעת שהותם במשפחות אומנה. בשלב השני, כשנתיים לאחר מכן, הם ראינו צעירים אלו שוב. כמחציתם עדיין היו באומנה (באילינוי יכולים צעירים להישאר באומנה עד גיל 21), והאחרים כבר יצאו לחיים עצמאיים. בדומה למחקר של פקורה ועמיתיו, גם ממצאי מחקר מקיף ומעמיק זה מצביעים על כך, שצעירים רבים חוו מיד לאחר עזיבת מסגרות האומנה קשיים רבים בתפקוד בתחומים של השכלה, דיור, תעסוקה, בריאות נפש, חיי משפחה, עבריינות וסמים, וחלקם אף הפכו לדרי רחוב. כך למשל, דיווחו הצעירים יוצאי האומנה על תעסוקה זמנית ולא יציבה ועל הכנסות נמוכות מאוד מעבודתם. שיעור המדווחים שהכנסתם לא הספיקה לתשלום שכר דירה או משכנתה היה כפול מזה שנמצא במדגם ארצי מייצג של צעירים בגילם. כ-39% ממדגם של בוגרי השמה היו מובטלים ול-19% לא הייתה תעסוקה בשנה-שנה וחצי שחלפו לפני עריכת המחקר. גם הדיווחים שלהם על מצב בריאות לא תקין ועל ביקורים תכופים בחדרי מיון (בעיקר עקב בעיות סמים וקשיים נפשיים) היו רבים מאלו של המדגם הארצי. כמו כן שיעור הבעיות הנפשיות (כגון דיכאון ופוסט-טראומה) היה גבוה. יש לציין שכשליש מבוגרי האומנה נעצרו במהלך השנתיים שלפני המחקר ושכרבע דיווחו שבילו לפחות לילה אחד במתקן כליאה בשנתיים האחרונות.

סטיין (ראו למשל, Stein, 2006), מסכם מחקרים שנעשו על צעירים שיצאו מהשמה חוץ-ביתית באנגליה ובסקוטלנד, בשלושה תחומים: חינוך, תעסוקה ומקצוע; דיור; הורות. הוא מציין, שנראה שבמקרים רבים השהות במסגרות טיפול אינה מצמצמת את הפערים בין קבוצת הצעירים הזו לאלו הגדלים במסגרות נורמטיביות, וכי יש עדויות רבות לכך, שמצבם לאחר ההשמה טוב פחות משל אחרים. לדוגמה, מסון ועמיתיו (Mason et al., 2003) בחנו את מצבם של 222 צעירים באנגליה כחצי שנה אחר יציאתם ממסגרת האומנה, בשורה ארוכה של תחומים (מגורים, תעסוקה, השכלה, התנהגות נורמטיבית, יחסים בין-אישיים ושביעות רצון מהחיים) והשוו אותם למידע על האוכלוסייה הכללית. אל הממצאים יש להתייחס בזהירות, משום שהם כוללים גם נבדקים שטרם הגיעו לבגרות. עם זאת, יש לציין את הממצא הבא: מתוך כל ההשוואות הרבות שנעשו במחקר בין קבוצת מסיימי האומנה לאוכלוסייה הכללית, נמצאו בוגרי האומנה במצב טוב פחות מהאחרים, מלבד בתחום של

ההתנהגות הנורמטיבית. אף שקשה להעריך שדיווח זה משקף את המציאות, החוקרים מצאו שבוגרי האומנה דיווחו על שיעורים נמוכים בהרבה של שימוש במרחיואנה ובאלכוהול מאשר האוכלוסייה הכללית. על כן נראה, שגם מחקר זה מצביע על כך שמסיימי אומנה אינם מגיעים לרמת תפקוד של מי שלא היה באומנה.

בדומה, ציונג והית (Cheung & Heath, 1994) בחנו את מאגר המידע העוקב אחר מצבה של קבוצת גיל שלמה באנגליה. הממצאים הצביעו על כך שההישגים בתחום ההשכלה של מי שחוו השמה חוץ-ביתית היו טובים פחות משל עמיתיהם. הפערים בתחום התעסוקה בלטו פחות, אך בהחלט היו קיימים; למשל, 36% מבוגרי ההשמה היו בעלי תפקידים טובים יותר מבחינת הסטטוס, לעומת 57% מעמיתיהם בתפקידים כאלה. גם לאחר שהחוקרים השתמשו באמצעים סטטיסטיים כדי לנטרל את השפעת הרקע ההורי השונה של מי שהיו בהשמה חוץ-ביתית לעומת אחרים, נמצאו הבדלים מובהקים וניכרים בין מי שהיו בהשמה לאחרים.

קלייר (Clare, 2006) מביא את תמונת המצב באוסטרליה, כפי שדווחה לוועדת הבריאות של בית הנבחרים האוסטרלי בשנת 1998. מהדיווח מתקבל הרושם שהתמונה שם אף קשה יותר מזו המדווחת במקומות אחרים. בין הממצאים: בין 50% ל-75% מבוגרי ההשמה החוץ-ביתית מסיימים את לימודיהם ללא תעודה כלשהי, בהשוואה ל-6% באוכלוסייה הכללית, ורק 12%–19% מהם ממשיכים ללמוד, בהשוואה לכ-68% באוכלוסייה הכללית; בין 50% ל-80% מובטלים; כמו כן, ל-67% מהם עשויות להיות בעיות פסיכיאטריות, בהשוואה ל-15% באוכלוסייה הכללית.

קשמור ופקסמן (Cashmore & Paxman, 2006) מדווחות על מחקר אורך שעקב אחר 47 בוגרי השמות באוסטרליה. הממצאים שלהן אף הם דומים למחקרים אחרים: בשורה ארוכה של תחומים נמצאו הצעירים במצב טוב פחות משמעותית ממי שלא היו בהשמה. למשל, שיעור המסיימים 12 שנות לימוד הוא כמחצית מהשיעור באוכלוסייה, שיעור המובטלים גבוה, כמעט כפול מהשיעור בקרב אותה קבוצת גיל, ושיעור מי שנהיו הורים לפני גיל 20 גבוה בהרבה מהשיעור באוכלוסייה הכללית – כשליש, בהשוואה ל-2% בלבד בקרב מי שאינם בוגרי השמה. מהממצאים עולה גם שבבדיקה שנערכה 4–5 שנים לאחר היציאה מההשמה, מצבם של רוב המשתתפים במחקר היה טוב יותר ממה שהיה בפעם הראשונה שרואיינו, שנה לאחר עזיבת ההשמה. בין היתר, הם הצליחו למצוא מקומות עבודה או הכשרה יציבים והיה להם קשר עם אדם בוגר.

בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות בישראל

שיף ובנבנישתי (2004) סקרו את המחקרים שפורסמו על בוגרי מסגרות בישראל. הם מצאו ארבעה מחקרים מוקדמים על בוגרי השמה. האחד הוא מחקר אורך בן 22 שנה של וינר ווינר (1990), אשר לאחרונה הגיע לשלב הסיום (Weiner & Kupermintz, 2001). השני הוא המחקר של כץ (1988), אשר נעשה בקרב בוגרי "בני ברית". השלישי הוא עבודת הדוקטור של בן שלמה (2000) ונעשה בקרב בוגרים

של פנימיות או משפחות אומנה, והרביעי הוא סקר בוגרים אשר נערך בכפר הילדים "נרדים" (גולן, שרעבי וונדר-שוורץ, 2002), אך זה האחרון נעשה בקרב מספר בוגרים מצומצם ביותר.

בשלב השלישי במחקרה של וינר (Weiner & Kupermintz, 2001), אשר נערך בקרב 206 בוגרים בני 22–30 אשר הועברו בילדותם המוקדמת (עד גיל 6) להשמה חוץ-ביתית בצפון הארץ, נמצאו הממצאים הבאים: כמחצית הבוגרים היו עדיין רווקים אבל 36% היו נשואים; לכשליש היו ילדים, ואף אחד מהם לא היה במסגרת חוץ-ביתית; קצת יותר ממחציתם היו מועסקים, אם כי בעבודות של צווארון כחול; פחות ממחציתם סיימו תיכון ו-61% שירתו בצבא (לא ברור כמה מתוכם בניס וקמה בנות). ממצא זה נמוך מהממוצע הארצי העומד על 80.7% בקרב גברים (המועצה לשלום הילד, 2001); החוקרים אינם מציינים את שיעור הבוגרים אשר עברו על החוק ולהם עבר או הווה פלילי, אך הם מציינים כי 10.2% מהבוגרים לא מתפקדים כיום וכי 12.6% הם בעלי תפקוד בעייתי, כגון: זנות, התנהגות פלילית ושהות בכלא. בסך הכול, מחקר האורך של וינר מצביע על ממצאים חיוביים יותר מזה שהיה צפוי על פי התפיסות הרווחות. בתום המעקב, אשר נמשך מאז היו בגיל הגן, נראה שרוב הבוגרים מתפקדים היטב ושאינן עדויות להעברה בין-דורית של השמה במסגרות חוץ-ביתיות. עם זאת, המחברים מדווחים גם על רמה גבוהה יותר של קשיים רגשיים מזו של קבוצת ביקורת, ועל מספר שנות השכלה נמוך יותר (Weiner & Kupermintz, 2001).

במחקר של כץ (1988) אשר נעשה בקרב בוגרי "בני ברית" (כולם בניס) אשר היו בעת ביצוע המחקר בני 21–28, נמצא כי השכלתם של רוב הבוגרים נמוכה מ-12 שנות לימוד. 55.6% שירתו מלא בצבא, ללא אירועים מיוחדים. למעלה מ-40% מהבוגרים עבדו בעבודה יציבה עם קידום בתפקיד ו-8% נוספים עבדו במסגרת יציבה ללא קידום. כשליש השתלבו חברתית ללא בעיות, ולשליש נוסף היו בעיות חברתיות, אך אלה נפתרו. מרבית הבוגרים לא היו נשואים, עובדה הקשורה גם לגילם הצעיר. במחקר זה חושב ציון הצלחה אשר התייחס לתפקוד הבוגרים בשורה של תחומים, כמו: השכלה, שירות צבאי, יציבות בעבודה או בלימודים, יחסים עם בני זוג ועם חברים ושביעות רצון של הפרט מעצמו ומחיו. הממצאים הורו על 61.1% שהוגדרו כמצליחים. ההצלחה הייתה גבוהה יותר דווקא אצל בוגרים אשר מאז שעזבו את המסגרת ועד מועד הריאיון לא היה להם קשר עם האב או האם או אצל אלו שמשפחתם לא קיימה קשר עם המוסד בעת שהותם בו. במחקר זה גם נמצאו קשרים סטטיסטיים מובהקים בין קיום קשר בין הילד לבין מבוגר תומך מבין אנשי הצוות של המוסד בעת השהות בו לבין ציון הצלחה של הבוגר.

מחקרו של בן שלמה (2000) בחן תפקוד הורי של בוגרים אשר בילדותם הוצאו לפנימיות (n=108) או למשפחות אומנה (n=31), או שהיו אמורים לצאת מביתם, אך מסיבות שונות הושארו בו (n=52). ממוצע ההשכלה בקרב בוגרי המסגרות החוץ-ביתיות היה קצת מעל 11 שנות לימוד. 21% מהבוגרים אשר הוצאו מהבית

בגיל הרך ציינו ביקורי הורים בתכיפות גבוהה, לעומת שיעור גבוה הרבה יותר (42%) בקרב הבוגרים אשר הוצאו להשמה חוץ-ביתית בגיל 12 ומעלה. 14% מהילדים אשר הוצאו בגיל הרך, לעומת 54% מהילדים אשר הוצאו בגיל 12 ומעלה ציינו כי לא היה להם כל קשר עם עובדים סוציאליים במהלך השהות במסגרת. כמחצית הבוגרים ציינו כי תקופת ההשמה החוץ-ביתית הותירה בהם הרגשה טובה, ופחות מחמישית מהם ציינו הרגשה קשה. נמצא גם כי ככל שגיל יציאת הילדים מהבית היה צעיר יותר, כך התפקוד ההורי שלהם (בעיקר בממדים של קבלה ודחייה) היה טוב יותר. נמצא גם כי רמת תפקוד הורי של הורים שבילדותם לא הוצאו מבתיים למרות המלצה ראשונית להוצאה, היה טוב יותר משל הורים שבילדותם שהו בפנימיות או במשפחות אומנה.

מחקרם של גולן ועמיתים (2002) בחן את מידת השתלבותם של בוגרי כפר הילדים "נרדים" בחברה כיום, וכן את הדרך שבה הם תופסים את החיים בכפר. כאמור, הדיווח על מצבם של הבוגרים כיום מסתמך על 36 בוגרים בלבד. הממצאים מדווחים על שיעור גבוה של גיוס לצה"ל (מעל 80%), על כך שרובם כיום רווקים (הבוגרים הם גילאי 20 עד 30), על כך שכשני שלישים מהם גרים בדירה נפרדת, ועל כך רוב הבוגרים נמצאים כיום במסגרות עבודה, צבא או לימודים. הם גם מצאו כי מחצית הבוגרים משתכרים יותר משכר המינימום במשק, אך פחות מהשכר הממוצע במשק. כמו כן החוקרים מדווחים כי "כפר נרדים" נתפס בעיני הבוגרים כמקום המעניק לילדים שחיים בו חום ואהבה, תחושת בית שלה לא זכו במשפחתם הביולוגית, תמיכה רגשית ואף זווית ראייה חיובית על החיים.

שיף ובנבנישתי ערכו ראיונות בטלפון עם 109 בוגרי פנימיות של עמותת "אור שלום" (Schiff, 2006; Schiff & Benbenishty, 2006). קצת למעלה ממחציתם רכשו השכלה פורמלית של 12 שנות לימוד ומעלה, מרביתם סיימו 12 שנות לימוד בלבד, ובידם בגרות מלאה או חלקית. כ-60% מן הגברים שירתו בצה"ל, שיעור שהולם בוגרים ממסגרות דומות אך נמוך מהממוצע הארצי בקרב כלל האוכלוסייה. הזנחה הורית ומאפייני הילד בעת הגעתו לפנימייה (כגון: עזובה, בעיות התנהגות ו-acting out) וכן בעיות תפקוד של הילד בעת השהות, שכללו שימוש באלימות כלפי רכוש ומעורבות בפעילות עבריינית, היו גורמי סיכון לאי-שירות בצבא. אף ששיעור הזוגות הנשואים נמוך יחסית למצופה בגיל שבו נמצאים הבוגרים, לשני שלישים יש בן זוג, נתון מעודד, הואיל והוא קשור לרווחה נפשית של אנשים והנו אחת האינדיקציות להתפתחות נפשית תקינה. שליש מהבוגרים סבורים כי יש להם מספר חברים פחות או פחות בהרבה מזה שיש לרוב האנשים. כמחצית הבוגרים חשים כי הם יכולים לדבר תמיד על בעיה אישית עם חבר קרוב. עם זאת, קצת פחות מחמישית חשים כי הם אינם יכולים כלל לדבר עם חברים על בעיה אישית או שאין להם כלל חברים.

עוד נמצא, שמחציתם של הגברים שרואיניו מדווחים על הסתבכות עם החוק ולשליש מהגברים נפתח תיק פלילי. עם זאת, מספר המשיבים הקטן (38), מחייב התייחסות

זהירה לממצאים אלה. כמו כן נמצא, כי ככל שמשך השהות במוסד היה ארוך יותר, כך הסיכוי להסתבכות עם החוק היה קטן יותר. ממצא נוסף אשר ראוי לתשומת לב הוא, ששיתוף פעולה טוב של הצוות עם ההורים הביולוגיים קשור להסתבכות נמוכה יותר עם החוק. באשר לשביעות רצון מהחיים, היא נמצאה חיובית אך נמוכה במקצת מזו של האוכלוסייה הכללית, לפחות בהשוואה לממצאים במחקרים שנעשו בארצות הברית. עם זאת, מגמה זו דומה למגמה שעלתה מן מחקרים הבודדים אשר נעשו בארץ על אוכלוסיות דומות. ככל שמערכת היחסים עם בני משפחה (אם, אחים), חברים ובני זוג הייתה טוב יותר, כך שביעות הרצון מהחיים הייתה גבוהה יותר.

ככלל, המחקר של שיף ובנבנישתי העלה ממצאים מעודדים פחות באשר לקשיים של הבוגרים בתקופה הראשונה ליציאה מ"אור שלום". קרוב למחצית דיווחו על מעבר די קשה עד קשה מאוד לחיים בחוץ. הנשים דיווחו על קושי רב יותר במעבר מאשר הגברים. כרבע (ללא הבדלים בין המינים) ציינו כי אף פעם לא היה להם בחוץ מישהו שיכלו לספר לו על עצמם או על הבעיות שלהם. הקושי נדון גם במחקרים קודמים ומוסבר בין השאר בסביבה המגוונת של המסגרת החוץ-ביתית, המספקת יחסית מעט הזדמנויות לאוטונומיה ולרכישה של מיומנויות הנדרשות לחיים עצמאיים, ועל היעדר שירותים העומדים לרשותם של הצעירים בעת המעבר (Schiff, 2006; Schiff & Benbenishty, 2006).

כאמור, מאפייני הצעירים בוגרי מסגרות של החינוך ההתיישבותי ועליית הנוער אינם זהים למאפיינים של צעירים בוגרי השמות חוץ-ביתיות אחרות. עם זאת, כפי שמעלים הממצאים של מאש (2001), הרקע של חלק נכבד מבני הנוער בפנימיות החינוכיות דומה לזה של מתבגרים בפנימיות הרווחה. נראה אם כן שיש חשיבות לבחון, האם מצבם של בוגרי הפנימיות החינוכיות והישגיהם בתום השהות בפנימיות טובים יותר מאלו המתוארים בספרות המדעית.

שאלות המחקר

המחקר הנוכחי מבקש לתאר את מצבם של בוגרי כפרי הנוער בישראל. המטרה היא לבחון ולאפיין את מצבם של הצעירים בתקופות שונות של חייהם לאחר סיום השהות בפנימייה. זאת, כדי לקבל משוב על תוצאות הפעילות החינוכית-טיפולית שנעשית בפנימיות בתקופת ההתחנכות וכדי לבנות תשתית אמינה של ידע שיאפשר תכנון מקיף ומושכל של מדיניות ושירותים לצעירים בפנימיות. שאלות המחקר הספציפיות הן:

1. מהי תפיסת הבוגרים באשר לזמן שבו שהו בפנימייה?
2. איך התנהל המעבר של הצעירים מן הפנימייה לחיים בחוץ?
3. מהו מצבם הנוכחי של בוגרי פנימיות חינוכיות בשורה של תחומי תפקוד והישגים?
4. מהם ההבדלים בין קבוצות שיש להן מאפייני רקע שונים?

שיטות המחקר

נדגם

אוכלוסיית המחקר היא בוגרים של פנימיות חינוכיות (כפרי נוער וחניכי נעלי"ה) אשר סיימו את שהותם בכפר הנוער בטווח של 3–5 שנים. זאת במטרה לתאר את מצבם של הבוגרים אחרי שהייתה להם הזדמנות לשרת בצבא ולהתחיל לעבוד או ללמוד. מסגרת הדגימה כללה את שמות כל 4,391 בוגרי כפרי נוער ו-1,045 צעירים שהיו כל בוגרי נעלי"ה בתקופה זו. שיטת הדגימה הייתה דגימת שכבות לא פרופורציונלית ובכל שכבה נעשתה דגימת מכסה. בסך הכול היו 36 שכבות שהתייחסו לשלושה מאפיינים של הבוגרים: שנת סיום כפר הנוער (תש"ס, תשס"א ותשס"ב); ארץ מוצא (ישראל, אתיופיה וברית המועצות); הרמה הלימודית שנקבעה לנער בכניסתו לכפר הנוער (רמה א, רמה ב, רמות ג–ד ובוגרים ללא סיווג לרמה). יש לציין שלבוגרי נעלי"ה לא היה סיווג לרמה, ולכן הם נכללו בשכבות של יוצאי ברית המועצות שאין להם סיווג לרמה, לפי שנת הסיום המתאימה.

דגימת הבוגרים נעשתה לחוד עבור בוגרי נעלי"ה ולחוד עבור הבוגרים האחרים. כדי להגיע למדגם המבוקש של 450 בוגרים שאינם מנעלי"ה, נדגמו מתוך מסגרת הדגימה 908 בוגרים בשני שלבים. גודל כל שכבה היה 22–26 בוגרים, ומתוכם ביקשנו לראיין כ-12 בוגרים. לא הצלחנו לאתר כלל 340 בוגרים, שהם 37.4% מהמדגם. 47 בוגרים, שהם כ-5% מהמדגם, סירבו להשתתף. עוד 21 בוגרים, שהם 2.3% מהמדגם, שהו בחו"ל בתקופת הסקר ואחוז אחד של בוגרים נפטרו. מתוך מסגרת הדגימה של בוגרי נעלי"ה בשנים הרלוונטיות דגמנו 150 בוגרים בשלוש שכבות דגימה (בהתאם לשנת הסיום). כדי להגיע למכסה הכוללת של 50 בוגרי נעלי"ה במדגם הסופי ביקשנו לראיין 16–17 בוגרים מכל שכבה. רק בוגרת אחת מכל אלה שהתקשרנו אליהם סירבה להשתתף במחקר. יש לציין ששיעורים אלה דומים לאלה שנתקבלו במחקרים אחרים שנערכו על בוגרי השמות חוץ-ביתיות (Williams, McWilliams, Mainieri, Pecora & LaBelle, 2006).

רוב הבוגרים במדגם הם בנים (63.2%). בשל תוספת הדגימה של בוגרי נעלי"ה, חלקם של יוצאי ברית המועצות במדגם גדול יותר מזה של יוצאי אתיופיה וילידי ישראל (38%, 30.2% ו-31.8%, בהתאמה). בוגרי נעלי"ה מהווים 10% מן המדגם (50 בוגרים) ויתר ילידי ברית המועצות מהווים 28% מהמדגם. במטרה להבטיח שהמדגם מייצג את כל אוכלוסיית הבוגרים במסגרת הדגימה חישבנו משקלות דגימה. כל הממצאים המוצגים בהמשך מבוססים על משקלות אלו. חשוב לציין, שההתייחסות לקבוצות המוצא אינה רק על פי ארץ הלידה של הבוגר, אלא גם על פי זו של הוריו. וכך, בקבוצת יוצאי אתיופיה היו 1.9% בוגרים שנולדו בישראל אך הוריהם עלו מאתיופיה; אף שכל הבוגרים במדגם הם ישראלים על פי אזרחותם, אנו מכנים "ישראלים" רק את מי שהם והוריהם ילידי הארץ. נציין, שבקבוצה זו נכללו גם ארבעה בוגרים (0.7% מהמדגם) שנולדו בארצות אחרות, כגון צרפת ועיראק.

הליך איסוף הנתונים

איתור הבוגרים נעשה בשיתוף עם המנהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער. בשלב ראשון נשלחה פנייה בכתב בעניין המחקר לכל הבוגרים שעלו במדגם. מטרת הפנייה הייתה לידע את הבוגרים על המחקר ומטרתו, לקבל מהם מספרי טלפון כדי לאפשר יצירת קשר עמם ולאפשר להם לסרב להשתתף במחקר. המכתבים נשלחו לכתובות הבוגרים, כפי שהן מופיעות בנתוני המנהל. ואולם במקרים רבים הכתובת לא הייתה עדכנית (בעיקר זו של יוצאי אתיופיה שעזבו את אתרי הקרוואנים שבהם התגוררו), וכשליש (32.7%) מהמכתבים חזרו מיד. נציין, שרק 17 בוגרים יצרו אתנו קשר בעקבות קבלת המכתב ומסרו לנו טלפון עדכני. אף לא אחד מהם הביע סירוב להשתתף במחקר.

איסוף הנתונים נערך באמצעות ראיונות בטלפון, שקיימו סטודנטים שעברו הדרכה והכשרה מוקדמות על ידי צוות המחקר. הכשרה זו כללה הצגה של מטרות ושיטת המחקר, בניית פרוטוקול לאיתור הבוגרים וכן בניית הריאיון ותרגולו. לא ניתן היה לבצע ראיונות כפולים עם נבדקים לשם בדיקת המהימנות הבין-אישית. במהלך תקופת הראיונות נערכו פגישות שבועיות של צוות המחקר. פגישות אלה נערכו כדי להבטיח את איכות הראיונות ולהגביר את האחידות בין המראיינים השונים. הראיונות נערכו בעברית ובזמנים שהיו נוחים למראיינים. מרבית הראיונות נמשכו בין 15 ל-30 דקות, אם כי היו מספר ראיונות קצרים יותר או ארוכים בהרבה (שעה ויותר). ריאיון ממוצע נמשך 23 דקות (סטיית תקן=11). המראיינים דיווחו שרוב רובם של המראיינים הביעו עניין בריאיון ושמחו לשתף פעולה ולהוסיף מידע.

כלי המחקר

כלי המחקר היה שאלון מובנה למחצה שפותח לצורכי המחקר והתבסס על שאלונים שנעשה בהם שימוש במחקרים דומים על בוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית (בעיקר, בנבנישתי ושיף, 2003; שיף ובנבנישתי, 2004) ואשר הותאמו למצבם של בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל. נוסף על מספר מאפייני רקע של הבוגרים, השאלון כלל חלקים שהתייחסו לתחומים הבאים: (א) תפיסת החוויה של השהות בכפר הנוער; (ב) תקופת המעבר מכפר הנוער לחיים עצמאיים; (ג) המצב הנוכחי של הבוגר בתחומי חיים שונים (למשל: לימודים והשכלה, תעסוקה, מקצוע ומצב כלכלי, שירות צבאי ושירות לאומי, יחסים חברתיים ויחסים עם המשפחה, יחסים עם בני זוג והקמת משפחה ויצירת יחסים נורמטיביים בתוכה).

ממצאים

ראשית נתאר את מאפייני הרקע של כלל הבוגרים. בהמשך יובאו הממצאים לכל תחום, בתחילה עבור כל הבוגרים ואחר כך בהשוואה בין תת-קבוצות במדגם. לוח 1 מציג את התפלגות קבוצות הדרגה בכל אחת מקבוצות המוצא, לאחר השימוש במשקלות הדגימה, שנועד להבטיח שהממצאים ייצגו את כלל הבוגרים של כפרי

הנוער. כפי שנראה בלוח 1, קבוצת חסרי הדרגה כוללת גם את בוגרי נעליה. כמו כן, שיעור יוצאי אתיופיה בדרגה א קטן ביותר בהשוואה לקבוצות המוצא האחרות ושיעורם בדרגות ג-ד גבוה במיוחד. כיוון שההבדלים בין קבוצות הדרגה עשויים לעתים קרובות לבטא אינטראקציה בין המוצא לבין הדרגה, אנו מדווחים כאן רק על הבדלים בין קבוצות מוצא (יוצאי אתיופיה, יוצאי ברית המועצות וישראלים). נבדקו גם הבדלים בין יוצאי ברית המועצות שהיו בוגרי נעליה לבין אלו שלא השתייכו לנעליה. נציין, שכל ההבדלים בין הקבוצות שעליהם אנו מדווחים נמצאו מובהקים מבחינה סטטיסטית. כדי לא להלאות את הקורא, איננו מדווחים על הממצאים של מבחני המובהקות, שכולם נמצאים בטווח הטעות הסטטיסטית של פחות מ-5%.

לוח 1: התפלגות קבוצות דרגה על פי קבוצות מוצא (בחישוב עם משקלות הדגימה)

סך הכול	קבוצת מוצא			דרגה
	ברית המועצות	אתיופיה	ישראל	
14.0%	16.7%	3.7%	22.4%	א
20.8%	14.2%	19.0%	32.8%	ב
22.4%	7.4%	44.2%	18.7%	ג-ד
42.9%	*61.8%	33.1%	26.1%	אין
100	100	100	100	סך הכול

* כולל נעליה

חאפייני רקע

מוצא

רוב הבוגרים אינם ילידי ישראל (71.9%) ונמצאים כיום בארץ בין 6–25 שנים. בממוצע הם חיים בארץ 13.4 שנים (סטיית תקן = 3.85) והחציון הוא 13 שנים. מכאן, שגם מרבית ההורים אינם ילידי ישראל: כ-40% מן האבות והאמהות הם ילידי ברית המועצות, עוד כשליש הם ילידי אתיופיה; רק 15.8% מהאבות ו-10.2% מהאמהות הם ילידי ישראל; כ-5% מהאבות ומהאמהות הם ילידי מרוקו; השאר עלו ממגוון של ארצות מזרח ומערב (למשל: עיראק, אירן, הודו, תימן, ארצות הברית וצרפת). כפי שצוין קודם לכן, לצורך ההשוואה בין הקבוצות, נכללו בקבוצת יוצאי אתיופיה גם מספר בוגרים שנולדו בישראל אך הוריהם ממוצא אתיופי (5.6%).

גיל

טווח הגילים של הבוגרים במדגם נע בין 22–28. הגיל הממוצע היה 24.7 (סטיית תקן = 1.19) והחציון 25. הבוגרים בילו את מרבית שנות הנעורים המוקדמים שלהם בכפר הנוער. כשליש מהם היו בני 15 כאשר הגיעו לכפר הנוער, ושיעור קטן במקצת היו בני 16 (29.8%). עוד כחמישית מהבוגרים היו בני 14. הגיל הממוצע שבו הגיעו הבוגרים

לכפר הנוער היה 15 (סטיית תקן=1.18) והחציון הוא 15. הבוגרים היו בני 17–22 כאשר יצאו מכפר הנוער. בערך אחד מכל עשרה בוגרים סיים את לימודיו בכפר הנוער בטרם מלאו לו 18, ושיעור דומה סיימו כשהיו בני 20 או יותר. רוב הבוגרים היו בני 18 (56.4%), ועוד כרבע היו בני 19 עת יצאו מכפר הנוער. הגיל הממוצע היה 18.5 (סטיית תקן=0.89) והחציון הוא 18 שנים.

הבוגרים יוצאי אתיופיה היו מבוגרים בהגיעם לכפר הנוער מעט יותר מן הבוגרים ממוצא ישראלי או מיוצאי ברית המועצות. בהתאם, גם ממוצע הגיל שבו סיימו את שהותם בכפר הנוער היה גבוה בחודשים ספורים מזה של האחרים. בהשוואה בין בוגרי נעל"ה ליוצאי ברית המועצות האחרים, נראה שבוגרי נעל"ה היו מבוגרים מעט יותר בכניסתם לכפר הנוער, אך ממוצע הגיל שלהם היה נמוך יותר משל מסיימים אחרים מברית המועצות.

סידת דתיות

כמחצית מהבוגרים הגדירו את עצמם כחילונים, שיעור מעט נמוך יותר (42.8%), אמרו שהם מסורתיים, ואילו יתר הבוגרים נחלקים בין דתיים (6.5%), חרדים (0.5%) או בתהליך גיור (0.3%). נציין, שבמדגם כמעט לא נכללו כפרי נוער מהזרם הדתי. נמצא, שבוגרים יוצאי ברית המועצות רבים יותר מגדירים עצמם כחילונים מאשר ישראלים ובוגרים ממוצא אתיופי (79.3%, לעומת 23.5% ו-40.2% בהתאמה). יוצאי אתיופיה רבים יותר נוטים להגדיר עצמם כמסורתיים מאשר ישראלים ויוצאי ברית המועצות (70.4%, לעומת 42.4% ו-19.2% בהתאמה).

תפיסת השהות בכפר הנוער

רוב רובם של הבוגרים שהה בכפר הנוער בין 3–5 שנים. שאלנו את הבוגרים סדרה של שאלות על התקופה שבה שהו בכפר הנוער.

יחסים עם המדריכים

מרבית הבוגרים אמרו כי יחסיהם עם המדריכים היו טובים מאוד (59.1%) או טובים (35.8%). רק מעטים אמרו כי יחסיהם לא היו טובים כל כך (4.1%), לא טובים (0.4%) או לא טובים כלל (0.6%). המדריכים גם היו כתובת עבור כמחצית מהבוגרים, ואלו אמרו כי היו פונים למדריכים בנושאים שהטרידו אותם תמיד או כמעט תמיד (28.5%) ולעתים קרובות (21.6%). עם זאת, כרבע מהבוגרים (23.3%) פנו למדריכים רק לעתים רחוקות. שיעור דומה כמעט לא פנו (14.7%) או לא פנו כלל (11.9%) למדריכים בנושאים שהטרידו אותם. נוסף על כך, רוב הבוגרים השיבו כי המדריכים עזרו להם בנושאים שהטרידו אותם תמיד או כמעט תמיד (55.2%) ולעתים קרובות (25.9%). בה בעת, אחד מכל חמישה בערך אמר שהמדריכים עזרו בנושאים שהטרידו אותם רק לעתים רחוקות (7.2%), כמעט לא (5.1%) או כלל לא (6.6%).

שיעור הבוגרים יוצאי ברית המועצות (ובמיוחד בוגרי נעל"ה) שאמרו שהיחסים שלהם עם המדריכים היו טובים מאוד היה נמוך יותר משיעור הבוגרים יוצאי אתיופיה

וישראל (49.8%, לעומת 66.7% ו-64.2%). שיעור הבוגרים יוצאי אתיופיה וברית המועצות (ומתוכם שיעור גבוה אף יותר של בוגרי נעלי"ה) שציינו שהמדריכים עזרו להם בנושאים שהטרידו אותם לעתים רחוקות או כמעט לא או לא עזרו כלל היה גבוה מזה של הישראלים (23.7% ו-18.2%, לעומת 11.6% אצל הישראלים).

דחות משמעותית נוספת

קצת יותר ממחצית הבוגרים (55.4%) אמרו, שהייתה דמות נוספת בכפר הנוער, מלבד המדריכים, שהייתה משמעותית עבורם. מבין אלה שציינו שהייתה דמות כזו, 22.6% ציינו את אחד המורים, 18.5% ציינו את מנהל הפנימייה, 16.7% ציינו את אם הבית ואחוז זהה את המחנך. יתר הבוגרים אמרו שהדמות המשמעותית הייתה העובדת הסוציאלית או היועצת (7.7%), אנשי מקצוע אחרים (4.6%), בנות שירות וחיילות (1.2%), מנהלים ורכזים שונים (5.6%) והמדריך במשק החקלאי (0.5%). בוגרים ישראלים רבים יותר אמרו שהייתה להם בכפר הנוער דמות משמעותית נוספת על המדריך (65.4%), לעומת כמחצית הבוגרים יוצאי אתיופיה (53.1%) וברית המועצות (50.5%). המורה או המחנך נתפסו באופן בולט אצל הבוגרים משלוש קבוצות המוצא כדמויות משמעותיות נוספות; בה בעת, מנהל הפנימייה נתפס אצל הבוגרים יוצאי אתיופיה כדמות משמעותית הרבה יותר מאשר אצל עמיתיהם הישראלים או יוצאי ברית המועצות (26.7%, לעומת 17.2% ו-12.9% בהתאמה).

חופשות מכפר הנוער

רוב רובם של הצעירים נהגו לצאת בזמן חופשות בדרך כלל לבית ההורים (77.9%). רק מיעוטם נשארו בחופשות בכפר הנוער (5.6%). האחרים יצאו בזמן חופשות למשפחה מארחת או לסידור אחר: מרביתם יצאו לחברים (6.8%) והשאר היו ללא סידור קבוע (3.1%) או יצאו לקרובי משפחה (2.6%) או למשפחה אומנת (0.8%). כשליש מיוצאי ברית המועצות יצאו בזמן חופשות למשפחה מארחת או לסידור אחר, לעומת אחוזים בודדים בשתי הקבוצות האחרות. ממצא זה ניתן לזקוף לזכות בוגרי נעלי"ה, שבהיותם בודדים בארץ יצאו כ-80% מהם בזמן חופשות למשפחה מארחת או שנשארו בכפר הנוער, לעומת 93.2% מיתר הבוגרים יוצאי ברית המועצות שיצאו בחופשות בדרך כלל לבית ההורים. ברוב רובם של המקרים, יוצאי אתיופיה והישראלים יצאו בזמן החופשה לבית ההורים (92.6% ו-91.8% אצל יוצאי אתיופיה והישראלים בהתאמה, לעומת 56.9% אצל יוצאי ברית המועצות).

הערכה כוללת של השהות בכפר הנוער

השהות בכפר הנוער מצטיירת מתשובות הבוגרים כחוויה חיובית ובונה. ראשית, הקשר של רוב רובם של הבוגרים עם ילדים אחרים בכפר הנוער היה טוב מאוד (74.3%) או טוב (22%). רק מעטים אמרו שהקשר היה לא טוב כל כך (3.1%) או לא טוב (0.7%). כמו כן, הרוב המוחלט של הבוגרים תיארו במבט לאחור את החוויה

בכפר הנוער כטובה מאוד (60.3%) או טובה (29.9%). עם זאת, היו גם מי שתיארו את החוויה כלא טובה כל כך (6.1%), לא טובה (2.5%) או לא טובה כלל (1.2%). בדומה, רוב הבוגרים חשו כי כפר הנוער היווה עבורם מסגרת תומכת במידה רבה מאוד (44.35%) או רבה (42.4%). ליתר הבוגרים היווה כפר הנוער מסגרת תומכת במידה מעטה (8.6%), כמעט לא תומכת (2.4%) או לא תומכת כלל (2.2%). עם זאת, שיעור הבוגרים שאמרו כי כפר הנוער הקנה להם כלים להמשך הדרך היה נמוך מעט יותר: 33.9% ציינו במידה רבה מאוד ו-39.6% במידה רבה ואילו 12.9% מן הבוגרים אמרו שכפר הנוער הקנה להם כלים כאלה במידה מועטה, 3.9% ציינו כי כמעט לא הקנה להם כלים, ו-9.8% – כי לא הקנה כלים כלל.

שיעור מי שעבורם השהות בכפר הנוער נתפסה כחוויה לא טובה כל כך, לא טובה או לא טובה כלל היה גבוה יותר אצל יוצאי ברית המועצות ואתיופיה לעומת הישראלים (12.7% ו-10.4%, לעומת 5.4%). נציין, ששיעורם בקרב בוגרי נעליה היה גבוה יותר לעומת בוגרים אחרים מברית המועצות. שיעור המדווחים על תמיכה מועטה או שלא קיבלו תמיכה כלל היה גבוה כפליים בקרב יוצאי ברית המועצות (20%, לעומת 9.4% בקרב יוצאי אתיופיה ו-7.6% בקרב הישראלים). גם כאן, היו הדיווחים של בוגרי נעליה על תמיכה מועטה גבוהים בשיעורים של פי ארבעה ויותר מאשר יוצאי ברית המועצות האחרים. כמו כן, שיעור מי שצינו שכפר הנוער לא הקנה להם כלים כלל, כמעט לא הקנה כלים או הקנה כלים במידה מועטה היה גבוה יותר בקרב יוצאי אתיופיה מאשר בקרב הישראלים (32.7% לעומת 15.6%). מתוך יוצאי ברית המועצות יש לציין, שבקרב בוגרי נעליה שיעורם של אלה שצינו שכפר הנוער לא הקנה להם כלים כלל, כמעט לא הקנה כלים או הקנה כלים במידה מועטה היה כפול מזה של אלה שלא השתייכו לנעליה.

דברים שזכורים לרעה

שאלנו את הבוגרים שאלה פתוחה באשר לדברים שזכורים להם לרעה מהמסגרת של כפר הנוער. ניתוח תוכן של תשובותיהם מעלה, שלמעלה ממחצית הבוגרים אינם זוכרים דברים לרעה מכפר הנוער (56.3%). היתר זוכרים לרעה בעיקר את יחס הצוות ואת החוקים של כפר הנוער (17.6%) ואת האווירה וההשפעה החברתית (9.4%). מספר קטן של בוגרים ציינו גם נושאים אחרים, כגון: בית הספר והלימודים, קשיים בהסתגלות לכפר הנוער, התנאים בכפר הנוער והתנהגויות שוליות, כמו צריכת סמים ואלכוהול.

בוגרים יוצאי אתיופיה רבים יותר זכרו לרעה את יחס הצוות והחוקים בכפר הנוער (23.7%, לעומת 16.8% יוצאי ברית המועצות ו-12% ישראלים). לעומת זאת, האווירה וההשפעה החברתית היו זכורים לרעה ליוצאי ברית המועצות ולישראלים (12% בכל קבוצה) יותר מאשר ליוצאי אתיופיה (4.3%).

דברים שזכורים לטובה

לסיכום הפרק הזה, שעסק בראייה לאחור של השהות בכפר הנוער, שאלנו את הבוגרים גם מהם הדברים שזכורים להם לטובה מהמסגרת של כפר הנוער. רק 4.2% לא זכרו דבר אחד לטובת המקום. החברים וההווי החברתי היה הדבר העיקרי שאותו זכרו לטובה מכפר הנוער (25.2%). דברים בולטים נוספים היו: התמיכה ויחס הצוות (23.1%); הפעילויות הלא פורמליות ואווירת המקום (19.2%). תחומים אחרים שזכרו לטובה היו: תרומת כפר הנוער לעיצוב האישיות (10.5%), הטיפוח והתמיכה בלימודים (9.8%) ושביעות רצון כללית (8%).

התמיכה והיחס של אנשי הצוות בכפר היו זכורים לטובה הרבה יותר בקרב יוצאי אתיופיה מאשר בקרב שתי הקבוצות האחרות (33.5%, לעומת 19.4% אצל יוצאי ברית המועצות ו-16.5% אצל הישראלים). הבדל מובהק נוסף נמצא בתחום הטיפוח והתמיכה בלימודים, שהיו זכורים לטובה אצל הישראלים פחות מאשר אצל יוצאי אתיופיה וברית המועצות (6.8%, לעומת 11% ו-10.4% בהתאמה).

המעבר מכפר נוער לחיים בחוץ

נושא נוסף שבו עסק המחקר היה המעבר מכפר הנוער לחיים עצמאיים וכל הכרוך בכך. לוח 2 מציג את התפלגות התשובות בקבוצות המוצא השונות. נראה שלרוב הבוגרים המעבר מהחיים בכפר הנוער לחיים עצמאיים אינו זכור כחוויה כקשה: כמעט רבע (22.3%) תיארו את המעבר כקל מאוד, כשליש נוסף תיארו אותו כמעבר די קל (29.6%), ועוד כרבע תיארו את המעבר כלא קשה כל כך (23.6%). עם זאת, לכרבע מהבוגרים המעבר היה די קשה (15.2%) או קשה מאוד (9.3%).

בהמשך, שאלנו את הבוגרים מה הדברים שהיו קשים להם ביציאה מכפר הנוער. כשליש (29.4%) ביקשו לא לפרט או שאמרו שלא היו להם קשיים כלל. לרבים, הדבר הקשה ביותר היה הפרידה מכפר הנוער ומהחברים (29.1%). כרבע מהבוגרים ציינו את הקושי במעבר לעצמאות, המעבר לחוסר מסגרת וחוסר תמיכה (24.7%). נוסף על כך, אחד מכל עשרה בוגרים תיארו כדבר הקשה ביותר מחסור בתנאי חיים בסיסיים, כגון מחסור בכסף או דיור (9.1%). מעט בוגרים תיארו כדבר הקשה ביותר את המעבר המידי למסגרת הצבאית או לזו של שירות לאומי (5%) או את הקושי לחזור למסגרת המשפחתית (2.7%).

לוח 2: היציאה מכפר הנוער (לפי ארצות מוצא)

סך הכול	יוצאי ברית המועצות	יוצאי אתיופיה	ישראלים	המעבר היה
9.3	10.8	11.0	4.5	קשה מאוד
15.2	14.2	19.0	12.7	קשה
23.6	24.5	27.0	17.9	לא קשה כל כך
29.6	28.9	27.0	33.6	קל
22.3	21.6	16.0	31.3	קל מאוד
היה לך מישהו לספר לו על עצמך				
51.4	53.2	41.8	60.2	תמיד
16.9	23.4	9.5	15.8	רוב הזמן
7.9	7.0	8.2	9.0	לפעמים
8.9	8.0	13.3	5.3	לעתים רחוקות
14.8	8.5	27.2	9.8	אף פעם
מה היו הדברים הכי קשים				
28.9	20.7	29.7	40.8	הפרידה מכפר הנוער ומהחברים
24.9	15.4	41.3	20.8	עזיבת מסגרת הפנימייה
5.2	5.3	5.8	4.2	המעבר המידי לצבא
2.7	3.2	1.4	3.3	הקושי לחזור למשפחה
9.2	19.7	0.7	2.5	מחסור בתנאי חיים בסיסיים
29.1	35.6	21.0	28.3	לא היו קשיים או סירבו לפרט

ביקשנו ללמוד, האם בתקופה הראשונה אחרי היציאה מכפר הנוער הייתה לבוגרים רשת תמיכה חברתית, ושאלנו את הבוגר, האם היה לו מישהו לספר לו על עצמו או מישהו לבלות אתו ביחד. מלוח 2 נראה שבתקופה הראשונה אחרי היציאה מכפר הנוער, לרוב הבוגרים היה תמיד או רוב הזמן מישהו שיכלו לספר לו עצמם. עם זאת, ל-14.8% מהבוגרים לא היה בתקופה זו אף פעם מישהו לספר לו עצמם. ליתר היה מישהו כזה לעתים רחוקות (8.9%) או לפעמים (7.9%). כמו כן, לרוב הבוגרים היה תמיד (63.3%) או רוב הזמן (19.8%) מישהו לבלות אתו ביחד. ואולם היו גם בוגרים שאמרו שהיה מישהו לבלות אתו ביחד רק לפעמים (7.4%) או לעתים רחוקות (6.6%), או שלא היה כזה אף פעם (2.8%).

כפי שניתן לראות בלוח 2, הקבוצה שעבורה היה המעבר מהחיים בכפר הנוער לחיים בחוץ הקשה ביותר היא זו של יוצאי אתיופיה. קבוצת הישראלים הייתה

זו שהמעבר היה עבודה קשה פחות מאשר לאחרים. למגמה זו יש ביטוי בכל התחומים שנבדקו. כך למשל, שיעור יוצאי אתיופיה שאמר שהמעבר היה קשה מאוד הוא כפול ויותר מזה של הישראלים, ושיעור יוצאי אתיופיה שאמר שהמעבר היה קל מאוד הוא כחצי מזה של הישראלים. עם זאת, כאשר מפרידים בין בוגרי נעליה לבוגרים אחרים יוצאי ברית המועצות (הדבר אינו מוצג בלוח) נראה, ששיעור בוגרי נעליה שהמעבר מכפר הנוער לחיים בחוץ היה עבורם קשה מאוד או די קשה דומה מאוד לשיעור בקרב יוצאי אתיופיה (34% מקרב בוגרי נעליה ו-30% בקרב יוצאי אתיופיה). יוצאי אתיופיה מייחסים את הקושי במעבר לחיים עצמאיים להיעדר המסגרת בעקבות עזיבת כפר הנוער בשיעור כפול ואף יותר מזה של הישראלים ושל יוצאי ברית המועצות; יוצאי ברית המועצות מייחסים את הקושי במעבר למחסור בתנאי חיים בסיסיים, כגון: כסף, דיור ושפה, ואילו ישראלים רבים יותר התקשו בפרידה מכפר הנוער ומהחברים מאשר קבוצות המוצא האחרות.

כאשר מפרידים את בוגרי נעליה משאר הבוגרים יוצאי ברית המועצות, נראה שאצל הראשונים מחסור בתנאי חיים בסיסיים, כגון: כסף, דיור ושפה, היה גדול כמעט פי עשרה מהקושי הזה אצל בוגרים אחרים יוצאי ברית המועצות (34.7% לעומת 3.4%). מגמה הפוכה כמעט הייתה לגבי ייחוס הקושי במעבר לפרידה מכפר הנוער והחברים, שעליה דיווחו 34.8% מהבוגרים האחרים יוצאי ברית המועצות, לעומת 8.2% מבוגרי נעליה.

שיעור הבוגרים שבתקופה הראשונה אחרי היציאה מכפר הנוער היה להם רק לעתים רחוקות או לא היה אף פעם מישהו שיכלו לספר לו על עצמם, היה יותר מכפול בקרב יוצאי אתיופיה מאשר בקרב הישראלים. לאור העובדה שמספר לא מבוטל מיוצאי אתיופיה הם ילידי ישראל ויש להם משפחות בארץ, יש להעניק תשומת לב מיוחדת ונוספת לקבוצה זו בזמן המעבר מהחיים בכפר הנוער לחיים בחוץ, כדי להקל עליה על המעבר.

נראה אם כן, שלפחות בכל מה שאמור לגבי החוויה הזכורה לבוגרים מהתקופה של המעבר מכפר הנוער לחיים בחוץ, יש לכל אחת מקבוצות המוצא קשיים ברורים: בוגרים מברית המועצות הדגישו את המחסור במשאבים קונקרטיים לקראת עזיבתם את הכפר, בוגרים יוצאי אתיופיה – את היעדר התמיכה והמסגרת בתקופת המעבר, ואילו הישראלים ציינו את הפרידה מהסביבה החברתית שנתן להם כפר הנוער.

המלצות הבוגרים לאנשי כפר הנוער

שאלנו את הבוגרים, מה הם ממליצים לאנשי כפר הנוער כדי להקל את היציאה מכפר הנוער. ניתוח תוכן של התשובות הפתוחות העלה, שלכשליש מהם לא היו המלצות קונקרטיות או שלא חוו קשיים ביציאה מכפר הנוער ולכן התקשו להציע הצעות. כמעט כל המלצות עסקו בשיפור ההכשרה של החניך לחיים עצמאיים. חלק מהבוגרים דיברו על דברים כלליים יותר והציעו לאנשי כפר הנוער לתת לבוגרים

כלים שיסייעו בידם בחיים העצמאיים, כגון: לעודד השתלבות בחברה או לעודד השקעה בלימודים (21.9%), לשמור על קשר ומעורבות עם הבוגרים וליזום מפגשים עמם (21.9%) ולהעניק תשומת לב רבה יותר לחניכים לקראת היציאה (3.8%). אחרים דיברו על דברים ספציפיים יותר, כגון: לחשוף את החניכים למסגרות שונות, כמו צבא ולימודים (9.7%), ללמד מיומנויות וכישורי חיים, כמו פתיחת חשבון בנק (8.5%), ולדאוג לבוגרים למסגרת המשך, כמו מכינה (8%). מבין אלה שהיו להם המלצות לאנשי הצוות בכפר, בלט שיעור יוצאי ברית המועצות שהמליצו לאנשי הכפר ללמד מיומנויות וכישורי חיים (15.7%), לעומת 2.8% בקרב הישראלים ו-4% אצל יוצאי אתיופיה). ההמלצה שבלטה בקרב יוצאי אתיופיה הייתה לעודד השתלבות בחברה או לעודד השקעה בלימודים (34.2%), לעומת 17.6% אצל יוצאי ברית המועצות ו-14.1% אצל הישראלים).

לסיום החלק הזה, שאלנו את הבוגרים, האם היו נותנים, לו היו מתבקשים, המלצה לחבר קרוב לשלוח את ילדו לכפר הנוער שבו שהו. רובם (57.4%) השיבו בחיוב. שיעור הממליצים היה נמוך יותר בקרב יוצאי אתיופיה (44.3%), לעומת 64.9% בקרב יוצאי ברית המועצות ו-61.5% בקרב הישראלים). הסיבות להמלצה החיובית היו בעיקר הכלים שכפר הנוער נותן, רמת הלימודים הגבוהה ועובדת היות כפר הנוער מסגרת תומכת ומגינה. כמו כן, אף שלרבים מהם אין קשר כלל עם כפרי הנוער, הם שומרים על קשרים הדוקים עם החברים שאתם למדו, וניתן להתרשם (בעיקר מהחלקים הפתוחים של תשובותיהם) שחלק לא מבוטל מהרשת החברתית שלהם מורכב מחברים אלו.

הקשר של הבוגרים היום עם הצוות וחניכים

רוב הבוגרים אינם נמצאים היום בקשר עם אנשי הצוות של כפר הנוער (64.5%). מתוך מי שנמצאים בקשר עם הצוות, רק אחד מכל עשרה נמצא בקשר קרוב עם כמה אנשי צוות. הרוב בקרב אלו הנמצאים בקשר קרוב (57.4%) נמצאים בקשר מדי פעם, ועוד כשליש (31.7%) נמצאים בקשר קרוב עם איש צוות מסוים. בניגוד לכך, רוב רובם של הבוגרים (93%) נמצאים בקשר עם החניכים שהיו אתם בכפר הנוער. מבין אלו שנמצאים בקשר עם החניכים, לרובם קשר קרוב עם כמה חניכים (72.9%). עוד 19.5% נמצאים בקשר עם החניכים לעתים רחוקות, והיתר (7.6%) נמצאים בקשר קרוב עם חניך אחד או עם שני חניכים בלבד.

יוצאי אתיופיה מעטים יותר נמצאים כיום בקשר עם אנשי הכפר לעומת האחרים (26.4%, לעומת כ-40% בשתי הקבוצות האחרות). בשמירת קשר עם החניכים לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות המוצא. עם זאת, לבוגרים יוצאי ברית המועצות שאינם שייכים לנעליה, יש קשר קרוב רב יותר עם חניכים שהיו אתם מאשר לבוגרי נעליה.

מצב הבוגרים אחרי היציאה מכפר הנוער

תחום נוסף שאותו בדקנו עסק במצב של הצעירים כיום, מספר שנים לאחר היציאה מכפר הנוער, בתחומי חיים שונים. ראשית, 196 מהבוגרים, שמהווים 39.3% מהמרוויינים, התגייסו לצבא מיד אחרי היציאה מכפר הנוער (נציין, ששיעור יוצאי ברית המועצות שעשו כן גדול יותר משל שתי הקבוצות האחרות), מעט פחות (32.1%) עבדו עד הגיוס, יתר הבוגרים המשיכו ללמוד במכללה, מכינה או אוניברסיטה (6.9%), התחילו לעבוד (6.7%) או המשיכו ללמוד במסגרות אחרות (6.7%), ואילו מיעוטם של הבוגרים החלו מיד בשירות לאומי (4.2%), לא עבדו ולא למדו (2.8%), טיילו עד הגיוס (0.8%), המשיכו ללמוד בבית ספר מקצועי (0.3%) או התחתנו ונהיו עקרות בית (0.1%).

חשוב לציין, שרוב הבוגרים לא הסתבכו עם החוק מאז יצאו מכפר הנוער (93.6%). הסיבות להסתבכות עם החוק היו: אלימות (1.8%) וסמים או נפקדות מהצבא (1.6%). כמחצית מאלה שדיווחו כי הסתבכו עם החוק סירבו לפרט את הסיבה. כמו כן, הרוב המוחלט של הבוגרים דיווחו כי לא היו בטיפול גמילה כלשהו ולא הוצע להם טיפול כזה (99.4%). ברוב המקרים לא נמצאו בתחומים אלה הבדלים בין קבוצות המוצא השונות. בהמשך נתאר את מצבם של הבוגרים כיום בתחומים שונים ואת ההבדלים בתחומים אלה בין קבוצות המוצא השונות.

שירות צבאי

רוב הבוגרים שירתו מלא בצבא (80.3%), 8.8% שירתו חלקי, עוד 4.8% התחילו את השירות אך שוחררו על רקע של אי-התאמה, ו-5.5% מהבוגרים לא שירתו כלל. שיעור מתגייסים זה גבוה בהרבה מהנתונים עבור כלל האוכלוסייה היהודית בתקופה הרלוונטית, שהוא כ-78% (Cohen, 2007). נוסף על כך 5.4% מהבוגרים שירתו בשירות לאומי. הסיבות העיקריות לשירות חלקי או לאי-שירות, היו: חוסר התאמה (3.9%), סיבות רפואיות (3.5%) וסיבות משפחתיות ובעיות ת"ש (2.7%). יתר הבוגרים מסבירים זאת בסיבות אחרות הקשורות לגיל או לנישואין (1.2%), לעבר פלילי (0.7%), לעיסוק לימודי או אחר (0.6%) ולסיבות דתיות (0.3%). היו גם בוגרים שסירבו לפרט את הסיבות לאי-שירותם בצבא (1.3%).

שיעור הבנים ששירתו מלא היה גבוה יותר מזה של הבנות (83.9% לעומת 73.5%). לעומת זאת, כמעט כל מי שעשו שירות לאומי היו בנות (13.8%), לעומת פחות מאחוז אחד של הבנים. שיעור הבנות שלא שירתו כלל היה יותר מכפול מזה של הבנים (8.8% לעומת 3.8%). אצל הבנות היו הסיבות הנפוצות לאי-שירות או לשירות חלקי: סיבות רפואיות (31.8%), נישואין (27.3%) או חוסר התאמה (22.7%), בעוד שאצל הבנים היו הסיבות הנפוצות: חוסר התאמה (31.3%), סיבות משפחתיות ובעיות ת"ש (22.9%) וסיבות רפואיות (20.8%).

רוב הבוגרים (78.4%) לא היו נפקדים או עריקים ורובם אף לא היו בכלא צבאי (78.6%), ובכל זאת אחד מכל חמישה בוגרים היה נפקד או עריק במהלך שירותו הצבאי. דרגות השחרור מהצבא של רוב הבוגרים (75.4%) היו סמל או סמ"ר, 10.3% השתחררו בדרגת רבי"ט, והיתר השתחררו טוראים (5.6%), קצינים (2.7%) או נגדים (1.2%). חלק קטן מהבוגרים (4.7%) עדיין משרתים בצבא. במהלך השירות הצבאי עצמו רוב רובם של הבוגרים עלו בדרגה (94.7%). עם זאת, רק כשליש מהבוגרים שירתו כמפקדים (31.1%). כמעט מחצית הבוגרים (45%) רכשו מקצוע במסגרת הצבא.

השוואה בין קבוצות המוצא מעלה ש-85% מיוצאי ברית המועצות, לעומת 78.8% יוצאי אתיופיה ו-73.7% ישראלים, שירתו שירות צבאי מלא. בהתאם, חלקם של הישראלים שעשו שירות לאומי או שירתו שירות חלקי הוא גדול יותר מזה של הקבוצות האחרות. בבדיקת הסיבות לאי-שירות או לשירות חלקי לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות המוצא. עם זאת ראוי לציין, שהיו יוצאי ברית המועצות רבים יותר אשר לא שירתו או שירתו שירות חלקי על רקע של חוסר התאמה; ישראלים רבים יותר אשר לא שירתו או שירתו שירות חלקי על רקע של סיבות רפואיות; יוצאי אתיופיה רבים יותר אשר לא שירתו או שירתו שירות חלקי על רקע של סיבות משפחתיות או בעיות ת"ש.

שיעור העריקים או הנפקדים בזמן השירות הצבאי גדול בהרבה בקרב יוצאי אתיופיה מאשר בקרב בוגרים בקבוצות המוצא האחרות (29.7%, לעומת 18.1% אצל יוצאי ברית המועצות ו-17.5% אצל הישראלים). גם מבין מי שהיו בכלא בזמן השירות הצבאי, גדול שיעור יוצאי אתיופיה מזה של האחרים (30.2%, לעומת 19.5% אצל הישראלים ו-16% אצל יוצאי ברית המועצות). אף על פי שממצא זה אינו קשור ישירות לשהות של הצעירים בכפרי הנוער, יש לתת עליו את הדעת בתהליך המעבר לצבא, ובמיוחד זה של בוגרים יוצאי אתיופיה.

כמו כן, יוצאי ברית המועצות רבים יותר רכשו מקצוע במסגרת הצבא מאשר האחרים (62.6%, לעומת 51.8% יוצאי אתיופיה ו-46.4% ישראלים). נוסף על כך, בוגרים רבים יותר יוצאי ברית המועצות שירתו כמפקדים במסגרת השירות הצבאי מאשר בוגרי נעלי"ה (42.6%, לעומת 25.5% בקרב בוגרי נעלי"ה). לבסוף, חלקם של בוגרי נעלי"ה שרכשו מקצוע במהלך השירות הצבאי נמוך יותר מזה של בוגרים אחרים יוצאי ברית המועצות.

השכלה

ביקשנו לדעת מהו התואר או התעודה האחרונה שרכשו הבוגרים. קצת למעלה מרבע מהבוגרים הם בעלי תעודת בגרות מלאה (27%). נוסף על כך, חלק מן מהבוגרים (14.8%) לומדים כיום באוניברסיטה או במכללה מוכרת, לאחד מכל שמונה בוגרים יש כבר תואר ראשון (8.7%) או תואר הנדסאי או טכנאי (4.6%), ויש אפילו שני בוגרים (0.4%) שסיימו לימודי תואר שני. ניתן להניח שגם לכל אלה תעודת בגרות

מלאה. לפיכך נראה, ששיעור הבוגרים שבידיהם תעודת בגרות מלאה גבוה יותר מהמוצע הארצי לתקופה האמורה (סבירסקי ואטקין, 2003); ל-20.8% מהבוגרים יש רק תעודת בגרות חלקית; יתר הבוגרים הם בעלי תעודה מקצועית כלשהי (11.4%) או תעודה מקצועית מכפר הנוער (2.5%); אחרים לומדים כיום בבית ספר להנדסאים או אחיות (2.4%), למדו במכינה או סיימו לימודי מכינה (2.4%). עם זאת, נמצאו 5% בוגרים אשר סיימו תיכון ללא תעודת בגרות.

שיעור הישראלים אשר סיים תיכון ללא תעודת בגרות היה הגבוה ביותר (9.7%), לעומת 5% יוצאי אתיופיה ו-2% יוצאי ברית המועצות. שיעור הבוגרים אשר סיימו תיכון וקיבלו תעודת בגרות חלקית הוא גבוה יותר בקרב יוצאי אתיופיה (37.3%), לעומת 19.4% אצל הישראלים ו-8.8% אצל יוצאי ברית המועצות). מעניין לציין, שבקרב הבוגרים יוצאי ברית המועצות היה שיעור אלה הלומדים כיום או שכבר סיימו לימודים לקראת תואר ראשון באוניברסיטה או במכללה מוכרת, הגבוה ביותר (40.5%), לעומת 14.2% אצל הישראלים ו-8.7% בקרב יוצאי אתיופיה).

מגורים

לוח 3 מציג את התפלגות התשובות של הבוגרים בתחום המגורים. אחד מכל עשרה בוגרים אמר כי מאז עזב את כפר הנוער היה פרק זמן שבו היה מחוסר מקום מגורים. נתון זה נכון לבוגרים מכל קבוצות המוצא. מרבית הבוגרים שדיווחו כי נותרו ללא מקום מגורים סיפרו כי הדבר היה אחרי היציאה מכפר הנוער או אחרי השחרור מהצבא (5.3% מתוך כלל המדגם), אחרים סיפרו כי מצב זה היה במהלך השירות הצבאי (3.4%) והיתר סירבו לפרט (0.8%). כמו כן, 3.2% מכלל הנבדקים סיפרו כי לא היה להם מקום פחות מחודש, אצל 4% המצב הזה נמשך בין חודש לשנה, ואילו 2.1% מהבוגרים נותרו ללא מקום לגור בו שנה או יותר.

כפי שנראה בלוח, כיום כמעט מחצית מהמרואיינים מתגוררים עם הוריהם ועוד רבע מתגוררים עם בני זוג. שיעור הגרים עם ההורים הוא גבוה יותר בקרב יוצאי אתיופיה. בהתאמה, בקרב יוצאי אתיופיה גם שיעורם של מי שגרים עם בני זוג הוא הנמוך ביותר. השאר מתגוררים לבד, עם שותפים או עם קרובי משפחה. אחרים שוהים במגורים במסגרת הלימודים או העבודה, כמו מעונות סטודנטים (2.4%), או במסגרות אחרות, כגון עם בן הזוג אצל ההורים (0.8%) או לבד עם ילדים (0.7%). רק ארבעה בוגרים ציינו שהם חסרי מקום מגורים קבוע (0.8%).

כמחצית מהבוגרים לא החליפו את מקום מגוריהם בשנתיים האחרונות (49.9%); רבע מהבוגרים (24.5%) החליפו מקום מגורים אחד; היתר החליפו שני מקומות מגורים (15.6%), שלושה עד חמישה מקומות (8.7%), או למעלה מחמישה מקומות מגורים (1%). בודדים אמרו שהחליפו מקומות רבים או סירבו לומר כמה (0.3%). יש לציין, שכשליש מהבוגרים מרוצים מאוד (35.3%) או מרוצים (25.6%) מסביבת

המגורים שלהם היום. היתר די מרוצים (16.3%), אינם מרוצים כל כך (13.7%) או אינם מרוצים (9.1%).

לוח 3: התפלגות מצב המגורים לפי קבוצות מוצא²

סך הכול	יוצאי ברית המועצות	יוצאי אתיופיה	ישראלים	
				עם מי אתה גר היום
45.7	35.0	59.0	45.9	עם ההורים
25.7	34.0	13.7	27.9	עם בן זוג (וילדים, אם יש)
13.3	13.3	9.3	10.5	לבד
9.3	12.3	6.2	8.3	עם שותפים
3.4	2.0	5.6	3.0	עם קרובי משפחה
0.6	0.5	1.2	0.0	אין לי מקום מגורים קבוע
4.0	3.0	4.9	4.6	אחר
				האם היה מצב שבו לא היה לך איפה לגור*
9.6	9.8	10.4	8.2	כן
90.4	90.2	89.6	91.8	לא

*בפריט זה ההבדלים בין הקבוצות לא היו מובהקים סטטיסטית

רכישת מקצוע לאחר היציאה מכפר הנוער

שיעור לא מבוטל של בוגרים רכשו מקצוע מאז שסיימו את כפר הנוער (43.4%). מבין אלה שרכשו מקצוע, כמעט מחציתם רכשו מקצוע המקנה תעודה או המצריך הכשרה ארוכה, או רכשו מקצוע מהפנימייה, כגון מנהל חשבונות או טכנאי (46.9%). כמעט אחד מכל שלושה רכש מקצוע אקדמאי (29.1%), וחלק נוסף רכשו מקצוע המקנה תעודה שהכשרתו קצרה, כגון ברמן או נהג (19.2%). בוגרים מעטים רכשו מקצוע תוך כדי התנסות וללא תעודה (4.5%). מבין אלה שרכשו מקצוע אקדמי, שיעורם של יוצאי ברית המועצות הוא הגבוה ביותר (42.3%), לעומת 18.9% בקרב הישראלים ו-15.3% בקרב יוצאי אתיופיה).

עיסוק עיקרי היום

לוח 4 מציג את התפלגות העיסוק העיקרי של רוב הבוגרים לפי קבוצות מוצא. כפי שנראה, העיסוק העיקרי של רובם היום הוא עבודה. מתוך אלה שעובדים, כ-60% עובדים בעבודה בעלת אופי זמני, כעשירית (11.1%) עובדים בעבודה משמעותית ללא תעודה, עוד 8.7% עובדים בעבודה שדורשת תעודה מקצועית, ויש אחוז קטן מהבוגרים שעיסוקם העיקרי היום הוא עבודה אקדמאית (2.2%).

2 השאלונים מיועדים לבני שני המינים, אך לשם הנוחות הם פונים אל הנשאלים בלשון זכר.

אצל חמישית מכלל הבוגרים העיסוק העיקרי היום הוא לימודים; מתוכם, כמחצית (51%) לומדים במכללה וכשליש נוספים לומדים באוניברסיטה (35.6%). מיעוט נוסף לומד בבית ספר מקצועי (4.8%), משלים בגרות או לומד למבחן הפסיכומטרי (4.1%) או לומד בישיבה (4.5%). יתר הבוגרים השיבו כי עיסוקם העיקרי היום הוא שירות חובה בצבא (2.1%), שירות קבע בצבא (3.7%), עקרת בית (2.2%), ומיעוטם (3.8%) מובטלים. פחות מאחוז אחד מהבוגרים (0.8%), סובלים היום ממחלה או נכות שמונעת מהם לעבוד או ללמוד, ואחוז דומה של בוגרים (0.6%) מגדירים את עצמם כ"בין עיסוקים".

בקרב יוצאי אתיופיה וישראלים רבים יותר העיסוק העיקרי הוא בעבודה מאשר בקרב יוצאי ברית המועצות. אצל שלושה מכל ארבעה מיוצאי אתיופיה העבודה נושאת אופי זמני (לעומת 58.5% מהישראלים ו-45.8% מיוצאי ברית המועצות). בהתאם, שיעורם של יוצאי ברית המועצות בקרב אלה שהעיסוק העיקרי שלהם היום הוא בלימודים גדול יותר. מעניין לציין, שיוצאי אתיופיה רבים יותר עדיין משרתים כיום בשירות חובה (4.3%), לעומת 1.5% יוצאי ברית המועצות ו-0.8% ישראלים; ופחות כאלה שמשרתים בצבא קבע (1.9% יוצאי אתיופיה, לעומת כ-4.5% יוצאי ברית המועצות וישראלים). ייתכן שממצאים אלה משקפים גם את ההבדל בגיל הכניסה והיציאה מכפר הנוער, שהוא מאוחר מעט יותר אצל יוצאי אתיופיה.

לוח 4: התפלגות העיסוק העיקרי היום לפי קבוצות מוצא

סך הכול	יוצאי ברית המועצות	יוצאי אתיופיה	ישראלים	
67.0	58.5	74.4	70.7	עובד
20.0	29.3	11.1	16.5	לומד
7.2	7.8	6.8	5.3	בצבא (בשירות חובה או קבע)
3.6	3.4	4.9	2.3	מובטל
2.2	1.5	3.1	2.3	עקרת בית
1.4	1.5	0.0	3.0	אחר

עבודה והכנסה

אחד התחומים החשובים להשתלבות בחיים עצמאיים קשור לתעסוקה ולקיומם של מקורות הכנסה קבועים ומספקים. לוח 5 מציג את התפלגות התשובות לפי קבוצות מוצא, לשאלות שונות בנושאים של הכנסה ועבודה של הבוגרים.

ניתן לראות שלרוב הבוגרים יש היום הכנסה קבועה. 20 בוגרים, שהם 4.2% מהמשיבים, קיבלו בשנה האחרונה הבטחת הכנסה. רק 7 בוגרים, שהם 1.4% מהמשיבים, קיבלו השנה קצבת נכות. עם זאת, הכנסתם החודשית של רוב הבוגרים נמוכה או נמוכה בהרבה בהשוואה לשכר הממוצע במשק. כעשירית מהבוגרים דיווחו

שהם עובדים בעבודות מזדמנות ולכן לא יכלו להשיב לשאלה זו. כמו כן, היו בוגרים מעטים שסירבו לענות לשאלה. מעניין לציין, שבתחום זה לא נמצאו כל הבדלים מובהקים בין קבוצות המוצא.

אחד מכל עשרה בוגרים דיווח כי מאז שעזב את כפר הנוער, היה שרוי במצב שבו לא היה לו מספיק כסף לקנות אוכל. מצב זה התרחש סביב מעברים: אצל 4.5% מהבוגרים מצב זה התרחש לפני הצבא או במהלכו, ובקרב שיעור דומה (4.6%) המצב התרחש אחרי השחרור מהצבא או במהלך הלימודים האקדמאיים. יתר הבוגרים סיפרו, כי מצב זה התרחש כשהיו בעיות בבית (0.7%), ואצל אחרים הדבר קרה בתקופות שונות, או שהם לא היו מוכנים לפרט (1.4%). אף שגם בתחום זה לא היו הבדלים מובהקים בין קבוצות המוצא, היו יוצאי אתיופיה רבים יותר שדיווחו על מצב כזה.

לוח 5: התפלגות התשובות לשאלות בנושאי הכנסה ועבודה לפי קבוצות מוצא

סך הכול	יוצאי ברית המועצות	יוצאי אתיופיה	ישראלים	
הכנסה				
האם יש לך הכנסה קבועה				
78.5	76.4	78.8	81.7	כן
21.5	23.6	21.3	18.3	לא
בהשוואה לשכר הממוצע במשק, ההכנסה שלך*				
1.2	2.0	0.0	1.6	גבוהה בהרבה מהממוצע
4.3	5.5	1.9	5.4	גבוהה מהממוצע
15.6	15.5	15.8	15.5	דומה לממוצע
40.9	41.5	38.6	42.6	נמוכה מהממוצע
20.1	16.5	24.7	20.2	נמוכה בהרבה מהממוצע
17.8	19.0	18.9	14.7	אחר
האם היה מצב שבו לא היה לך מספיק כסף לקנות אוכל*				
11.6	10.3	16.0	8.3	כן
88.4	89.7	84.0	91.7	לא
עבודה				
האם היה מצב שבו רצית לעבוד ולא עבדת				
34.3	27.9	44.4	31.6	כן
60.9	67.2	51.9	62.4	לא
4.8	4.9	3.7	6.1	לא רלוונטי

האם בשנתיים האחרונות החלפת עבודה				
60.0	53.0	74.1	53.4	כן
40.0	47.0	25.9	46.6	לא
האם בשנתיים האחרונות קיבלת קידום בעבודה				
37.2	44.0	28.7	37.5	כן
62.8	56.0	71.3	62.5	לא
עד כמה אתה מרוצה מההישגים שלך בעבודה				
29.1	21.1	25.9	44.5	מרוצה מאוד
38.0	40.6	41.3	30.3	מרוצה
18.1	25.1	11.9	15.1	די מרוצה
7.8	8.6	8.4	5.9	לא מרוצה כל כך
7.1	4.6	12.6	4.2	לא מרוצה

* בפריט זה ההבדלים בין הקבוצות לא היו מובהקים סטטיסטית

כפי שנראה בלוח 5, רוב הבוגרים הצליחו למצוא עבודה כאשר רצו לעבוד. עבור מיעוטם מצב זה אינו רלוונטי מפני שהם עדיין בצבא (3.7%), לומדים (0.6%) או עקרות בית (0.7%). עם זאת, כשליש מהבוגרים דיווחו על מצב שבו רצו לעבוד, אך לא מצאו עבודה. אצל מרביתם (20.7% מתוך כלל המדגם) מצב זה התרחש לפני הצבא או אחריו, אך אצל בוגרים לא מעטים מצב זה קיים עכשיו או כל הזמן (3.6%). אחרים סיפרו כי מצב זה היה במהלך הלימודים האקדמאיים ולאחריהם (2.8%) או בתקופות אחרות, כמו לפני העבודה הנוכחית (5.8%). אצל 7% מתוך כלל הבוגרים, התקופה שבה רצו לעבוד אך לא הצליחו למצוא עבודה נמשכה מעל חצי שנה, בקרב 18.1% מהבוגרים המצב נמשך בין חודש לחצי שנה, ואצל 7.1% המצב נמשך פחות מחודש.

חלק גדול מהבוגרים החליפו מקומות עבודה בשנתיים האחרונות. רובם החליפו מקום עבודה אחד או שני מקומות עבודה, אך היו גם מעטים שהחליפו חמישה מקומות עבודה ויותר במהלך השנתיים האחרונות. אצל רובם הסיבה העיקרית לשינוי מקום העבודה הייתה רצון לשינוי – שינוי בחיים, כמו מעבר של מקום מגורים (41.7%) או תנאי העבודה והשכר (31.2%); ואולם לא מעט בוגרים החליפו מקום עבודה בשל קושי להתמיד או פיטורין (15.7%) או בשל סיבות הקשורות לאופי העבודה, כמו עבודות מזדמנות (11.4%). כמו כן, כשני שלישים מהבוגרים (62.8%) לא קודמו בעבודה בשנתיים האחרונות. יש לציין, שבוגרים רבים מרוצים (37.8%) או מרוצים מאוד מהישגיהם בעבודה (29%); היתר די מרוצים (18.2%), לא מרוצים כל כך (7.8%) או שאינם מרוצים (7.2%) מהישגיהם בעבודה.

שיעור המדווחים על מצב שבו רצו לעבוד אך לא מצאו עבודה, היה גבוה יותר אצל הבוגרים יוצאי אתיופיה. יוצאי אתיופיה הם גם שהחליפו מקומות עבודה

רבים יותר בשנתיים האחרונות, ולא קיבלו קידום בעבודתם בשנתיים האחרונות. כמו כן, בקרב יוצאי אתיופיה נמצא שיעור הבוגרים הגבוה ביותר שאינם מרוצים מההישגים שלהם בעבודה. ממצאים אלה ניתן ליחס אולי לכך שיוצאי אתיופיה עובדים בעבודות בעלות אופן זמני, שם גם אין מקום לקידום, יותר מאשר קבוצות המוצא האחרות.

מצב בריאותי, פיזי ונפשי

מצבם הבריאותי של רוב הבוגרים בשנה האחרונה היה טוב מאוד (67.6%) או טוב (26.2%). יתר הבוגרים דיווחו כי מצבם הבריאותי היה לא טוב כל כך (5.8%), רע (0.1%) או רע מאוד (0.3%). בהתאם, רוב הבוגרים גם אינם סובלים ממחלה או נכות כלשהי (90.2%). מתוך אלו שדיווחו כי הם סובלים ממחלה או נכות, יש הסובלים מנכות קלה שאינה משפיעה כמעט על חיי היום יום שלהם (2.9%), שיעור דומה סובלים מנכות בינונית שאינה משפיעה כמעט על חייהם או מנכות קלה שמשפיעה על חייהם במקצת (3.4%), והאחרים סובלים מנכות בינונית עד קשה שיש לה השפעה רבה על חייהם (3.3%).

אחד מכל עשרה בוגרים דיווח כי מאז היציאה מכפר הנוער היה במסגרת טיפולית כלשהי (10.4%). מתוך הבוגרים שדיווחו כי היו במסגרת טיפולית, מרביתם היו בטיפול של עובדת סוציאלית במסגרת שירותי הרווחה או שירותים אחרים בקהילה (4.9% מכלל המדגם), אחרים נפגשו עם פסיכולוג או עובדת סוציאלית במסגרת פרטית (3.5%), והיתר היו בטיפול במסגרת הצבא (1.6%). נוסף על כך, שני בוגרים שהיו בטיפול סירבו לפרט (0.4%). בדומה, רוב רובם של הבוגרים לא היו בטיפול במסגרת בריאות הנפש (97%). מהמעטים שהיו בטיפול כזה, שבעה עשו זאת בשל משברי חיים, כמו פרידה מבן הזוג, שלושה נוספים בשל מחלות נפש ודיכאון, והיתר סירבו לפרט. ההבדל המובהק היחיד שנמצא בין קבוצות המוצא השונות היה שיעור גבוה במקצת של יוצאי אתיופיה שהגדירו את מצבם בריאותם בשנה האחרונה טוב מאוד (73.5%), לעומת 71.6% אצל הישראלים ו-60.3% אצל יוצאי ברית המועצות; ובהתאם, שיעור גבוה של יוצאי ברית המועצות אשר הגדירו את מצב בריאותם כלא טוב כל כך (8.3%), לעומת 6% ישראלים ו-2.5% יוצאי אתיופיה).

שיעור גבוה של צעירים (44.1%) חוו מאז היציאה מכפר הנוער אירוע שעורר אצלם לחץ נפשי. אצל כמחציתם האירוע היה מוות של קרוב משפחה או חבר (55.9%); כמעט שליש מהם נפגעו בעצמם בתאונה או באירוע אחר (29.7%); היתר חוו פגיעה של קרוב משפחה או חבר (8.6%) או חוויות אחרות, כמו גירושין (3.7%); מעטים סירבו לפרט מה היה האירוע שעורר לחץ (2%). חשוב לציין שרוב הבוגרים (91.7%) לא הותקפו מעולם פיזית או מינית, ואולם 5.9% דיווחו כי הותקפו פיזית או מינית פעם או פעמיים ועוד 2.4% אמרו שהותקפו יותר מפעמיים. גם בתחום הזה לא נמצאו כל הבדלים מובהקים בין קבוצות המוצא.

מצב משפחתי ויחסים אינטימיים

בהתאם לקבוצת הגיל שלהם, רוב הבוגרים הם רווקים (84.1%). חלק נוסף מהבוגרים נשואים (12.3%), והיתר גרושים (1.5%) או מאורסים (1.7%). יש בוגרים בודדים במצב משפחתי אחר, כמו אם חד-הורית או בתהליכי גירושין (0.4%). אחד מכל עשרה בוגרים הוא כבר הורה לילדים (10.4%) וחלקם הקטן אפילו הורים לשני ילדים. גיל הילדים של הבוגרים נע בין שבועות ספורים לארבע שנים, והחציון הוא שנה. למרבית הבוגרים (62.4%) יש בני זוג. רובם של הבוגרים שלהם בני זוג מרגישים קרובים מאוד (77.9%) או די קרובים (17.4%) לבני זוגם. כמו כן, כשני שלישים מהבוגרים שלהם בני זוג מרוצים מאוד מהיחסים (63.5%) או מרוצים מהיחסים (26.7%); יתר הבוגרים שלהם בני זוג די מרוצים (7.1%), לא מרוצים כל כך (1.9%) או לא מרוצים (0.8%) מהיחסים הזוגיים.

שיעור הרווקים בקרב יוצאי אתיופיה הוא הגבוה ביותר (93%, לעומת 80.5% אצל הישראלים ו-78.9% אצל יוצאי ברית המועצות). בהתאמה, יש נשואים רבים יותר בקרב יוצאי ברית המועצות והישראלים (16.7% ו-15.8%) מאשר בקרב יוצאי אתיופיה (4.3% בלבד). עם זאת, כמחצית מאלה שאין להם בני זוג קבועים הם ישראלים, לעומת כשליש מיוצאי אתיופיה או יוצאי ברית המועצות.

שביעות רצון מקשרים חברתיים ומשעות הפנאי

שאלנו את הבוגרים שאלות אחדות על שביעות רצונם משעות הפנאי שלהם ומהיחסים עם אנשים בסביבתם. מצאנו שרוב הבוגרים מרוצים (32.1%) או מרוצים מאוד (29.5%) מאופן בילוי שעות הפנאי שלהם, ורק מעטים אינם מרוצים (6.1%). יוצאי אתיופיה מדווחים יותר מן האחרים על כך שהם אינם מרוצים כל כך או אינם מרוצים מאופן בילוי שעות הפנאי שלהם (22.2%, לעומת 13.3% אצל יוצאי ברית המועצות ו-12.4% בקרב הישראלים).

התפלגות התשובות באשר לשביעות הרצון של הבוגרים מיחסיהם הבין-אישיים מצביעה על כך, שהקשר עם ההורים ובני משפחה אחרים הוא בדרך כלל טוב. רוב רובם אמרו שהם מרוצים מאוד (58.7%) או מרוצים (21.3%) מהקשר שלהם היום עם הוריהם. בדומה, רוב הבוגרים מרוצים מאוד או מרוצים מהקשר שלהם כעת עם אחיהם. כמו כן, כמחצית מהבוגרים (49%) מרוצים מאוד מהקשרים החברתיים שלהם, ו-34% נוספים מרוצים. יתר הבוגרים די מרוצים (12.3%), אינם מרוצים כל כך (2.7%) או אינם מרוצים (1.3%).

לא נמצאו הבדלים מובהקים בקשר עם ההורים בין קבוצות המוצא השונות, אך יוצאי ברית המועצות מרוצים פחות מהקשר שלהם עם האחים לעומת שתי הקבוצות האחרות. בנוגע לקשרים החברתיים, שיעור הישראלים שאמרו שהם מרוצים מהם מאוד היה גבוה בהרבה מזה של עמיתיהם יוצאי אתיופיה או ברית המועצות (66.2%, לעומת 43.6% ו-42% בהתאמה).

פעילות קהילתית או התנדבותית

רוב הבוגרים (80.4%) אינם מעורבים בפעילות קהילתית או התנדבותית. אלה שמתנדבים עושים זאת במסגרת של ארגונים ועמותות (7.6% מתוך כלל הנבדקים), במסגרת הלימודים, כמו פר"ח (5.8%), במוסדות בקהילה, כמו לשכת הרווחה (3.6%) או במסגרות אחרות (3%). רק שני בוגרים ציינו שהם מתנדבים במסגרת כפר הנוער שבו למדו (0.3%).

תמיכה חברתית

הצגנו בפני הבוגרים סדרה של מצבים שבהם אנשים נעזרים באחרים, וביקשנו מהם להעריך עד כמה להרגשתם יש בסביבתם בתקופה האחרונה אנשים שיכולים לתמוך בהם בכל אחד מן המצבים. התפלגות התשובות לכל הפריטים מופיעה בלוח 6. כפי שניתן לראות, לרוב הבוגרים יש רשת חברתית שיכולה לסייע תמיד או רוב הזמן. עם זאת מצאנו, שיש בין 5–10 אחוזים המדווחים שבתקופה האחרונה יש בסביבתם לעתים רחוקות או שאין אף פעם אנשים שיכולים לעזור להם.

לוח 6: תמיכה חברתית

עד כמה אתה מרגיש שיש בתקופה האחרונה מסביבך מישהו	אף פעם	לעתים רחוקות	לפעמים	רוב הזמן	תמיד
	%	%	%	%	%
שאפשר לבלות יחד אתו	1.2	3.1	9.4	28.7	57.6
שיכול לתת לך עצה בזמן משבר	2.3	4.9	10.5	19.2	63.1
שייקח אותך לרופא	1.3	4.4	5.1	15.7	73.5
שמחבק אותך	4.9	5.9	8.1	17.6	63.5
לעשות ביחד אתו משהו מהנה	1.6	4.4	7.3	25.7	60.9
שאוהב אותך ונותן לך הרגשה שאתה נחוץ	2.5	2.0	6.8	21.4	67.2
שאפשר לספר לו על הדאגות או הפחדים האישיים שלך	3.6	5.6	9.1	19.6	62.1
שילווח לך כסף	2.8	2.7	6.7	20.3	67.5

אף שמצבם של רוב הבוגרים בתחום התמיכה החברתית הוא חיובי, בכל הפריטים היה שיעור הישראליים שענו "תמיד" גבוה יותר, ובדרך כלל גם מובהק מבחינה סטטיסטית, לעומת קבוצות המוצא האחרות. בתחום זה לא נמצאו הבדלים מובהקים בין בוגרי נעליה לבין בוגרים אחרים יוצאי ברית המועצות. בה בעת, בכל אחד מן הפריטים, השיעור של יוצאי אתיופיה שענו "לעתים רחוקות" היה גבוה יותר משל יוצאי קבוצות המוצא האחרות. לפיכך נראה, שליוצאי אתיופיה יש בהווה תמיכה חברתית מועטה מזו של הקבוצות האחרות.

תפיסת הבוגרים את עצמם ואת האופן שבו הם מבצעים דברים

הצגנו בפני הבוגרים סדרת משפטים המתארים כיצד צעירים תופסים את עצמם ואת יכולתם להתמודד עם אתגרים בעתיד. ביקשנו מהם להעריך עד כמה כל משפט מתאר אותם נכונה. התפלגות התשובות לפריטים אלה מוצגת בלוח 7. כפי שנראה בלוח, לרוב הבוגרים תופסים חיובית את עצמם ואת הדרכים שבהן הם פועלים. עם זאת, בין 10%–20% מהצעירים חושבים שרק לפעמים או לעתים רחוקות הם מסתדרים בחיים ויכולים למצוא דרכים לפתור בעיות או אף פעם אינם מצליחים בכך.

לוח 7: תפיסת הבוגרים את עצמם

תמיד	רוב הזמן	לפעמים	לעתים רחוקות	אף פעם	עד כמה אתה
38.1	47.3	10.5	3.5	0.6	חושב שאתה מסתדר די טוב בחיים
41.3	43.4	11.9	2.7	0.6	יכול לחשוב על הרבה דרכים להשיג את הדברים שחשובים לך בחיים
44.0	34.7	14.5	5.4	1.4	מסתדר בחיים באותה מידה כמו צעירים אחרים בגילך
45.9	37.8	10.5	5.1	0.7	כשיש לך בעיה אתה יכול למצוא הרבה דרכים לפתור אותה
48.8	29.3	11.8	5.7	4.4	חושב שדברים שעשית בעבר יעזרו לך בעתיד
41.5	32.5	19.0	6.8	0.2	אפילו במצבים שאחרים רוצים לוותר אתה יודע שאתה יכול למצוא דרכים לפתור את הבעיה

אף על פי שתפיסתם העצמית של רוב הבוגרים בתחום התמיכה החברתית היא חיובית, בכל הפריטים היה שיעור הישראלים שענו "תמיד" גבוה יותר, ובדרך כלל גם מובהק מבחינה סטטיסטית, לעומת קבוצות המוצא האחרות. בה בעת, בכל אחד מן הפריטים, השיעור של יוצאי אתיופיה שענו "לעתים רחוקות" היה גבוה יותר משל יוצאי קבוצת המוצא האחרות. לפיכך נראה, שליוצאי אתיופיה יש תפיסה שלילית יותר של עצמם ושל יכולתם להתמודד עם אתגרים בעתיד לעומת קבוצת המוצא האחרות.

תפיסת העתיד

לסיום, שאלנו את הצעירים סדרת שאלות שבהן ביקשנו מהם להעריך את מידת הסיכויים שבעוד חמש שנים יתרחשו בחייהם מאורעות מסוימים. לוח 5 מציג את התפלגות התשובות לשאלות אלה עבור כלל המדגם. ניתן לראות, שרוב רובם של הצעירים מעריכים שיש סיכויים רבים מאוד או רבים שבעוד חמש שנים תהיה להם משפחה (71%), תהיה להם עבודה טובה (85.5%), ושהם יהיו מסודרים בחיים (82.3%). עם זאת, שיעור הצעירים שסבורים שיש סיכויים רבים מאוד או רבים שבעוד חמש שנים יהיה להם תואר ממוסד להשכלה גבוהה הוא נמוך יותר (58.1%).

לוח 8: סיכויים לעתיד

מה הסיכויים שבעוד חמש שנים	רבים מאוד	רבים	בינוניים	מועטים	כלל לא	לא רלוונטי	לא יודע
תהיה לך משפחה	45.1	25.9	13.0	4.6	2.2	6.9	2.3
תהיה לך עבודה טובה	51.0	34.5	11.0	3.1	0.0	0.0	0.4
יהיה לך תואר במוסד להשכלה גבוהה	41.4	16.7	19.8	7.0	10.1	4.6	0.4
תהיה מסודר בחיים	43.1	39.2	13.7	1.6	1.1	0.2	1.1

בתחום זה ההבדל המובהק היחידי שנמצא בין קבוצות המוצא היה במידת הסיכויים שבעוד חמש שנים הבוגר ישלים תואר במוסד להשכלה גבוהה. יוצאי ברית המועצות מעריכים שהסיכויים שלהם לכך "רבים מאוד" יותר מאשר יוצאי אתיופיה או הישראלים (47.5%, לעומת 38.4% ו-35.7% בהתאמה).

דיון ומסקנות

לימודים, חיי חברה ועבודה הם מעמודי התווך של החינוך הפנימייתי בכפרי הנוער, שבהם מתחנכים כיום עולים חדשים צעירים רבים (בעיקר מברית המועצות ומאתיופיה) וגם בני נוער ישראליים מהשוליים החברתיים והגאוגרפיים. נוכח השינויים שחלו ברבות השנים באוכלוסיית כפרי הנוער (מאש, 2001), מטרת המחקר הכללית הייתה לערוך מעקב אחרי בוגרים של כפרי נוער, ובאופן ספציפי יותר – לתאר כיצד הם תופסים בהווה את השהות בכפר הנוער, את המעבר שלהם מכפר הנוער לחיים עצמאיים ואת מצבם כיום, בשורה של תחומי חיים.

ממצאי המחקר מתבססים על מדגם מייצג של 500 צעירים בוגרי כפרי הנוער. ככלל, הממצאים מצביעים על כך שמרבית הבוגרים מסתכלים לאחור על התקופה שבה היו בכפרי הנוער בצורה חיובית, ושלרובם המעבר מכפר הנוער לא היה קשה. כמו כן, התמונה הראשונית המתקבלת היא שכיום מצבם של רוב רובם הוא טוב. הממצאים תואמים לאלו ממחקרם של בנבנישתי וזעירא (בגיליון זה) המצביעים על כך, שהצעירים בכפרי הנוער מוכנים לחיים עצמאיים במידה רבה יותר מאשר צעירים במסגרת הפנימיות השיקומיות והטיפוליות או צעירים במשפחות אומנה. המחקר הנוכחי מלמד, שבטווח של שלוש-חמש שנים מסיום השהות החוץ-ביתית, רוב הבוגרים של כפרי הנוער גם משתלבים היטב בחברה. עם זאת, כדאי לשים לב לכך שיש קבוצה קטנה של צעירים, שהיקפה כעשרה אחוזים, אשר מצבה טוב פחות מכל הבחינות. במטרה לזהות את הבוגרים הללו ערכנו השוואה בין קבוצות המוצא שלהם. בהמשך נציג סיכום של הממצאים העיקריים בכל תחום שנבדק, ונדון בהבדלים בין קבוצות המוצא השונות.

תפיסת הבוגרים את השהות בכפר הנוער

בסך הכול, לרוב רובם של הבוגרים החוויה של השהות בכפר הנוער הייתה חיובית וכמעט לכל הבוגרים יש זיכרונות טובים ממנה. שיעור אלה שעבורם השהות בכפר הנוער נתפסה כחוויה טובה פחות היה גבוה יותר אצל יוצאי ברית המועצות, ובמיוחד בקרב בוגרי נעלי"ה. התמיכה והיחס של אנשי הצוות בכפר זכורים לטובה הרבה יותר בקרב יוצאי אתיופיה מאשר אצל שתי הקבוצות האחרות. בה בעת, בוגרי נעלי"ה דיווחו על תמיכה מועטה בשיעורים גבוהים פי ארבעה ויותר מאשר בוגרים אחרים יוצאי ברית המועצות.

בראייה לאחור, מרבית הבוגרים מציינים שהמדריכים היו עבורם כתובת בשעת הצורך. עם זאת, בוגרים יוצאי אתיופיה וברית המועצות רבים יותר (ושיעור גבוה אף יותר של בוגרי נעלי"ה לעומת יוצאי ברית המועצות האחרים) דיווחו שקיבלו מהמדריכים רק עזרה מעטה או לא קיבלו עזרה כלל בנושאים שהטרידו אותם, מאשר בוגרים ישראלים. כמו כן, שיעור אלה שציינו שכפר הנוער לא הקנה להם כלים מספיקים להתמודדות בעתיד היה גבוה יותר בקרב יוצאי אתיופיה לעומת הישראלים. אצל יוצאי ברית המועצות, בקרב בוגרי נעלי"ה שיעורם של אלה שציינו שכפר הנוער לא הקנה להם כלים מספיקים היה כפול מזה של אלה שלא היו בנעלי"ה. לפיכך נראה, שהחוויה הזכורה מהשהות בכפר הנוער היא טובה פחות למי שאינם ילידי ישראל, ובמיוחד לצעירי נעלי"ה. תחושות אלה, ובמיוחד של חניכי נעלי"ה, שאין להם בדרך כלל עורף משפחתי בארץ, מרמזות על צרכים המחייבים התייחסות.

המעבר מכפר נוער לחיים בחוץ

נושא נוסף שבו עסק המחקר היה המעבר מכפר הנוער לחיים עצמאיים על כל הכרוך בכך. לרוב הבוגרים המעבר מהחיים בכפר הנוער לחיים עצמאיים אינו זכור כחוויה קשה. עם זאת, לכרבע מהבוגרים המעבר היה קשה באופן כזה או אחר. בהתרשמות ראשונית נראה, שהקבוצה שלה היה המעבר מהחיים בכפר הנוער לחיים בחוץ הקשה ביותר, היא זו של יוצאי אתיופיה, ואילו לקבוצת הישראלים המעבר היה קשה פחות מאשר לאחרים. עם זאת, כאשר הפרדנו בין בוגרי נעלי"ה לבוגרים אחרים יוצאי ברית המועצות, מצאנו ששיעור בוגרי נעלי"ה שלהם היה המעבר מכפר הנוער לחיים בחוץ קשה, דומה מאוד לשיעור בקרב יוצאי אתיופיה.

יוצאי אתיופיה מייחסים את הקושי במעבר לחיים עצמאיים להיעדר המסגרת בעקבות עזיבת כפר הנוער בשיעור כפול, ואף למעלה מזה, של הישראלים ושל יוצאי ברית המועצות. שיעור הבוגרים שבתקופה הראשונה אחרי היציאה מכפר הנוער היה להם רק לעתים רחוקות או לא היה להם אף פעם מישוהו שיכלו לספר לו על עצמם בקרב יוצאי אתיופיה היה יותר מכפול מזה של הישראלים. למרות זאת, יוצאי אתיופיה מעטים יותר נמצאים כיום בקשר עם אנשי הכפר מאשר בוגרים מקבוצות המוצא האחרות. מאחר שמספר לא מבוטל מיוצאי אתיופיה הם ילידי ישראל ולהם

משפחות בארץ, יש להעניק תשומת לב נוספת ומיוחדת לקבוצה זו בזמן המעבר מהחיים בכפר הנוער לחיים בחוץ, כדי להקל עליה את המעבר.

יוצאי ברית המועצות ייחסו את הקושי במעבר למחסור בתנאי חיים בסיסיים, כגון: כסף, דיור ושפה, ואילו ישראלים רבים יותר התקשו בפרידה מכפר הנוער ומהחברים לעומת קבוצות המוצא האחרות. כאשר מפרידים את בוגרי נעלי"ה משאר הבוגרים יוצאי ברית המועצות, נראה שאצל בוגרי נעלי"ה המחסור בתנאי חיים בסיסיים, כגון: כסף, דיור ושפה, היה גדול כמעט פי עשרה לעומת השיעור של הקושי הזה אצל בוגרים אחרים יוצאי ברית המועצות. מגמה הפוכה כמעט הייתה באשר לייחוס הקושי במעבר לפרידה מכפר הנוער והחברים, מגמה שבוגרים יוצאי ברית המועצות דיווחו עליה כמעט פי ארבעה מאשר בוגרי נעלי"ה.

נראה אם כן, שלפחות בנוגע לחוויה הזכורה לבוגרים מהתקופה של המעבר מכפר הנוער לחיים בחוץ, יש לכל אחת מקבוצות המוצא קשיים ברורים: בוגרים יוצאי ברית המועצות, ובעיקר בוגרי נעלי"ה, הדגישו את המחסור במשאבים קונקרטיים לקראת עזיבתם את הכפר, בוגרים יוצאי אתיופיה הדגישו את היעדר התמיכה והמסגרת בתקופת המעבר, ואילו הישראלים ציינו את הפרידה מהסביבה החברתית של כפר הנוער.

מצב הבוגרים אחרי היציאה מכפר הנוער

בשורה רחבה של תחומים שנבדקו, כגון: השכלה, מגורים, תעסוקה, יחסים בין-אישיים, בריאות נפשית ופיזית והתנהגות נורמטיבית, היה מצבם של בוגרי כפרי הנוער טוב בהרבה מזה הידוע בספרות על בוגרים של מסגרות חוץ-ביתיות אחרות (ראו למשל, Courtney & Dworsky, 2006; Pecora et al., 2005). כמו כן נראה, שלרובם יש גם רשת חברתית תומכת, יחסים טובים עם המשפחה וחברים שבהם הם נעזרים בשעת הצורך ואתם הם מבליים את שעות הפנאי. רובם גם צופים שמצבם בעתיד יהיה טוב.

בתחום ההשכלה, שיעור הבוגרים שסיימו 12 שנות לימוד ובידם תעודת בגרות מלאה גבוה מזה של כלל האוכלוסייה היהודית בשנים הרלוונטיות. ניסיון לזהות את הקבוצות החלשות בתחום זה מצביע על כך, ששיעור הישראלים אשר סיים תיכון ללא תעודת בגרות הוא כפול מזה של יוצאי אתיופיה ופי חמישה מזה של יוצאי ברית המועצות. לעומת זאת, שיעור הבוגרים אשר סיימו תיכון וקיבלו תעודת בגרות חלקית בלבד בקרב יוצאי אתיופיה הוא כפול מזה של הישראלים וכמעט פי חמישה מזה של יוצאי ברית המועצות. בה בעת, בקרב הבוגרים יוצאי ברית המועצות, שיעור מקבלי תעודות בגרות ושיעור אלה הלומדים כיום או שכבר סיימו לימודים לקראת תואר ראשון באוניברסיטה או במכללה מוכרת, היה גבוה פי חמישה מזה של יוצאי אתיופיה ופי שלושה מזה של הישראלים.

ניתן לומר, שבכל הנוגע ללימודים, מצבם של יוצאי ברית המועצות טוב בהרבה מזה של שתי הקבוצות האחרות. בחלקו ניתן ליחס את הממצא לכך שבוגרי נעליה מגיעים לכפר הנוער בעיקר כדי ללמוד ולהשלים בגרות, ובחלקו – לכך שיוצאי ברית המועצות מאופיינים במוטיבציה גבוהה ללימודים. מאידך גיסא, נתוני הפתיחה של יוצאי אתיופיה בדרך כלל נמוכים בהרבה מאלה של העולים האחרים, בגלל הבדלים בין-תרבותיים וחוסר השכלה פורמלית של ההורים. ולכן, אף שמצבם של הבוגרים ממוצא אתיופי טוב פחות בהשוואה לקבוצות העולים האחרות, הוא טוב יותר מאשר מצבם של בני העדה בחברה הישראלית (סבר, 2007).

בתחום הגיוס לצבא, מצאנו ששיעור המתגייסים גבוה בהרבה מהנתונים של כלל האוכלוסייה היהודית (Cohen, 2007). ממצא זה מעיד על מוטיבציה רבה שיש לצעירים בכפרי הנוער לצאת מהמסגרת הפנימייתית לחיים בחוץ במסלול המקובל לבני גילם. בתחום זה מצאנו ששיעור הבוגרים שהיו עריקים, נפקדים או שהו בכלא בזמן השירות הצבאי גדול בהרבה בקרב יוצאי אתיופיה מאשר בקרב בוגרים מקבוצות המוצא האחרות. למרות שממצא זה אינו קשור ישירות לשהות של הצעירים בכפרי הנוער, יש לתת עליו את הדעת בתהליך המעבר לצבא, ובמיוחד זה של בוגרים יוצאי אתיופיה.

אחד מכל עשרה בוגרים אמר כי מאז שעזב את כפר הנוער הוא נקלע למצב של חוסר מקום לגור בו. נתון זה נכון לבוגרים מכל קבוצות המוצא. מרבית הבוגרים שדיווחו כי היו ללא מקום מגורים סיפרו כי מצב זה היה בעיקר בנקודות של מעברים: אחרי היציאה מכפר הנוער או אחרי השחרור מהצבא. אף שכפרי נוער רבים מציעים לבוגריהם פתרונות ממוסדים בדרגה זו או אחרת (ראו מסמך מדיניות של שילה וגרופר בגיליון זה), נראה שאין בהם די, וייתכן גם שלא כל הבוגרים מודעים להם או מרגישים נוח להשתמש בהם.

בתחום הכלכלי, אחד מכל עשרה בוגרים דיווח כי מאז שעזב את כפר הנוער, היה שרוי במצב שבו לא היה לו די כסף לקנות אוכל. גם מצב זה התרחש בעיקר סביב מעברים – לפני הצבא או אחרי השחרור מהצבא, וכן במהלך השירות הצבאי או במהלך הלימודים האקדמאיים. לרוב הבוגרים יש היום הכנסה קבועה. ההכנסה של רובם נמוכה בהרבה מהשכר הממוצע במשק, דבר שניתן להניח שנובע מאופי עבודותיהם.

מבחינת התעסוקה, מצבם של יוצאי אתיופיה הוא ללא ספק טוב פחות מזה של בוגרים מקבוצות המוצא האחרות. קשה להם יותר למצוא עבודה, וגם כאשר יש להם מקום עבודה, הוא בדרך כלל אינו קבוע. כך למשל, בשנתיים האחרונות הם שהחליפו מקומות עבודה רבים יותר מן האחרים ולא קיבלו קידום בעבודתם. כמו כן, בקרב יוצאי אתיופיה נמצא שיעור הבוגרים הגבוה ביותר שאינם מרוצים מההישגים שלהם בעבודה. ממצאים אלה ניתן ליחס אולי לכך שיוצאי אתיופיה רבים יותר עובדים בעבודות בעלות אופן זמני מאשר יוצאי ארצות המוצא האחרות, עבודות שבהן גם אין מקום לקידום (וולדה-צדיק, 2007).

התפלגות התשובות באשר לשביעות הרצון של הבוגרים מיחסיהם הבין-אישיים מצביעה על כך, שהקשר עם ההורים ובני משפחה אחרים הוא בדרך כלל טוב. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם ממצאי מחקרם של בנבנישתי וזעירא (בגיליון זה) שבדק את מידת מוכנותם של צעירים בהשמות לחיים עצמאיים, ממצאים שהצביעו על כך שלבוגרים של כפרי נוער יש עורף משפחתי איתן יותר מזה של צעירים במסגרות האחרות.

עם זאת מצאנו, שיש חמישה עד עשרה אחוזים המדווחים שבתקופה האחרונה ישנם בסביבתם לעתים רחוקות או אין אף פעם אנשים שיכולים לעזור להם. בתחום זה נראה, שליוצאי אתיופיה יש בהווה תמיכה חברתית מועטה יותר מאשר לקבוצות האחרות.

מבחינת התפיסה העצמית, לרוב הבוגרים יש ראייה חיובית של עצמם ושל הדרכים שבהן הם פועלים. עם זאת, עשרה עד עשרים אחוז מהצעירים חושבים שרק לפעמים, לעתים רחוקות או אף פעם הם לא יסתדרו בחיים ולא יוכלו למצוא דרכים לפתור בעיות. בתחום זה מצאנו שליוצאי אתיופיה יש תפיסה שלילית יותר של עצמם ושל יכולתם להתמודד עם אתגרים בעתיד לעומת קבוצות המוצא האחרות. הדבר אמור במיוחד על מידת הסיכויים שבעוד חמש שנים הם יוכלו להשלים תואר במוסד להשכלה גבוהה. לפיכך, יש מקום לפתח תכניות התערבות שתחזקנה את יוצאי אתיופיה ותסייענה להם לממש את היכולות שלהם בתחומי חיים שונים.

סיכום

הניסיון לזהות את הקבוצה החלשה יותר בקרב הבוגרים מעלה תמונה מורכבת שיש להמשיך ולחקור אותה. בהתרשמות ראשונית נראה שהסתגלותם של הבוגרים יוצאי אתיופיה לחיים העצמאיים היא טובה פחות משל הקבוצות האחרות. עם זאת, כאשר משווים את מצבם של יוצאי אתיופיה בוגרי הפנימיות למצבם של יוצאי אתיופיה באוכלוסייה הכללית בישראל, ניכר שמצבם של בוגרי כפרי הנוער טוב בהרבה לפחות בכל הנוגע להשכלה (וולדה-צדיק, 2007; סבר, 2007). עם זאת, מצבם של הבוגרים יוצאי אתיופיה הוא בוודאי טוב יותר מזה של בני העדה באוכלוסייה הכללית, דבר שנובע בחלקו מהאפליה הנהוגה בחברה הישראלית כלפי יוצאי אתיופיה באשר הם, הן בתחום הלימודים הגבוהים והן בשוק העבודה (Goldblatt, & Rosenblum, 2007). לפיכך, הממצאים מצביעים אתגר גדול אף יותר בפני מעצבי המדיניות של כפרי הנוער, בפרט בכל האמור להכנתם של יוצאי אתיופיה לחיים עצמאיים בתחומים שונים: בתחום החינוך וההשכלה הגבוהה, בתחום הקניית מיומנויות וכישורי חיים, בתחום הדיור וניהול כספים וכן ביצירת קשרים עם שירותים שאמורים לתמוך בצעירים עם יציאתם לעצמאות, ובפרט עם רשויות הצבא.

יוצאי אתיופיה מתחילים את שהותם בכפר הנוער מנקודת פתיחה טובה פחות משל האחרים. זאת הן בשל הרקע המשפחתי שלהם והן בשל פערים תרבותיים גדולים. בנוגע לישראלים, נראה שיש צורך להמשיך ולבחון בצורה מדוקדקת יותר את מאפייני

הרקע שלהם, למשל: באיזו מידה הם מגיעים מהפריפריה לעומת מרכז הארץ? באיזו מידה הם באים ממשפחות מצוקה או מרקע של הזנחה? איך התבצע תהליך ההשמה שלהם לפנימייה? האם כפר הנוער הוא ההשמה הראשונה שלהם? ועוד. גם בוגרי נעלייה דורשים תשומת לב מיוחדת. ממצאי המחקר מציגים עדויות ראשונות המשוות בין בוגרי התכנית לבוגרים אחרים יוצאי ברית המועצות. במסגרת המחקר הנוכחי לא הייתה אפשרות לבחון היבטים שונים שמתייחסים לקבוצה זו, ולכן יש צורך במחקר נוסף שיתמקד בבוגרי התכנית, כדי להבין את הצרכים המיוחדים שלהם.

עוד סוגיה שדורשת חשיבה ברמת המדיניות, קשורה לאחריות שיש לכפרי הנוער כלפי הצעירים אחרי עזיבתם. ממצאי המחקר מצביעים על כך שהצעירים חווים קשיים בעיקר במצבי מעבר, למשל, מצבים של מחסור בכסף עד כדי רעב או היעדר מקום לינה מתרחשים בעיקר בזמנים של מעברים – במעבר מכפר הנוער לצבא או במעבר מן הצבא לעצמאות. כיום, לכפרי נוער שונים יש מדיניות שונה בנוגע לבוגרים במצבים כאלה. לחלקם (ראו מסמך מדיניות של שילה וגרופר בגיליון זה) יש דירות המשמשות את הבוגרים באופן קבוע, וחלקן מספקות פתרונות אד-הוק במצבי מצוקה. מכאן, נראה שיש צורך לגבש מדיניות ברורה, שתכלול הקצאה תקציבית ואחריות של הגורמים הרלוונטיים בממשלה לספק פתרונות לבוגרי השמות חוץ-ביתיות בקבוצות הגיל שנבדקו במחקר הזה, וגם לצעירים אחרים שבהיעדר עורך משפחתי מתקשים לפלס את דרכם לחיים עצמאיים בחברה.

לסיום, חלק לא מבוטל מהצעירים ציין כי נזקקו להכשרה טובה יותר לחיים עצמאיים, במיוחד בכל הקשור לניהול כספים, להשכלה גבוהה ולשירות הצבאי. אמנם יש קבוצות שהצביעו על צורך רב יותר בתחומים מסוימים מאשר אחרים (למשל, בוגרים יוצאי ברית המועצות זקוקים לסיוע רב הרבה יותר בתחומי ניהול כספים, דיור וכדומה, ולעומתם יוצאי אתיופיה זקוקים לסיוע רב יותר בתחום הלימודים). גם ממצאים אלה מרמזים על הצורך לפתח עוד בתקופת השנות בכפר הנוער התערבויות בתחום של הכנה לחיים עצמאיים.

מקורות

- בן שלמה, נ' (2000). **תפקוד הורי של הורים שהושמו כילדים בסיזור חוץ-ביתי**. עבודת דוקטורט. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- בנבנישתי, ר' וזעירא, ע' (2008). הערכת מידת השליטה של מתבגרים בהשמה חוץ-ביתית במיומנויות חיים וצורכיהם לקראת עזיבתם את המסגרת. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 28, 17–44.
- בנבנישתי, ר' ושיף, מ' (2003). **מחקר מעקב אחר בוגרי "אור שלום" בגילאי 18 ומעלה**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- גולן, מ', שרעבי, ד' וונדר-שוורץ, מ' (2002). **מחקר בוגרים כפר הילדים אס-או-אס "נרדים" ערד**. תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב.

- גולן-קוק, פ' וסבג, ק' (1992). **קליטת בני נוער עולים מאתיופיה בכפרי נוער של עליית הנוער**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- גרופר, ע' (תשס"ה). **הפנימיות החינוכיות: יצירה מקורית במערכת החינוך הישראלית**. תל אביב: המינהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער.
- וולדה-צדיק, א' (2007). **שילוב יוצאי אתיופיה בחינוך ובתעסוקה**. ירושלים: מאירס-גוינט-מכון ברוקדייל.
- וינר, א', ווינר, י' (1990). **ילדים בחסות אנוש: מחקר מעקב ארוך טווח אחרי ילדים במוסדות לגיל הרך**. ירושלים: שוקן.
- כץ, ק' (1988). **אזרחים בוגרי בני-ברית: דו"ח מחקר מעקב אחרי בוגרי בית הילדים "בני ברית"**. עבודת מוסמך. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- ליפשיץ, ח' ונועם, ג' (1998). **קליטתם של בני נוער יוצאי אתיופיה במערכת החינוך: מבט רב ממדי**. ירושלים: מכון ברוקדייל.
- מאש, ג' (2001). **מאפיינים של חניכים הלומדים בפנימיות המינהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער בתשס"א**. דוח מחקר. תל אביב: המינהל לחינוך התיישבותי.
- סבירסקי, ש' ואטקין, א' (2003). **זכאות לתעודת בגרות לפי יישוב 2001–2002**. Available at <http://www.adva.org/UserFiles/File/zakaut%20bagrut%202001-2002.pdf>
- סבר, ר' (2007). **נוער העדה האתיופית בישראל: תמונת מצב**. ירושלים: שתיל.
- קשתי, י', שלסקי, ש' ואריאלי, מ' (2000). **קהילות של נוער: עיונים בחינוך הפנימייתי בישראל**. תל אביב: רמות.
- רופורט, ח', רימור, מ' ומנו ח' (תשמ"ד). **עליית הנוער – הפעולה החינוכית בקרב טעוני טיפוח**. ירושלים: מכון סאלד.
- שילה, י' וגרופר, ע' (2008). **התפתחויות עדכניות במדיניות משרד החינוך בתחום הטיפוח בבוגרי פנימיות חינוכיות בכלל ובחסרי עורף משפחתי בפרט. מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 28, 175–179**.
- שיף, מ' ובנבנישתי, ר' (2004). **מצבם של מתבגרים באומנה ותפיסת מוכנותם לחיים עצמאיים בתום השהות בה: דוח מחקר**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- שלסקי, ש' (2006). **נייר עמדה רעיוני פדגוגי**. תל אביב: המינהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער.
- Barth, R. (1990). On their own: The experiences of youth after foster care. *Child and Adolescent Social Work, 7*(5), 419–440.
- Biehal, N., Clayden, J., Stein, M., & Wade, J. (1994). Leaving care in England: A research perspective. *Children and Youth Services Review, 16*(3–4), 231–254.
- Biehal, N., & Wade, J. (1996). Looking back, looking forward: Care leavers, families and change. *Children and Youth Services Review, 18*(4–5), 425–445.
- Broad, B. (1999). Young people leaving care: Moving towards "joined up" solutions? *Children and Society, 13*, 81–93.

- Bueheler, C., Orme, J. G., Post, J., & Patterson, D. A. (2000). The long-term correlates of family foster care. *Children and Youth Services Review*, 22(8), 595–625.
- Cashmore, J., & Paxman, M. (2006). Wards leaving care: Follow up five years later. *Children Australia*, 31(3), 18–25.
- Cheung, S., & Heath, A. (1994). After care: The education and occupation of adults who have been in care. *Oxford Review of Education*, 20(3), 361–374.
- Clare, M. (2006). Personal reflections on needs and services for young people leaving care: From local to international to national (1996–2005). *Children Australia*, 31(3), 11–17.
- Cohen, S. A. (2007). *The false "crisis" in military recruitment: An IDF red herring*. Tel Aviv: The Begin-Sadat Center for Strategic Studies.
- Collins, M. E. (2001). Transition to adulthood for vulnerable youths: A review of research and implications for policy. *Social Service Review*, 75(2), 271–291.
- Cook, R. J. (1994). Are we helping foster care youth prepare for their future? *Children and Youth Services Review*, 16(3–4), 213–229.
- Courtney, M., & Barth, R. P. (1996). Pathways of older adolescents out of foster care: Implications for independent living services. *Social Work*, 41(1), 75–84.
- Courtney, M., & Dworsky, A. (2006). Early outcomes for young adults transitioning from out-of-home care in the USA. *Child and Family Social Work*, 11(3), 209–219.
- Festinger, T. (1983). *No one ever asked us: A postscript to foster care*. New York: Columbia University Press.
- Goldblatt, H., & Rosenblum, S. (2007). Navigating among worlds: The experience of Ethiopian adolescents in Israel. *Journal of Adolescent Research*, 22(6), 585–611.
- Mallon, G. P. (1998). After care, then where? Outcomes of an independent living programs. *Child Welfare*, 77, 61–78.
- Mason, M., Castrianno, L., M., Kessler, C., Holmstrand, L., Huefner, J., Payne, V., et al. (2003). A comparison of foster care outcomes across four child welfare agencies. *Journal of Family Social Work*, 7, 55–72.
- McDonald, T. P., Allen, R. I., Westerfelt, A., & Piliavin, I. (1996). *Assessing the long-term effects of foster care: A research synthesis*. Washington, DC: CWLA Press.
- McMillen, J. C., & Tucker, J. (1999). The status of older adolescents at exit from out-of-home care. *Child Welfare*, 78(3), 339–360.

- Pecora, P. J., Kessler, R. C., Kirk, J. W., O'Brien, K., Downs, A. C., English, D., et al. (2005). *Improving foster care: Findings from the Northwest Foster Care Alumni Study*. Seattle, WA: Casey Family Programs.
- Reilly, T. (2003). Transition from care: Status and outcomes of youth who age out of foster care. *Child Welfare, 82*, 727–746.
- Scannapieco, M., Schagrin, J., & Scannapieco, T. (1995). Independent living programs: Do they make a difference? *Child and Adolescent Social Work Journal, 12*, 381–389.
- Schiff, M. (2006). Leaving care: Retrospective reports by alumni of Israeli group-homes. *Social Work, 51*, 355–364.
- Schiff, M., & Benbenishty, R. (2006). Functioning of Israeli group-homes alumni: Exploring gender differences and in-care correlates. *Children and Youth Services Review, 28*(2), 133–157.
- Stein, M. (1997). *What works in leaving care?* Ilford, UK: Barnardo's.
- Stein, M. (2006). Research review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work, 11*, 276–279.
- Weiner, A., & Kupermintz, H. (2001). Facing adulthood alone: The long-term impact of family break-up and infant institutions, a longitudinal study. *British Journal of Social Work, 31*(2), 213–234.
- Williams, J., McWilliams, A., Mainieri, T., Pecora, P. J., & LaBelle, K. (2006). Enhancing the validity of foster care follow-up studies. *Child Welfare, 85*, 499–521.

הערכת תפקוד בבגרות של צעירים חסייחי שהות באומנה: תחנות מצב בארצות הברית*

מארק קורטני, שרי טראו ונואל בוסט

תקציר

מאמר זה סוקר ממצאים נבחרים מהגל הראשון של איסוף נתונים ממחקר "הערכה מהמערב התיכון בארה"ב על תפקוד בבגרות של נוער אומנה לשעבר". מטרת המחקר היא לעקוב אחר ההתקדמות של מדגם מייצג של צעירים באומנה במדינות המשתתפות עד גיל 21, תוך התבססות על ראיונות עם הצעירים עצמם. בדוח זה מפורטים הממצאים מהשלב הראשון של המחקר, כשהצעירים היו בני 17 ועדיין בחסות המערכת לרווחת הילד של המדינה. כולם היו במסגרות אומנה במשך שנה לפחות בטרם מלאו להם 17. המדגם כולל ראיונות אישיים או בטלפון עם 732 צעירים. במאמר מתואר מצבם של הצעירים בטרם יצאו להשמה, ובתחומים שונים בזמן ההשמה. בנוסף, נבדקו עמדותיהם לגבי ההשמה עצמה, הקשרים עם העובדת הסוציאלית ועם משפחתם הביולוגית. במספר תחומים המחקר משווה בין מצבם של צעירי האומנה למצבם של צעירים במדגם ארצי נורמטיבי. ממצאי המחקר מצביעים על כך שלצעירים רבים אין עורף משפחתי שעליו הם יכולים להישען. נראה גם, שחוסר היציבות בהשמות, אותו חוו רבים מהצעירים, מביא לקשיים בלימודים. מספר רב של צעירים גם נזקקו לשירותי בריאות הנפש והיו מעורבים בעבריינות. המאמר דן במידת היעילות של השירותים הקיימים לסייע לצעירים ביום בו יאלצו לעזוב את משפחות האומנה ומציע לקובעי המדיניות להביא בחשבון לא רק את הקשיים שיש לצעירים, אלא גם את העוצמה והאופטימיות שיש להם.

מילות מפתח: מעבר לבגרות, צעירים באומנה, שירותים למסיימי אומנה

* תרגום ועריכת לשון: אניטה תמרי

מבוא

מדי שנה עוזבים כ-20,000 מתבגרים את מערכת האומנה בארה"ב ויוצאים לחיים עצמאיים (U.S. General Accounting Office, 1999). כמעט בכל הרשויות מסתיימת השהות באומנה בגיל 18 או מעט אחר כך. במילים אחרות, הם "מגיעים לפרקם" ואינם יכולים עוד להמשיך ולשהות במסגרת האומנה. לפיכך, הם "עומדים ברשות עצמם" בגיל צעיר יחסית בתהליך המעבר לבגרות. המעבר החד אינו נורמטיבי; רוב הצעירים בארה"ב מוסיפים להתגורר בבית או יכולים להסתמך על תמיכתה של משפחת המוצא שלהם גם לאורך שנות העשרים לחייהם (Goldscheider & Schoeni & Ross, 2005; Goldscheider, 1994). מדיניות הרווחה בארה"ב היא גורם חשוב בקביעת העיתוי שבו צעירים יוצאים מחסות המדינה. כיום התקציב הפדרלי לרווחת ילדים מאפשר למדינות תמיכה מוגבלת ביותר לטיפול בצעירים במסגרות אומנה מעבר לגיל 18. לעומת זאת, המימון שנותן הממשל הפדרלי למדינות עבור טיפול והשגחה בילדים שעברו התעללות או הזנחה ובילדים הנמצאים במסגרת חוץ-ביתית עד גיל 18 הוא מהזכויות הבודדות שהותירה הרפורמה במדיניות הרווחה. המדינות בארה"ב זכאיות להחזרים בגין חלק מההוצאות על טיפול חוץ-ביתי בילדים עד גיל 18, כל עוד עומדים ילדים אלה בתנאי הזכאות.¹

כדי לסייע לצעירים היוצאים ממערכת האומנה מפאת גילם, פותחו תכניות למגורים עצמאיים. באופן עקרוני התכניות נועדו לצעירים שקיימת סבירות נמוכה ביותר שיחזרו לבתיהם או שיאומצו – צעירים שמבחינתם שהות במסגרת חוץ-ביתית היא מצב קבוע. בשנת 1985 העניק, בפעם הראשונה "מיזם המגורים העצמאיים" (Independent Living Initiative, Public Law 99-272) מימון פדרלי למדינות לפי סעיף IV-E לחוק הביטוח הלאומי, כדי לסייע למתבגרים בפיתוח מיומנויות הנחוצות למגורים עצמאיים, והמימון אושרר ללא הגבלת זמן ב-1993 (Public Law 103-66). השירותים הבסיסיים שתוארו בחוק כללו תכניות סיוע שנועדו למשוך צעירים הזכאים להם, להעניק להם הכשרה במיומנויות של חיי יומיום, הכשרה וסיוע לתעסוקה, ייעוץ, ניהול מקרה ותכנית כתובה למעבר למגורים עצמאיים. עם זאת, נאסר השימוש במימון פדרלי לדיור ולכלכלה. ב"חוק לתמיכה ביציאה לעצמאות של בוגרי אומנה" (Foster Care Independence Act, FCIA) משנת 1999 תוקן סעיף IV-E ונוצרה תוכנית הידועה בשם: John Chafee Foster Care Independence Program. תוכנית זו מאפשרת למדינות השונות בארה"ב יותר

1 סעיף IV-E בחוק הביטוח הלאומי של ארה"ב מספק מימון פדרלי למדינות כגמול על עלויות הכרוכות בטיפול ובהשגחה על ילדים הזכאים לסיוע על פי החוק. הקריטריונים לזכאות מורכבים מעט, אך שני התנאים העיקריים הם (1) שביט דין לנוער מאשר את השמת הילד בטיפול מחוץ-לבית בגלל התעללות, הזנחה או תלות, (2) שהמשפחה שהילד הוצא מטיפולה הייתה זכאית לתמיכה כלכלית על פי סעיף IV-A לחוק הביטוח הלאומי, התכנית המכונה "עזרה למשפחות עם ילדים תלויים". משמעות התנאי השני היא למעשה שהילד הגיע ממשפחה ענייה, והוא משקף את העובדה שהתכנית הפדרלית לטיפול אומנה התפתחה מתכנית הסיוע הכספי למשפחות מעוטות-הכנסה. מדינות מקבלות גמול הוצאות בערך על מחצית מכל הילדים המטופלים במסגרות חוץ-ביתיות בארה"ב.

מימון וגמישות רבה יותר בתמיכה בצעירים העוברים למגורים עצמאיים. לפי חוק זה המימון לשירותים למגורים עצמאיים הוכפל ל-140 מיליון דולר בשנה. למדינות ניתנה אפשרות להשתמש בסכום של עד 30% מהמימון לדיור ולכלכלה ובכך לסייע לבוגרים צעירים בני 18 עד 21 שיצאו מהאומנה. כמו-כן, התירו למדינות לממן ביטוח בריאות לבוגרי אומנה עד גיל 21.

קובעי מדיניות הרווחה לצעירים בוגרי אומנה מגלים היום עניין רב בשאלה אם צעירים אלה מקבלים שירותים למגורים עצמאיים במהלך ההשמה ובשנים שאחריה, ובשאלה אם שירותים אלה מועילים. למרות זאת, נערכו רק מחקרים ספורים על המעבר לבגרות של צעירים מסיימי אומנה. מהמחקרים המעטים שנעשו נראה כי התוצאות בבגרות הן בכי רע מבחינת קבוצה זו ברוב ההיבטים הקשורים ברווחה (Collins, 2001; Courtney & Hughes-Huering, 2005; McDonald, Allen, Westerfelt, & Piliavin, 1996).

מאמר זה סוקר ממצאים נבחרים מהראשון מבין שלושה גלים של איסוף נתונים ממחקר "הערכה מהמעבר התיכון על תפקוד בבגרות של נוער אומנה לשעבר". מחקר זה הוא הראשון מאז החלת חוק FCIA המציע תמונה מקיפה של מצבם של בני הנוער בעת תהליכי המעבר מאומנה לחיים עצמאיים, סקירה שאפשר שיהיה בה משום סיוע למדינות במאמציהן לעמוד ביעדים של FCIA. אנו מאמינים שממצאי המחקר ראויים לתשומת לבם של קובעי מדיניות ושל מנהלי תכניות.

סקירה כללית של חוקר המעבר התיכון

מחקר המעבר התיכון הוא פרי מאמץ משותף של מרכז צ'אפין הול לילדים באוניברסיטת שיקגו, של מרכז הסקרים של אוניברסיטת ויסקונסין ושל רשויות המדינה לרווחת הילד במדינות אילינוי, איווה וויסקונסין. המחקר עוקב אחר ההתקדמות של מדגם מייצג של צעירים באומנה במדינות המשתתפות עד גיל 21, תוך התבססות על ראיונות עם הצעירים עצמם. לכל הצעירים מלאו 17 בעת ששהו במסגרת חוץ-ביתית בגלל התעללות או הזנחה, וכולם היו במסגרות אומנה במשך שנה לפחות בטרם מלאו להם 17. בדוח זה מפורטים הממצאים מהשלב הראשון של המחקר, כשהצעירים היו בני 17 ועדיין בחסות המערכת לרווחת הילד של המדינה. בדוחות הבאים נסקור מידע מראיונות אישיים עם צעירים בהגיעם לגיל 19 ולגיל 21. הראיונות נערכו בין מאי 2002 למרץ 2003. מתוך 767 מתבגרים שאותרו לצורך המחקר, 732 הסכימו להשתתף בו והשלימו ריאיון אישי או טלפוני – שיעור השתתפות של 95.4%.

חאפיינים דמוגרפיים ומשפחות מוצא

מתוך 732 הצעירים שהשתתפו במחקר מספר הצעירים שהשתתפו בו היה שווה כמעט למספר הצעירות המשתתפות. כמעט 60% מהמשיבים היו בגיל 17. הרוב היו ממוצא אפרו-אמריקני (57.3%), כמעט שליש היו לבנים (31.0%), ו-8.7% (67 נשאלים) הזדהו כלטיניים (Hispanic) במוצאם.

לוח 1 מתאר את האנשים אתם התגוררו הצעירים ממש לפני ההשמה למסגרת חוץ-ביתית. ניתן לראות שרוב הצעירים התגוררו עם הורה ביולוגי אחד לפחות, ברוב רובם של המקרים עם האם. בניגוד לכך, רק מעט יותר מרבע דיווחו כי התגוררו עם אב ביולוגי ואחוז גבוה במעט דיווחו כי התגוררו עם סבים; 65% דיווחו על נוכחות אחאים בבית.

לוח 1: אנשים שהתגוררו בבית על סף ההשמה למסגרת חוץ-ביתית (N=732)

%	N	
81.4	595	אם/אב ביולוגיים
75.5	553	אם ביולוגית
27.5	201	אב ביולוגי
1.6	12	אם או אב מאמצים
1.5	11	אם מאמצת
.8	6	אב מאמץ
5.6	41	אם או אב חורגים
2.0	15	אם חורגת
9.6	70	אב חורג
31.1	228	סבא או סבתא
29.2	214	סבתא
10.0	73	סבא
26.6	195	קרובים בוגרים אחרים
15.7	115	בוגרים שאינם קרובים
64.9	475	אחאים ביולוגיים (כולל אחאים למחצה)
12.6	92	ילדים שאינם קרובים (כולל אחאים חורגים)

לוח 2 מתאר אפשרויות שונות למי שהיו המטפל העיקרי בביתם של הצעירים בטרם יצאו לסידור חוץ-ביתי. לגבי כל אפשרות התבקשו הצעירים לציין האם מטפל זה נכח בביתם. נציין, שמרבית הנתונים החסרים בטבלה זו נובעים מכך שהצעיר לא ענה לשאלה זו כיוון שבני משפחה אלה לא גרו בבית.

לוח 2: המטפל העיקרי בצעיר/ה על סף ההשמה למסגרת חוץ-ביתית (N=732)

בן המשפחה		נמצא		ערך חסר*	
		%	N	%	N
אם ביולוגית		70.8	518	24.9	182
אב ביולוגי		24.7	181	72.5	531
אם מאמצת		1.5	11	98.5	721
אב מאמץ		0.3	2	99.2	726
אם חורגת		1.1	8	98.0	717
אב חורג		6.4	47	90.4	662
סבא		27.9	204	70.8	518
סבתא		8.3	61	90.0	659
קרובים בוגרים אחרים		22.5	165	73.4	537
בוגרים שאינם קרובים		8.6	63	84.3	617
אחאים ביולוגיים (כוללים אחאים למחצה אך לא חורגים)		8.3	61	35.1	257
ילדים שאינם קרובים (כולל אחאים חורגים)		0.8	6	87.4	640

* כמעט כל הערכים החסרים נובעים מכך שהצעיר/ה לא הגיבו לשאלה שכן בן משפחה זה לא התגורר בבית הצעיר.

מהנתונים בלוח 2 עולה, שכאשר הורה ביולוגי נוכח בבית, הרי שבדרך כלל הורה זה הוא המטפל העיקרי. לדוגמה, 93.6% מבין 553 צעירים שדיווחו כי התגוררו עם אמם הורתם זיהו אותה גם כמטפלת העיקרית. נוכחות קרובים ומעמדם כמטפלים בבתיים של צעירים באומנה תואמת את הנתונים בספרות, ומכאן המסקנה כי מספר המשפחות המורכבות מבני המשפחה המורחבת גדול יותר, וכי יש נוכחות פעילה של בני המשפחה המורחבת בחיי המשפחה של הרבה נערים בני קבוצות המיעוט.

בלוח 3 רואים את מספרם הכולל של אחאים לצד מספר אחאים הנמצאים באומנה או ששהו באומנה. שיעור האחיים דומה לשיעור האחיות ובערך ארבע חמישיות דיווחו כי יש להם אחאי בטיפול חוץ-ביתי.

לוח 3: מספר אחאים* של הצעיר / אחאים באומנה (N=732)

מספר אחאים באומנה		מספר כולל של אחאים		
%	N	%	N	
אחים (כולל אחים למחצה ואחים חורגים)				
25.7	155	11.2	81	0
32.8	198	23.5	170	1
21.6	130	25.8	186	2
19.9	120	39.5	285	3+
—	130	—	10	חסר
אחיות (כולל אחיות למחצה ואחיות חורגות)				
23.7	143	13.2	95	0
32.1	194	23.3	168	1
22.4	135	24.5	177	2
21.9	132	39.0	281	3+
—	129	—	11	חסר

*האחוזים מתייחסים לאותם צעירים שדיווחו על אחאי אחד לפחות בהשמה.

הצעירים אף דווחו על בעיות שהוריהם או אחרים שטיפלו בהם סבלו מהן, בטרם נכנסו הצעירים לאומנה. סוגי הבעיות שזוהו כבעיות השכיחות ביותר בקרב מטפלים הם: התמכרות לסמים (42.6%), ליקויים בכישורי הורות (38.5%), התמכרות לאלכוהול (35.1%), עבר פלילי (24.0%) התעללות מצד בן זוג (23.5%), ובריאות נפש (19%).

היסטוריה של התעללות והזנחה

"שאלון ניסיון חיים" (Rose, Abramson, & Kaupie, 2000) נועד להעריך היסטוריה אישית של התעללות גופנית, רגשית ומינית שגרמו לנשאל בני גילו ומבוגרים. כלי זה הוא פיתוח והתאמה של Cicchetti's Child Maltreatment Interview והוא נועד לאמוד טווח רחב של אירועים ספציפיים בהשוואה לאומדנים כוללניים של התעללות. בשאלון זה השאלות ממוקדות בעיקר באופנים שבהם מטפלים הזניחו את הצעירים או התעללו בהם גופנית. לכך הוספנו שתי שאלות ובהן ביקשנו מהנשאל לציין אם נגעו בו/בה באופן מיני בניגוד לרצונו/ לרצונה או אם אנסו אותו/ אותה

בשלב כלשהו בעבר. תשובות הצעירים קובצו לשלושה סוגים עיקריים של התנהגות פוגענית: הזנחה (59.0%), התעללות גופנית (35.4%) והתעללות מינית (28.7%).

מצב הצעירים בזמן השהות במסגרת חוץ-ביתית

שאלות בדבר מצבם בזמן השהות במסגרת החוץ-ביתית נלקחו ממחקר קודם על צעירים מסיימי שהות באומנה בוויסקונסין (Courtney, Piliavin, Grogan- Kaylor, & Nesmith, 2001). יותר משליש הצעירים שהו אצל משפחה אומנת (35.8%), ומעט פחות היו באומנה אצל קרובי משפחה (30.5%). שאר הצעירים ציינו שהיו בפנימייה (18.1%) או בסידורים של מגורים עצמאיים (8.6%). חמישה אחוזים בקירוב כבר בגרו את מסגרת האומנה בעת הריאיון.

לוח 4 מתאר את האנשים שהצעירים דיווחו כי גם הם מתגוררים במקום מגוריהם הנוכחי. מהלוח ניתן לראות כי יותר צעירים דיווחו על נוכחות סדירה של אם אומנת מנוכחות סדירה של אב אומן. מבין הצעירים עם אחאים בטיפול, 23.6% דיווחו על מגורים בחברת אח אחד לפחות, אך רק 5.1% דיווחו כי הם מתגוררים עם כל אחאיהם הביולוגיים בביתם הנוכחי. שתי חמישיות מהצעירים דיווחו כי אחד או יותר מהילדים של המטפל הנוכחי בהם מתגוררים בבית, ומעט יותר דיווחו על נוכחות של ילדי אומנה אחרים שאינם קרובי משפחתם. קרובי משפחה אחרים שהתגוררו על פי רוב גם הם בביתם הנוכחי של צעירים היו דודים, דודות וקרובים אחרים.

לוח 4: אנשים המתגוררים בדרך כלל בבית המגורים הנוכחי של הצעיר (N=732)

%	N	
3.3	24	גר לבד
35.0	256	אם אומנת
21.3	156	אב אומן
23.6	173	אח/ות ביולוגי אחד
5.1	37	כל האחים הביולוגיים
11.1	81	סבתא
3.6	26	סבא
14.9	109	דודה/דוד
14.9	109	קרובים אחרים
40.0	293	ילדים של המטפלים הנוכחיים
42.5	311	ילדים אומנים אחרים שאינם קרובים
19.1	140	אחרים

שאלנו את הצעירים על מספר ההשמות הקודמות שהיו להם לפני כניסתם למסגרת האומנה הנוכחית. בקרב צעירים ששהו עם משפחה אומנת, רבע דיווחו על השמה אחת בלבד ואילו יותר משתי חמישיות התנסו בארבע השמות או יותר. רק 22 צעירים דיווחו כי מעולם לא נמסרו למשפחת אומנה. כשני שלישים מכל המשיבים התגוררו לפחות באחד מהשלושה הבאים: אומנה קבוצתית, מעון משפחתי או פנימייה. פחות מרבע מהמשיבים מדווחים על השמה אחת בלבד וכ-14% חוו ארבע השמות או יותר.

שאלנו את הצעירים שאלות נוספות על חוסר יציבות בסידורי המגורים בתקופת שהותם במסגרת החוץ-ביתית. בכמה מקרים צעירים חוו כניסה מחדש להשמה, כלומר הם חזרו למשפחתם הביולוגית ולאחר זמן יצאו שוב להשמה חוץ-ביתית נוספת. יותר מחמישית מהצעירים שהשתתפו בסקר דיווחו על כניסה מחדש להשמה ושליש מאלה עשו כך יותר מפעם אחת. שאלנו את הצעירים גם אם ברחו מהמסגרת אי פעם ללילה אחד לפחות וכמה פעמים עשו זאת. כמעט חצי מהם דיווחו כי ברחו מהמסגרת החוץ-ביתית, וכמעט שני שלישים מצעירים שברחו, עשו כך בהרבה הזדמנויות. למעשה יותר מ-17% מהקבוצה כולה ברחו חמש פעמים או יותר.

שאלנו את הצעירים על מחשבותיהם וחוויותיהם בנושא אימוץ. יותר מרבע (197 משיבים) מדווחים כי בשלב כלשהו הם רצו שיאמצו אותם, ומספר זהה שהו בעבר במסגרת שבה הייתה התכנית שהוריהם האומנים יאמצו אותם. פחות מעשירית מהצעירים (70 במספר) התגוררו בעת הריאיון בסביבה שבה היה בתכנון אימוץ ורק 55 צעירים אומצו קודם לכן.

עמדות בנושא השמה חוץ-ביתית

את השאלות בדבר עמדות בנושא אומנה התאמנו מתוך עבודתה של פסטינגר (Festinger, 1983). פסטינגר ראינה 277 בוגרים צעירים בגיל 22–25 שהיו במערכת האומנה של ניו יורק במשך חמש שנים לפחות, וסיימו השמה זו כשהיו בני 18–21. שאלנו את המשיבים למידת הסכמתם לסדרה של היגדים שנועדו לפרט את עמדותיהם בנושא טיפול חוץ-ביתי. התגובות האפשריות היו על גבי סולם בן 7 דרגות: 1="מסכים במידה רבה מאד ועד 7="לא מסכים בכלל".

יותר ממחצית המשיבים הסכימו במידה כזו או אחרת כי הם "בני מזל" שהושמו במסגרת חוץ-ביתית. כשלוש חמישיות הסכימו במידה כזו או אחרת עם הטענה כי באופן כללי הם מרוצים מהמסגרת החוץ-ביתית בה שהו, וכמעט ארבעה מכל חמישה הסכימו במידה כזו או אחרת עם האמירה כי "הורים אומנים היו לי לעזרי". כ-57% מהמשיבים הסכימו במידה כזו או אחרת עם הטענה שעובדים סוציאליים עזרו להם.

קשר עם העובדת הסוציאלית

שאלנו את הצעירים גם על מספר הקשרים שלהם עם עובדים סוציאליים במשך השנים. הם דיווחו על 16 פגישות פנים אל פנים עם העובדת הסוציאלית במוצע

במשך שנה. החציון היה 12 פגישות (כלומר בערך אחת לחודש). רבע מהצעירים פגשו את העובדת הסוציאלית חמש פעמים או פחות במשך השנה, ואילו רבע פגשו אותה 20 פעמים או יותר במשך השנה. בנוסף לכך, הצעירים מדווחים על 15 שיחות טלפון בממוצע עם העובדת הסוציאלית במשך השנה החולפת, עם חציון של שש שיחות. רבע מהצעירים שוחחו עם העובדת פעמיים או פחות במהלך השנה החולפת ואילו רבע מהם שוחחו עם העובדת הסוציאלית 20 פעם לפחות בתקופה זו. למרות שבממוצע הצעירים נמצאים בקשר סדיר פחות או יותר עם העובדים הסוציאליים, מיעוט לא מבוטל מדווח על קשר מוגבל ביותר.

יחסים עם משפחת המוצא ועם משפחת האומנה

לוח 5 מראה האם הצעירים ביקרו קרוב משפחה בשנה החולפת. החציון מתאר את מספר הביקורים בקרב המדווחים על ביקור אחד לפחות. באופן כללי, הביקורים הסדירים ביותר היו ביקורים עם אמהות ביולוגיות ואחאים. שאלנו את הצעירים גם על המידה שבה היו מרוצים מביקורי קרובים של הורים ואחאים. לגבי ביקורים של ההורים הביולוגיים 44.8% דיווחו כי לא היו מספיק ביקורים, ועוד 49.1% אמרו שהיו מספיק ביקורים. לגבי ביקורי אחאים 51.5% דיווחו על מעט מדי ביקורים ועוד 40.9% אמרו שהיו מספיק ביקורים. השאר דיווחו כי ראו קרובים לעתים קרובות מדי.

לוח 5. ביקורים אצל קרובי משפחה (לפחות פעם אחת) בשנה החולפת (N=732)

	ביקר/ה בשנה החולפת	
	%	חציון N
אם ביולוגית	15.0	51.8
אב ביולוגי	10.0	26.0
אם חורגת	8.0	5.9
אב חורג	12.5	7.7
סבים	12.0	41.3
אחאים	24.0	65.8

בדרך כלל מזהים הצעירים מספר מערכות יחסים שבהן הם חשים קרבה עזה. וכך למשל, שלוש חמישיות מהצעירים מדווחים כי הם חשים קרובים מאוד למשפחת האומנה הנוכחית שלהם ויותר משני שלישים מדווחים כי הם חשים קרבה עזה לקרובי משפחה שהם מתגוררים איתם כיום. כמעט שני שלישים מהצעירים המשיבים דיווחו על תחושה של קרבה עזה או על תחושת קרבה כלשהי לאמותיהם הביולוגיות, ואילו אחוז דומה מדווחים כי הם אינם חשים קרבה עזה או שאינם חשים קרבה

כלשהי לאבות הביולוגיים שלהם. יותר משתי חמישיות מהצעירים דיווחו כי הם חשים קרבה עזה לסבים ושני שלישים דיווחו כי הם חשים קרבה עזה לאחאים.

תמיכה חברתית

"שאלון התמיכה החברתית" (Sherbourne & Stewart, 1991) הוא כלי קצר ורב-ממדים על תמיכה חברתית, שפותח במסגרת מחקר דו-שנתי על מטופלים עם מחלות כרוניות (MOS). השאלון נבנה כך שיהיה מקיף מבחינת מגוון ממדים של תמיכה חברתית, והוא נועד לשימוש ברפואה מעשית ובמחקר, בהערכה של מדיניות בריאות ובסקרים של האוכלוסייה הכללית. השאלון מותאם לבני 14 ומעלה. ה-MOS מורכב מארבעה סולמות לסוגים שונים של תמיכה: רגשית/יידוע, תמיכה מוחשית, הרעפת חיבה, ויחסי גומלין חברתיים חיוביים. **בתמיכה רגשית/יידוע** הכוונה לביטוי של השפעה לחיוב, הבנה מתוך אמפתיה ועידוד להבעת רגשות. מדד זה משמש גם להערכת מתן עצות, מידע, הדרכה או משוב; **תמיכה מוחשית** משמעה סיוע חומרי או עזרה בהתנהלות; **בהרעפת חיבה** הכוונה לביטויי אהבה וחיבה; **ביחסי גומלין חברתיים** חיוביים הכוונה לזמינות של אנשים אחרים שאיתם הצעיר יכול לעסוק בפעילות מהנה. הצעירים התבקשו לציין על גבי סולם ובו חמש דרגות, באיזו תדירות כל סוג של תמיכה היה בהישג ידם (1=אף פעם; 2=בחלק קטן מן הזמן; 3=בחלק מהזמן; 4=ברוב הזמן; 5=כל הזמן). נציין, שלסולם הכללי ולכל אחד מן הסולמות הייתה מהימנות פנימית טובה (אלפא של קרונבאך 0.8 או יותר). מהנתונים נראה שצעירים באומנה באופן כללי מדווחים כי מקבלים תמיכה חברתית בחלק מהזמן או ברוב הזמן (ציון ממוצע של כל הפריטים 3.93). לוח 6 מתאר את התמיכה החברתית שיש לצעירי באומנה בכל אחד מארבעה התחומים של ה-MOS.

לוח 6: תמיכה חברתית* לפי MOS (N=732)

ס"ת	ממוצע	תמיכה רגשית/יידוע
1.18	3.95	מישהו שיקשיב לך
1.18	4.02	מישהו שאפשר לבטוח בו/בה
1.45	3.57	מישהו שיחלוק/תחלוק את דאגותיך
1.25	3.84	מישהו שיבין/תבין את הבעיות שלך
1.17	3.99	מישהו שיעץ/תייעץ לך בתבונה
1.07	4.04	מישהו שייתן/תיתן לך מידע
1.26	3.79	מישהו שייתן/תיתן לך מידע שבאמת רצוי לך
1.23	3.92	מישהו שאפשר לפנות אליו/אליה להצעות
1.22	3.89	ציון כולל

תמיכה מוחשית		
1.36	3.61	מישהו לטפל בך בעת מחלה
1.16	4.15	מישהו "להסתלבט" אתו
1.08	4.15	מישהו לעשות משהו "כיף" אתו
1.15	3.67	מישהו שיעזור במקרה שתחלה
1.19	3.9	ציון כולל
יחסי גומלין חיוביים		
1.03	4.23	מישהו לכיף אתו
1.36	3.73	מישהו להסתלבט אתו
1.45	3.95	מישהו שישכיח לך את הצרות שלך
1.28	3.97	ציון כולל
הרעפת חיבה		
1.22	4.15	מישהו שמפגין אהבה וחיבה כלפיך
1.41	3.81	מישהו שמחבק אותך
1.21	4.12	מישהו שאוהב אותך ונותן לך להרגיש רצוי/ה
1.28	4.03	ציון כולל

* מקדם אלפא: .80. או יותר לסולם הכולל ולכל תת הסולמות.

עזרה לקראת יציאה לחיים עצמאיים

במהלך הריאיון שאלנו את הצעירים האם קיבלו עזרה בתחום רכישת השכלה או הכשרה בנושאים כמו ניהול כספים, הכנת מזון, בריאות אישית והיגיינה, וכן אם קיבלו עזרה במציאת מגורים, תחבורה ותעסוקה. לוח 7 מציג את שיעור הצעירים שדיווחו כי קיבלו שירות אחד לפחות בנושא נתון. כפי שניתן לראות, אפילו ברמת הכללה כזאת, בין שליש לחצי מהצעירים לא קיבלו כל שירות בתחום שירות נתון. יותר מכך, למעלה משליש מהצעירים (268 שהם 37.4%) דיווחו כי לא קיבלו סיוע מסוג כלשהו שרצו לקבל כהכנה לחיים עצמאיים.

לוח 7: עזרה לקראת יציאה לחיים עצמאיים (N=732)

%	N	
59.6	436	תמיכה בלימודים
67.5	495	תמיכה בעבודה / תמיכה תעסוקתית
56.2	412	שירותי תקצוב וניהול כספים
51.7	379	שירותי דיור
68.9	505	שירותי חינוך לבריאות
46.1	338	שירותים לקידום נוער

בריאות הנפש ושירותי בריאות הנפש

לאיסוף של נתוני אבחון על בריאות הנפש השתמשנו בריאיון Composite International Diagnostic Interview (CIDI; World Health Organization, 1998). ריאיון זה, שנבנה לשימושם של מראיינים שאינם מומחים קליניים, הוא כלי מובנה מאוד המאפשר אבחון פסיכיאטרי לאורך החיים וכן אבחון פסיכיאטרי עדכני בהתאם להגדרות ולאמות המידה של Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition (DSM-IV). במחקר זה השתמשנו במספר תחומים של הערכה: דיכאון עמוק, הפרעת פאניקה, בעת חברה (social phobia), הפרעת חרדה מפושטת, הפרעת דחק פוסט-טראומטית, צריכת אלכוהול מופרזת, תלות באלכוהול, שימוש בסמים ופיתוח תלות בהם. לאיסוף נתוני בסיס השתמשנו בגרסה של CIDI לאבחון לאורך חיי האדם. מתוך 732 הצעירים אצל 230 (31.4%) מהמשיבים נמצא שהם סובלים מהפרעה נפשית או התנהגותית אחת או יותר. Post Traumatic Stress Disorder (PTSD) שנמצא אצל 16.1%, התמכרות לאלכוהול (14.0%), התמכרות לסמים (7.3%), ודיכאון (2.9%).

בדקנו גם כמה צעירים קיבלו שירותים לבריאות הנפש בשנה שקדמה לריאיון. יותר משליש קיבלו ייעוץ מסוג כלשהו (36.6%), 22.8% השתמשו בתרופת מרשם לטיפול בבעיה פסיכולוגית או פסיכיאטרית, 13.7% השתתפו בתכניות גמילה כלשהן, ו-7% שהו לילה אחד לפחות בבית חולים פסיכיאטרי בשנה שחלפה. אופטימיות של הצעירים בעניין עתידם היא סימן נוסף למצב בריאות הנפש שלהם. רוב רובם של הצעירים במדגם דיווחו כי הם "אופטימיים למדי" או "אופטימיים מאוד" בעניין עתידם. עם זאת, כמעט 10% מציינים שהם "לא כל כך אופטימיים" או "כלל לא אופטימיים" לגבי עתידם.

מצב בריאות וזמינות של שירותי בריאות

את השאלות על מצב הבריאות של צעירי אומנה ועל התנהגותם בנושאי בריאות שאבנו מתוך: National Longitudinal Study of Adolescent Health (Add Health). זהו מחקר אורך כלל-ארצי שנערך בארה"ב על חיי מתבגרים בהקשרים רבים, ועל אופן השפעתם של אלה על בריאות ועל התנהגות בנושאים הקשורים בבריאות (Resnick, Bearman & Blum, 1997). במחקר ה-Add Health השתתפו תלמידים מכיתות ז עד יב, והיו בו שלושה גלים של איסוף נתונים. במחקר נכללו שאלונים המבוססים על בית הספר וגם על הבית. בדוח זה השוינו ממצאים על מצב הבריאות של נוער אומנה עם ממצאים מהגל הראשון של ה-Add Health עבור מדגם של נוער בגיל 17–18. בסך הכל, הדיווחים של הצעירים בשתי הקבוצות דומים בנושאי בריאות כללית ובנושא התדירות שבה בעיות בריאות משבשות את שגרת יומם וגורמות להיעדרות מבית הספר או הימנעות מפעילות חברתית או פעילות של שעות הפנאי. אולם, בממצאים על חבלות מהתקופה האחרונה נראה כי צעירי האומנה מדווחים על חבלות חמורות מעט יותר מעמיתיהם.

לוח 8 משווה בין קבלת שירותי בריאות שצעירי האומנה דיווחו עליה לבין הנורמה הארצית של Add Health. כפי שניתן לראות בלוח, יותר מ-80% מהמתבגרים באומנה שסקרנו מדווחים כי עברו בדיקה גופנית שגרתית ב-12 החודשים האחרונים ו-36.5% דיווחו כי קיבלו ייעוץ רגשי או פסיכולוגי. כמעט רבע מהמדגם נבדקו לגילוי מחלות מין/אייידס או קיבלו טיפול במחלות אלה, ושיעור קטן יותר מביניהם דיווחו על כך שהזניחו טיפול רפואי חיוני. צעירים בהשמה היו בסבירות גבוהה בהרבה לקבלת ייעוץ רגשי או פסיכולוגי לעומת המדגם הארצי, וכך גם בנושא שירותים לתכנון משפחה וייעוץ שימוש בחומרים אסורים. באופן דומה, כמעט רבע מצעירי האומנה מדווחים כי עברו בדיקות לגילוי מחלות מין או קיבלו טיפול בגלל מחלות אלה, יותר מפי ארבעה מהשיעור שדווח עליו במדגם הארצי.

לוח 8: שימוש בשירותי בריאות – השוואה בין צעירי אומנה למדגם Add Health (N=732)

Add Health	המחקר הנוכחי		
	%	N	
80.0	84.3	614	בדיקה גופנית שגרתית בשנה האחרונה
13.0	36.5	267	קיבל/ה ייעוץ פסיכולוגי או רגשי
66.7	71.4	516	בדיקת שיניים שגרתית בשנה האחרונה
18.7	21.3	155	לא קיבלו טיפול רפואי שחשבו שהיה נחוץ להם
6.0	24.1	176	נבדקו או טופלו למחלת מין
6.0	14.9	108	קיבלו שירותי ייעוץ לתכנון משפחה
N/A	22.8	162	קיבלו תרופות לבעיות רגשיות
2.5	13.7	100	קיבלו ייעוץ לשימוש בסמים בשנה האחרונה
N/A	7.1	52	היו בבית חולים פסיכיאטרי בשנה האחרונה

במדגם של נוער האומנה שאלנו צעירות גם על היסטוריה של הריונות והשווינו את תשובותיהן למדגם הארצי של Add Health. כשליש מצעירות האומנה דיווחו שהיו בהיריון (לעומת 18.9% במדגם הארצי), וביותר משני שלישים מהדיווחים הללו ההריונות היו לא רצויים. בקרב נערות האומנה הסיכוי להרות ולהמשיך את ההיריון עד סופו גבוה בהרבה מאשר בקרב הנערות במדגם הארצי (59.3% לעומת 20%), והסיכוי שיעברו הפלה נמוך יותר (10.2% בקרב צעירות האומנה לעומת 36% במדגם הארצי). בסך הכל, 100 מבני הנוער (13.7%) דיווחו כי הם הורים לילד אחד לפחות, אך בממצא זה היו הבדלי מגדר ניכרים. חמישית (75 במספר) מהנערות דיווחו על הורות לילד אחד לפחות, ואילו בקרב הנערים רק 7% (25 במספר) דיווחו על היותם הורים.

השכלה

בריאיין הראשון שהתקיים עם צעירי האומנה, 91.2% מהמשיבים (633 במספר) דיווחו כי הם רשומים בבית ספר תיכון או בבית ספר גבוה יותר. כמעט חצי מהמשיבים (346; 47.5%) דיווחו כי בשלב כלשהו במהלך לימודיהם הם קיבלו שירותי חינוך מיוחד, ואפשר כי מספר משמעותי של בני נוער קיבלו התייחסות לקשיי למידה. בדקנו את השאיפות של צעירי האומנה במדגם שלנו בתחום ההשכלה לעומת הצפי שלהם ששאיפה זו תתגשם. רוב רובם סבורים שיסיימו 12 שנות לימוד, וכמחציתם שואפים ומצפים ללמוד באוניברסיטה, ואף לסיים את לימודי התואר הראשון. נוכח הקשיים בהשכלה המפורטים בהמשך אפשר כי הדבר יהיה קשה, לפחות בטווח הקרוב יחסית.

השתמשנו בשאלות נוספות מתוך סקר Add Health כדי להעריך ציונים בלימודים, שמירה על רמת ציונים וקשיים בבית הספר, המהווים סמנים של חוויות מתבגרים במסגרת בית הספר ותקוות להישגים אקדמיים עתידיים.

ערכנו השוואה בין הקבוצה שלנו של צעירי אומנה ובין בני גילם במדגם הארצי של נושא התנסויות בבית הספר. מצאנו, שמתבגרים בהשמה נמצאים בסיכון גבוה יותר מנערי המדגם הארצי להישאר שנה נוספת באותה דרגת כיתה, ההסתברות שישעו אותם מהלימודים יותר מכפולה והסכנה שיסולקו מבית הספר גדולה פי ארבעה. מהציונים במקצועות העיוניים אפשר לחלץ מידע נוסף בנוגע להתנסויות בבית הספר של צעירי אומנה. שאלנו שאלות על ציונים בלימודים של כל המשיבים שהיו רשומים בעת הריאיין בבית ספר תיכון או באוניברסיטה, או שהיו רשומים במוסדות כאלה זמן קצר קודם לכן. צעירים בהשמה חוץ-ביתית היו מועדים יותר מעמיתיהם במדגם הארצי לקבל ציונים נמוכים (60 או פחות) במתמטיקה, היסטוריה ומדעים, אך לא באנגלית.

בדקנו גם את ההבדלים בין הקבוצה שלנו של צעירי אומנה ובין בני גילם במדגם הארצי בתחום של יחסים בין-אישיים במסגרת בית הספר. נוכח בעיות הלימודים האחרות שלהם, דיווחים על כך שקשיים בין-אישיים בבית הספר נמצאו בשיעור נמוך יותר אצל צעירי האומנה לעומת הממוצע הארצי מפתיעים במידת מה. למשל, 48.9% צעירי אומנה מדווחים שלא היו להם אף פעם בעיות בהכנת שיעורי בית לעומת 29.7% במדגם הארצי; 63.5% דיווחו על כך שאף פעם לא הסתבכו עם תלמידים אחרים לעומת 39.2% במדגם הארצי. יתכן שממצאים אלה מוטים בגלל דיווח עצמי וניסיון של הצעירים להציג את עצמם באור חיובי יותר.

השתמשנו בקטע של זיהוי מילים מתוך "מבחן רחב היקף של הישגים", (WRAT) Wide Range Achievement Test (Wilkinson, 1993) משנת 1993 הקריאה של הצעירים. השתמשנו במהדורת WRAT משנת 1993 (WRAT פותח כדי למדוד קודים הנחוצים לרכישת מיומנויות קריאה בסיסיות, כתיב וחשבון. ככלל, נראה כי רמת הקריאה של צעירים בהשמה חוץ-ביתית

נמוכה באופן משמעותי מזו המצופה בדרגת הכיתה בה הם לומדים. עם זאת, נמצא ש-44% ממדגם צעירי האומנה קוראים ברמת תיכון או ברמה גבוהה יותר.

תעסוקה

נוכח היעד המוצהר במדיניות הפדראלית, שבוגרי השמה חוץ-ביתית העוברים לשלב של חיים עצמאיים יוכלו לכלכל את עצמם, נראה כי ניסיון בשוק התעסוקה מהווה סמן חשוב של מוכנות למעבר. לוח 9 מציג ממצאים הנוגעים לתעסוקת מתבגרים במחקר המערב התיכון. בזמן הסקר, יותר משליש היו מועסקים וכמעט חצי עבדו בשכר בזמן כלשהו. בניגוד לכך, קצת יותר משליש המתבגרים מסקר ה-Add Health הארצי עבדו אי-פעם תמורת שכר. יש לציין שהצעירים דיווחו על כך שבממוצע עבדו 31 שעות בשבוע, והחציון של שעות עבודה בשבוע הוא 22.5. מכאן, שרוב הצעירים שהיו מועסקים בעת ההיא עבדו בהיקף של חצי משרה לפחות.

לוח 9: מצב תעסוקתי (N=732)

%	N	
47.7	349	היה מועסק בעבר
35.0	256	מועסק היום
		שעות עבודה בשבוע (עבודה נוכחית או אחרונה):
17.6	45	10 או פחות
37.1	95	11–20 שעות
27.7	71	21–30 שעות
14.1	36	31–40 שעות
3.5	9	מעל 40 שעות
2.7	7	עבודה נוכחית דרך שירותי תעסוקה
27.0	69	עבודה נוכחית דרך הכשרה מקצועית אחרת
		שביעות רצון כללית מעבודה נוכחית או אחרונה:
82.6	209	מרוצה
17.4	44	לא מרוצה

עבריינות

השתמשנו ב-15 פריטים מסקר ה-Add Health כדי להעריך את התדירות של התנהגות עבריינית במדגם. הפריטים מתייחסים להתנהגויות בדרגות חומרה שונות כגון: פריצה וגניבה, הפרת הסדר הציבורי, בריחה, מכירת סמים, קטטות ועבירות גוף, השחתת רכוש, לשקר להורים, וכתובת גרפיטי. תדירות ההתנהגות העבריינות של הצעירים במדגם שלנו עלתה בעקביות על הנורמה הארצית בסקר ה-Add Health. ההבדלים בולטים במיוחד כשמדובר בגניבה, קטטות חמורות וגרימת חבלה, ובריחה.

בנוסף לשאלות על עבריינות בדקנו את מידת המעורבות של צעירי האומנה עם מערכת המשפט לנוער. שאלנו את הצעירים על מעצר בעברם, הרשעות בגין ביצוע פשע, ושהות למשך לילה במתקן כליאה. יותר ממחצית המשיבים במדגם שלנו התנסו בתוצאה אחת או יותר מאלה, וליותר ממחציתם הייתה היסטוריה של מעצרים, יותר משליש בילו לילה במתקן כליאה וחמישית מדווחים כי הורשעו בביצוע פשע. חשוב לציין כי בתחום זה יש הבדלים לפי מגדר. מסתמן כי בכל התחומים צעירים מועדים הרבה יותר מצעירות להתנסות בסוגים כאלה של הסתבכות ישירה עם מערכת המשפט לנוער.

חסקנות ראשוניות

אנחנו סבורים כי בדבריהם של הצעירים מהם שמענו, כשהתקרבו לשלב בו הם מסיימים את שהותם באומנה ויוצאים לחיים עצמאיים, יש משום מידע מועיל לשיפור המדיניות של רווחת הילד ולשיפור ההתערבויות המוצעות בתחום זה. ההתעללות וההזנחה שהצעירים דיווחו עליהם, והאפיון שהצעירים אפיינו את שלל הבעיות שניצבו בפני משפחות המוצא שלהם מצביעים על החשיבות הרבה שיש בהשקעת מאמצים מחודשים בחיזוק השירותים למניעה ולתמיכה במשפחות מתקשות. שימוש בסמים, אלימות במשפחה ובעיות של בריאות הנפש רווחו בקרב המטפלים העיקריים בצעירים. ממצאי המחקר הזה אינם מאפשרים לקבוע בשום מידה של ודאות שמצבן של משפחות אלה היה טוב יותר לו סיפקו להן שירותים שנועדו לטיפול במצוקותיהן. יתכן, שמרביתן אף קיבלו סיוע בטרם איבדו את החזקה על ילדים. אף על פי כן, קיימות שיטות התערבות יעילות לסיוע למשפחות הסובלות מהרבה מהבעיות שהמתבגרים מתארים. ולכן, יש לעשות כל מאמץ כדי לוודא שמשפחות זוכות לסיוע כזה – ומוטב שעה קודם, כלומר, בטרם יגיעו לטיפול במערכת לרווחת הילד.

הממצאים גם מעידים על שיפורים הנחוצים במסגרות החוץ-ביתיות. יותר מדי צעירים במחקר שלנו התנסו בחוסר יציבות בהשמות, שבתורו מהווה גורם למעבר בין בתי ספר. יתכן שחוסר היציבות תרם גם לבעיות התנהגות ולבעיות רגשיות שחוו. מהמחקר שלנו אי אפשר אמנם לקבוע מה הסיבות לשינויים בהשמות, אך יש לשער שחוסר יציבות כזה הוא ראייה לקבלת החלטות לקויה ברשויות לרווחת הילד, לעניין סוג ההשמה (דהיינו, מגורים במשפחת אומנה, אומנה במשפחת קרובים, השמה בפנימייה) ושירותי הבריאות שראוי שילד יקבל. הערכה ראשונית וניטור טובים יותר של צורכי ילדים לקראת ובמהלך השמה חוץ-ביתית, בשילוב הדוק עם יתר התחשבות בקבלת החלטות על אופי ההשמה והשירותים הנלווים לה, עשויים להפחית חוסר יציבות בהשמות.

שיעור הבעיות בבריאות הנפש ועבריינות שהצעירים שהשתתפו במחקר המערב התיכון דיווחו עליהן יש בו כדי להביא להתפכחות. חרף העובדה שיותר משליש מהצעירים קיבלו סיוע מסוג כלשהו בגלל בעיות התנהגות ו/או בעיות רגשיות, נראה כי הסיוע מגיע רק לחלק זעיר מהצעירים הזקוקים לו. בנייתוחים עתידיים של נתוני

המחקר ננסה לעמוד ביתר דיוק על הפערים בין הנחיצות הברורה בשירותי בריאות בתחום ההתנהגות או בתחום בריאות הנפש, לבין אספקה של שירותים כאלה. לעת עתה ניתן לומר שקיימות מצוקות משמעותיות שאין להן פתרון.

ממחקרים קודמים נראה כי ילדים מגיעים להשמה חוץ-ביתית עם חסכי השכלה מובהקים. ועם זאת, רבים הצעירים שהשתתפו במחקר זה היו בטיפול באחריות המדינה במשך שנים רבות, ולכן אי אפשר להטיל את מלוא האחריות לתוצאות ירודות בהשכלתם על משפחות המוצא שלהם או על בתי הספר. הממצאים שלנו מדגישים את ההשפעה של טיפול אומנה על נידודות בין בתי ספר, שהיא מנבא מובהק לכישלון בלימודים. זאת ועוד, שתי חמישיות מהצעירים במחקר דיווחו כי לא קיבלו כל שירותי תמיכה בתחום החינוך מהמערכת לרווחת הילד, ורק מעטים מאלה שקיבלו שירותים זכו לסיוע מתקן הנחוץ לצעירים הקוראים ברמה נמוכה בהרבה מרמת כיתתם. מהממצאים שלנו נראה כי ברשויות לרווחת הילד יש להקדיש הרבה יותר תשומת לב לצורכי החינוך של ילדים בטיפול חוץ-ביתי.

קשה אמנם לפרש את הממצאים אודות קבלת שירותים שיסייעו להם בחיים עצמאיים, אך אנו סבורים כי ממצאים אלה ראויים לתשומת לב. חרף העובדה שצעירים רבים מקבלים שירותים כאלה, רבים אחרים לא זוכים לקבלם. כיום יש מעט מאוד ראיות באשר ליעילות של שירותים שמטרתם לפתח כישורי חיים עצמאיים, ואפשר לפיכך להישאר אדישים נוכח העובדה שהרבה צעירים אינם מקבלים סיוע כזה. ובכל זאת, מדאיג שכמעט שלושה רבעים ממשותפני המחקר שלנו לא קיבלו מעולם כל ייעוץ בבחירת מקצוע, שיותר ממחציתם לא קיבלו מעולם סיוע בלימוד מיומנויות לריאיון עבודה, שכמעט שני שלישים מהם לא קיבלו כל הכשרה בניהול התקציב האישי שלהם, ושיותר משלושה רבעים לא קיבלו הכשרה בנושא זכויות הדייר וחובותיו. מהנתונים שלנו מתברר שללשכות לרווחת הילד יש עדיין כברת דרך שעליהן לעשות, כדי לוודא שצעירים המגיעים לפרקם ועתידיים לצאת מחסות משפחות האומנה מצוידים במיומנויות בסיסיות המאפשרות מידה סבירה של הצלחה בחיים עצמאיים.

לבסוף, אל לנו להתמקד אך ורק בקשיים שבהם צעירי אומנה נתקלים לקראת יציאתם מההשמה, ובמסקנות אפשריות מהנתונים שלנו על האופן שבו אפשר לסייע להם להתגבר על הקשיים. לדעתנו יש להפנות תשומת לב גם לנקודות העוצמה שלהם. אנחנו נפעמים מהאופטימיות של הקבוצה הזו, נוכח מצוקה אדירה. לא די שהיו אופטימיים באופן כללי, גם שאיפותיהם היו נכבדות מאוד ביחס להשכלתם. עמדותיהם כלפי המערכת לרווחת הילד היו חיוביות ברובן, במיוחד בנוגע למטפלים בהם. אנחנו סבורים כי האופטימיות והשאפתנות הרבה של הצעירים הללו, בשילוב עמדותיהם החיוביות באופן כללי כלפי המערכת לרווחת הילד, הן מסד איתן למספקי שירותים המקווים שיצליחו לתמוך בהם בתהליך המעבר לבגרות.

משאב אפשרי אחר לצעירים אלה, הוא תחושת הקרבה שרבים מהם חשים כלפי אנשים ממשפחות המוצא שלהם. אף שמסיבות מובנות צעירים אלה קשורים פחות

למשפחות המוצא שלהם, רבים מהם היו קרובים לבני משפחותיהם. לפחות חלק ממערכות יחסים אלה עשוי להוות מקור אפשרי לתמיכה בצעירים במהלך המעבר לבגרות. עם זאת משאב זה עלול להוות גורם סיכון כיוון שיתכן ובני המשפחות הללו לוקים בסוגי בעיות שמלכתחילה חייבו את ההוצאה מהבית. ממחקרים קודמים מתברר שהרבה צעירים מתגוררים בסופו של דבר עם בני משפחות המוצא שלהם כשהם עוזבים את המסגרת החוץ-ביתית (Courtney et al., 2001). המעקב לאורך זמן אחרי משתתפי המחקר חשוב מאוד בהבנת התפקיד שממלאים קרובי המשפחה במעבר של צעירי אומנה לבגרות. עם זאת, אנו סבורים גם הרשויות לרווחת הילד צריכות להקדיש יותר תשומת לב להכנתם של הצעירים בכל הקשור למפגש עם משפחות המוצא שלהם ולהסדרת מערכות היחסים הללו.

מן הראוי, לדעתנו, שקובעי מדיניות בתחום רווחת הילד, מנהלים ופעילים-מקדמים ברחבי ארה"ב ואפשר שגם מחוצה לה, יתייחסו ברצינות לחששותינו. מדינות אילינוי, איוהו וויסקונסין השקיעו משאבים רבים במעקב אחרי צעירים העוזבים את מערכת ההשמה שלהן, וכך הפכו למובילות בפיתוח תמונה ברורה של אתגרי העתיד. בה בעת סוכנויות לרווחת הילד מנסות להיטיב את הסיוע לצעירים מסיימי השמות חוץ-ביתיות במעבר לבגרות ולחיים עצמאיים. בממצאינו עד כה יש נימוקים משכנעים לחלוקת האחריות בין מגוון של מוסדות ציבור, בסיוע לצעירי בוגרי השמות הסוללים את דרכם לבגרות. למערכות החינוך, הבריאות, בריאות הנפש, המוגבלויות, פיתוח התעסוקה ומערכות המשפט, לכולן יש תפקיד שעליהן למלא בסיוע לאוכלוסייה זו, אוכלוסייה שהיא פגיעה אך גם מלאת תקווה.

מקורות

- Collins, M. E. (2001). Transition to adulthood for vulnerable youths: A review of research and implications for policy. *Social Service Review*, 75, 271–291.
- Courtney, M. E., & Hughes-Heuring, D. (2005). The transition to adulthood for youth "aging out" of the foster care system. In D. W. Osgood, E. M. Foster, C. Flanagan, & G. R. Ruth (Eds.), *On your own without a net: The transition to adulthood for vulnerable populations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Courtney, M.E., Piliavin, I., Grogan-Kaylor, A., & Nesmith, A. (2001). Foster youth transitions to adulthood: A longitudinal view of youth leaving care. *Child Welfare*, 6, 685–717.
- Festinger, T. (1983). *No one ever asked us: A postscript to foster care*. NY: Columbia University Press.
- Goldscheider, F. K., & Goldscheider, C. (1994). Leaving and returning home in 20th century America. *Population Bulletin*, 48, 1–35.
- McDonald, T., Allen, R., Westerfelt, A., & Piliavin, I. (1996). *Assessing the long-term effects of foster care: A research synthesis*. Washington, DC: Child Welfare League of America.

- Resnick, M.D., Bearman, P.S., & Blum, W.S. (1997). Protecting adolescents from harm: Findings from the National Longitudinal Study on Adolescent Health. *Journal of the American Medical Association*, 832–843.
- Rose, D.T., Abramson, L. Y., & Kaupie, C.A. (2000). *The Lifetime Experiences Questionnaire: A measure of history of emotional, physical, and sexual maltreatment*. Wisconsin: University of Wisconsin-Madison, Madison.
- Schoeni, R. F. & Ross, K. E. (2005). Material assistance received from families during the transition to adulthood. In, R. A. Settersten, Jr., F. F. Furstenberg, Jr., & R. G. Rumbaut, (Eds.), *On the frontier of adulthood: Theory, research, and public policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sherbourne, C.D., & Stewart, A.L. (1991). The MOS Social Support Survey. *Social Science Medicine*, 32, 705–714.
- United States General Accounting Office (November 1999). *Foster Care: Effectiveness of Independent Living Services*.
- Wilkinson, G.S. (1993). *Wide Range Achievement Test 3*. Delaware: Wide Range Inc.
- World Health Organization (1998). *The Composite International Diagnostic Interview (CIDI)*. Geneva, Switzerland.

פיתוח חסגרות תמיכה לעוזבי חסגרות חוץ-ביתיות שהגיעו לבגרות: חסרים מאנגליה ומנורווגיה*

אחילי ר' מנורו

תקציר

המאמר מציג את הרקע לפיתוח שירותים שונים לצעירים עוזבי חסגרות חוץ-ביתיות שהגיעו לבגרות ודן בהיבטים בינלאומיים, גלובליזציה והעברה של מדיניות בתחום זה; וסוקר ממצאי מחקרים על מצבם של צעירים ממסגרות טיפול חוץ ביתי במעבר לחיים בוגרים תוך דגש על האתגרים העומדים בפני צעירים אלה. בהמשך, המאמר משרטט את הדרך בה התפתחו חוקים ונהלים לתמיכה בקבוצה זו בנורווגיה ובאנגליה. כמו-כן, יש תיאור של מצב השירותים והאתגרים שנותרו כיום. המאמר מציין מסרים חשובים למדינות שמתחבטות עכשיו בהמשך פיתוח חוקים, מערכות ותהליכים לקידום רווחתם של עוזבי הטיפול. בנוסף, מוצגות סוגיות-על שיש לתת את הדעת עליהן בעת ששוקלים פיתוח שירותים לצעירים בוגרי השמות חוץ-ביתיות. לבסוף, המאמר דן בפרשנותם של מסרים אלה לאור האתגרים העולים מתוך בדיקה משווה בינלאומית של בעיות חברתיות.

מילות מפתח: צעירים בוגרי השמות, מחקר בינלאומי משווה, שירותים לצעירים בסיכון

הקדמה

אמנת האומות המאוחדות לזכויות הילד (UNCRC – United Nations Convention on the Rights of the child) רואה בילדים הנמצאים בהשמה חוץ-ביתית קבוצה הזכאית להגנה מיוחדת מטעם המדינה ולסיוע ממנה (סעיף 20). הדרישה להעניק תמיכה נוספת לילדים אלה אמנם מוגבלת טכנית, לבני 18 ומטה, אך השיח העכשווי העוסק ב"ילדים חסרי עורף משפחתי" מכיר בכך שעל גופים ממשלתיים ועל בעלי עניין אחרים להקל עליהם את המעבר ממסגרות חוץ-ביתיות לחיים עצמאיים (Committee on the Rights of the Child, 2006). טיוטת הנחיות האו"ם להגנה על ילדים חסרי עורף משפחתי ולטיפול חלופי בהם (International Social Service and UNICEF, 2006), מציעה להתחיל בהכנות לחיים עצמאיים, בכללה רכישת כישורים חברתיים וכישורי חיים, מוקדם ככל האפשר. על-פי הנחיות אלה רצוי שאיש מקצוע ילווה את הצעירים ושיעזור בהכנות ובתכנון, ושהצעירים עצמם יהיו מעורבים פעילים בתהליך. על הגופים לאמץ מדיניות והליכים שיבטיחו

* תרגום ועריכת לשון: אניטה תמרי

טיפול ומעקב לאחר היציאה מהמסגרת וכן להציע הזדמנויות לימודיות ותעסוקתיות. יתר על כן: יש לדאוג לספק לצעירים העוזבים את המסגרות החוץ ביתיות נגישות לשירותים חברתיים, משפטיים, ורפואיים, בד בבד עם תמיכה כלכלית הולמת עם העזיבה ולאחריה. למרות ממצאי מחקרים המדגישים שקבוצה זו פגיעה וחשופה להדרה בחייהם כמבוגרים, מידת התמיכה שמקבלים בוגרי המסגרות החוץ-ביתיות שונה מאוד ממדינה למדינה, ואפילו באזורים שונים בתוך אותה מדינה עצמה (Stein & Munro, 2008).

מאמר זה סוקר בקצרה מחקרים על המעבר של צעירים ממסגרות טיפול חוץ-ביתיות לחיים בוגרים ועל האתגרים העומדים בפני צעירים אלה, ומשרטט את הדרך בה התפתחו חוקים ונהלים לתמיכה בקבוצה זו בנורווגיה ובאנגליה. המאמר יציין מסרים חשובים למדינות שמתחבטות עכשיו בהמשך פיתוח חוקים, מערכות ותהליכים לקידום רווחתם של עוזבי הטיפול. אולם, יש לנקוט משנה זהירות בפרשנותם של מסרים אלה. על אף הערך הרב שיש לחילופי ידע בין מדינות ולמידה מההצלחות ומהכישלונות של מדינות אחרות, יש גם אתגרים רציניים העולים מתוך בדיקה משווה של בעיות חברתיות (ראו, בין השאר, Corden, 2001; Hantrais & Mangen, 1996; Hearn et al., 2004; Hetherington, 1998).

היבטים בינלאומיים, גלובליזציה והעברה של חדיניות

מחקרים בינלאומיים מלמדים על כך שלמרות שחלק מעוזבי המסגרות החוץ-ביתיות מפגינים חוסן (resilience), הרי רבים מדי מהם חווים תוצאות שליליות, כולל הישגים לימודיים נמוכים, אבטלה, עוני ובעיות של בריאות הנפש. כמו כן יהיו ביניהם אנשים החיים בבידוד מהחברה, ואנשים חסרי בית וכאלה החיים בחוסר יציבות והמעורבים בפשיעה (ראו, בין השאר: Biehal, Clayden, Stein & Wade, 1995; Biehal & Wade, 1999; Broad, 1999; Cashmore & Paxman, 2006; Courtney, Pilivan, Grogan-Kayor & Nesmith, 2001; Courtney, Dworsky, Ruth, Havlicek & Bost, 2005; Stein, Pinkerton & Kelleher, 2000; Stein & Carey, 1986). בהתחשב באתגרים המשותפים לקבוצה זו, חשוב לבדוק את הדומה והשונה בין מדינות בקביעת המדיניות באשר לסוגיית המעבר לחיים עצמאיים. בה בעת, חשוב להכיר את ייחודה של כל מדינה – את הדרך בה מעצבים ההיסטוריה הייחודית שלה ומצבה החברתי, התרבותי, הפוליטי והכלכלי הן את האופן בו נתפסות בעיות חברתיות והן את טווח ההצעות למדיניות הנשקלות בכל מדינה. כמו כן, יש לבחון את התנסויותיהם של בוגרי השמות בהקשר הרחב יותר של מעברים נורמטיביים לבגרות ולזכויות הכלליות לשירותים באותה מדינה.

הבדלים בתפיסה ובהבנה של מונחי מפתח, וכן בעיות שפה, יוצרים אתגרים ומקשים על יצירת השוואות בנות תוקף. קשיים נוספים נובעים גם מהבדלים בזמינותם של נתונים, באמינותם ובאפשרות להשוואה ביניהם (Munro, Stein, & Ward, 2005; Munro & Stein, 2008; Ward, 2008). לפי פינקרטון (Pinkerton, 2006), השוואה

של צרכים ושירותים חברתיים בין מדינות שונות סובלת מהמידה בה אלה ייחודיים לתרבות ולמערכת. לדבריו, ייתכן שבעיה זו גדולה במיוחד בכל הנוגע לבוגרי השמות, העוברים מילדות במסגרת ההשמה הציבורית לבגרות בחברה האזרחית. זאת משום ששני צדדיו של מעבר זה – הן ההשמה הציבורית והן החברה האזרחית – מוטבעים בחותמם של הנסיבות הלאומיות.

מכאן שיש סכנה בעריכת השוואות שאינן ראויות ואף יכולות להוליך למסקנות מטעות ולפיתוח מדיניות לא מתאימה (Thoburn, 2007). חרף מורכבותה של העבודה בתחום זה, יש לאמץ את האתגרים הטמונים במחקר השוואתי ולהמשיך לפתח תחום זה כדי לעודד שיפורים להלכה ולמעשה. פיתוחה של נקודת מבט בינלאומית על עזיבת המסגרת החוץ-ביתית גם היא תגובה הכרחית לגלובליזציה (Pinkerton, 2008). למרות ההבדל הרב בין המדינות המשתתפות בשיח המדיניות החברתית באירופה, יש ערך להשוואה בינלאומית שכן, המשותף לשיח הציבורי בהן הוא תפיסתן את בוגרי ההשמות כחשופים להדרה חברתית (Stein, 2008). פגיעות זו להדרה חברתית גובה מחיר יקר מהפרט, אך גם מהחברה כולה. מחקר באוסטרליה שהעריך עלות ותועלת שביישום מדיניות של תמיכה בתהליך המעבר של בוגרי השמות גילה שעלותם של שירותים בזמן המעבר הייתה נמוכה בהרבה מהמחיר המשוער של השירותים שלהם יזדקקו במהלך חייהם הבוגרים, אם לא יקבלו את השירותים הנדרשים בעת תהליך המעבר¹ (Forbes, Inder, & Raman, 2006; Raman, Inder, & Forbes, 2005). מחקר זה מדגיש את ערכה של ההשקעה בשירותים למניעת השתרשותם של קשיים, דבר שידרוש בהמשך הדרך מתן שירותים שעלותם גבוהה יותר ("השקעה לשם חיסכון").

מצבם של בוגרי השמות חוץ ביתיות

שינויים חברתיים וכלכליים בחברות מערביות השפיעו על מעברים נורמטיביים לעצמאות בקרב צעירים (Bynner & Parsons, 2002). באנגליה ובנורווגיה הורים היכולים לתמוך בילדיהם הבוגרים, עושים זאת (Holdsworth, 2004), ואילו צעירים שמסיימים שהות במסגרת חוץ-ביתית חווים, בדרך כלל, מעברים מואצים ודחוסים יותר לבגרות, שכן הם מנסים בו זמנית לנווט את המעבר לחיים עצמאיים, לתעסוקה ולעצמאות כלכלית. יתר על כן, צעירים אלה עושים זאת בגיל צעיר בהרבה מגילם של מי שיש להם עורך משפחתי וללא רמת התמיכה שבני גילם יכולים לצפות לה ממשפחותיהם (Stein, 2002)². באנגליה חיים 58% מהגברים ו-39% מהנשים בגיל

1 כדי לכסות את התחומים העיקריים של תמיכה ממשלתית, קובצו התוצאות לשמונה קטגוריות: הגנה על הילד, תעסוקה והשכלותיה על המיסוי, בריאות, בריאות הנפש, טיפול במשתמשים באלכוהול ובסמים, משטרה, שירותים משפטיים ושירותי ענישה ודיוור (Forbes, Inder & Raman, p. 11).

2 דפוס חלופי למעבר זוהה גם במדינות ברית המועצות לשעבר, שם יכולים צעירים להישאר בטיפול מוסדי עד לאמצע שנות העשרים לחייהם. אך אז אין הם מרגישים מוכנים להתמודדות עם החיים כמבוגרים, דרכם מתמשכת וקטועה, ויש להם ציפייה להיות "בוגרים אינסטנט" כשיצאו לדרך (Stein, 2008).

20–24 עם הוריהם (Office of National Statistics, 2007). בהשוואה, הציפייה היא שעוזבי ההשמות יצאו מאומנה או מפנימייה לחיים עצמאיים בגיל צעיר בהרבה מאשר בני גילם. מדי שנה עוברים כ-8,000 צעירים בוגרי השמות לחיים עצמאיים. בשנים 2006–2007, היו 25% מהם בני 16, 17% בני 17, ו-58% הנותרים בני 18 (Department for Children, Schools and Families, 2007).

באנגליה, בשנים 2005–2006, 60% מכלל אוכלוסיית הצעירים קבלו במבחנים המסכמים של בית הספר התיכון (בדומה לבחינות הבגרות בישראל) ציונים בינוניים עד גבוהים ביותר בחמישה מקצועות או יותר לעומת 7% בלבד בקרב בוגרי ההשמה (Department for Education and Skills, 2006). כ-30% מבוגרי ההשמות שגילם 19 אינם נמצאים במסגרת לימודית, הכשרתית או מקצועית (Department for Education and Skills, 2007). ממחקר שפורסם בשנת 2003 (Jackson, Ajayi, & Quigley, 2003) עולה שרק כאחוז אחד מבוגרי ההשמה מגיעים לאוניברסיטה³, אם כי שיעור זה עלה מאז ל-6% לערך (Department of Education and Skills, 2007). בקרב אוכלוסייה זו זוהו גם חשיפה ופגיעות להתנסויות שליליות ולתוצאות שליליות אחרות, ובהן היות הצעיר חסר בית, הורות בגיל העשרה, בריאות נפשית וגופנית לקויה, שימוש בסמים ובאלכוהול ומעורבות בפשיעה.

אחד מכל חמישה בוגרים של מסגרות ההשמה החוץ-ביתית הופך חסר בית בתוך שנתיים מעזיבת המסגרת (Department of Health, 1999). מחקרים מצביעים על כך, שאלה העוזבים את המסגרת בגיל צעיר (16–17) מועדים במיוחד להיות חסרי בית (Biehal & Wade, 1999), והצעירות חשופות להיריון בגיל העשרה (Biehal, Clayden, Stein & Wade, 1992, 1995; Biehal & Wade, 1999); ששליש מהצעירים שהיו במסגרת חוץ-ביתית הפכו להורים בתוך 18–24 חודשים מיום עזיבתם את המסגרת (Biehal & Wade, 1999). בעוד שמבחינת המדיניות נתונים אלה נראים לא רצויים, מסתמנות ראיות שהורות עשויה להיות התנסות חיובית ובונה לחלק מהצעירים (Chase, Simon, & Jackson, 2006). גם בריאותם ורווחתם הנפשית של בוגרי ההשמות נופלת בהרבה מזו של כלל האוכלוסייה בקרב בוגרי השמות נמצא גם יותר שימוש בסמים לעומת שיעורם בקרב בני גילם באוכלוסייה הכללית (Ward et al., 2003), וכן נמצא ש-23% מכלל האסירים הבוגרים ו-38% מהאסירים הצעירים הם בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות (Department of Health, 1999).

יש להבין ממצאים אלה על רקע ההתנסויות שהיו לצעירים האנגליים הללו, שעברו לחיים של עצמאות (independence) או של "עצמאות תלויה"

3 שיעור ההשתתפות הראשונית לבני 17–30 במסגרות פנימייתיות בחינוך הגבוה בשנים 2003/4 היה 40% (DfES, 2007).

(in[ter]dependence), טרם ההשמה ובמהלכה.⁴ כך למשל, שיעור גבוה של צרכים רגשיים ובעיות התנהגות נמצא במדגם של ילדים וצעירים בכניסתם להשמה (Sempik, Ward & Darker, 2008). בשנים 2006–2007 62% מתוך 60,000 ילדים שהיו באנגליה במסגרות חוץ-ביתיות (Department of Children, Schools and Families, 2007), הוצאו מן הבית בגלל התעללות או הזנחה ו-71% מתוכם הושמו במשפחות אומנה. לגורמים אלה השלכות ארוכות טווח ועשויה להיות להם השפעה על רווחתם של ילדים ושל צעירים.

חשוב לציין, שבאנגליה יש בעיה של יציבות בהשמה. היעד הוא שבשנת 2008 80% מהילדים מתחת גיל 16 שהיו שנתיים וחצי או יותר מחוץ לבית ימצאו באותה מסגרת השמה לפחות שנתיים (HM Treasury, 2006). לחוסר המשכיות ולחוסר יציבות אפשר שיהיו השפעות הרות גורל על התפתחותם של יחסי תמיכה עם מטפלים, וכן השפעות על חינוכם של הצעירים ועל נגישותם לטיפול רפואי (Jackson, 2001; Munro & Hardy, 2006; Ward, Jones, Lynch & Skuse, 2002). ייתכן גם שחוסר ההמשכיות וחוסר היציבות יגבירו את הקשיים שחוו הצעירים עוד לפני ההשמה.

בנורווגיה, נמצאו רק מחקרים ספורים שהתייחסו ישירות לבוגרי השמות, אם כי מחקרים כאלה נערכים עכשיו (לפרטים נוספים ראו: Storø, 2008). לסף הקבלה להשמה ולסיבות הקבלה, כמו גם לגיל הכניסה לטיפול, לסוג ההשמה, ליציבות בה ולשירותים המוגשים במהלכה יהיו השלכות על המעבר לבגרות ועל תוצאותיו. כך למשל, למרות שבנורווגיה רק רבע מההשמות הן לילדים מתחת לגיל 4, הרי כאשר ילדים אלה נשארים לפרק זמן שהוא יותר מזמן קצר בלבד, הנטייה היא שישארו במשפחה אומנת יציבה עד הגיעם לתחילת שנות ה-20 לחייהם. לאור מאפיינים אלו של ההשמה אפשר היה לצפות שמספר רב יותר מבוגרי השמות אלה יגיעו להישגים טובים בלימודיהם ובהיבטים אחרים של חייהם מאשר במדינות כגון בריטניה וארצות הברית שם עוזבים את ההשמה מוקדם יותר, בעיקר דרך אימוץ (Thoburn, 2007).

הנתונים מנורווגיה (Statistics Norway/Statistisk sentralbyrå, 2006) מצביעים על כך שבשנת 2006 קיבלו 40,400 ילדים סיוע משירותי הרווחה לילדים. ברוב המקרים הללו (82%, 33,200) ניתן הסיוע לילדים ולמשפחותיהם במסגרת הקהילה. בשנים 2005–2006 עלה ב-3.1% מספר הילדים שקיבלו סיוע, כאשר העלייה הגדולה ביותר נצפתה בקרב צעירים בני 13–17, ואחריהם מבוגרים צעירים בני 18–22 ילדים שמושמים מחוץ לבתייהם מגיעים בדרך כלל למשפחה אומנת – 7,229 ילדים הושמו באמנה. מתוכם קצת פחות משני שלישים (73%, 5,331) היו במסגרת מחייבת של הגנת הילד והנותרים, 1,961 במספר, הושמו במשפחה אומנת במסגרת השמה

4 יש חוקרים שהציעו להשתמש במונח interdependence (המתורגם בדרך כלל "תלות הדדית" אך בהקשר זה כ"עצמאות תלויה) במקום independent living, שכן הטיפול והאחריות נופלים על הצעירים אך גם על בני המשפחה, על הידיים והחברים לעבודה ועל הקהילה (Green & Jones, 1999; Propp). (Ortega & New Heart, 2003; Mendes & Moslehuddin, 2006).

מתוך בחירה והסכמה של המשפחה. בסך הכל הושמו 1,386 ילדים בפנימיות (571 במסגרת הגנת הילד, ו-814 מתוך בחירה של המשפחה). הסיבה הנפוצה ביותר להשמה במקרים חדשים בשנת 2006 הייתה התנאים בבית, ואחריה בעיות התנהגות של הילדים (Statistics Norway/ Statistisk sentralbya, 2006).

הענקת תמיכה לצעירים בנורווגיה, והאפשרות הניתנת להם להישאר במשפחה אומנת עד לתחילת שנות ה-20 לחייהם, יכולות להסביר את תוצאותיו של מחקר מצומצם בהיקפו שמצא שכשני שלישים מבוגרי ההשמה במחוז אחד בנורווגיה התמודדו בצורה מניחה את הדעת עם המעבר לעצמאות (Veland, 1993). השמה במשפחה אומנת יציבה יכולה להעניק לצעירים "מצע רגשי איתן במסעם אל הבגרות" (Stein, 2006, p. 425). מחקר של סטרו (Storø, 2005) הראה שתמיכה מצד מבוגרים ומצד מערכות מקצועיות היא הגורם הראשון במעלה המשפיע על תפיסתם של צעירים את היכולת שלהם להתמודד בכוחות עצמם עם המעבר לבגרות. מחקר אחר מצא, שזמינותה של תמיכה נקשרה למידה בה מלאו הצעירים את הנחיותיהם של העובדים המטפלים (Thanem, 2006). אולם בטווח הארוך נמצא שכשלושה רבעים מהצעירים שהיו בהשמה יגיעו שוב – בשלב זה או אחר – לטיפולם של השירותים הסוציאליים (Clausen, 2007). ממחקר של כריסטופרסן (Kristoffersen, 2005) עולה שבהשוואה לכלל האוכלוסייה, שיעור גבוה יותר של צעירים שיש להם היסטוריה של השמה חוץ-ביתית מקבלים דמי נכות, וגם שיעורי התמותה בקרב צעירים אלה גבוהים יותר (לפרטים נוספים ראו, Storø, 2008). גם כאן מדגישות העובדות את פגיעותה של קבוצה זו.

התפתחויות במדיניות ובמסגרות משפטיות

נורווגיה

המדיניות ומערכת החוק בנורווגיה משקפים הכרה גדולה יותר בזכויות הילד מאשר בחלק ממדינות העולם, והנורבגים שומרים בקפידה על עקרונות UNCRC, האמנה לזכויות הילד (Bartley, 1998; Eydal & Satka, 2006; Therborn, 1993). מאז 1953 התמיכה בצעירים במעבר ממסגרת חוץ-ביתית לבגרות מעוגנת בחוק הנורבגי. חוק רווחת הילד משנת 1953 כלל הסדרים לטיפול המשכי עד גיל 23, ואולם זכויות אלה בוטלו ברפורמה של 1993. לדעת סטרו (Storø, 2008), אחת הסיבות לכך הייתה הביקורת שנמתחה בתקשורת והתפיסה בציבור הרחב ששירותי הרווחה לילד היו נגועים במעורבות יתר בחיי המשפחות והצעירים. הוא טוען שהדעה הרווחת הייתה שלצעירים יש "הזכות" לחיות חיים אוטונומיים ולהסתדר בכוחות עצמם ללא התערבות מצד אנשי מקצוע, וזאת לאחר שהגיעו לגיל 18. אולם עובדים סוציאליים וארגוני רווחה גילו שצמצום השירותים גרם לעזיבתם של צעירים את מסגרות ההשמה בלא הכנה הולמת ובלא תמיכה. ארגון LFB (Landsforeningen for Barnevernbarn), שהוא ארגון למען צעירים במסגרות חוץ-ביתיות, החליט

בשנת 1997 להקים שדולה לשינוי בחוק ולהחזיר את הזכות לתמיכה לעוזבי השמות. האגודה הלאומית של משפחות האומנה, איגוד העובדים הסוציאליים ועובדי נוער הצטרפו גם הם לוועדה כדי לקדם פעולה זו (Storø, 2008), ובשנת 1998 קיבל הפרלמנט הנורבגי את השינויים, והתוספות לחוק נכנסו לתוקף.

חוק רווחת הילד

כאמור, בשנת 1998 הוחלט בנורווגיה שיש לתקן את חוק רווחת הילד משנת 1993, ונוספה לו דרישה חדשה המחייבת להעריך את צרכיהם של צעירים עוד לפני שהם עוזבים את המסגרת. החוק קובע, שזמן ניכר לפני שהגיע הנער לגיל 18, על שירותי הרווחה – בשיתוף עם הנער – לשקול אם להמשיך בהשמה או אם יקבל הנער סיוע אחר לאחר הגיעו לגיל 18. אם הנער מסכים לקבל את השירותים האחרים, יתוו שירותי הרווחה תכנית המשך. תכנית זו היא בת-שינוי. בנוסף, ניתנה לצעירים הבחירה להמשיך ולקבל שירותים גם אחרי גיל 18. כאשר הילד נותן את הסכמתו, הרי שניתן להמשיך ולתת אותם השירותים שקיבל הילד לפני שהגיע לגיל 18 או להמירם בשירותים אחרים המוזכרים בחוק זה, עד הגיעו של הילד לגיל 23⁵.

חוק רווחת הילד הנורווגי מאפשר לצעירים לבקש את תמיכת שירותי הרווחה לילד גם אם הם דחו שירותים אלה בעבר. על-פי סטרו (Storø, 2008), המחקר בנושא זה מועט והדיון בשאלה – אם שירותי הרווחה לילד יתמכו בצעירים במצב זה או ינצלו את ההזדמנות לסגור את התיק כדי לחסוך כסף – נמשך. נראה שכדאי שתהיה מערכת שיש בה די גמישות להתמודד עם הצרכים האישיים של צעירים, ושתציע להם "רשת ביטחון" אם וכאשר יזדקקו לה והמצב ישתנה. ואולם, יש נסיבות בהן מתיר החוק להגיע להחלטה מבלי להתחשב ברצונותיו של הצעיר. למשל, סעיף 4-24 לחוק רווחת הילד מתיר השמה בכפייה במוסד בצעירים מעל גיל 18, לטיפול בבעיות התנהגותיות רציניות (בכללן הרשעות פליליות נשנות או חמורות ושימוש מתמיד באלכוהול ובסמים), אם ההשמה החלה לפני שהגיעו לגיל 18 (Storø, 2008).

ככלל, הבעיות שהתעוררו בנורווגיה כאשר הופסקה – על פי חוק – תמיכה בצעירים בעת המעבר מטיפול ציבורי לבגרות, מסמלות את חשיבותם של השירותים בנקודה חשובה זו בחיים ואת הצורך בהם. במסגרת החוק לרווחת הילד ניתן עכשיו לספק מספר שירותים לצעירים המעוניינים בהם. בחלקו הבא של המאמר נבחן התפתחויות בחוק ובנהלים באנגליה, ונעמוד על הדמיון ועל ההבדל בגישות בין שתי המדינות.

אנגליה

חוק הילדים משנת 1989 מחייב את הרשויות המקומיות באנגליה "לייעץ, לסייע ולהתיידד" עם צעירים שהיו במסגרות חוץ-ביתיות, כדי לקדם את רווחתם בעזבם

5 החוק נמצא בגרסה באנגלית:

<http://www.ub.uio.no/ujur/ulovdata/lov-19920717-100-eng.pdf>

מסגרת זו (Children Act 1989, סעיף 24). על-פי דאגורה (Daguerre, 2000), החוק הושפע הן מממצאים מחקריים והן משערוריות של התעללות בילדים ומלחצים תקציביים. שיקולים כלכליים השפיעו ישירות על החובות שהוטלו על הרשויות המקומיות וכן על הכוח שניתן להן. רשויות אלה קיבלו את הסמכות להחליט על מתן סיוע נוסף כגון מגורים, חינוך, ומלגות להכשרה מקצועית או תמיכה כספית. סטיין טוען (Stein, 2002) שהחוק והיוזמות הנלוות לו הובילו להתקדמות הדרגתית בעשור האחרון של המאה העשרים, אף כי ברור שהבעיות הניצבות אל מול בוגרי ההשמה החוץ-ביתית לא נעקרו מן השורש. החוק, שהוא גמיש באופיו (משום שאינו מחייב מתן סיוע אלא רק מאפשר אותו), גרם לכך שיש הבדלים רבים ברמת הסיוע ובסוג הסיוע שהעניקו הרשויות השונות (Biehal et al. 1995; Broad, 1998; Wade & Munro, 2008). מחקרו של ברוד (Broad, 1998) גילה שלמרות הגידול במספרם של בוגרי ההשמה החוץ-ביתית, ולמרות דוגמאות אחדות של התנהלות טובה, הרי שככלל, זמינותם ואיכותם של השירותים לצעירים בוגרי השמה חוץ-ביתית אינם מובטחים תמיד. הזמינות והאיכות של שירותים לצעירים בוגרי השמה נותרו תלויים בשרירות ובמקרויות של מקבץ הזכויות לשירותים מטעם המדינה והמדיניות של הרשות המקומית ודרכי היישום שלה, כמו שהיה המצב בעת שהחוק הקודם היה בתוקפו (Broad, 1998).

בשנת 1998 הציגה ממשלת בריטניה את ה-Quality Protects Initiative ("האיכות המגינה"), מיזם שנועד להעניק לילדים במסגרות טיפול ציבוריות הגנה יעילה, טיפול משופר, וסיכויים לחיים טובים. המיזם פרש יעדים לשיפור בדיוור, בחינוך ובהכשרה המקצועית וכן תמיכה אישית לבוגרי השמה חוץ-ביתית (Department of Health, 1998). בד בבד, חויבו הרשויות המקומיות למסור נתונים שנתיים לממשלה כדי לדווח על התקדמותם בהשגת יעדים אלה לכל הצעירים בוגרי הטיפול והוענק מימון ייעודי לתמיכה בפיתוח שירותים. שנה לאחר מכן פרסם משרד הבריאות הבריטי חוברת הדרכה: *Me, Survive, Out there? New Arrangements for Young People* (Department of Health, 1999) *Living in and Leaving Care*, שהתוותה תכניות לביסוס תוקפם של החובות שהוטלו על הרשויות המקומיות במתן מענה לצרכים של צעירים בוגרי השמה חוץ-ביתית, ובעקבות פרסום זה נחקק החוק החדש: *Children (Leaving Care) Act 2000*.

החוק החדש

החוק החדש והממוקד, *Children (Leaving Care) Act 2000*, או בקיצור CLCA 2000, נועד לדחות את המעבר ממסגרות ההשמה לחיים עצמאיים, לשפר את ההכנות לתמיכה בצעירים ואת תכנונה ועקיבותה, ולחזק את הסידורים לסיוע כלכלי (Department of Health, 2001). החוק הטיל חובות חדשים על הרשויות המקומיות, וקבע שתפקידן להעריך את צורכי הטיפול והתמיכה של ילדים ושל צעירים **זכאים** וצעירים **רלוונטיים** ולסייע לילדים **שהתאימו בעבר**, במיוחד בכל הקשור לתעסוקה,

לחינוך, ולהכשרה מקצועית (HMSO, 2000). צעירים זכאים ומתאימים הם צעירים בגיל 16 ו-17 שהיו בהשמה חוץ-ביתית במשך 13 שבועות לפחות מאז היו בני 14. הצעירים הזכאים עדיין נמצאים במסגרות ההשמה ואילו אלה המכונים רלוונטיים כבר עזבו את טיפולה של הרשות המקומית. גילם של צעירים שהתאימו בעבר הוא 18–21, וצעירים אלה היו בעבר זכאים או רלוונטיים או שניהם גם יחד. צעירים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה נחשבים לצעירים שהתאימו בעבר עד הגיעם לגיל 24. הרשויות המקומיות חייבות לסייע לבוגרי השמה חוץ-ביתית הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה או בפנימיות להמשך הלימודים ולהעניק להם מקום מגורים בעת חופשות הלימודים במקרה הצורך.

האחריות החוקית העיקרית של הרשויות המקומיות לצעירים זכאים, לצעירים רלוונטיים ולאלה שהתאימו בעבר כוללת: הערכה וסיפוק הצרכים של צעירים במסגרות וצעירים העוזבים מסגרות, מינוי מלווה אישי (שתפקידו לייעץ ולתמוך, להיות שותף בהערכה של צרכים והתוויית תכניות, לרכז שירותים ולשמור על קשר עם הצעיר), פיתוח תכנית פעולה, סיוע בחינוך ובהכשרה, תמיכה כלכלית ומגורים תחת קורת גג סבירה. בתכנית הפעולה נכללת הערכה של צרכיו של הצעיר בתחומי הבריאות וההתפתחות, החינוך, ההכשרה והתעסוקה. כן נבדקים ההתפתחות הרגשית וההתנהגותית, הזהות, יחסי משפחה ויחסי חברה, כישורים מעשיים ואחרים החיוניים לחיים עצמאיים, סידורים כלכליים ומגורים. הציפייה היא שהצעירים יהיו מעורבים באופן פעיל בפיתוח תכנית הפעולה שלהם, ושתכנית זו תוערך ותיבדק דרך קבע.

התפתחויות עדכניות

בשנת 2007 פרסם משרד החינוך והכישורים באנגליה את ה-Care Matters: Time for Change (Department for Education and Skills, 2007). הפרסום מתווה הצעות לשיפור בשירותים ולהקטנת הפער בין איכות החיים של ילדים צעירים במסגרות חוץ ביתיות ובוגרי השמות ובין בני גילם. בין ההצעות המתייחסות למעבר לבגרות:

- ◆ למנוע מהרשויות המקומיות מלשחרר קודם הזמן צעירים מההשמה ולהמתין עד אשר יהיו מוכנים כהלכה לעבור לשלב הבא בחייהם.
- ◆ להאריך את הזכאות לתמיכה של יועץ אישי עד גיל 25 לכל עוזבי השמה הלומדים או הרוצים לשוב וללמוד.
- ◆ להתוות דרכים לאפשר לצעירים להישאר במשפחה אומנת עד גיל 21 ולהעניק להם יציבות גדולה יותר שתהיה דומה לזו של בני גילם.
- ◆ להחיל תכנית מלגות שתציע מלגה מינימלית של 2,000 לירות שטרלינג לכל צעיר מסיים השמה שילמד במוסד להשכלה גבוהה.

חגורים, תמיכה ושירותים

בנורווגיה זכאים עוזבי השמות לשירותים שנועדו לתת מענה לצרכים של ילדים במסגרות חוץ-ביתיות, אם כי תכניות מיוחדות כמעט ולא קיימות, ועדיין לא ברור איך יפתחו הרשויות שירותים ישירים לקבוצת צעירים זו (Storø, 2008). כפי שמראה לוח 1, סיוע כלכלי הוא הסיוע הנפוץ ביותר היום לתמיכה בצעירים בני 18–22. שירותי הרווחה לילד נותנים כספים מסיבות שונות על פי שיקול דעתם, אך רובם נוטים לדרוש תמורה מהצעיר, למשל, שיהיה במסגרת לימודית. תמיכה נפוצה אחרת היא סיוע בדיור או במקום לינה. יש צעירים הנשארים עם המשפחה האומנת גם אחרי גיל 18, מצב הדומה יותר למעבר הנורמטיבי, שכן צעירים באוכלוסייה הכללית ימשיכו, תדיר, להתגורר עם הוריהם עד לתחילת שנות ה-20 לחייהם. כפי שנאמר קודם, באנגליה שוקלים עכשיו אפשרות להציע הסדר כזה.

לוח 1. מספר הצעירים בני 18–22 בנורווגיה המקבלים סיוע במהלך השנה (2006)
על פי סוג הסיוע⁶ (נתונים מתוך Statistics Norway, 2006, לוח 5)

סוג הסיוע	N
סיוע כלכלי	2,174
דיור/קורת גג	1,156
משפחות אומנה	756
פנימיות לילדים	604
אדם תומך	470
השגחה	403
פעילות פנאי	368
ביקורי בית/ מתן סעד	344
משפחה אומנת המקבלת סיוע מיוחד	272
לימודים/עבודה	238
אומנה משפחתית	214
יועץ ביתי/ מתן סעד ביתי	163
אומנה משפחתית המקבלת סיוע מיוחד	34
סיוע אחר	1,897

באנגליה החלו לפתח תכניות מיוחדות למסיימי השמה עוזבי טיפול כבר בשנות השמונים של המאה העשרים, ואפשר לציין מספר דגמים למתן סיוע (Stein & Wade, 2000):

6 אפשר שצעיר יקבל יותר מסוג אחד, והלוח מראה את סוגי הסיוע הנפוצים ביותר. קיימים גם סוגים אחרים.

♦ **שירות שאינו שירות מומחים** (non specialist service) – על פי דגם זה האחריות העיקרית למתן שירותים לעוזבי הטיפול היא בידי עובדים סוציאליים בשטח, לעתים בשיתוף פעולה עם המטפלים.

♦ **שירות מומחים מבוזר** (dispersed specialist service) – אנשים שמומחיותם בסיוע לעוזבי מסגרות חוץ-ביתיות עובדים יחד עם אנשי שטח באזור מסוים.

♦ **שירות מומחים ריכוזי** (centrally organized specialist service) – צוות עובדים שרוכז במיוחד, ובדרך כלל מנסה לתת שירות בכל תחום של הרשות, בעיקר לעוזבי מסגרות חוץ-ביתיות.

♦ **שירות ריכוזי משולב** (centrally organized integrated service) – ככל הנראה מתפתח דגם חדש המנסה לספק שירות משולב למגוון רחב יותר של צעירים בסיכון, בכללם עוזבי טיפול וצעירים אחרים "במצוקה". השילוב נועד להקל על ההתנהלות בין גופים שונים ובין דגמי צוותים שונים.

במקומות שונים באנגליה יש ארגוני צדקה התומכים בעוזבי השמה. בשנת 1998 פיתחו קרן הנסיך (Prince's Trust) וקרן קמלוט (Camelot Foundation) בשיתוף פעולה עם המשרד הלאומי לענייני ילדים (National Children's Bureau) רשתות מקומיות שמפעילות שירותי חונכות (mentors) לעוזבי מסגרות חוץ-ביתיות. החונכות מוגדרת כיחסים לא שיפוטיים של אחד-על-אחד, בהם החונך מבלה זמן ומספק בהתנדבות תמיכה כדי לעודד את החניך. בדרך כלל קורה הדבר בתקופת מעבר בחייו של החניך, ואורך פרק זמן ממושך ומשמעותי (Active Community Unit, Home Office).⁷ על פי קליידן וסטיין (Clayden & Stein, 2005), מפעלים כאלה נועדו לפתח כישורים, ידע ויכולות לחיים עצמאיים. החוקרים מצאו גם שיש הבדל בסוג היחסים והתמיכה כאשר החונך הוא מתנדב מבוגר או בן קבוצת הגיל של החניך, לעומת היחסים עם אנשי מקצוע. הצעירים העריכו את החונכים כבוני ביטחון עצמי וכמשפרים את הרווחה הרגשית ואת הכישורים החברתיים. הספרות הבינלאומית גם היא מעידה על כך שלחניכה עשוי להיות תפקיד בקידום החוסן של צעירים מרקע קשה (Stein, 2004).

הנתונים מאנגליה מצביעים על כך שעד לגיל 19, כמעט חצי (43%) מעוזבי ההשמה החוץ-ביתית מנהלים חיים עצמאיים. לוח 2 מציג את מגוון אפשרויות המגורים של צעירים אלה.

לוח 2. סוגי השמה לילדים בני 19 שהיו בטיפול מ-1 באפריל 2004 (כאשר היו בני 16).
(הנתונים מתוך Department of Children, Schools and Families, 2007, טבלאות G1-G2).

סוג המגורים	N	%
מגורים עצמאיים	2,500	43
עם הורים או עם קרובי משפחה	720	12
עצמאי למחצה, מגורי מעבר	540	9
מגורים נתמכים	450	8
מגורים עצמאיים	270	5
מגורים אחרים	270	5
מגורים משותפים	250	4
במשמורת	180	3
דירת מעבר (Foyer)	60	1
מגורי חירום	40	1
חדר וארוחת בוקר	40	1
אין קשר עם הצעיר	450	8
סך הכל	5,800	100

יש הסוברים שתמיכה במגורים עשויה להעניק לצעירים הזדמנות לחזק את כישוריהם לחיות חיים עצמאיים ולעבור מעבר הדרגתי לעצמאות גדולה יותר. וייד ודיקסון (Wade & Dixon, 2006) מצאו שקבוצות פגיעות יותר הן שנטו להשתמש במגורים נתמכים, ובין הקבוצות הללו היו אלה שעזבו את ההשמה בגיל צעיר יותר, וצעירים שהיו להם קשיים נפשיים, רגשיים והתנהגותיים. בוגרי השמה אינם קבוצה הומוגנית, ויש להתאים את סוג המגורים לצרכים שלהם. בדומה, על-פי וורד ועמיתיה (Ward, Henderson & Pearson, 2003) הציפייה היא שצעירים רוצים למצוא את הפוטנציאל שלהם, ואולם, ציפייה זו עשויה להדיר צעירים בעלי רקע כאוטי יותר (כגון אנשים עם בעיות בריאות, ביניהן מחלת נפש או שימוש בסמים). מחקר שנערך מאז החלתו של CLCA 2000 מגלה שהחוק שיפר את הנגישות לתמיכה במגורים ושהמעברים הפכו חלקים יותר בעזרתם של צוותים שהעניקו לצעירים בוגרי השמות הן תמיכה מעשית והן תמיכה רגשית. תמיכה לכך ניתן למצוא בממצאי מחקר שכלל 52 צוותים העובדים עם עוזבי השמה ו-4,304 עוזבי השמה (Broad, 2005), ובו נמצאו רמות שירות גבוהות יותר ושיפורים ב"מגורים" וב"כלכלה", ופחות ב"חינוך, תעסוקה והכשרה" ובתחום "הבריאות".

סוגיות על

סטיין (Stein, 2008) מזהה שלוש קבוצות של מסיימי השמות חוץ-ביתיות: **מתקדמים** – אלה שעוברים בהצלחה מטיפול ציבורי לבגרות; **שורדים** – צעירים בעלי צרכים מורכבים, לתמיכה איכותית ובעזרתה יתקדמו; **נאבקים** – צעירים בעלי צרכים מורכבים, הזקוקים פעמים רבות לסיוע בידי מומחים. כאשר מפתחים מערכות ותהליכים כדי להכין את המעבר לעצמאות תלויה – in(ter)dependence, חשוב להכיר בכך שבוגרי המסגרות אינם קבוצה הומוגנית ושעל המענה הטיפולי להיות גמיש במידה שישפק את הצרכים השונים שלהם. התפתחויות בחקיקה ובמדיניות וזכויות לשירות בתוקף חוק במדינה מסוימת מושפעים ממגוון תהליכים מורכבים. הבדלים באיון שבין הפרט, המשפחה ומדינת הרווחה ושוק העבודה ישפיעו על הגישה שתינקט לתמיכה בצעירים. אפשר שהחוק יאפשר מתן מספר שירותים מתוך מגוון מצומצם, או שיפרט חובות ברורים של הגופים להציע שירותים מסוימים. כמו כן, ייתכן שיהיו הבדלים בנגישות לשירותים – לעוזבי ההשמות יכולה להיות הזכות לשירות, או שמתן השירות יכול להיות על פי שיקול דעת או מותנה בעמידה בהתחייבויות מסוימות (Stein, 2008; Ward, 2008).

כבר בשנת 1953 הכיר החוק הנורבגי בעוזבי מסגרות חוץ-ביתיות, אך הזכויות החוקיות לקבוצה זו ניטלו עם הזמן, והיא נותרה ללא זכות פורמלית לתמיכה, מצב שיצר פערים במתן השירות. בשנת 1998 חל שינוי כאשר על הגופים השונים הוטלו חובות חדשות, והיה עליהם להעריך את צרכיהם של הצעירים – ובהסכמתם של אלה לספק להם שירותים גם אחרי שהגיעו לגיל 18. השירותים הנפוצים ביותר היו סיוע כלכלי, אף כי אפשר וסיוע כזה היה מותנה בנסיבות חייו של הצעיר, לדוגמה – האם הוא מחפש תעסוקה? באנגליה מקנה המעמד "בוגר השמה חוץ-ביתית" לצעיר שירותים שאינם זמינים לכלל בני גילו. סיוע ותמיכה בידי מומחים פותחו כדי להיענות לצרכים הייחודיים ולנסיבות המיוחדות של צעירים העוזבים את מסגרות ההשמה. המסגרת החוקית המעוגנת בחוק CLCA 2000 מטילה מגוון חובות וציפיות רחב יותר על הרשויות, ומחייבת אותן להכין צעירים למעבר לחיים עצמאיים, ולתמוך בהם יותר מאשר בנורווגיה. הסבר חלקי הלבדל זה הוא שהבדל משקף את הקדימות הפוליטית שמייחסים באנגליה לשיפור מצבם של ילדים וצעירים בהשמות וכאלה שעוזבים או מסיימים את השהות במסגרות.

סיכום

אמנת האומות המאוחדות לזכויות הילד (UNCRC) קובעת שילדים השוהים במסגרות חוץ-ביתיות זכאים לסיוע מיוחד מהמדינה. כן יש ציפייה שהמדינה תנקוט בצעדים לקידום שיקומם הגופני והנפשי ותקדם את שילובם מחדש בחברה של ילדים וצעירים שסבלו התעללות או הזנחה (סעיפים 20 ו-39). התגובות לדרשה זו – הן כמדיניות והן למעשה – שונות מאוד בחברות שונות. אולם, כאשר תמיכה נאותה אינה מגיעה, גובה חסר זה מחיר חברתי וכלכלי הן מעוזבי ההשמות והן

מהחברה כולה. שירותים איכותיים ותמיכה בזמן שהות במסגרות החוץ-ביתיות הם מסד חשוב להשגת תוצאות משופרות. שירותים לעוזבי המסגרות אינם יכולים לפעול במנותק, ואינם יכולים לפצות על חוויות שליליות שהיו לצעירים לפני ההשמה ובמהלכה. חשוב שעובדים סוציאליים, מטפלים בפנימיות ומשפחות אומנה התומכים בצעירים לא יגוננו יתר על המידה על הצעירים שבטיפולם ויהפכו אותם לבלתי כשירים למעבר מהמסגרת המטפלת. במקום זאת, כפי שמפרטת האמנה, יש לשתף אותם בקבלת ההחלטות ובהכנות לעצמאות תלויה, להתחיל מוקדם בשיתוף זה ולהיות קשובים ל"יכולות המתפתחות" של הילד. עם זאת, יש להכיר בכך שפעמים רבות, צעירים העוזבים מסגרות חוץ-ביתיות מנוכרים ממשפחותיהם, ויש לתמוך בהם בדרכם עד להגיעם לבגרות – מגיל 21 עד 25 – ולא רק בעת העזיבה עצמה. (Stein, 2008).

מקורות

- Act of 11 June 1992, No 100 relating to Child Welfare Services, subsequently amended most recently by Act of 11 August 2000 No 76. English translation, available at <http://www.ub.uio.no/ujur/ulovdata/lov-19920717-100-eng.pdf>
- Barnardos (1996). *The failure of social policy to meet the needs of young people leaving care*. Illford: Barnardos.
- Bartley, K. (1998). *Barnpolitik och barnets rättigheter [Children's policy and children's rights]*. Doctoral dissertation. Göteborg University.
- Biehal, N., Clayden, J., Stein, M., & Wade, J. (1992). *Prepared for living? A survey of young people leaving the care of three local authorities*. London: National Children's Bureau.
- Biehal, N., Clayden, J., Stein, M., & Wade, J. (1995). *Moving on: Young people and leaving care schemes*. London: HMSO.
- Biehal, N., & Wade, J. (1996). Looking back, looking forward: Care leavers, families and change. *Children and Youth Services Review*, 18(4/5), 425–446.
- Biehal, N., & Wade, J. (1999). I thought it would be easier: the early housing careers of young people leaving care. In J. Rugg (Ed.), *Young people, housing and social policy* (pp. 79–92). London: Routledge.
- Broad, B. (1998). *Young people leaving care: Life after the Children Act 1989*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Broad, B. (1999). Young people leaving care: Moving towards 'joined up' solutions? *Children & Society*, 13, 81–93.
- Broad, B. (2005). Young people leaving: Implementing the children (Leaving Care Act 2000). *Children & Society*, 19, 84–371.
- Broad, B., & Monaghan, M. (2003). *Talking sense: Messages from young people facing social exclusion about their health and well-being*. London: The Children's Society.

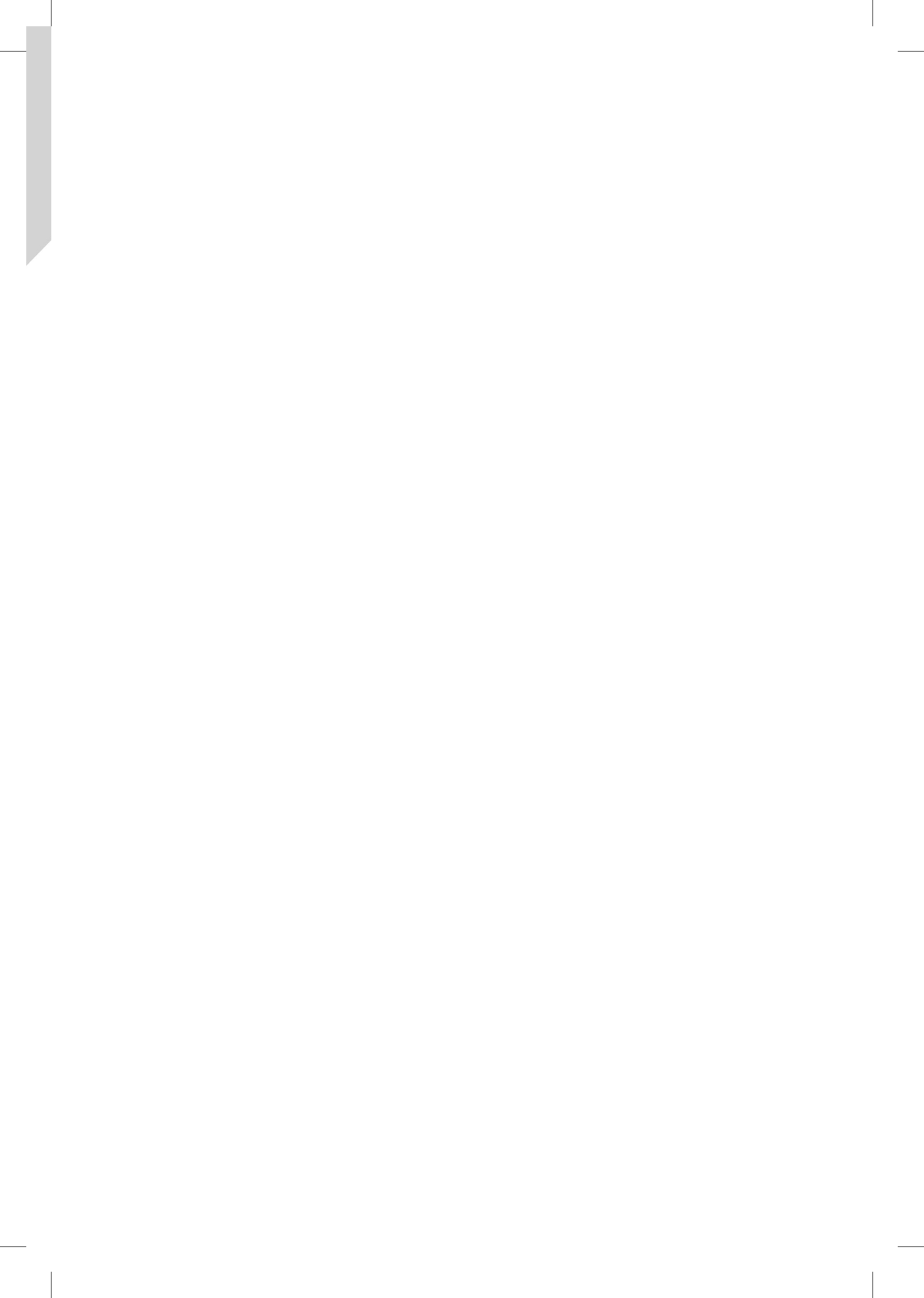
- Bynner, J., & Parsons, S. (2002). Social exclusion and the transition from school to work: The case of young people not in education, employment, or training (NEET). *Journal of Vocational Behaviour*, 60, 289–309.
- Cashmore, J., & Paxman, M. (2006). *Longitudinal study of wards leaving care: Four to five years on*. Sydney: New South Wales Centre for Parenting and Research.
- Chase, E., Simon, A., & Jackson, S. (2006). *In care and after: A positive perspective*. London: Routledge.
- Children Act (1989). London: HMSO.
- Children (Leaving Care) Act (2000). London: The Stationery Office.
- Clausen, S.E. (2007). Presented in the media and confirmed via personal contact with the researcher.
- Clayden, J., & Stein, M. (2005). *Mentoring young people leaving care. Someone for me*. York: Joseph Rowntree Foundation. Available at <http://www.jrf.org.uk/bookshop/eBooks/1859354025.pdf>.
- Committee on the Rights of the Child (2006). Committee on the rights of the child 40th session, Geneva, 12–30 September 2005. *Day of general discussion: Children without parental care*. CRC/C/153, available at www.ohcrc.org/english/bodies/crc/discussion.htm.
- Corden, A. (2001). Comparing child maintenance systems: Conceptual and methodological issues. *International Journal of Social Research Methodology*, 4(4), 287–300.
- Corlyon, J., & McGuire, C. (1999). *Pregnancy and parenthood: The views and experiences of young people in public care*. London: National Children's Bureau.
- Courtney, M. E., Pilivan, I., Grogan-Kayor, A., & Nesmith, A. (2001). *Foster youth transitions to adulthood: A longitudinal view of youth leaving care*. University of Chicago: Chapin Hall Centre for Children.
- Courtney, M., Dworsky, A., Ruth, G., Havlicek, J., & Bost, N. (2005). *Midwest evaluation of the adult functioning of former foster youth: Outcomes at age 19*. University of Chicago: Chapin Hall Centre for Children.
- Daguerre, A. (2000). Policy networks in England and France: The case of child care policy 1980–1989. *Journal of European Public Policy*, 7(2), 60–244.
- Department of Children, Schools and Families (2007). *Children looked after in England (including Adoptions and Care Leavers) 2006–7*. London: DCSF.
- Department for Education and Skills (2006). *National statistics: National curriculum assessment, GCSE and equivalent attainment and post-16 attainment by pupil characteristics in England 2005/06*. London: DfES.
- Department for Education and Skills (2007). *Care matters: Time for change –summary*. Norwich: TSO.

- Department for Education and Skills (2007). *Participation rates in higher education: Academic years 1999/2000 – 2005–6*. Available at: http://www.dfes.gov.uk/rsgateway/DB/SFR/s000716/SFR10_2007v1.pdf
- Department of Health (1998). *Modernising health and social services: National priorities guidance 1999/00–2001/2*. London: Department of Health.
- Department of Health (1999). *Me, survive, out there? – New arrangements for young people living in and leaving care*. London: Department of Health.
- Department of Health (2001). *Children (Leaving Care) Act 2000: Regulations and guidance*. London: The Stationery Office.
- Eydal, G.B., & Satka, M. (2006). Social work in Nordic welfare policies for children – present challenges in the light of the past. *European Journal of Social Work*, 9(3), 305–322.
- Forbes, C., Inder, B., & Raman, S. (2006). *Measuring the cost of leaving care in Victoria*. Victoria: Monash University and Centre for Excellence in Child and Family Welfare. Available at: <http://www.buesco.monash.edu.au/depts/ebs/pubs/wpaper/2006/wp18-06.pdf>
- Frame, L. (2002). Maltreatment reports and placement outcomes for infants and toddlers in out-of-home care. *Infant Mental Health Journal*, 23(5), 517–540.
- Green, S., & Jones, A. (1999). *Improving outcomes for young people leaving care in Victoria*. Melbourne: Children's Welfare Association of Victoria.
- Hantrais, L., & Mangen, S. (Eds.) (1996). *Cross-national research methods in social sciences*. London: Pinter.
- Hearn, J., Poso, T., Smith, C., White, S., & Korpinen, J. (2004). What is child protection? Historical and methodological issues in comparative research on lastensuojeul child protection. *International Journal of Social Welfare*, 13, 28–41.
- Hetherington, R. (1998). Issues in European child protection research. *European Journal of Social Work*, 1(1), 71–82.
- HMSO (2000). *Explanatory notes to children (leaving care) Act 2000*. London: The Stationery Office.
- HM Treasury (2006). *2004 spending review public service agreements 2005–2008*. Norwich: TSO.
- Holdsworth, C. (2004). Family support during the transition out of the parental home in Britain, Spain and Norway. *Sociology*, 38(5), 909–926.
- International social service and UNICEF (in collaboration with the NGO working group on children without parental care (2006). *Draft UN guidelines for the protection and alternative care of children without parental care*. Available at: http://www.issssi.org/Resource_Centre/Tronc_DI/documents/DraftGuidelinesMay06.pdf

- Jackson, S. (2001). The education of children in care. In S. Jackson (Ed.), *Nobody ever told us school matters: Raising the educational attainments of children in care* (pp 11–53). London: British Agencies for Adoption and Fostering.
- Jackson, S., Ajayi, S. & Quigley, M. (2003). *By degrees: The first year from care to university*. London: The Frank Buttle Trust.
- Kristoffersen, L. (2005). Barnevernbarnas helse. *Uførhet og dødelighet i perioden 1990–2002*. Oslo: NIBR.
- Lewis, H. (2000). Children in public care: Overcoming barriers to effective mental health care. *Young Minds*, 46, 16–18.
- Meltzer, H., Corbin, T., Gatward, R., Goodman, R., & Ford, T. (2003). *The mental health of young people looked after by local authorities in England*. London: TSO.
- Mendes, P., & Moslehuddin, B. (2006). From dependence to interdependence: towards better outcomes for young people leaving state care. *Child Abuse Review*, 15, 110–126.
- Munro, E.R. & Hardy, A. (2006). *Placement stability – A literature review*. Report to the DfES. Loughborough: CCFR, Loughborough University.
- Munro, E.R., & Stein, M. (2008). Comparative exploration of care leavers transitions to adulthood: An introduction. In M. Stein & E.R. Munro (Eds.), *Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Munro, E. R., Stein, M., & Ward, H. (2005). Comparing how different social, political and legal frameworks support or inhibit transitions from public care to independence in Europe, Israel, Canada and the United States. *International Journal of Child Welfare*, 4, 191–201.
- Office of National Statistics (2007) Adults living with their parents: by sex and age: *Social Trends 34*. Available at: <http://www.statistics.gov.uk/StatBase/ssdataset.asp?vlnk=7261&Pos=4&ColRank=2&Rank=144>.
- Pinkerton, J. (2006). Developing a global approach to the theory and practice of young people leaving state care. *Child and Family Social Work*, 11(3), 191–198.
- Pinkerton, J. (2008). States of care leaving: Towards international exchange as a global resource. In M. Stein & E.R. Munro (Eds.), *Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice* (pp. 241–257). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Propp, J. Ortega, D., & New Heart, F. (2003). Independence or interdependence: Rethinking the transition from 'ward of the court' to adulthood. *Families in Society*, 84, 259–266.

- Raman, S., Inder, B., & Forbes, C. (2005). *Investing for success: The economics of supporting young people leaving care*. Melbourne: Centre for Excellence in Child and Family Welfare.
- Sempik, J., Ward, H., & Darker, I. (2008). Emotional and behavioural difficulties of children and young people at entry to care. *Clinical Child Psychology and Psychiatry* 13(2), 221–223.
- Statistics Norway/ Statistisk sentralbya (2006). *Child welfare statistics*. Available at: http://www.ssb.no/barneverng_en/
- Stein, M. (2002). Leaving care. In: D. McNeish, T. Newman & H. Roberts. (Eds.), *What works for children*. UK: Open University.
- Stein, M. (2004). *What works for young people leaving care?* Ilford: Barnardos.
- Stein, M. (2006). Young people aging out of care: The poverty of theory. *Children and Youth Services Review*, 28, 422–434.
- Stein, M. (2008). Transitions from care to adulthood: messages from research for policy and practice (pp. 289–306). In M. Stein & E.R. Munro (Eds.), *Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Stein, M., & Carey, K. (1986). *Leaving care*. Oxford: Blackwells.
- Stein, M., & Munro, E.R. (2008). *Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Stein, M., Pinkerton, J., & Kelleher, J. (2000). Young people leaving care in England, Northern Ireland, and Ireland. *European Journal of Social Work*, 3, 235–246.
- Stein, M., & Wade, J. (2000). *Helping care leavers: Problems and strategic responses: executive summary*. York: Social Work Research and Development Unit, York University.
- Storø, J. (2005). *Å gå over brennende bruer. En kvalitativ studie av barneverningdommers overgang til en selvstendig tilværelse*. Oslo: Høgskolen i Oslo.
- Storø, J. (2008). Norway. In M. Stein and E.R. Munro (Eds.), *Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice* (pp. 147–157). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Thanem, H.A. (2006). *Sist i køa – Svik og brutte løfter i barnevernet. En kvalitativ studie av barneverningdoms opplevelser knyttet til overgangen til en selvstendig tilværelse*. Norway: Hovedfagsoppgave i psykologi, NTNU.
- Therborn, G. (1993). The politics of childhood: The rights of children in modern times. In F. Castles (Ed.), *Families of nations: Patterns of public policy in Western democracies*. Aldershot: Dartmouth.

- Thoburn, J. (2007). *Globalisation and child welfare: Some lessons from a cross-national study of out-of-home care*. Norwich: University of East Anglia. Accessed at: <http://www.uea.ac.uk/swk/research/publications/mongraphs/welcome.htm>.
- Veland, J. (1993) *Hvordan gikk det med barnevernets barn? Resultater fra barnevernsarbeid i 5 kommuner i rogaland*. Stavanger: Senter for Atferdsforskning.
- Wade, J., & Dixon, J. (2006). Making a home, finding a job: Investigating early housing and employment outcomes for young people leaving care. *Child and Family Social Work, 11*, 199–208.
- Wade, J., & Munro, E.R. (2008). United Kingdom. In M. Stein and E.R. Munro (Eds.), *Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice* (pp. 209–224). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Ward, H. (2008). Legal and policy frameworks. In M. Stein & E.R. Munro (Eds.), *Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice* (pp. 258–279). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Ward, J., Henderson, Z., & Pearson, G. (2003). *One problem among many: Drug use among care leavers in transition to independent living*. London: Home Office.
- Ward, H., Jones, H., Lynch, M., & Skuse, T. (2002). Issues concerning the health of looked after children. *Adoption and Fostering, 26*(4), 1–11.

התפתחויות עדכניות במדיניות משרד החינוך בתחום הטיפול בבוגרי פניחיות חינוכיות בכלל ובחסרי עורך משפחתי בפרט

יחיאל שילה ועמנואל גרופר

מבוא

עד לשנים האחרונות, הייתה המדיניות הרשמית של המנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער, כי תקופת ההתחנכות של חניכי הפנימייה והאחריות של הפנימייה כלפיהם מסתיימות בתום לימודי כיתה יב. מדיניות זו התבססה על ההנחה כי מרבית הצעירים בוגרי יב מתגייסים לשירות חובה בצה"ל, הבנות שאינן מתגייסות מתנדבות לשירות לאומי ועולים חדשים שמחליטים להמשיך בלימודים אקדמיים עוברים לאחריות מנהל הסטודנטים המשותף למשרד לקליטת עלייה ולסוכנות היהודית. מכאן שבפועל, מרבית הצעירים הללו עוברים מאחריות הרשות החינוכית לאחריות גורם ממסדי אחר, בין אם זה צה"ל, העמותות המפעילות את השירות הלאומי או מנהל הסטודנטים.

אמנם התעוררו פה ושם בעיות פרטניות, אולם אלה היו יוצאות מן הכלל ונפתרו בהסדרים ייחודיים אד-הוק. יש לציין כי מרבית הפתרונות היו יזמות מקומיות של מנהלי מוסדות פנימייתיים אשר אפשרו לצעירים כאלה להמשיך ולהתגורר בפנימייה לתקופות המעבר, ולעתים, במקרים קשים במיוחד, אפילו מעבר לכך. כל זאת, במימון עצמי של המוסד.

המנהל הפנימייתי במשרד החינוך ראה בעין יפה יזמות אלה, אולם היות והיה מדובר במקרים בודדים, לא ראה לנכון להתערב ולתקצב פעילויות אלה. רק במקרים שבהם הבעיות נשאו אופי מערכתי והמוני יותר, נדרש משרד החינוך להתערב ולגבש פתרונות באמצעות המנהל ההתיישבותי והפנימייתי. פתרונות אלו חייבו השקעה לא מבוטלת של משאבים כספיים, ונזכיר שתי דוגמאות בולטות:

א. חלק מבני הנוער יוצאי אתיופיה שעלו לארץ במסגרת מבצע "משה" ולאחר מכן גם במבצע "שלמה" עברו את גיל 18 בעודם בפנימיות; זאת מפאת הקושי לקבוע

את גילם המדויק ומתוך רצון להבטיח להם תקופת חינוך משמעותית. המוסד לביטוח לאומי לא התחשב בכך ודרש מהם תשלומים החל מיום הגיעם לגיל 18. המנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער נרתם לפתרון הבעיה ונדרש למצוא מקורות כספיים על מנת לממן את תשלומי הביטוח הלאומי עבור החניכים האלה.

ב. בוגרי תכנית נעל"ה (צעירים ללא הורים בארץ), נפלו לפעמים, עם תום תקופת התחנכותם, "בין הכיסאות" – הם סיימו את תקופת שהותם בפנימייה, אולם טרם נקלטו במסגרת ממוסדת חדשה. לחלק מהחניכים לא היה כל קרוב משפחה בישראל; לפיכך, הם נמצאו לעתים חסרי קורת גג ביישובים שאליהם הם הגיעו, או ללא ביטוח רפואי (מפני שלא עבדו במקומות מסודרים ולא שילמו למוסד לביטוח לאומי). כדי להתגבר על בעיות אלה, הכניס משרד החינוך למפרט של המכרז לניהול תכנית נעל"ה את חובת הזכיין להפעיל אגף בוגרים שיטפל בצורה מסודרת בנושאים אלה.

כפי שהזכרנו, מנהליהן של פנימיות אחדות הכירו בעצמם בחשיבות הנושא ופיתחו ביזמתם מסגרות מיוחדות או פתרונות מקומיים עבור בוגרי הפנימייה שהיו זקוקים לרשת הביטחון שלה לפרק זמן נוסף. יזמות אלה הביאו לפתיחת "בתי בוגרים" במספר כפרי נוער. לא ייפלא שהמקומות שבהם התפתחו יזמות אלה הן פנימיות שבהן ישנם ריכוזים גבוהים של חניכים בעלי רקע סוציאלי קשה במיוחד או של חניכים ללא הורים בארץ. המודלים שעל פיהם פועלות מסגרות אלה הוא מגוון: החל במדור בוגרים שלם הפועל בכפר הנוער "ימין אורד" וכלה בבית בוגרים צנוע בכפר הנוער "קדמה", "במאיר-שפיה" או "הודיות". כפרי נוער אחרים, דוגמת "חוות הנוער הציוני", מקדישים גם הם תשומת לב לסוגיה זו מבלי להקצות מבנה נפרד, ומוצאים פתרונות אד-הוק לבעיות של בוגרים כאשר הן צצות.

עם זאת, בשנים האחרונות מורגשת אי-נחת הולכת וגוברת בנושא זה. מצד אחד, מצבם הסוציו-אקונומי של חניכי הפנימיות החינוכיות הולך ומחמיר, כחלק מהחמרה כללית במצבו של המעמד הבינוני הנמוך במדינה. מאידך גיסא, אף שיחסית, שיעור הגיוס של בוגרי הפנימיות החינוכיות הוא עדיין גבוה מאוד, שיעור הגיוס ההולך ופוחת במדינה כולה ניכר גם כאן, וקבוצה גדולה יותר מבעבר של בוגרי פנימייה חסרי עורף משפחתי זקוקים לעזרה ולשירותים שונים בתקופה שבה היו אמורים לשרת בצה"ל או בשירות הלאומי.

זוהי הסיבה לכך שהמנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער היה מהראשונים שהצטרפו ליזמה של עמותת אשלים לקידום מיזמים חדשים עבור בוגרי פנימיות חסרי עורף משפחתי.

על יסוד הניסיון שנצבר במהלך מעורבות אנשי המנהל בפעילויות אלה, מתקיימים בו דיונים רציניים במטרה לגבש מדיניות חדשה בכל הנושאים הקשורים בטיפול בבוגרי הפנימיות החינוכיות.

לימוד מההתנסויות במיזם החשוותף למען בוגרים חסרי עורף משפחתי

עמותת אשלים בשיתוף עם עמותת ילדים בסיכוי – המועצה לילדי פנימייות, פנו לפני שלוש שנים למנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער במשרד החינוך בהצעה להצטרף למיזם שאמור להעלות על סדר היום הציבורי את סוגיית בוגרי הפנימייות חסרי עורף משפחתי. המיזם מתוכנן היה לכלול שלושה מרכיבים:

א. **מודל אזורי** – מענה בצורת "הוסטל", שימשיך לספק מענה הכולל קורת גג וליווי חינוכי-טיפולי לצעירים בוגרי פנימייות חסרי עורף משפחתי הזקוקים ומעוניינים בסידור כזה, עד שלוש שנים מתום תקופת התחנכותם בפנימייה.

ב. **מודל פנים-פנימייתי** – הכוונה הייתה לתמוך ולעודד יזמות מקומיות של פנימייות אשר פיתחו מענים פנימיים לבוגרים שנזקקו להמשך טיפול גם בתום כיתה יב.

ג. **פעילות חינוכית שיטתית להכנת חניכי כיתות יא-יב בפנימייה לקראת היציאה לחיים עצמאיים**

בסיכומן של שלוש שנות הניסוי ניתן לומר בוודאות כי הייתה למיזם זה חשיבות גדולה מאוד בהעלאת הנושא לסדר היום בצורה שמחייבת את כל קובעי המדיניות ומקבלי ההחלטות בדרגים השונים להתייחס לנושא הבוגרים בכל הרצינות ולהתמודד באופן יסודי עם היבטיו השונים. ההתנסות במסגרת המיזם המשותף, שכלל גם נציגים של משרד הרווחה ושל עמותות שונות, אפשרה גם לכל גורם לברור לעצמו את המרכיבים הרלוונטיים יותר עבורו ולהחליט על זניחת מודלים שנראים לו רלוונטיים פחות.

בראשית הדרך, נקודת המוצא הייתה כי המודל האזורי ימוקם בתוך כפרי נוער, כך שיוכל ליהנות מהתשתית הפיזית המקצועית של מוסדות אלה. לאחר שלוש שנות התנסות נראה שמובילי המיזם מעדיפים למקם את ההסדרים האזוריים בדירות עצמאיות בקהילה עם ליווי חינוכי-טיפולי אקסטנסיבי. ייתכן שגישה זו היא נכונה מבחינת מפעילי התכנית, אולם להערכתנו, המסקנה המתבקשת היא כי תכנית כזו חייבת להיות חלק בלתי נפרד משירותי הרווחה שמספקת הרשות המקומית שבה ממוקמות הדירות, ולא באחריותו של משרד החינוך.

המודל הפנים-פנימייתי טופל בצורה שולית ביותר במסגרת המיזם המשותף, אולם דווקא בו רואה משרד החינוך את עיקר עניינו בעתיד. בעקבות ההתנסויות במיזם זה יש בכוונת המנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער לעודד את מרבית הפנימייות החינוכיות, או לפחות את אלה שיש בהן מספר משמעותי של חניכים המוגדרים כנעדר עורף משפחתי, להרחיב את רשת השירותים שהפנימייה מספקת לחניכיה, כך שתכלול גם רשת ביטחון לבוגרים הזקוקים לכך בתום לימודיהם במוסד. אין בכוונת המנהל להכתיב מודל מונוליטי של "בית בוגרים", אולם אנו רואים בכיוון זה את המודל הרצוי, עם שינויים כאלו או אחרים.

המרכיב הנוסף של התכנית, "הכנה לחיים עצמאיים" לחניכי יא-יב, נראה לנו חשוב וחיוני. מרכיבים חלקיים ממנו כבר מתקיימים באופן שוטף באמצעות פעילותם של העובדים הסוציאליים בפנימיות. עם זאת, איננו מסתפקים בכך, ואנו כבר עסוקים באופן מעשי בהכנות לקראת יישומה הנרחב של הערכה המופקת על ידי מובילי המיזם (עמותות אשלים וילדים בסיכוי – המועצה לילדי פנימיות), בפנימיות החינוכיות השונות.

אנו מודעים גם לסכנות שאורבות בדרכנו בעת פיתוח שירותים כאלה. פיתוחם הלא מבוקר, עלול לעודד תלות מוגזמת בקרב חניכים אשר היציאה לחיים עצמאיים מפחידה אותם. הדבר סותר חלק ממטרות החינוך בפנימייה החינוכית; שהרי זו חותרת להעצים את בני הנוער ולחנכם לעצמאות ולבגרות, שתאפשרנה להם לעמוד בבטחה על רגליהם בסוף תקופת ההתחנכות בפנימייה. מכאן, שעל פעילות זו להיעשות בקנה מידה מצומצם, אך ורק עבור אותם בני נוער חסרי עורף משפחתי כלשהו הנזקקים לה. נוסף על כך, יש לדאוג שתיעשה פעילות חינוכית יסודית במהלך כיתות יא-יב שתמזער את סכנת פיתוח התלות. אנשי המקצוע, שמכירים היטב את מצבם האמתי של חניכיהם, חייבים לערוך מיון מדוקדק, שיאפשר רק לבוגרים חסרי כל עורף משפחתי הזקוקים להמשך סיוע, ליהנות מהשירות החדש. להערכתנו, אין מדובר ביותר מעשרה אחוזים מבוגרי כיתה יב בפנימיות בכפרי הנוער.

קווים ראשונים לקראת גיבוש מדיניות חדשה

היות והדברים אינם מגובשים עדיין ולא עברו את כל שלבי האישור הפורמליים, אנו יכולים להצביע בשלב זה בעיקר על שאיפות וכיוונים כלליים:

א. החלטה שכבר נפלה ועומדת להיות מיושמת בקרוב, היא גיוס איש מקצוע במטה המנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער אשר מתפקידו יהיה לרכז את כל הפעילות בנושא של בוגרי הפנימיות החינוכיות בכלל וחסרי העורף המשפחתי בפרט.

ב. הוקם צוות רב-מקצועי במטה אשר שוקד על לימוד יסודי של כל היזמות הפנים-מוסדיות שפועלות כיום בשדה, במטרה לנסח מערכת כללים ונהלים לפעילויות אלה. צוות זה לומד גם יזמות נוספות שקיימות בשטח, כמו למשל תכנית "למרחב", הפועלת בתמיכת משפחת מוזס על פי מודל "אזורי" מקורי ושונה לחלוטין מזה שהופעל במסגרת המיזם של "אשלים".

ג. בהמשך, לכשיגובשו המודלים המומלצים, הכוונה היא לבנות אמות מידה ומודל לתקצוב, ועל בסיסם ישתתף המנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער בתמיכה כספית לפנימיות החינוכיות הקשורות בו עבור תכניות המשך המיועדות לבוגרים, דוגמת "בית בוגרים". יודגש, כי הנושא טרם סוכם, ואין לראות בפרסומו במסגרת זו התחייבות מצד המנהל.

ד. המרכזייה החינוכית של אגף חינוך והדרכה בפנימיות במנהל, שהייתה שותפה מלאה בהכנת הערכה החינוכית של "הכנה לחיים עצמאיים", המופקת כיום על ידי עמותת אשלים, תיקח על עצמה להטמיע בעזרת צוות המנחים שלה באופן נרחב את הפעילויות לחניכי כיתות יא-יב בפנימיות החינוכיות. הפעילות תעשה בשיתוף פעולה מלא עם השירותים הפסיכו-סוציאליים במנהל, שידאגו לשיתופם של העובדים הסוציאליים בפנימיות בפעילות חשובה זו.

ה. הנהלת המנהל תמשיך כבעבר, לחפש פתרונות מערכתיים לטיפול בצורכיהם של בוגרים בכלל וחסרי עורף משפחתי בפרט, כאשר יעלו צרכים שכאלה מהשטח. כמו כן, הנהלת המנהל תמשיך ליזום מיזמים מגוונים לקידום של בוגרי הפנימיות, כמו תכנית "אקדמיה בראש שקט" שהופעלה השנה. במסגרת התכנית מתגוררים כ-50 סטודנטים מבני העדה האתיופית בכפרי נוער, תורמים בפעילות התנדבותית לחניכי הכפר ומקבלים מגורים, כלכלה ומלגת קיום כדי לאפשר להם להתרכז בלימודיהם.

ו. בשלב הביניים, ימשיך המנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער להשתתף במימון מספר מוגבל של בוגרי פנימיות חינוכיות חסרי עורף משפחתי שהצוות החינוכי-טיפולי בפנימייה ימליץ לשלבם בדירות האזוריות המופעלות על ידי "ילדים בסיכוי – המועצה לילדי פנימיות".

צעירים חעל גיל 18 בטיפול אגף התקון, חשרד הרווחה והשירותים החברתיים

חל שרביט ומנחם וגשל

אוכלוסיית הצעירים מעל גיל 18 הנזקקת לסיוע משרד הרווחה, כוללת בתוכה קבוצות אוכלוסייה מגוונות, בעלות צרכים רבים ושונים. למיעוטם נבנו במשך השנים מענים מתאימים.

סקירת המענים אשר פותחו במשרד הרווחה לגילאים אלו, מלמדת, כי אוכלוסיית הצעירים הנכים והמוגבלים פיזית וקוגניטיבית זכתה להתייחסות טיפולית ולפיתוח מענים, הן בתחום הקהילתי והן בתחום החוץ-ביתי; לעומת זאת, האוכלוסייה אשר איננה סובלת מנכות או ממגבלה פיזית בולטת אלא מאופיינת בבעיות התנהגות וקשיי שילוב חברתי, קיבלה מענה מועט לצרכיה הייחודיים. היעדר ההתייחסות לצורכי אוכלוסייה זו בולט בהשוואה לדגש אשר הושם משך שנים על פיתוח מענים לצורכיהם של ילדים ובני נוער בסיכון.

בעשורים האחרונים היינו עדים לפיתוח מואץ ולהקמה של שירותים לאוכלוסיית הקטינים בסיכון ובסכנה. להקמת שירותים אלו הוקצו משאבים רבים. הפיתוח נבע ממדיניות כוללת אשר מצאה ביטויה גם בחקיקה. מדיניות זו ראתה ורואה במדינה אחראית להענקת התנאים להתפתחותם התקינה של קטינים עד גיל 18, והדבר הצריך כמובן פיתוח מענים מתאימים. לעומת זאת, גיל 18 נתפס כגיל שבו מתבצע המעבר לבגרות, סיום גיל הקטינות והתלות במבוגרים, יציאה לחיים עצמאיים ומעבר לנשיאה באחריות, והצעיר נדרש להשתלב בחברה ולתפקד בה כאזרח מועיל. הגיוס לצה"ל בגיל 18 מסייע לחיזוקה של תפיסה זו, אף שבעצם הוא מעניק לצעירים שלוש שנים של הסתגלות הדרגתית במעבר לעצמאות.

בשנים האחרונות מתחולל שינוי בתפיסה זו, והוא מביא לחשיבה מחודשת בהתייחסות לצעירים מעל גיל 18 ומוביל להכרה בצורכי אוכלוסייה זו ובחיוניותו של פיתוח מואץ של מענים לצרכים ייחודיים אלו.

מקורות השינוי הם:

א. ירידה באחוז המתגייסים לצה"ל מקרב כלל האוכלוסייה – בשנים האחרונות אנו עדים לגידול באוכלוסיית בני ה-18 אשר אינם מגויסים לצה"ל. בתוכם ניתן למצוא חרדים, בני מיעוטים, עוברים על החוק ובעלי קשיי הסתגלות ונתונים נמוכים שהצבא מוצא אותם בלתי מתאימים. כל אלה מגלים קושי בהשתלבות חברתית עצמאית ונזקקים לסיוע.

ב. התארכות גיל ההתבגרות – אנו עדים לשינויים בעולם כולו וגם בישראל. גיל ההתבגרות מתמשך מעבר לגיל 18, הן בבחירת המקצוע, הן ביציאה ללימודים והן

בעזיבת בית ההורים ויציאה לעצמאות. דחיית גיל הנישואין גם הוא ביטוי לכך. שינוי זה יוצר בקרב אוכלוסייה זו צרכים שיש לתת עליהם הדעת.

אוכלוסיית הצעירים מעל לגיל 18 הזקוקה לטיפול משרד הרווחה, כוללת בתוכה מספר תת-קבוצות:

א. אוכלוסיית הצעירים אשר טופלו כקטינים במשרד, בשירותים השונים של אגף התקון והשירות לילד ונוער, על רקע קשיי תפקוד מגוונים, ואשר גם בהגיעם לגיל 18 עדיין נזקקים לסיוע ולתמיכה, משום שהטיפול בהם טרם הגיע לסיומו. בתוך קבוצה זו ניתן למצוא אף קטינים שגויסו לצה"ל וזקוקים להמשך ליווי. היעדר משאבים ומענים לטיפול באוכלוסייה זו עלול להביא להפסקת הטיפול בה בשלב שבו היא עדיין איננה ערוכה להתמודד באופן עצמאי, ועלול להוריד לטמיון השקעה רבת שנים, מה שבסופו של דבר יביא לכך שאוכלוסייה זו תיפול לנטל על החברה.

ב. אוכלוסיית חסרי העורף המשפחתי, אשר הוצאו מביתם בהיותם קטינים, לרוב על רקע קשיים במשפחה ובתפקודם. בסיום תקופת הטיפול החוץ-ביתי ובהגיעם לגיל 18, הם אמורים לחזור לביתם ולסביבה שממנה יצאו. לחלק מהם אין מערך משפחתי המסוגל לסייע להם בהתמודדות, הדרכה, דיור, השמה בעבודה וכו', והם עשויים לסגת ואף להידרדר. גם כאן עלולה לרדת לטמיון ההשקעה אשר נעשתה במשך שנים ואשר הפכה צעירים אלו לבעלי תוחלת שיקומית גבוהה.

ג. אוכלוסיית הצעירים המנותקים אשר אינם מתגייסים לצה"ל. ביניהם ניתן למצוא כאמור חרדים, בני מיעוטים וצעירים בעלי בעיות הסתגלות ושילוב חברתי.

המענים הקיימים כיום במשרד הרווחה עבור אוכלוסיית הצעירים הזו אינם פרי תכנון ומדיניות כוללת, אלא נוצרו בהדרגה במשך השנים מתוך ניסיונותיהם של עובדי השדה לסייע למטופליהם בהגיעם לגיל 18. מענים אלו הם חלקיים, אינם עונים כמובן על כל הצרכים, ועל חלקם מאיימת כיום סכנת סגירה עקב היעדר משאבים.

אגף התקון מעניק בשנה באמצעות שירותיו השונים מענה לכ-20 אלף צעירים מעל גיל 18:

♦ **השירות לנוער וצעירים** – שירות זה מטפל בכ-5,000 צעירים מעל גיל 18. בהגדרתו מטפל השירות בצעירים עד גיל 24, ומוקד ההתערבות הוא שילובם בתעסוקה על ידי הקניית מיומנויות עבודה והכשרה לתעסוקה באמצעות קורסים מקצועיים, כגון: בניין, אלקטרוניקה, מחשוב, טבחות והדרכת ספורט. קורסים אלו ניתנים כיום לכ-1,500 צעירים, בשיתוף עם משרד התמי"ת, תב"ת (גיוינט – תעסוקה ותנופה), מלט"ב (מרכז לטכנולוגיית בנייה) ווינגייט. כמו כן, מופעלת תכנית "מעסיק דידי" לכ-1,500 צעירים. שאר הצעירים המטופלים בשירות מצויים

במצבים של ניתוק, שימוש בסמים ואלכוהול ומחסור בדיר, ומופעלות עבורם שיטות של יישוג פרטני וקבוצתי על מנת להביאם לטיפול.

גם בתחום הדיר מופעלות תכניות: "החוט המשולש" בירושלים – מסגרת הלנה חוף-ביתית שבה קיבלו עד כה סיוע 60 צעירים, ושתי דירות מעבר בחיפה, המשמשות את הצעירים לשהייה קצרת טווח, עד למציאת דיר של קבע. בשנתיים האחרונות טופלו בדירות המעבר כ-80 צעירים. מובן שהצרכים רבים יותר מן המענים, אך המשאבים מועטים ואינם מאפשרים פרישת מענים ארצית.

♦ **רשות חסות הנוער** – הרשות אמנם אמונה על טיפול בקטינים עד גיל 18 המופנים למעונותיה (וניתן להאריך על פי חוק את שהותם עד גיל 20), אולם הניסיון מלמד כי בקרב החוסים מצויים קטינים חסרי עורף משפחתי, אשר בסיום תקופת צו בית המשפט, בין אם זה צו מעון או צו לפיקוח בתנאי מגורים, נותרים ללא בית לחזור אליו.

בחסות הנוער נבנו מספר מענים:

א. **עובדי תל"מ** – שני עובדים התומכים בבוגרי החסות, מלווים אותם, עוקבים אחריהם ומסייעים בהשתלבותם בסביבת המגורים שאליה חזרו עם תום תקופת הצו.

ב. **"תכנית מדרגה"** – פועלת זה כעשר שנים וכוללת שלוש דירות לצעירים בוגרי מסגרות החסות הזקוקים לסיוע; שתיים מן הדירות מיועדות לצעירות ואחת – לצעירים. השהות הממוצעת בדירה היא כשנה, והמטרה היא סיוע למסיימי תקופת הצו להשתלב בקהילה באופן נורמטיבי. חלק מן הצעירים משרתים בצה"ל וחלקם יוצאים לקורסים מקצועיים, להשלמת השכלה, ללימודים אקדמיים או לעבודה. הצעירים בדירה מקיימים אורח חיים כמעט עצמאי, בליווי אחראי מטעם החסות המסייע בצרכים העולים. מאז תחילת התכנית קיבלו מענה כ-80 צעירים; הם השתלבו באופן נורמטיבי, וחלקם נישאו והקימו בית.

ג. **"דירת מעבר"** – הצלחת "תכנית מדרגה" הובילה להצטרפות המוסד לביטוח לאומי ולפתיחת שתי דירות נוספות עבור מסיימי מסגרות החסות חסרי עורף משפחתי: הדירה האחת, בעפולה, מיועדת לבוגרי מסגרות גמילה מסמים ואלכוהול. הזכות לדירה זו מוקנית לצעירים היוצאים ללימודים או תעסוקה. הצעירים מקבלים ליווי מקצועי, וסכום של 1,500 ש"ח להוצאות ונושאים בהוצאות הדירה והכלכלה; הדירה השנייה הוקמה באזור המרכז, והיא מיועדת לארבעה עוברים על החוק שהם בוגרי החסות. תנאי הקיום זהים לאלו שבדירה בעפולה. מחקר מלווה אשר מומן על ידי המוסד לביטוח לאומי, העלה את הדברים הבאים: (א) קיים צורך נרחב בתכניות סיוע לצעירים, דוגמת הדירות; (ב) הליווי והתמיכה של המלווה הם בעלי חשיבות בהצלחת התכנית; (ג) המגורים בקהילה מהווים מנוף לרכישת מיומנויות לחיים עצמאיים. הוצע לשלב את הגיוס לצה"ל כאמצעי תומך ומסייע וכן השלמת השכלה כמנוף להשתלבות נורמטיבית.

♦ **השירות להתמכרויות** – השירות, על פי הגדרתו, נותן מענים לקטינים ולבוגרים. כ-40% (7,000) מהאוכלוסייה המטופלת בשירות היא גילאי 18 עד 24.

נוסף על הליווי הפרטני של הצעירים, פותחו עבורם השירותים הבאים:

- מרכז ערב בנתניה ומרכז יום מותאם לצעירים לכ-15 צעירים בו-זמנית
- מרכז יום לצעירות באשדוד – נותן מענה לכ-15 צעירות
- תכנית צעירים במלכישוע – מיועד לכ-23 צעירים
- הוסטל לצעירות בבאר שבע אשר נמצא בהקמה

♦ **השירות לנערות וצעירות** – שירות זה מטפל, על פי הגדרתו, בצעירות עד גיל 25. מלבד הטיפול הפרטני, פותחו במסגרתו השירותים הבאים:

מרכזי עדי – שני מרכזים טיפוליים קהילתיים לנערות בקצה הרצף, המהווים מסגרת אינטנסיבית כוללת להקניית מיומנויות אישיות ובין-אישיות, השלמת השכלה, הכשרה מקצועית וזימות עסקית. המרכזים הוקמו בשיתוף עם (עמותה לנוער מנותק) והרשות המקומית.

תכנית זינוק – ליווי לצעירות בצעדיהם הראשונים לקראת חיים עצמאיים, בדגש על תעסוקה. התכנית מעניקה תמיכה וחיזוק וכלים להשתלבות בעולם העבודה, בהתאם לכישוריהן, שאיפתן ורצונן של הצעירות. התכנית פועלת בחמישה יישובים, קבוצה אחת בכל יישוב, והתכנון הוא להפעיל תוך שלוש שנים שתי קבוצות בכל יישוב. הקבוצות מונות בין 15 ל-20 צעירות ומופעלות בשיתוף קרן גנדיר.

דירות מעבר – בשירות שמונה דירות מעבר לצעירות, הפועלות באופן דומה לדירות חסות הנוער.

סקירת התכניות שלעיל מלמדת על הדברים הבאים:

א. **מיעוט תכניות, היעדר תכנון ארצי והיעדר משאבים** – התכניות מספקות מענה לצעירים מעטים, בעוד הצרכים רבים יותר. פיתוח השירותים אינו פרי תכנון שיטתי הלוקח בחשבון צרכים ופרישת מענים ברמה ארצית.

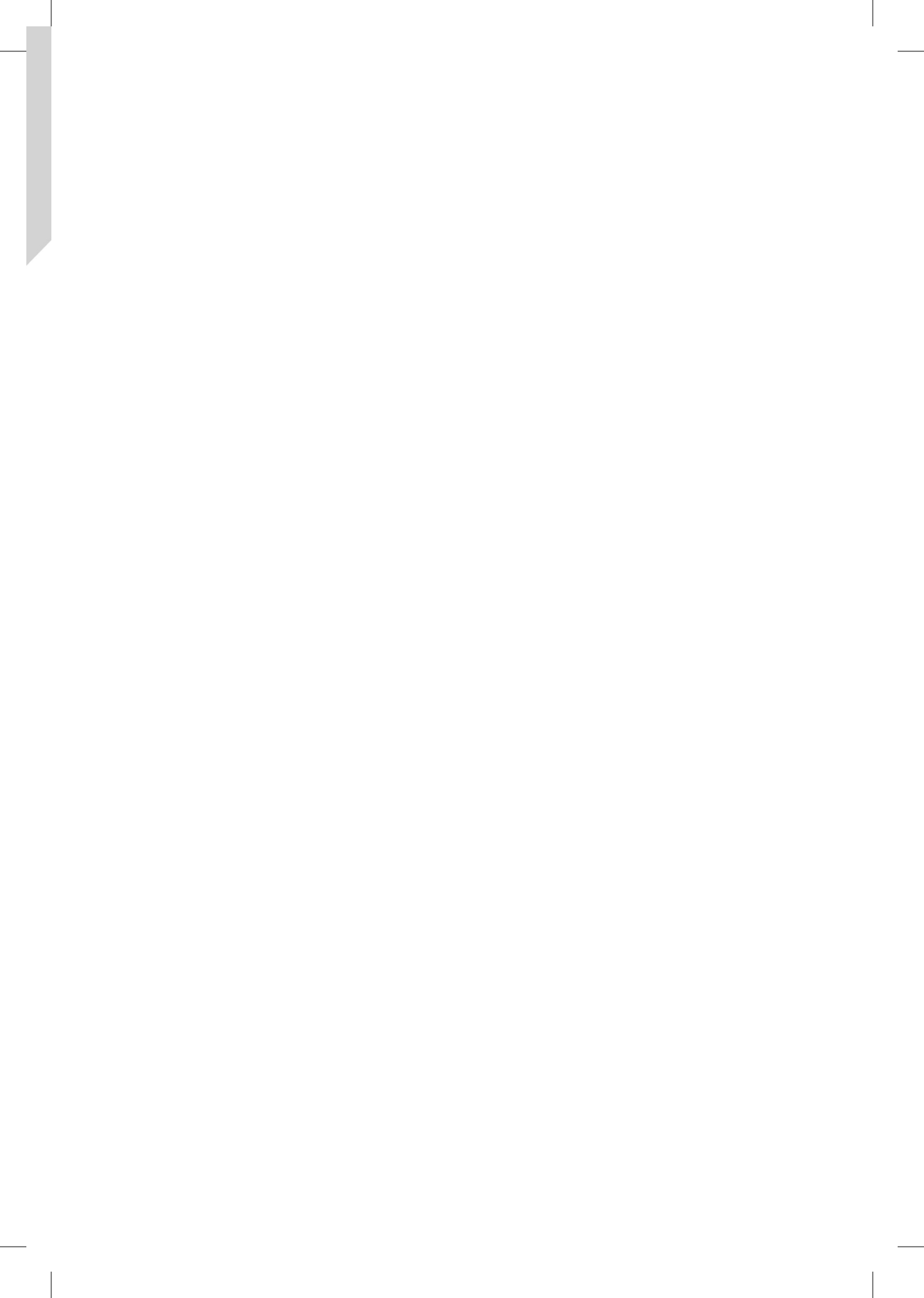
ב. הדגש בכל התכניות הוא על **הכנה לקראת חיים עצמאיים** כבוגר. על כן בחלק ניכר מזמן הטיפול מושם דגש רב על הקניית מיומנויות חיים – פיתוח עצמאות וניהול תקציב אישי עצמאי.

ג. בכל התכניות מושם דגש על **הכשרה לעולם התעסוקה** – הקניית מיומנויות תעסוקה, השמה בעבודה וליווי בתעסוקה לצורך פיתוח עצמאות.

ד. נעשה ניסיון להתמודד עם בעיות הדיור, אך הצורך בקורת גג אינו מקבל מענה מקיף ויש צורך בהיערכות יסודית יותר בתחום.

תכנון עתידי במשרד הרווחה לצעירים מעל גיל 18

כאמור, במשרד הרווחה הולכת וגוברת ההכרה בצרכיה הייחודיים של אוכלוסיית הצעירים מעל גיל 18 ובהכרח לבנות עבורה תכנית התערבות מערכתית ארצית כוללת. הכרה זו קיבלה ביטוי בתכנית הרב-שנתית אשר הוכנה במשרד הרווחה לעתיד, ונושא הצעירים מקבל בה הדגש תכנוני מיוחד. השנה פנה המשרד למרכז טאוב בבקשה לסייע בהכנת תכנית כוללת לטיפול בצעירים מעל גיל 18. אין ספק כי לשם פיתוח תכנית כוללת יהיה צורך בשיתוף פעולה בין-משרדי, זאת משום שתכנית מקיפה מצריכה, בין השאר, תוספת משאבים, שינויי חקיקה, פיתוח תכניות לסיוע בדיור, הכשרה לעולם התעסוקה, סיוע בהשמה וליווי וסיוע בשירותי בריאות. כל זה, במקביל לתמיכה ולליווי טיפוליים. לכן יש לשקול הקמת גוף בין-משרדי אשר יתאם בניית תכנית זו.

Young people's transitions from care to adulthood International research and practice

Edited by **Mike Stein and Emily R. Munro** (2008)

London: Jessica Kingsley Publishers (304 pages)

עמנואל גרופר

הספר מבוסס על שלושה סמינרים בין-לאומיים שהתקיימו בין השנים 2003–2006. מטרת המפגשים הייתה לעסוק יחדיו בסוגיית המעבר של צעירים ממסגרות השמה חוץ-ביתית לחיים עצמאיים.

הרקע למפגשים אלה היו מחקרים שונים שהצביעו על תוצאות מאכזבות בתחומים שונים אצל בני נוער בוגרי מסגרות השמה פנימייתיות ואומנה, בהשוואה לילדים שלא היו במסגרות מסוג זה. ההשוואה התייחסה לתחומים, כגון: חינוך, בריאות ורווחה אישית. המחקרים גם הצביעו על הסיכון הגבוה הכרוך בדחייה לשוליים החברתיים של בני נוער אלה בשלב המכריע של המעבר מהמסגרת המוגנת לחיי בוגר עצמאי.

מחקריו של סטיין שהתפרסמו בשנת 2004 ומוזכרים בספר, מצביעים על כך שבוגרי פנימיות בבריטניה הם בעלי סבירות גבוהה הרבה יותר מילדים שלא בגרו במסגרות מסוג זה, להיות בעלי הישגים לימודיים נמוכים ביותר, להפוך מוקדם יותר להורים, להיות מחוסרי דיור, מובטלים ומעורבים בהתנהגויות אלימות וכן לסבול מבעיות מתחום בריאות הנפש.

הסמינר הראשון התקיים בבריטל בשנת 2003. הייתה זו הפעם הראשונה שבה נפגשו יחדיו חוקרים מאירופה, מהמזרח התיכון ומצפון אמריקה כדי לבחון לעומק סוגיות הקשורות במעבר של בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות לחיים כבוגרים עצמאיים בחברה הפתוחה.

השלב הראשון הוקדש להנחת תשתית משותפת להבנת מושגים מעבר לשונות התרבותית שלהם. מושגי יסוד כגון: "ילדים במסגרות השמה וטיפול", "בוגרי מסגרות השמה וטיפול" "ילדים במצוקה" ועוד, נסקרו ונבחנו לעומק כדי להביא לידי יצירת מכנה משותף מוסכם בין החוקרים.

נוסף על כך, נתבקשו החוקרים להציג נתונים מעודכנים הקשורים לנושא זה בארצותיהם, כגון: סטטיסטיקות רשמיות בקשר לאוכלוסיית הילדים, מאפייני ילדים במסגרות טיפול והשמה ומספר מסיימי מסגרות השמה וטיפול, בחינת סוגי התמיכה שבאפשרות בוגרי מסגרות השמה וטיפול לקבל במעבר לבגרות, מצב החקיקה בתחום זה בכל מדינה והמדיניות שעשויה להשפיע על הבוגרים במהלך המעבר לבגרות. כמו כן נתבקשו ממצאי מחקרים על ילדים, נוער וצעירים המסיימים שהותם במסגרות חוץ-ביתיות או עוזבים אותן. עבודת ההכנה היסודית שנדרשה מכל משתתפי הסמינר קידמה מאד את שתי המטרות המרכזיות שלו: הראשונה – ליצור שיתוף פעולה בין המשתתפים השונים ולחלוק מידע וממצאי מחקרים על ילדים ובני נוער במסגרות חוץ-ביתיות, במהלך מסעם המורכב של צעירים אלה לחיים בוגרים עצמאיים. השנייה – לחקור את המבנים החברתיים, הפוליטיים והמשפטיים אשר תומכים במעבר המורכב הזה או מעכבים אותו.

האתגר המסובך והחשוב של עבודה רב-לאומית ורב-תרבותית של חוקרים מאפשר להם ללמוד מההצלחות ומהכישלונות של המדינות שמהן באו. התוצאה המקווה היא שניתן יהיה להביא לידי שיפור המדיניות והפרקטיקה שתסייע לקבוצות הפגיעות ביותר באוכלוסייה.

מחקרים השוואתיים עשויים גם לעודד חוקרים, אנשי מקצוע וקובעי מדיניות לחרוג מהמסגרות החשיבתיות המצומצמות והשגורות, ולפתח חשיבה ומענים שונים מאלו שנקטו עד היום, בנוגע לצרכים ולסוגיות חברתיים.

הסמינר השני התקיים בבלפסט בנובמבר 2005. מספר החוקרים המשתתפים גדל וכלל נציגים מ-16 מדינות. נוספו חוקרים מאוסטרליה וירדן וגדל מספר המדינות האירופאיות שלקחו בו חלק. המדינות הנוספות שהשתתפו הן: קנדה, צרפת, גרמניה, הונגריה, אירלנד, ישראל, הולנד, נורווגיה, רומניה, ספרד, שבדיה, שווייץ, בריטניה וארצות הברית. לקראת הסמינר השני הוכנו ארבעה ניירות עמדה:

- א. סוגי מדיניות רווחה – הבניית המרחב לקראת עזיבת מסגרות חוץ-ביתיות.
- ב. מעבר לבגרות של עוזבי מסגרות חוץ-ביתיות – המסגרת החוקית והסדרים מנהליים.
- ג. ניתוח בסיסי נתונים קיימים (בעיקר מנהליים), במטרה להבין את החוויה של עוזבי מסגרות ההשמה החוץ-ביתיות.
- ד. צעירים עוזבי מסגרות השמה חוץ ביתיות – סיכומי מחקרים.

כל אחד מהמסמכים האלה אפשר לזהות שאלות מפתח וסוגיות אשר המשתתפים נתבקשו להידרש אליהן, מזווית הראייה של המציאות במדינה שלהם. התוצאה הייתה פתיחה של מגוון רחב של דילמות ודיונים שבהם עסקו החוקרים השונים, כגון:

- האם ניתן לחשוב על סטנדרטים של מדיניות רווחה המתאימה לכולם?
- האם היעדר שירותים לעוזבי מסגרות השמה חוץ-ביתיות במדינות אחדות משקף

מחדל של המדינה או להפך, מצביע על חוזקה של הקהילה?
– באיזו מידה ישנה השפעה לאמנה הבין-לאומית לזכויות הילד על עיצוב חקיקה, מדיניות ותהליכים במדינות השונות?
– מהן הפרספקטיבות התאורטיות ומהם המושגים הרלוונטיים שצריכים להנחות את עבודתנו בעתיד?

קבוצת החוקרים הרגישה כי במהלך הסמינרים הם לא הצליחו למצות את הסוגיות הרבות שעלו במהלך הדיונים ולכן החליטו לנקוט בשתי יזמות נוספות:

- א. להקים לצוות המחקר הבין-לאומי רשת קבועה שתעסוק בתחום המעבר לבגרות לצעירים עוזבי מסגרות השמה חוץ-ביתית.
- ב. לרכז חלק נבחר מהדיונים במסגרת ספר. זהו הספר שבו אני דן היום.

הסמינר השלישי התקיים בבודפשט בנובמבר 2006. הוא סיפק את ההזדמנות לבחון מחדש ולסכם את מגוון הסוגיות שעלו בדיונים השונים ולגבש סופית את המבנה לספר המסכם התנסות ייחודית זו.

כך התגבשו אפוא מבנהו של הספר וכותרות הפרקים שבו:

חלק ראשון

עוסק בתיאור מפורט של המעבר לבגרות של עוזבי מסגרות השמה חוץ-ביתית ב-16 מדינות שונות. כל פרק בו מתייחס לאחת מן המדינות, נכתב על פי תבנית אחידה ומכיל:

- נתונים סטטיסטיים עדכניים הנוגעים לילדים ונוער בסיכון.
- תיאור קצר של המבנה הסוציו-פוליטי.
- תיאור המצב בתחום החקיקה הסוציאלית.
- מידת הזמינות של בסיסי מידע מעודכנים.
- הצגת חקר מקרה המתאר שני צעירים אופייניים לעוזבי מסגרות השמה חוץ-ביתית.
- הצגת ממצאי מחקרים על אודות צעירים עוזבי מסגרות השמה חוץ-ביתית.
- ולסיום, סוגיות מרכזיות עבור מקבלי החלטות וקובעי מדיניות.

הפרק על ישראל נכתב בידי פרופ' רמי בנבנישתי, אשר תרם תרומה אישית משמעותית ביותר בהעלאת נושא זה על סדר היום הציבורי והמקצועי בישראל בשנים האחרונות.

מתוך 9,000 ילדים ובני נוער המושמים במסגרות חוץ-ביתיות על ידי משרד הרווחה, 80% מושמים בפנימיות שיקומיות, טיפוליות ופוסט-אשפוזיות, ורק 20% – במשפחות אומנה.

מצער לראות כי אף שפרופ' בנבנישתי מציין בפתח דבריו כי בישראל מערכות ההשמה החוץ-ביתיות נחלקות בין משרד הרווחה לבין משרד החינוך, במהלך סקירתו הוא מתייחס באופן כמעט בלעדי למערכת שבאחריות משרד הרווחה;

זו, עם כל חשיבותה, מטפלת רק בכ-10% ממספר הילדים ובני הנוער בישראל העונים על ההגדרה של היותם בוגרי מסגרות פנימייתיות. השירותים לעוזבי מסגרות השמה נמצאים בשלבים ראשוניים של התארגנות ואין לגביהם נתונים מדויקים.

בחרתי לאזכר שלוש סקירות שהן מעניינות במיוחד עבורנו, בגלל קרבה מסוימת למצב בישראל: גרמניה, הונגריה וירדן, וצירפתי גם את בריטניה, דווקא בשל השוני הרב, היות ומרבית ההשמות החוץ-ביתיות בבריטניה הן במשפחות אומנה ולא בפנימיות.

בגרמניה היו בשנת 2005, 112,170 ילדים ובני נוער בהשמות חוץ-ביתיות, 56% מהם במסגרות פנימייתיות ו-44% במשפחות אומנה. באותה שנה עזבו את מסגרות ההשמה 20,930 בני נוער.

מתוכם היו 55% בגילים 15–18, 40% בגילים 18–21 ו-5% מעל לגיל 21. קיימים שירותים לעוזבי מסגרות השמה בשני תחומים: באספקת קורת גג זמנית לנוזקים וכן בייעוץ ותמיכה רגשיים. כמו כן קיים סיוע בתחום חיפוש עבודה, הכשרה מקצועית והשתלבות בעולם העבודה.

בהונגריה בשנת 2006, 9,981 מהילדים ובני הנוער בסיכון הושמו בפנימיות (47%) ו-11,235 (53%), במשפחות אומנה. באותה שנה דווח על 4,240 עוזבי מסגרות השמה שקיבלו שירות מקצועי כלשהו בתהליך המעבר לחיים עצמאיים. השירותים המוצעים בהונגריה הם בעיקר מתן קורת גג זמנית, ייעוץ ותמיכה רגשיים וגם סיוע בהשתלבות בעולם העבודה.

בירדן נמצאו 10,919 ילדים ובני נוער בטיפול מערכות הרווחה. מתוכם: 129 הוצאו מהבית בשל ניצול והזנחה; 3,221 הוצאו מהבית על רקע של מעורבות בפעילות עבריינית; 1,114 הושמו בפנימיות כאמצעי מניעה וכמתן חסות – סך הכול: 4,464 ילדים ובני נוער. לא דווח על סידורים חוץ-ביתיים במשפחות אומנה. בשנת 2006–2005 דווח על 163 עוזבי מסגרות פנימייתיות. לצעירים אלה ניתנים שירותים חלקיים התלויים ברצון הטוב של עמותות וגורמי החברה האזרחית. שירותים אלה כוללים מתן סיוע בקורת גג זמנית, הכשרה מקצועית וסיוע בהשתלבות בעולם התעסוקה, תחום שהוא בעייתי במיוחד בירדן עקב השיעור הגבוה של מובטלים (54%) בקבוצת הגיל 15–24.

בבריטניה, בשנת 2005, 74% מהילדים ובני הנוער בהשמות חוץ-ביתיות היו במשפחות אומנה. רק 26% מהם היו בפנימיות מסוגים שונים. מספר עוזבי ההשמות החוץ-ביתיות בשנה זו נחלק בין 1,953 גילאי 15–17 ו-2,245 גילאי 18 ומעלה. יש לציין כי בבריטניה ישנה מודעות רבה לבעייתיות במעבר מהשמה לחיים עצמאיים, ולכן גם פותחו שם שירותים נרחבים לשם תמיכה בצעירים אלה.

כאמור, מתוך הפרקים המוקדשים ל-16 מדינות שונות בחרתי להציג רק מדגם של חמש מדינות ובנוגע לשאר, נותר לקורא הסקרן לגלות בעצמו...

חלק שני

בחלק זה שלושה נושאים מרכזיים שיש להם השלכות להשוואה רב-לאומית:

הנושא הראשון הוא חשיבותה של זווית הראייה הבין-לאומית בתקופת הגלובליזציה. המאמר נכתב על ידי ג'ון פינקרטון (John Pinkerton) מצפון אירלנד, אשר מציג מסגרת תאורטית להחלפת מידע בין-לאומי, תוך התמקדות בתמונת המצב של בני נוער עוזבי מסגרות של השמה חוץ-ביתית.

הנושא השני הוא סוגיות של חקיקה והשפעותיהן על מסגרות מדיניות. הכותבת היא הריאט וורד (Harriet Ward), מהמרכז לחקר הילד והמשפחה (CCFR) באוניברסיטת Loughborough בבריטניה. וורד היא גם עורכת הסדרה *Child Welfare Outcomes*, אשר במסגרתה פורסם הספר.

הנושא השלישי הוא שימוש במקורות של מידע משני רלוונטי, לצורך הבנת החוויה של עוזבי מסגרות השמה חוץ-ביתית מן ההיבט הרב-תרבותי, הכותב הוא מרק א' קורטני (Mark E. Courtney), מאוניברסיטת וושינגטון בסיאטל, ארצות הברית.

הספר נחתם בפרק מסכם, שמנסה לשלב את כל המידע המחקרי שהוצג בפרקים הקודמים, ולהפכו למסרים משמעותיים עבור קובעי מדיניות ואנשי מקצוע בשדה. הדבר נעשה באמצעות בחינת הממצאים על אודות השוליות החברתית (exclusion), שממנה סובלים עוזבי מסגרות השמה חוץ-ביתית. בחינת תהליך המעבר שאותו הם חווים, השירותים שהם מקבלים או חסרים וההשפעות עליהם בתהליך המעבר ממסגרות ההשמה לחיים עצמאיים בקהילה. המחברים מנסים לזהות גם את האתגרים ההשוואתיים והרב-תרבותיים המרכזיים, שבהם ראוי שיעסקו החוקרים המבקשים להמשיך ולדון בנושא זה.

זהו ספר חשוב לחוקרים ולאנשי מקצוע בשדה בעולם בכלל ובישראל בפרט, ותרומתו רבה בהעלאת המודעות הציבורית לנושא צעירים עוזבי מסגרות השמה חוץ-ביתית ביתר שאת, תוך כדי הצגת ממצאים אמפיריים ממדינות שונות וניסיון למצוא את המכנה המשותף ביניהם.

היוועצות מעצימה: תיאוריה ומעשה

מאת: רחל ארהרד (2008)
תל אביב: רמות (304 עמודים)

אביבה שמעוני

המונח "היוועצות" רווח בקרב אנשי מקצועות הסיוע (the helping professions) – פסיכולוגים, יועצים חינוכיים, עובדים סוציאליים, רופאים, מומחים להתפתחות הילד ועוד. היוועצות (קונסולטציה) היא התערבות עקיפה בין מייעץ למתייעץ, בעוד מושא היוועצות אינו נוכח בה. עם המעבר מהפרדיגמה הפרטנית לפרדיגמה המערכתית הפכה היוועצות לסוג ההתערבות השכיח ביותר המתבצע כיום על ידי אנשי מקצועות הסיוע. ואמנם, מאז שנת 2000 פורסמו בעולם כ-400 ספרים באנגלית בנושא היוועצות וקיימים מספר כתבי עת העוסקים באופן בלעדי בהיבטיה השונים. נתונים אלו מצביעים על המקום שהיוועצות הולכת ותופסת כשיטת התערבות מרכזית במקצועות הסיוע בעולם. למרות הפופולריות הרבה שהיא זוכה לה, הדבר עדיין לא בא לידי ביטוי ברקע העיוני, בהכשרה ובמחקר, ופער זה בולט גם בארץ. די לציין כי עד למועד הוצאת ספר זה לא פורסם אף ספר בעברית בנושא זה, וסקירה של התכניות להכשרת אנשי מקצוע מעלה מספר קטן מאוד של קורסים העוסקים בהיוועצות. מציאות זו אינה אומרת כי קובעי המדיניות, המוסדות המכשירים והחוקרים אינם מודעים לחשיבות ולמרכזיות של הגישה, ההפך הוא הנכון: בשנים האחרונות נשמעים קולות רבים בהנהגה המקצועית, באקדמיה ובשדה, הקוראים לתת להיוועצות את המקום הראוי לה בהכשרה ובמחקר, למען המיטביות של הפרט והמערכת וביסוס מקצועי של התערבות שכיחה זו.

פרופ' ארהרד היא אשת שדה ואשת אקדמיה. היא נמנית על המנהיגים בעלי האמונה והחזון המקצועיים המחוברים לתיאוריה ולמעשה ויודעים להצביע על צרכים וכיווני פיתוח נדרשים ואף לקדם הלכה למעשה. גם הפעם נענית פרופ' ארהרד לאתגר ולצורכי המקצוע ומשלבת בספר חשוב זה את תאוריית ההעצמה ופרקטיקת היוועצות. התוצאה היא ספר חובה לכל אחד מאנשי המערך המסייע, ובעיקר לאלו הפועלים בבית הספר ובזיקה לו. הספר נוסך השראה, מעשיר ומעמיק את הבסיס הערכי והמקצועי של איש המקצוע. בספר מוגשות לאנשי המערך המסייע תשתית עיונית וגם התייחסות לשאלות מקצועיות נוקבות שיש לתת עליהן את הדעת. לצד ההמשגה העיונית, הספר מספק הדרכה ביישום השיטה, מלווה בדוגמאות מתוך עבודתם של אנשי המקצוע בבית הספר.

כפי שפרופ' ארהרד טוענת, היא אמנם מנסה בספרה "ללכוד שתי ציפורים בבת אחת". בשם "היוועצות מעצימה" מפגישה המחברת בין שתי אוריינטציות ערכיות, פונה למאמינים בשינוי המבוסס על הפרדיגמה המערכתית ומציעה גישה המשלבת

בין פרקטיקת ההיוועצות לבין פרדיגמת ההעצמה. הספר מיועד להעביר מסר מקצועי, מוגדר, לעמיתים במערך המסייע ולהטמיע בעבודתם את האידאולוגיה והתאוריה של ההעצמה כבחירה ערכית-אידאולוגית של איש המקצוע. מושג ההעצמה הוא, מצד אחד, בעל נטייה ערכית הכוללת אמונות ויעדים שמקורם באידאולוגיה חברתית ליברלית המבקשת לקדם קבוצות חברתיות חלשות, ויש בשימוש במושג זה אמירה חברתית וקריאה למעורבות פעילה; מצד שני, ההעצמה כוללת גם מודל תאורטי המציע המשגה לתהליכים בין-אישיים המיועדים להביא להעצמה. נוסף על כך, בספר ניתנת לאנשי המקצוע תשתית סדורה לשיטת ההתערבות המוגדרת כהיוועצות. באמצעות המודל המוצע אפשר ליישם את מושג ההעצמה להקשרים שונים, כפי שהדבר נעשה בהקשר הייחודי של היוועצות בבית הספר. המחברת מאמינה כי השימוש בהיוועצות מעצימה מגדיל את הסיכוי שאנשי המקצוע יסייעו ביצירת סביבה לימודית חברתית מיטבית להתפתחותם של ילדים ובני נוער. התערבות זו הולמת בעיקר את התרבות של בתי הספר האוטונומיים, שהם בעלי ייחוד משלהם וביכולתם להוכיח אחריותיות (accountability) להישגי תלמידיהם, תוך אימוץ שיטות חינוכיות וניהוליות חדשניות. השימוש בהיוועצות המעצימה ייתן בידי אנשי המקצוע כלי שעשוי להוציא מן הכוח אל הפועל את המיצוב הייחודי של אנשי המערך המסייע בבית הספר ולמלא תפקיד מרכזי ביצירת סביבה מיטבית.

לספר תשעה עשר פרקים המחולקים לחמישה שערים. בשער הראשון של הספר, **היוועצות בבית הספר: עבר הווה ועתיד**, מוסבר מושג ההיוועצות באופן כללי ורחב ומתוארת ההיוועצות הנוגעת באופן ספציפי לתלמידים, החל מהגיל הרך ועד לסיום בית הספר. מדובר במושג רווח בקרב אנשי מקצועות הסיוע, אך השימוש בו רחב ומיוחסות לו משמעויות רבות ושונות. לפיכך בשער הראשון נבנית מערכת מינוחים ברורה לצורך הבהרת המושג, תיאור מאפייני ההיוועצות והבחנה בין היוועצות לבין התערבויות אחרות, כגון: ייעוץ ישיר, הדרכה, עבודת צוות, שיתוף פעולה ועוד.

תחילה מובהר מושג ההיוועצות בהתייחסות למאפייניו. המאפיין הראשון הוא היותה של ההיוועצות מפגש המתייחס למשולש היחסים (טריאדה): המייעץ, המתייעץ וגורם שלישי שאינו נוכח בהיוועצות, הנקרא גם "מושא ההיוועצות". לפיכך, ההיוועצות מוגדרת כשירות עקיף באמצעות מתווך – המתייעץ. בהמשך יש התייחסות לזהותם של המייעץ, המתייעץ והגורם השלישי. מדובר במושגים שהתפתחו והתרחבו לאורך השנים, אם כי בספר הכוונה היא למייעצים שמומחיותם היא בתחום המקצועות המסייעים. המתייעץ יכול להיות איש מקצוע הבא מתחום מקצועות הסיוע, או איש מקצוע מתחום אחר. גם מושג זה הורחב, ועל המתייעצים נוספו מנהלים, מפקחים ובעלי תפקידים נוספים בארגון וגם הורים, שאמנם אינם בעלי תפקיד פורמלי, אך תפקידם הוא תפקיד חברתי מובהק והם מתייעצים שכחים ביותר. גם "מושא ההיוועצות" התרחב, והוא יכול לציין כיום אדם אחד, קבוצה, ארגון, תת-מערכת או קהילה שלמה וכן מצב או תופעה. בקשר כזה בדרך

כלל המתייעץ הוא הפונה, והשאלה העולה בהקשר זה היא "של מי האחריות?" נכון להיום התשובה לשאלה זו אינה פסקנית לגמרי, אך לרוב קיימת הסכמה כי האחריות המקצועית לגורם השלישי נשאת בידי המתייעץ, ואילו למייעץ אחריות בהובלה מקצועית של תהליך ההיוועצות.

המאפיין השני של ההיוועצות הוא היותה בעלת מטרה מוגדרת לפתור "בעיה" של המתייעץ ביחס למושא ההיוועצות בזיקה לתפקידו התעסוקתי של המתייעץ (כמו מורה או מנהל) או לתפקידו החברתי (הורה, למשל), כדי להקל עליו בתפקודו. מושם דגש על כך כי הגורם השלישי הוא במוקד האינטראקציה ולא המתייעץ על חוויותו האינטרה-פסיכיות, הפרדה שאינה תמיד קלה או אפשרית, אך המודעות לה חשובה. התייחסות מיוחדת מוקדשת ל"בעיה" המובאת להיוועצות, שעשויה לכלול כיום כל עניין, סוגיה, נושא, מצב, רעיון והתרחשות עתידית. המחברת מניחה כי כיום אנשי המקצוע אינם מתייחסים ל"בעיה" במושגים של קושי וחולי ולכן גם על ההיוועצות להיות מונחית על ידי תאוריות ומודלים ברוח הפסיכולוגיה ההומניסטית-פוזיטיבית (המודל הסלוטגני, מיטביות וקידומה ועוד) ולהיות מכוונת למימוש עצמי והתפתחות מיטבית; כלומר, ההיוועצות כיום מטרתה לא רק טיפול ב"בעיה" אלא פיתוח תנאים מיטביים לתפקוד והתפתחות ולמניעת היווצרות בעיות בעתיד.

בהמשך השער הראשון נמצא תיאור של ההתפתחות ההיסטורית של ההיוועצות, של התפתחות ההיוועצות בנפרד בדיסציפלינות שונות ושל ההשפעות ההדדיות שהביאו את ההיוועצות להיות "תהליך מקצועי ייחודי" (specialized professional process), אשר מיושם כיום עם יחידים, קבוצות וארגונים. נראה כי אנשי המערך המסייע – פסיכולוגים, יועצים ועובדים סוציאליים, נוטים בעצמם יותר ויותר לפעול במסגרות ארגוניות, שבהן הם מציעים התערבויות מסוג היוועצות כחלופה ליעוץ פרטני. תהליך זה מקביל להעדפה שיש כיום למנהיגות המקצועית לפרדיגמה המערכתית ומשולב בה. לאור דברים אלו, ההיוועצות צפויה להיות מושפעת מהשינויים השונים, אך הצפי הוא שתמשיך לשמש התערבות מרכזית ויישומה אף יתרחב לארגונים ומערכות נוספים. התפתחות זו מעמידה בפני אנשי המקצוע שלוש סוגיות מרכזיות שהם נדרשים לתת עליהן דעתם ולהפנות אליהן את מרצם: המחברת מאתגרת את המנהיגות המקצועית ואת העוסקים בהכשרת אנשי המקצוע בקריאה לשתף פעולה בפיתוח וביסוס הכשרה אקדמית ראויה לתהליך ההיוועצות; סוגיה מרכזית נוספת היא האתיקה במפגש ההיוועצות, נושא שלא זכה לתשומת לב ראויה. מפגשי ההיוועצות עם גורמים שונים בבית הספר מציבים לאנשי המקצוע "אחריות חברתית מוסרית" שעליה לא ניתנה הדעת בקודים האתיים, וכמעט אין בנמצא התייחסות לסוגיות הייחודיות שמפגשים אלו מעלים (שמירת סודיות ודילמות אתיות, נאמנויות כפולות ועוד). המודעות לסוגיות אלו ויעילות ההתמודדות עם דילמות אתיות שההיוועצות מעלה קשורות קשר הדוק למסוגלות המקצועית, ולכן נדרשת התייחסות מעמיקה ודחופה לנושא. סוגיה שלישית הדורשת התייחסות היא הפער בין השימוש בהיוועצות בפרקטיקה לבין

הביסוס האמפירי הדל באמצעות מחקר והערכה. אנשי המקצוע חייבים להתייחס לסוגיות אלו כדי להביא לחיזוק הבסיס המקצועי.

הגדרה של היוועצות דורשת הבחנה בינה לבין התערבויות אחרות (ייעוץ, הדרכה, הוראה, עבודת צוות ושיתוף פעולה), על הדומה והשונה ביניהן. המחברת מחייבת את ההבחנה בין שיטות התערבות, למרות הזיקה והקשר ביניהן (למשל בין היוועצות לעבודת צוות ושיתוף פעולה), כדי לשמור על המהות הבסיסית הייחודית של ההיוועצות.

בפרק השני מתוארים השינויים העוברים על מערכת החינוך וההתפתחויות הנלוות אליהם. אנשי המערך המסייע בבית הספר עוסקים פחות ופחות בייעוץ פרטני ונאלצים להיפרד מפרדיגמת בריאות הנפש, תוך אימוץ תפיסות תפקיד מערכתיות-חברתיות פרו-אקטיביות ומעבר לייעוץ העקיף. שינוי זה כרוך אמנם בקשיים שונים ובהסתייגויות אך גם מזמן אפשרות חשובה להגדרה מקצועית ולהתייעלות. ההיוועצות עם אנשי מקצועות הסיוע בבית הספר, כמיעצים פנימיים וכמיעצים חיצוניים, עשויה להתקיים בהקשרים רבים ושונים. על מנת לייחד את ההקשר שבו מתקיימת ההיוועצות מוצע דגם סכמטי בן ארבעה ממדים, המאפשר לאפיין את ההיוועצות על מערכת צירים דו-ממדית. על ציר המבנה נמצאים המשתתפים בהיוועצות (עמית, מורה, הורה וכדומה) ומסגרת ההיוועצות (אינדיווידואלית, קבוצתית, ארגונית, קהילתית). על ציר התוכן נמצאים נושא או תחום ההיוועצות (לימודי, רגשי-חברתי, ערכי, ארגוני) ורמת ההתערבות (התערבות למניעה ראשונית, שניונית, שלישונית, התערבות לקידום מיטביות). תיאור מאפיינים אלו על מרכיביהם מלווה בהתייחסות למצוי ולשכיח בבית הספר מול הרצוי או החשוב.

השער השני, **מודלים להיוועצות**, עוסק בסקירת גישות מרכזיות להיוועצות – מודל בריאות הנפש, היוועצות ביהביוריסטית, היוועצות ארגונית והמודלים התאורטיים שעליהם מבוססים. סקירה זו מהווה רקע נדרש לתיאור ולהבהרת הייחוד של ההיוועצות המעצימה.

השער השלישי, **היוועצות מעצימה**, הוא הליבה של הספר, בהציגו את ההיוועצות המעצימה – גישה מקורית אידאולוגית-ערכית להיוועצות, המבוססת בראש ובראשונה על רחשי כבוד לזולת ומתן אמון בו. גישת ההיוועצות המעצימה המוצגת בספר ומשמשת כדברי המחברת "הגדרת עבודה", נגזרת במידה רבה מהגדרה של מאצ'ניק: "ההעצמה היא תהליך שבאמצעותו לומדים הפרטים לכוון התאמה רבה יותר בין מטרותיהם לבין דרכי הגשמתן ולקשר בין מאמציהם לבין הדרך שבה מתנהלים חייהם" (עמ' 138). בשער זה מוצגים המרכיבים הערכיים, המוסדיים, התוך-אישיים והבין-אישיים, שמצרפם מאפשר את קיומה של ההיוועצות המעצימה. לב לבה של ההיוועצות המעצימה הוא באידאולוגיה החברתית-מקצועית של איש המערך המסייע, אשר משלבת אמונה עזה באידאולוגיית ההעצמה, המיועדת לקדם ולשפר את איכות חייהם של פרטים וקבוצות בחברה, ובפרדיגמה המיטבית-מערכתית. נוסף

על כך, נדרש איש מקצוע בעל תכונות, ידע, כישורים ומיומנויות הנדרשים להשיג את ההעצמה, ונדרשת תרבות ארגונית המאפשרת להפוך גישה זו לשיטת התערבות מרכזית, משותפת ומעצימה לכל בעלי התפקידים בארגון. ואכן, יישום הגישה בבית הספר בא להעצים בראש ובראשונה את המבוגרים המשמעותיים בחייהם של הילדים ובני הנוער, ובכך מונצחת ראייה מערכתית, לעומת "פתרון בעיה" בגישות האחרות. בפרק התשיעי מפורטים מאפייני המפגש – פער בציפיות, מתחים ו"התנגדויות". התמודדות עם מרכיבים אלו עשויה לחזק את תפיסת המסוגלות העצמית והערך העצמי וכן לחזק מוקד שליטה פנימי. המייעץ המעצים מבקש ליצור מערכת יחסים שוויונית, שבה תינתן לכל משתתף הזדמנות להביא לידי ביטוי את מומחיותו הייחודית בזיקה לסוגיה הנדונה. חיזוק המסוגלות העצמית של מורים, הורים ומנהלים יחזק את האמונה ביכולתם להשפיע על המתרחש, ברכישת תחושה של "שליטה נתפסת". המחברת מתארת תהליך דו-סטרי של העצמה הדדית, תהליך סינרגטי ייחודי שבו תתאפשר חשיבה משותפת, יצירתית, אשר מלווה בתחושת בחירה המגבירה מוטיבציה. הסמכות המקצועית אינה משמשת להשפעה ושכנוע, ולכן המייעץ אינו בא למפגש עם הצעות ספציפיות. המטרה היא יצירת תנאים להשפעה הדדית שבה יחושו המשתתפים כי בידיהם האחריות, המסוגלות העצמית ויכולת ההשפעה על תוצאות פעולתם. ככל שיגבר ביטחונם של המשתתפים ביכולתם להשפיע, וככל שירבו להתנסות בפתרון בעיות וקבלת החלטות, כן תגדל אפשרות העצמתם; כך תגדל גם אמונתם כי הם בעלי תפקיד מהותי ביצירת תמורה חברתית כוללת וכי ההיוועצות תורמות לעיצוב חברה שיש בה שוויון הזדמנויות. בפרק העשירי והאחרון בשער זה, מתוארת השפעת התרבות הארגונית של בית הספר על ההיוועצות, ונבדקים התנאים שיאפשרו לומר על בית ספר מסוים כי הוא מתאים לקיום היוועצות מעצימה בין כתליו. על המייעץ לראות את ההיוועצות בהקשר הארגוני שלה – על ההתערבות המוצעת להתאים לתרבות הארגונית, וכך ירבו סיכוייה להועיל.

"במפגש ההיוועצות המעצימה נדרש המייעץ להיות בו זמנית גם אמן וגם מדען. הוא רואה כל הנחיה של מפגש היוועצות כיצירה חד פעמית [...] בה בעת פועל המייעץ כמדען, המונחה על ידי תיאוריית ההעצמה [...] שממנה נגזרים מכלול יחסי הגומלין בין המשתתפים" (עמ' 188). בשער הרביעי, **תהליך ההיוועצות המעצימה**, מתואר מהלך אחר מהלך, יישום ההיוועצות המעצימה הלכה למעשה. מתוארים ארבעה מהלכים על אפיוניהם: הבהרת הסוגיה ומטרת ההיוועצות, תכנון ההתערבות, יישום תכנית ההתערבות וסיום ההיוועצות. לכל מהלך צעדי ביניים ובכל נקודה שזורים יחדיו התוכן והתהליכים התוך-אישיים והבין-אישיים. בפרק זה יש התייחסות לשאלות פרקטיות העולות בתהליך ההיוועצות המעצימה, והוא מהווה מדריך נאמן למייעץ.

בשער החמישי והאחרון, **סוגיות נבחרות בהיוועצות**, חוזרת המחברת ומדגישה את הסוגיות המרכזיות שהוצגו בפתחה, סוגיות שעליהן צריך כל איש מקצוע בעל אידאולוגיה מקצועית וישרה מקצועית, השואף למצוינות מקצועית לתת את

דעתו. הסוגיות המועלות קשורות בשלושה עמודי תווך מקצועיים. הראשון הוא אתיקה בהיוועצות, בדגש על הקוד האתי, הקשר למסוגלות מקצועית, אחריות חברתית מוסרית, הגנה על טובת הנועץ וקבלת החלטות בדילמות אתיות. עמוד התווך השני הוא הכשרה להיוועצות בבית הספר והתייחסות לצורך ההולך ורב בשירות זה למול היעדר הכשרה להיוועצות במוסדות האקדמיים. המחברת מצביעה על מספר שאלות עיוניות ומעשיות בהתייחס לדרך הטובה ביותר של הכשרה להיוועצות, מציעה מספר נתיבי פעולה לפיתוח תשתית תאורטית מחקרית של תהליך ההכשרה ויוצאת בקריאה למוסדות המכשירים לפתח חשיבה משותפת ושיח מקצועי סביב סוגיות ההכשרה. עמוד התווך השלישי המוצג בפרק, שנכתב על ידי דוד פטרמן מאוניברסיטת סטנפורד, עוסק בהערכה המעצימה הנתפסת כגישה גנרית להערכת ההיוועצות. ההערכה המעצימה היא הערכה פנימית שבה המשתתפים מקבלים אחריות על חייהם, ובה בעת היא מחויבת לסטנדרטים של הערכה ומקושרת למטרות הקבוצה והארגון. ההערכה המעצימה מתחברת לכיוונים העדכניים של מקצועות הסיוע, צדק חברתי, בניית מסוגלות, אחריותיות, אסטרטגיות המבוססות על ממצאים, למידה ארגונית ועוד, ומהווה מרכיב מהותי אצל אנשי מעשה רפלקטיביים.

הספר הוא ספר חובה לכל אנשי המערך המסייע הפועלים בבית הספר וביזקה לו, אם כי ההיוועצות המעצימה ניתנת ליישום גם בהקשרים נוספים, ולכן קהל הקוראים שספר זה יתרום להם רחב יותר. כיועצת ומדריכה המכירה את עבודת השדה וכאשת אקדמיה העוסקת בהכשרת יועצים ובמחקר, אני מברכת על הספר ורואה בו תרומה חשובה ביותר, מנוף ותשתית לשיח מעצים ולשיתוף פעולה של אנשי המקצוע. רק מאמץ משותף עשוי להביא לחיזוק ולהרחבת הבסיס העיוני והמעשי של גישת ההיוועצות המעצימה לצורך יצירת הבסיס המקצועי הנדרש.

בשער האחורי של הספר נכתב כי גישת ההיוועצות המעצימה מתאימה לאנשי מקצוע בעלי מוכנות ויכולת לקיים דו-שיח אמתי המבוסס על הדדיות, שיתוף פעולה ואמון ומתאפיין בהקשבה ויחס של כבוד לתפיסותיהם ולנטיותיהם של המשתתפים. גישה זו מהווה גם הזדמנות לאנשי המקצוע הפועלים בתוך בית הספר לעצב מחדש את תפקידם לאור הפרדיגמה המערכתית-מיטבית ולממש את תפקידם כסוכני צדק חברתי. **כדברי המחברת, ההעצמה היא בחירה ערכית-אידאולוגית של איש המקצוע, וההיוועצות המעצימה המתבססת עליה היא תפיסת עולם מקצועית.**

ספרים שהתקבלו במערכת

שיח מלב המבוכה – קולות והדים מחפגש בין-תרבותי בבית ספר שבח-חופת

עורכים: דניאל מרום ומיקי מילר
ירושלים: הוצאת קרן מנדל וכתר, 2008 (360 עמודים)

שנים עשר מורים ישראלים, מחציתם עולים דוברי רוסית ומחציתם ותיקים, הסתגרו יחד במשך שנה, אחת לשבוע, בחדר אחד, כדי להכיר זה את זה מעבר לסטראוטיפים. הם שוחחו על מגוון רחב של נושאים, למן זיכרונות מגן הילדים ועד ליחס לשואה. היזמה החלוצית נועדה לייצר מענה ליחסי התרבויות הסבוכים בישראל: האם ייתכן דפוס אחר של מפגש, שייזון מן הריבוי התרבותי במקום להיות מאוים מפניו? האם קיימת אפשרות להביא את המולת הקולות בקרבנו לכלל שיח מפרה? המפגש היה תובעני וטעון, אך המורים הצליחו להתגבר על מכשולי הזרות והשוונות. לבסוף הם שיתפו פעולה בבניית דרכי חינוך חדשות שיאפשרו לישראלים אחרים לחוות גם הם את הסיפוק שבמפגש בין-תרבותי, ואף ביקרו יחד ברוסיה. "שיח מלב המבוכה" מתעד את מה שאירע בחדר הסגור, בביקור המשותף ברוסיה ובעבודה החינוכית שבעקבות המפגש. זוהי סוגה ספרותית-חינוכית המעניקה חוויית קריאה מרתקת מרגשת. הספר סוחף את הקורא לשיח שקיימו המורים, על זעקותיו, שתיקותיו והדהודיו – מקהלה ישראלית רבת השראה.

Patchwork: Children, Trauma and Therapy

Miriam Grossman Harel

Israel: Golangraph, 2007 (178 pages)

הספר "עבודת טלאים" הוא חקר חלוצי של יצירת גמישות בקרב פעוטות, ילדים ומשפחותיהם, פרי ניסיון ומומחיות מצטברים של כשלושים שנה בתחומי הטיפול והמניעה בקרב ילדים והורים החיים בצל טראומה. הספר עוסק בדרכי התמודדותם של ילדים עם חיי הקיבוץ והסתגלותם אליהם ובדרכים לחיזוק הקשר ביניהם לבין הוריהם, תוך התבססות על תאוריות פסיכולוגיות, כמו תאוריית ההתקשרות. כמו כן עוסק הספר בהתמודדות של ילדים עם טראומה בעקבות מלחמה ואינתיפאדות. המחברת מאפשרת לקורא להתבונן בטראומה שילדים חווים כאשר הם בתחושה מתמדת של סכנה, תחת איום של אלימות ובצל אלימות שהם עדים לה, באמצעות הבאת תיאורי מקרים מקרב אוכלוסייה ישראלית ופלשתינאית, תיאור הטיפול במקרים אלו וניתוחם. האכפתיות של המחברת ומומחיותה הרבה בעבודה התרפויטית סייעה לילדים רבים לחדש בהדרגה את אמונם בעולם המבוגרים וביכולתם להתמודד עם מצבי משבר בעצמם. הספר מציע תובנות, וכלים טיפוליים לעובדים סוציאליים, פסיכולוגים ואנשי מקצוע מתחומי טיפול מגוונים.

Developing frameworks to support care leavers' transitions to adulthood: Messages from England and Norway

Emily R. Munro, *BSocSc., Centre for Child and Family Research, Loughborough University, England*

The purpose of this paper is to present the background to the development of services to care leavers in their transition to adulthood, and to discuss aspects of cross national comparisons, globalization and international policy exchange. First, it provides a brief overview of research on transitions from public care to adulthood and the challenges young people face. It then goes on to outline how legislation and policies to better support care leavers have evolved and developed in Norway and England.

The paper indicates key messages for countries that are currently debating further developing legislation, systems and processes to promote care leavers' well-being. However, the discussion emphasizes that these messages need to be interpreted with caution. While there is considerable value in cross-national exchange and learning lessons from the successes and failures of other countries there are also considerable challenges arising from comparative exploration of social problems.

Key Words: care leavers, cross national studies, services to at-risk youth.

An evaluation of the adult functioning of former foster youth: Conditions of youth preparing to leave care in the U.S.A.

Mark E. Courtney, *Ph.D.*, *School of Social Work, University of Washington, Seattle, U.S.A.*

Sherri Terao, *Ed.D.*, *Chapin Hall Center for Children at the University of Chicago, U.S.A.*

Noel Bost, *M.S.W.*, *School of Social Work, University of North Carolina, Greensboro, U.S.A.*

While most young people in the United States continue to live at home or are able to rely on their family of origin to support them well into their twenties, youth in out-of-home placements typically "age out" of care at eighteen, and are thus "on their own" at a relatively early stage in the transition to adulthood. This paper reports on selected findings from the *Midwest Study*. Based on interviews with the youth themselves, the study follows the progress of a representative sample of foster youth in the participating states through age 21. The youth had all reached the age of 17 while placed in out-of-home care due to abuse or neglect, and had been in care for at least one year prior to their seventeenth birthday.

The paper details the findings of the first wave of the study. Interviews were conducted with 732 youth who were 17 years old and still under the jurisdiction of the state child welfare system. Findings describe the status of the youngsters before they were placed and in different domains while in-care. In addition, it reports on their perceptions about different aspects of care as well their personal relationships with the social workers and their families. In some areas the foster care sample is compared with a normative national group of youth.

The findings indicate that most youngsters have no family support. It seems that instability of care had consequences on their school performance. In addition, many had received mental health services and experienced direct involvement with the juvenile justice system. The paper discusses the effectiveness of existing services to support the youth after they age out of care and suggest that when developing services and policy, stakeholders will take into account not only the difficulties the youth experience but also their strengths and optimism.

Key Words: transition to adulthood, youth in foster care, services to care leavers.

The status of alumni of educational residential care settings in Israel

Anat Zeira, *Ph.D., School of Social Work and Social Welfare, The Hebrew University of Jerusalem, Mt Scopus, Jerusalem, Israel*

Rami Benbenishty, *Ph.D, Louis and Gaby Weisfeld School of Social Work, Bar Ilan University, Ramat-Gan, Israel*

This study describes alumni of educational residential care settings (youth villages) in Israel. It examines their current perception of their stay in the setting, their transition to independent living and their functioning in different life domains (e.g., education, military service, income, work, and health). A two-stage non-proportional probability strata sample combined with quota sampling yielded a national representative sample of 500 young adults. The sample includes 50 young persons who are alumni of NA'ALE (a special program for young-immigrants from the Former Soviet Union).

Most of the alumni present positive outcomes, with full matriculation, complete army service, steady income and housing arrangements, and they are in good physical and mental health. Nonetheless, 5–10% of the alumni demonstrate outcomes that are not as good.

Our findings indicate that alumni of Ethiopian origin seem to be doing worse than alumni of the other cultural groups. Yet, compared with young Ethiopians in the general Israeli population, their functioning is much better. Within immigrants from former USSR, NA'ALE alumni presented difficulties in their transition from the youth village mainly with regard to concrete instrumental needs.

The findings have clear implications on policy in the area of preparing youth for independent living as well as the need to continue providing support to some of the alumni after they have aged out of care. In addition, more effort should be placed on identifying the characteristics of the disadvantaged sub-groups in order to better prepare and support them in their transition from care.

Key Words: transition to adulthood, youth villages, educational residential settings, alumni of care.

Evaluation of the "Gesher" (Bridge) program for youth in transition from care

Rami Benbenishty, *Ph.D., Louis and Gaby Weisfeld School of Social Work, Bar Ilan University, Ramat-Gan, Israel*

Alexandra Magnus, *B.S.W., School of Social Work and Social Welfare, The Hebrew University of Jerusalem, Mt Scopus, Jerusalem, Israel*

The transition of youth, who have spent a large portion of their lives in out-of-home-care into independent adult life, is particularly challenging. The paper presents an evaluation study of an experimental program "Gesher" (Bridge), designed to support Israeli youth (18–21) who leave care and do not have a familial support structure. The program provides a range of responses to their various needs: housing, vocational training, employment, counseling and life skills. The summative and formative evaluation of this project is presented.

The research explored the participants' current status and changes over time in multiple areas such as employment, education, military and civil service and personal relationships. Progress in the program was assessed from the perspectives of both participants and their counselors.

The study employed multiple data-gathering methods: open-ended and semi structured interviews with policy makers, observations, face to face and phone semi-structured interviews with participants and structured questionnaires completed by staff on each of the participants in the program. The paper is based on data collected in three periods in time ($n_1=77$, $n_2=75$, $n_3=21$) from youth participants and their counselors.

The main findings include:

- ◆ A significant difference was found between the youth's evaluation of their life skills and that of their counselors, with the assessment of the youth being considerably higher in every aspect.
- ◆ The counselor's assessment showed that the program contributed to the participants. The contribution was more pronounced for those who stayed in the program longer.
- ◆ The most considerable progress was in the areas of the ability to cope with independent living, optimism, belief in their future, and interpersonal relationships. Less progress was noted in the area of education.
- ◆ Youth had very positive assessments of the program and their counselors.

The paper presents recommendations for improvement and expansion of this experimental program.

Key words: independent living program, evaluation, Israel.

ABSTRACTS

Assessment of life skills and the needs of adolescents on the verge of leaving care

Rami Benbenishty, *Ph.D., Louis and Gaby Weisfeld School of Social Work, Bar Ilan University, Ramat-Gan, Israel*

Anat Zeira, *Ph.D., School of Social Work and Social Welfare, The Hebrew University of Jerusalem, Mt Scopus, Jerusalem, Israel*

The present study examines the life skills and needs of adolescents in (educational) youth villages, (welfare) residential treatment and family foster care in the final two years of their stay. The study further examines the extent to which they can expect family support once they leave.

The sample included 178 youth in foster care, 291 in residential care and 1257 in youth villages. Structured questionnaires were completed by staff working with the adolescent in care.

The findings indicate that adolescents in youth villages may expect more familial support when they leave compared to youth in other types of placements, whereas the families of youths in residential care place much more negative pressures upon them. Workers identified several areas in which adolescents lack life skills, such as education and the ability to complete a meaningful (compulsory) military service. Many needs were identified and they were especially evident in the areas of future education and employment. Overall, life skills of adolescents in youth villages were assessed more favorably than youth in other types of placement and they had fewer needs.

The authors suggest that the implications of their findings show an evident need to engage in individual assessment and plans for youth while they are still in care. Further, they discuss the importance of developing programs to prepare youth while in care, as well as services for care leavers in the transition period.

Key words: care leavers, needs, life skills, foster care, residential care, youth villages.

CONTENTS

Introduction – Anat Zeira & Rami Benbenishty	7
Foreword – Youth in search of their future – David Bannay	12
THE CURRENT SITUATION IN ISRAEL	
Assessment of life skills and the needs of adolescents on the verge of leaving care	
Rami Benbenishty & Anat Zeira	17
Evaluation of the “Gesher” (Bridge) program for youth in transition from care	
Rami Benbenishty & Alexandra Magnus	45
“Lamerhav” program – A response for young people leaving care	
Noa Gutter and Maya Niski	85
The status of alumni of educational residential care settings in Israel	
Anat Zeira & Rami Benbenishty	95
INTERNATIONAL PERSPECTIVE	
An evaluation of the adult functioning of former foster youth: Conditions of youth preparing to leave care in the U.S.A.	
Mark E. Courtney, Sherri Terao & Noel Bost	135
Developing frameworks to support care leavers’ transitions to adulthood: Messages from England and Norway	
Emily R. Munro	155
PUBLIC POLICY	
Current development in the policy of the Ministry of Education with regard to graduates from educational residential care in general and with youth lacking parental support in particular	
Yehiel Shilo & Emmanuel Grupper	175
The care for young persons over 18 by the Correctional Services of the Ministry of Social Welfare	
Rachel Sharvit & Menachem Wagshal	181
Book Reviews	187
Abstracts of the Articles	I-V

EFSHAR
The Association for the Development
of Social & Educational Services

The Israeli Branch of AIEJI
International Association of Social Educators

ISSN 0792-6820

©**2008**

Address of Editorial Board:

EFSHAR Association
P.O. Box 53296, Jerusalem 91531, Israel
Tel: +972-2-6728905; Fax: +972-2-6728904
E-mail: mgilat@efshar.org.il
www.efshar.org.il

Jerusalem 2008

Annual subscription fee: 80 NIS

Price for a single copy: 40 NIS

MIFGASH

JOURNAL OF
SOCIAL-EDUCATIONAL WORK

Special Issue

**Transition to Adulthood of Youth in Care:
Research, International Perspective, and Policy**

Guest-Editors

Dr. Anat Zeira and Prof. Rami Benbenishty

No. 28 ♦ December 2008

Published by:

Ministry of
Social Affairs
The Service for Youth
& Young Adults

EFSHAR – The
Association for the
Development of Social
& Educational Services

Ministry of Education
The Administration
for Rural Education &
Youth Aliyah

Beit Berl College,
School of Education
Children & Youth
at Risk